

בפתח ספרו "פני יצחק", רושם ר' יצחק בקצרה את יחוסו: "אמר יצחק בלא"א הר"ר אברהם מגזע חסידי פרובינציה" ... מקורות יוחסין מאוחרים מוסיפים "מגזע רש"י" (מעלות היוחסין, אלף מרגליות). לפעמים, אנו מוצאים בספרות היוחסין את הצירוף: "מגזע חסידי פרובינציה מגזע רש"י" (ראה למשל במשפחת עברלס), אך ראוי לדייק, שר' יצחק עצמו לא כתב, שהוא מגזע רש"י.

בניו של ר' יצחק חיות היו: א. ר' מנחם מאניש אב"ד וילנה, שנזכר לעיל ב. ר' אליעזר, קרוב משפחתו, אביה של שרה, אשת יעקב בן השל"ה ג. ר' אברהם, שכתב ספר בשם "הולך תמים" ד. רב צעיר בשם שמואל, שנפטר ערב חתונתו, סמוך לפטירת חותנו ור' יצחק מאריך בשבחו בהקדמתו לספרו "פני יצחק" ונראה, שהוא מקדיש לו את הספר. מחכמים אלה, בניו של ר' יצחק חיות, יצאו דורות של חכמים ורבנים, ביניהם ר' דוד אלטשולר מחבר "מצודת דוד" ו-"מצודת ציון", הפירושים על ספרי הנביאים. פירוט השושלת, כלפי מטה, של אלה שאינם מאבותינו, ניתן למצוא ב"מאורי גליציה" וכן לחלץ מאוצר הרבנים.

מקורות:

הקדמה ל"פני יצחק" (הקדמת המחבר וכן הקדמת העורך בן ימינו, ישראל תשנ"ז), מאורי גליציה (חיות), מעלות היוחסין (עמודים נ"ב-נ"ה), אוצר הרבנים (כנקודת מוצא אפשר להתחיל באליעזר חיות, מספר 2505, או יצחק חיות מס' 10662 ולהגיע לרבים מצאצאי משפחת חיות), הקדמת "בית הלוי", אלף מרגליות (254, 997), עטרת הלוויים, תולדות משפחת הורוויץ, מכתב השל"ה מא"י (למשל, בעטרת הלוויים), לתולדות הקהילות בפולין (צ. הורביץ, הפרק על בוסק).

נחמה בת השל"ה ובעלה חיים פייבל

בת אחת של השל"ה ידועה בשמה והיא נחמה. בשנת 1606 היתה כבר נשואה, כי בכתב הרבנות, שקיבל אביה בפפד"מ, בשנה זו, מתחייבים אנשי הקהילה להשיג לנחמה ולבעלה זכות אורח לשבת בעיר, ואם לא יצליחו, הם מתחייבים לשלם את הוצאות חזרתם לאוסטרהא, שם שימש השל"ה ברבנות קודם לכן. מכאן אנו למדים, שבראשית חיי הנישואין שלהם, היו נחמה ובעלה סמוכים על שולחנו של השל"ה. מאחר והשל"ה נולד בין 1560-1570, נולדה נחמה בתחילת העשור האחרון של המאה ה-16, או לכל המוקדם, בעשור שלפניו.

בעלה של נחמה נקרא חיים פייבל (וייביש) בן דוד זכריה (המכונה מנדל). לא ידוע היכן ומתי נולד, אך בפירושו לתרגום יונתן, שנוכיר בהמשך, הוא מצטט פעם אחת את אביו ומכנהו ר' מנדל מביסק. ביסק היתה עיר במחוז לבוב, שנחשב אז לפולין הגדולה וכיום הוא חלק מאוקראינה. ר' יצחק חיות (מהפרק הקודם) שימש שם כאב"ד.

בימיו בפרנקפורט, היה ר' חיים פייבל, בעלה של נחמה, מעורב בהוצאת ספרים לאור והצליח להשאיר מחותמו עליהם. בשנת שע"ב (1612), בעיר האנויאה, יצא לאור הספר "שפע טל", שכתב בן למשפחת

הורביץ. ספר זה, שהוא ספר קבלה, נכתב בידי ר' שבתאי הרופא בן ר' עקיבא בן ר' שבתאי בן ר' ישעיה איש הורביץ הראשון. ר' חיים פייבל כתב לספר הקדמה קצרה, בה הוא חותם עצמו כ- "חיים פייבל בנו של דוד זכריה המכונה מנדלן וחתנו של ר' ישעיה סג"ל הורביץ אב"ד פפד"מ" (ההקדמה נמצאת בהוצאת תר"ל, אך לא בהוצאת תש"ד). השל"ה עצמו נתן את הסכמתו לספר בצד שלושה רבנים נוספים. לפי המקורות, כותבי תולדות בית הורביץ, בשנת שע"ד (1614), הוציא ר' חיים פייבל לאור חמישה חומשי תורה. הוא הוסיף לחומשים כמה פירושים משלו ושניים מהם, לפחות, נמצאים בחומשים בני ימינו (לדוגמא, חומשי "מקראות גדולות" ו- "רב פנינים"). הפירושים הם: תוספות בסוגריים בגוף פירוש רש"י ופירוש לתרגום יונתן.

בפירוש רש"י, ברוב החומשים, נוכל למצוא הערות רבות בתוך סוגריים, שברור, שלא רש"י כתבן. ההערות הללו מזכירות לעתים את רש"י בגוף שלישי ופעמים מספר מספר מצטטות מפרשים מאוחרים כמו הרא"ם, ואפילו המהרש"ל, בן המאה ה-16 (למשל, נח ר' י"ז). ברור שהן לא נכתבו לפני המאה ה-16. הערות אלו הן מכמה סוגים: א) מובאות מרש"י ישן ("מצאתי ברש"י ישן") ב) הערות הסבר לדברי רש"י, במקרה שהוא מקצר מאד בדבריו וייתכן שללא הערות אלו, היה קשה להבין את דבריו. לפעמים מושווים דבריו לדברי מפרשים מאוחרים ג) תרגום לאשכנזית (אידיש-גרמנית) של מלים, שרש"י עצמו בחר לתרגמן לצרפתית עתיקה ד) מראי מקומות, סוג ההערה הנפוץ ביותר ה) הבאת נוסח אחר למלה או משפט קצר, שנמצא כנראה באחת מהעתקות רש"י ואחד הנוסחים הוא וודאי שגיאת העתקה. בד"כ הערה מסוג זה מתחילה בסימן ס"א, דהיינו, נוסח אחר.

מי כתב את ההערות בסוגריים בגוף פירוש רש"י? לפי מקורות בית הורביץ (עטרת הלוויים, תולדות משפחת הורוויץ, הנספח לטוב עין), הערות אלו נכתבו בידי ר' חיים פייבל. יש שתי הוכחות לכך: א) בפרשת בחוקותי, ויקרא פרק כ"ו פסוק ח', מזכיר המפרש את "מורי הגאון המופלג מוהר"ר משה חריף... משה חריף היה אחד ממחותני השל"ה (עליו ועל פירושו לפסוק, ראה לעיל, בפרק עליו) ב) בספר ווי העמודים של ר' שבתאי בן השל"ה (פרק 27), מזכיר ר' שבתאי פירוש של השל"ה על הפסוק "אהיה אשר אהיה" (רש"י שמות ג' י"ד), שצוטט ע"י גיסי המרומם בפירוש יונתן שלו". כאשר נעניין בפסוק "אהיה אשר אהיה", אמנם לא נמצא דבר בפירוש יונתן, אך בגוף פירוש רש"י, בהערה בסוגריים, נמצא כמעט מלה במלה את הפירוש, שהביא בעל ווי העמודים. אמנם טעה כאן ר' שבתאי בשם הפירוש, אך הופעתם של הדברים בפירושו האחר של ר' פייבל נראית כהוכחה, שאלה הם אכן דברי ר' חיים פייבל. ולמתעניינים, מהו אותו פירוש: על הפסוק "אהיה אשר אהיה", אומר רש"י, שה' אמר למשה 'אהיה עמו בצרה זו (של שעבוד מצרים) אשר אהיה עמו בצרה אחרת (בעתיד)' ומשה אמר לו, מה אתה בא להזכיר צרות עתידיות, כאשר העם מתמודד עם הצרה הנוכחית? וכאן אמר השל"ה (בלשון ימינו): האם יעלה על הדעת, שמשה חכם יותר מאלוהים, שילמד אותו פרק בהתחשבות ברגשות עם ישראל? אלא, שמשה לא הבין, ש'אהיה עמו בצרה אחרת' נאמר לאזניו בלבד וה' לא התכוון, שיפיץ אמרה זו לעם ישראל, אלא: "אמור להם אהיה שלהני" לעם תאמר "אהיה" בלבד, דבר על הצרה הנוכחית בלבד ו'אהיה אשר אהיה' הוא לאזניך ורק לך אני מספר על עזרתי לעם בצרות עתידיות.

ועתה נעסוק בפירוש יונתן. בניגוד לתרגום אונקלוס, שהוא תרגום מילולי כמעט מדויק של המקרא מעברית לארמית, תרגום יונתן מוסיף דברים, שאינם במקור המקראי, אך מוכרים לנו בדרך כלל מן האגדה. בעל "פירוש יונתן", המצוי בחומשים בני ימינו, מתייחס לכל התוספות הללו ומביא את מקורן באגדות התלמוד והמפרשים. לפי המקורות כתבי תולדות בית הורביץ, ר' חיים פייבל כתב פירוש לתרגום יונתן. גם מקור בן התקופה, הספר "ווי העמודים", הזכיר עובדה זו (ראה קטע קודם). האם פירוש יונתן, המופיע בחומשים בני ימינו, הוא הוא הפירוש, שכתב רבנו חיים פייבל?

סרקתי ביסודיות את כל פירוש יונתן על התורה ומצאתי מספר הוכחות, שאכן ר' חיים פייבל, קרוב משפחתנו, הוא שכתב את פירוש יונתן, שמופיע בחומשים שלנו: א) במקרה אחד (פירוש יונתן, בראשית ל"א י"ט), כאשר ר' חיים פייבל מביא השערה פרי דמיונו, הוא חותם, בתוך סוגריים: (ג"ל הצעיר חיים פייבל). פסוק זה מדבר על גניבת התרפים בידי רחל, לפני בריחתם של יעקב ונשותיו מלבן הארמי.

תרגום יונתן מתעמק במהותם של אותם תרפים ומסביר, שהיתה זו גולגולת אדם, שעברה טיפולים שונים, שהכשירו אותה להיות כלי לניחוש עתידות. "פירוש יונתן" מתרגם לעברית את כל זה ומוסיף מדעתו, שהסיבה שיעקב גנב את התרפים דווקא בעיתוי זה, ערב בריחתו, היא, שלא רצה, שלבן ינחש בהם את כוונות הבריחה שלו. ב) לפסוק א' בבראשית י"ד, הוא מצטט מדברי אביו, מנדל מביסק. ואכן כינויו של אביו של ר' חיים פייבל שלנו, היה מנדל. ג) במקרה אחר (ויקרא כ"ו ו'), הוא מצטט מדברי אחיו, ר' נפתלי. אכן ידוע, שלר' חיים שלנו היה אח בשם ר' נפתלי, שכתב פירוש לברכת המזון בשם "סדר השולחן". פירוש זה נדפס ביחד עם פירוש לברכת המזון מאת אחד מאבותינו, ר' נתן נטע שפירא בעל "מבוא שערים", סבו של המגלה עמוקות.

בנוסף, ניצלתי את סריקת פירוש יונתן כדי ללקט פרטים נוספים מחייו של ר' חיים. מסתבר, שר' חיים פייבל נתן דרשות על ספר שמות, בהיותו בפרנקפורט וקיווה להוציאן לאור (פירוש יונתן: שמות י"ט כ"א, כ"ד י"א, ל"ג י"א). לא ידוע אם אכן יצא ספר דרשות כזה לאור. בספר דברים, הוא מזכיר פעמיים מחותן שלו בשם ר' דוד מקראקא (פירוש יונתן: דברים ז' ד', כ"ח ס"ג). במקורות, שכתבו את קורות בית הורביץ, לא נזכר דבר על מחותן כלשהוא של ר' חיים פייבל. פעם אחרת, מפנה אותנו ר' חיים פייבל ל-"ספר חדש חיבור קדש הנקרא שפע טל" (פירוש יונתן במדבר כ' י"ב). בהוצאתו של ספר זה היה רבנו חיים מעורב, כפי שסופר לעיל. בפירושו הוא מרבה להפנות אותנו למקורות אגדות התלמוד והמדרשים, אך, בנוסף, הוא מפנה אותנו גם לפירושים מאוחרים יותר, כמו "הערוך". פעמים רבות הוא מזכיר וגם מתעמת עם פירוש מהר"ד. לא ידוע לי בוודאות, למי הוא מתכוון, אך ידוע, שהיה פירוש קודם לתרגום יונתן מאת חכם בשם דוד בר יעקב משברשין, שקדם במספר שנים לפירושו של ר' חיים פייבל. ברם, נגישותו של פירוש זה היא פחותה, מכיוון, שהפירוש מופיע בספר נפרד (בנפרד מהחומש) ונמצא למשל, בספרית בר-אילן, בספריית הספרים הנדירים, שנגישותם לקהל הרחב נמוכה.

לפי חלק מהמקורות (עטרת הלוויים), גם פירוש ירושלמי מיוחס לרבנו חיים. תרגום ירושלמי, בניגוד לתרגומי יונתן ואונקלוס, אינו רציף. כמו תרגום יונתן, גם הוא מביא ניסוחים, שאינם במקרא, אך תרגום ירושלמי מכיל רק את התוספות הללו ולא את כל הטקסט (כלומר, רק לחלק מהפסוקים יש תרגום ירושלמי ולרוב, מופיע רק חלק מהפסוק). "פירוש ירושלמי" מסביר רק חלק מתרגום ירושלמי, כך שהוא

מופיע פעמים מועטות בחומש. ניתן למצוא 5-10 פירושים בלבד לכל פרשה. סרקתי את פירוש ירושלמי, על מנת לגבש דעה, האם גם אותו כתב ר' חיים פייבל. מעט הפירושים, המרכיבים את "פירוש ירושלמי", אינם חושפים כל נתונים אישיים על מחברם, אך סגנונם והמקורות אותם הפירוש מצטט, דומים למדי לאלה בפירוש יונתן (כולל ההתייחסות לגאון מהר"ד) ולכן, נראה לי, שאכן גם את פירוש ירושלמי כתב ר' חיים.

לפי המקורות, כתב ר' חיים פייבל פירוש גם על תרגום שני של מגילת אסתר וחתם את שמו בסוף הפירוש. גם תרגום שני, כמו תרגום יונתן, מביא פרטים רבים, שאינם מופיעים במגילה עצמה, אך הפירוש "פתשגן הכתב", המופיע במגילה בת ימינו, הוא תרגום פשוט, מארמית לעברית של "תרגום שני", בלי כל מלת הסבר או ניתוח וגם בלי חתימת שם בסופו, כך שנראה לי, שפירוש זה אינו של רבנו חיים. ובזה תמו מפעלות ר' חיים פייבל בתחום הכתיבה והפירוש. אמנם הוא לא זכה לשם עולם, אך דברי תורתו השתקעו בחומשים וזכו לחיי נצח.

בהמשך, בשנת 1621, אנו מוצאים את ר' חיים פייבל משמש כאב"ד ור"מ בעיר בומסלא, שבמורביה, במרכז אירופה. זאת אנו למדים ממצבת בנו, שנפטר בדמי ימיו ונקבר בפראג (ראה להלן). בהמשך (לפי הנספח לטוב עין), שימש ר' חיים ברבנות בקרומוי, אף היא במורביה, כפי שמופיע בפנקס הקהילה שם ובה כנראה אף נפטר. ר' חיים נפטר לפני 1648 (כי בווי העמודים, שנדפס בשנה זו, הוא נזכר בלשון ז"ל).

ר' חיים פייבל בן דוד זכריה מנדל מביסק היה נשוי לנחמה, בת השל"ה. המקורות מודים, שאינם יודעים, מי היו צאצאיהם (מחבר עטרת הלוויים, שהוא אחד המקורות המפורטים ביותר על משפחת השל"ה, מודה, שלא נודע לו דבר על בניו, כי לא מצא דבר בספרי התולדה). בפראג מצויה מצבה של בנו של ר' חיים, שנפטר בדמי ימיו וממנה אפשר ללמוד כמה פרטים. המצבה היא כנראה משנת 1621 והדברים רשומים מצידה השני של מצבתה של הרבנית חיה, אשת השל"ה, שנפטרה בערך באותו הזמן: "ונעתק עתיק מישירים: בן יחיד ורך לימים שבעים: יום ד' ה' שבט אשמ"ס לפ"ק עלה השמים: הילד זכריה מנדל בן הרב המובהק מהר"ר חיים הנקרא פייבל ר"מ ואב"ד בק"ק בומסלא ואגפיים תהי נשמתו צרורה בצרור החיים" (כתובות מבית העלמין היהודי הישן בפראג, מצבה 189). פרט למשרת הרבנות, שהיתה לר' חיים, נוכל ללמוד עוד מהמצבה, שיותר מ-15 שנה לאחר נישואיהם, שיכלו חיים ונחמה בן יחיד בגיל שבעים יום. מכאן, שלא היה להם בן זכר בר קיימא חמש-עשרה שנה לאחר נישואיהם. אמנם הנפטר היה בן יחיד, אך בנות כנראה היו להם, לפחות בת אחת, כי מתוך פירוש יונתן גיליתי, שהיה לר' חיים מחותן בשם ר' דוד מקראקא. לא מן הנמנע, שבסופו של דבר זכו לבן, אך הסיכוי לכך נמוך ובגלל מיעוט צאצאיהם, הסיכוי, שאנו מבניו של ר' חיים, נמוך למדי.

מקורות:

עטרת הלוויים, הנספח לטוב עין, אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל, כתובות מבית העלמין היהודי הישן בפראג (מצבה 189), מאורי גליציה (כרך 2 עמוד 114), אוצר הרבנים (6540), פירוש רש"י לחומש (כל ההערות בסוגריים בגוף הפירוש), פירוש יונתן, פירוש ירושלמי, שפע טל (הקדמה, האנויאה תר"ל), ווי העמודים (פרק 27).

בנות נוספות של השל"ה

מנישואיו הראשונים ידועים לשל"ה שני בנים ובת: שבתאי, יעקב ונחמה. לא ידועה בת נוספת, אך ישנן שתי הוכחות, שהיתה לשל"ה לפחות בת נוספת אחת מנישואיו הראשונים. א) השל"ה, במכתבו מראשית ימיו בא"י, אל צאצאיו שבחו"ל, פונה אל "בני ובנותי וכלתי...". מהתוספת "כלתי", ניתן ללמוד, שהתכוון במלה "בנותי" לבנותיו ממש ולא התכוון לכלול את כלותיו (למרות, שידוע, שאין אדם נמנע מלקרוא לכלתו, בתו, ראה ברש"י לבראשית ל"ז ל"ה), מכאן שהיו לו יותר מבת אחת. ב) יש מקורות, שמצאו, שהשל"ה כתב מא"י אל ר' שמואל אב"ד פרמישלא וקרא לו "מחותני" (עטרת הלוויים, כלילת יופי). "כלילת יופי" מוסיף פרטים על אותו ר' שמואל: היה בנו של ר' משולם פייביש אב"ד קראקא ואחיו, יוסף, אסף תרומות בשביל יהודי א". כלילת יופי מביא את ההקדמה של הספר "נובלות חכמה" של היש"ר מקנדיה (ר' יוסף שמואל דילמדיגו) כאסמכתא, בה נזכר ר' שמואל אב"ד פרמישלא כמחותנו של השל"ה. עיינתי שם ואכן מצוטט שם מכתב, שנראה כתשובה, ששלח השל"ה לר' שמואל אב"ד פרמישלא ואכן הוא קורא לו שם "מחותני", אך בהמשך אותו הקטע, נזכרים גם מחותנים נוספים: ר' אלכסנדר כ"ץ ור' נפתלי ומהניסוח לא ברור, אם אלה המשך דברי השל"ה, או דבריו של היש"ר מקנדיה, המצטט אותו. המקורות לא מייחסים מחותנים אלה ליש"ר מקנדיה וגם לא לשל"ה, לכן עולה ספק מחותנו של מי היה ר' שמואל מפרמישלא. מקורות אחרים, העוסקים בר' שמואל מפרמישלא (לתולדות הקהילות בפולין פרק פרמישלא, אוצר הרבנים 18978, אטלס עץ חיים כרך 8 229), מתעלמים מאפשרות היותו מחותן השל"ה, אם כי מזכירים את ההתכתבות ביניהם. לסיכומי של דבר, לדעתי, היתה לשל"ה בת נוספת, שאולי אותו ר' שמואל היה חמיה ואולי אף היו לו בנות נוספות, אך לא ידוע עליהן דבר והן אף לא מוכרות ע"י המקורות.

מנישואיו השניים של השל"ה היתה לו בת. השל"ה הגיע לא"י עם אשה שניה בשם חוה בת אליעזר, אך ללא בת, כי במכתבו מא"י הוא מונה ג' נפשות שעליו לפרנס: הוא, אשתו והמשרת. השל"ה נפטר פחות מעשר שנים לאחר הגיעו לארץ ולכן הילדה, שנולדה לו שם, היתה פעוטה במוותו. אנו למדים על קיומה מכתביו של ר' אלעזר אורחא החברוני, שנחלץ להגן על זכויותיה. מסתבר, שהקהילה היתה חייבת כסף לשל"ה והם לא רצו להעבירו לבת, לאחר מותו, כי טענו, שהוציאו עליו ממון רב לפדיון שבויים ובוזה פרעו את חובם. ר' אלעזר אורחא מוכיחם על התנהגות זו (פנקס ועד ארבע ארצות 457). כותבי תולדות בית הורביץ קובעים, שבת זו, כמו אמה, מתה זמן קצר לאחר מות השל"ה. לא ברור, אם זה נכון ואם היו לה צאצאים.

מקורות:

עטרת הלוויים, כלילת יופי (עמוד IV), לתולדות הקהילות בפולין (פרמישלא), אוצר הרבנים (18978, 16827, 8025), אטלס עץ חיים (כרך 8 229), לוחות זיכרון (עמוד 17 ושנת שנ"ט), נובלות חכמה (הקדמה), פנקס ועד ארבע ארצות (עמוד 457), האנציקלופדיה העברית (הורביץ).

הדור הבא – נכדיו של השל"ה

ר' ישעיה בן ר' שבתאי בן השל"ה

ר' ישעיה בן ר' שבתאי בן השל"ה, היה המפורסם בנכדיו של השל"ה. הוא עשוי להיות מאבותינו, כי היה לו בן בשם אברהם הלוי, העשוי להיות אביו של ר' יונה, מכתב היוחסין שלנו.

לפי רוב כותבי היוחסין, נולד ר' ישעיה בשנת 1632. נראה, שהם מסתמכים על שתי עובדות: (א) ר' ישעיה זה, נקרא על שם השל"ה, שנפטר לפי רוב החוקרים בשנת 1630. (ב) הוא כתב הקדמה לספר השל"ה כאשר היה בן 17-18 והספר הופיע בשנת 1649. אם אכן נולד בשנת 1632, הרי שהוא נולד להיות אביו כבן ארבעים, שנים רבות לאחר נישואיו ומן הסתם לא היה הבן הבכור.

לדעתי, ישנה אפשרות, שנולד מעט קודם לכן, כי לכמה דעות, נפטר השל"ה לפני 1630 וגם ייתכן שאת ההקדמה כתב ישעיה הצעיר זמן מה לפני צאת הספר לאור. מקום לידתו לא ידוע בוודאות, אך משערים שנולד בפרנקפורט, כי שם שימש אביו ברבנות בשנת 1632.

ר' ישעיה שימש ברבנות בערים שונות ומסלול רבנותו מזכיר במידת-מה את זה של אביו. גם הוא התחיל בעיר פירטא (פירדא), שהיא עיר קטנה, אבל נחשבה גדולה בעיני אביו בגלל החכמים, שישבו בה. היה זה סמוך לשנת 1660. אח"כ שימש ברבנות בעיר לייפניק שבמורביה ושם נתן הסכמתו, בשנת תל"ג (1673) על הספר "לב אריה" על התורה, שנדפס בוילהמסדורף תל"ג. לאחר מכן שימש בבומסלא, גם היא במורביה, שבמרכז אירופה, סביב 1674. לפי חלק מהמקורות, לפני לייפניק, היה רב גם בשטייניץ, שנמצאת באותו איזור (הנספח לטוב עין טוען, שיש הוכחה לכך בפנקס הקהל שם). סביב שנת 1678 הוא קיבל את משרת הרבנות בפרנקפורט, העיר בה שימש אביו כרב, כשנות דור קודם לכן וגם סבו, השל"ה, היה רב שם בתחילת המאה ה-17. בפרנקפורט נתן את הסכמתו על "ברכת שמואל" (תמ"ב 1682), דרושים על התורה, של קודמו בתפקיד אב"ד פרנקפורט, ר' שמואל קייזנובר. כמו אביו, גם הוא עבר מפרנקפורט לפוזנא לשמש ברבנות וכאב"ד (המעבר אירע בין 1685 ל-1687). שם הסכים על "בית יהודה" (נדפס בדסוי תמ"ח). ההסכמות הללו על הספרים עוזרות לנו לעקוב אחר מהלכיו. בשנת 1689 הוא נפטר בפוזנא.

ר' ישעיה לא כתב ספרים, אך עמד בקשרי שו"ת עם רבנים שונים ושאלות ותשובות שלו מופיעות בשו"ת חוות יאיר קט"ו (סימן ק"א בהוצאת ר"ג תשנ"ז), שו"ת עבודת הגרשוני כ"ג, "חינוך בית יהודה" (קמ"ה) ושו"ת אבן השהם סימן ס"ב. שני תלמידים נודעים שלו הם המהרש"ך (ר' שמואל שטאטין, אב"ד בפפד"מ ובדרמשטט, בע"ס "חידושי הלכות" ומאבותיו של החתם סופר) ור' אברהם ב"ר יהודה ברלין מקהל אשכנזים באמסטרדם. ר' ישעיה היה מחברי ועד ארבע ארצות. בנו, אברהם, הוציא לאור את חידושי משולבים בחידושי הריטב"א (אמסטרדם תפ"ח) וגם שילב חידושים שלו ב"עמק ברכה", שהוציא לאור באמסטרדם תפ"ט (1729). מתקנותיו בעניינים טכניים הנוגעים לסדרי ההוראה לנוער

בפרנקפורט, אפשר למצוא בפרק שלם המוקדש לו בספר "רבני פרנקפורט". ונזכיר שוב, שבנעוריו כתב הקדמה עם שיר לספר השל"ה.

ר' ישעיה היה נשוי למרים בת ר' שלמה מנדלס, כפי שאפשר ללמוד ממצבתה שבפרנקפורט, בה נפטרה בשנת 1685 (אבני זיכרון, כפי שצוטט ע"י עטרת הלוויים ועוד). ר' שלמה מנדלס, חותנו של ר' ישעיה, היה ר' שלמה ב"ר מנדל מפוזנא, ושמו המלא היה מנחם מנדל פלוצקר, אשר התפרנס מחכירת מכס המלח של פולין גדול והיה פרנס המדינה בשנים שפ"א-שצ"א (1631-1621) והיה בנו של יהודה מוכסן (הנספח לטוב עין).

לר' ישעיה היו מספר ילדים, שעל רובם ידוע מעט מאד, בעיקר שנפטרו צעירים. על המצבה של מרת מרים, האם, רשום גם בן בשם יעקב קאפיל, שנפטר כמות, בשנת 1685. בן נוסף, ר' שבתאי, היה אב"ד בעיר וילן, שבמחוז פוזנא ונפטר סמוך אחרי אביו (כנראה בשנת 1689). ר' אברהם, המפורסם ביניהם והיחיד שהאריך ימים, מספר בהקדמתו לסידור "שער השמים" על האחרים, שנפטרו צעירים. הוא מספר, שתוך שבוע נפטרו ר' משה ור' שלמה "ולא במגפה" וכן האחות שיינדל נפטרה אף היא באותה שנה. ר' אברהם עצמו היה מוטל על ערש דווי ולא הבין, על מה ולמה קרה כך לזרעו של אביו. בעזרת רבנים, שביקרו אותו בחוליו, הגיע למסקנה, שאולי כל האסונות קרו בגלל הזנחת צוואתו של השל"ה להדפיס את הסידור "שער השמים". כזכור, הסידור נשלח מא"י כשבועים שנה קודם לכן, לבנו הצעיר של השל"ה, יעקב, שהחל לאסוף הסכמות, אך נפטר בעודו צעיר. משם עבר הסידור לר' שבתאי, הבן הגדול, שהיה טרוד ברבנות והעדיף להדפיס דווקא את ספר השל"ה רחב ההיקף, שאותו אביו דווקא לא ציווה להדפיס. משם עבר כתב היד של הסידור לר' ישעיה, שבו אנו עוסקים, אך גם הוא לא מצא פנאי להדפיסו, כי היה טרוד במשרות הרבנות ולא יכול היה להרשות לעצמו "לעמוד על המדפיסים", שנמצאו באותה העת באמסטרדם, כדי שהכל יעשה לפי כל הפרטים והדקדוקים, שציווה השל"ה. לפני מותו, ציווה ר' ישעיה את ר' אברהם להדפיס את הסידור וכאשר אברהם הצעיר נתקל במזל הביש, שפקד את משפחתו, היה נחוש להדפיס את הסידור. עליו נקרא בהרחבה בהמשך. פרט לר' אברהם, מוסרים חלק מהמקורות על בת, שלא נפטרה צעירה (אלא בשנת 1721) והיא אידל, שהיתה נשואה לר' מרדכי כ"ץ מקרוטושן. לסיכום: בניו של ר' ישעיה היו: יעקב, שבתאי, משה, שלמה ושיינדל, שנפטרו צעירים ולא ידוע אם הקימו משפחות ואידל ור' אברהם, שנקרא עליו בהרחבה בהמשך ואולי הוא אבי ר' יונה מכתב היוחסין שלנו.

מקורות:

עטרת הלוויים, תולדות משפחת הורוויץ (עמוד 29), הנספח לטוב עין, מאורי גליציה (כרך 2 עמוד 115), רבני פרנקפורט (פרק 13), אוצר הרבנים (11691), ענף עץ אבות, משפחות עתיקות בישראל (עמוד 178), פנקס ועד ד"א (עמ' 85, 199), שו"ת חוות יאיר (ר"ג תשנ"ג, סי' ק"א), שו"ת עבודת הגרשוני (שאלה כ"ג), שו"ת חינוך בית יהודה (קמ"ה), שו"ת אבן השם (ס"ב), ספר השל"ה (הקדמת ר' ישעיה)

בנים ובנות נוספים של ר' שבתאי בן השל"ה

בת אחת בלבד של ר' שבתאי, בן השל"ה, ידועה בשמה והיא עלקלה וזאת נלמד ממצבה שלה משנת 1676, שתועדה בפראג (משפחות פראג 2058, מש' הורביץ). לר' שבתאי ידוע גם חתן בשם אליהו בן בנימין כ"ץ, שכתב גם הוא, בנוסף לר' שבתאי ולבנו, ישעיה, הקדמה לספר השל"ה. אין לדעת, אם ר' אליהו כ"ץ היה בעלה של עלקלה.

אין בשום מקום מידע מסודר ומוסמך על מספר בניו ובנותיו של ר' שבתאי, ואפילו בדבריו, בצוואתו, יש סתירה פנימית. בתחילת הצוואה, שם מוסר ר' שבתאי את היוחסין שלו, הוא פותח במלים: "להודיעך בני... ישעיה סג"ל, שאתה בני ואני בן..." (סג"ל, אגב, הוא סגן לווי' ומציין, שהוא משבט לווי'). את קטע היוחסין הוא מסיים: "ולא כתבתי את זה להתגאות הן אתה בני והן אתה בתי..." מכאן היה אפשר להתרשם, שהיו לו רק בן אחד ובת אחת. בהמשך הצוואה, כאשר הוא עוסק במתן עצות ודברי מוסר למשפחתו, הוא משתמש בביטויים: "בני, בנותי וכלותי...", "שמעו בני כלותי בנותי חתני ונכדי..." וכו' וניתן להסיק, שהיו לו יותר מבן אחד ובת אחת.

הנספח לטוב עין, שנכתב ע"י בן משפחת הורביץ (צבי הורביץ), בוחר בגירסת בן יחיד ובת אחת. כתוצאה מכך, ברור, שר' אליהו כ"ץ, החתן היה בעלה של עלקלה, הבת היחידה. המחבר מעלה השערה, שאותו אליהו היה שייך למשפחת כ"ץ, שהיו בעלי בית הדפוס העברי הראשון בפראג, שכינו עצמם "מחוקקים" ואולי היו מבניו של ר' עקיבא כ"ץ מאובן, חותנו של ר' שבתאי הראשון, כפי שסופר כבר לעיל. הכותב מסתמך על חתימתו של ר' אליהו בספר השל"ה, שם הוא מכנה עצמו ר' אליהו בן ר' בנימין כ"ץ מחוקק. נראה, שהכינוי "מחוקקים" היה אז כינוי למדפיסים (מלשון חקוק באבן?). בתקופת הקמת בית הדפוס בפראג (1510 לערך), היה הדפוס עדיין המצאה חדשה והשם "מדפיסים" עדיין לא היה בשימוש. העובדה, שאותה עלקלה נקברה דווקא בפראג וגם משפחת כ"ץ-מחוקק, המדפיסים, גרו שם, יכולה להוות חיזוק לגירסתו של הנספח לטוב עין, שעלקלה היתה אשת ר' אליהו, הקשור במשפחת כ"ץ-מחוקק מפראג.

עטרת הלוויים דוגל דווקא בשיטת שתי בנות: האחת עלקלה, שלא נודע מי בעלה והשניה, אשת הגאון אליהו כ"ץ, שלא ידוע שמה. רוב שאר המקורות מאמצים את גירסת הנספח לטוב עין, שעלקלה היתה אשתו של ר' אליהו.

כשמו של בן נוסף, אפשרי, של ר' שבתאי בן השל"ה, נוקבים המקורות בשם יקותיאל אליעזר, המכונה לאזל (עטרת הלוויים, תולדות משפחת הורוויץ, מאורי גליציה). איני יודעת מנין שאבו המקורות את השם הזה.

לפי עטרת הלוויים, היה אותו יקותיאל אליעזר "אבי הג"מ אברהם הלוי הנקרא בשם אברהם דוקער והוא אברהם אבי הגאון המפורסם מו"ה יוסף סג"ל הורוויץ אבד"ק פרמיסלא ולא נודע לנו חתן מי היה ושם אשתו ומקום מגוריו". לפי "תולדות משפחת הורוויץ" (של פרידברג), היה אותו יקותיאל אביהם של

הרב המפורסם יוסף מפרמיסלא ושל הרב צבי הירש. "מאורי גליציה" מאחד את שני המקורות וגורס, שאותו יקותיאל היה אביו של אברהם דוקער "ויש אומרים שגם של ר' יוסף מפרמיסלא ושל צבי הירש". בפנקס ועד ארבע ארצות, אנו מוצאים פעמים רבות את חתימתו של הרב יוסף בן יקותיאל, המכונה לאזל, מפרמישלא, בין השנים 1663-1681. אם אכן מדובר בנכדו של רבנו שבתאי, הרי שאביו יקותיאל, היה צריך להיות גדול בהרבה מאחיו ישעיה, שנולד בשנת 1632. דובר כבר לעיל על כך, שר' ישעיה נולד כאשר אביו היה כבן ארבעים וייתכן, שיקותיאל נולד בתחילת המאה סמוך לנישואי הוריו. אם זה המצב, מדוע לא כללו אביו בצוואת היותסין שלו ופנה לישעיה בלבד? ישנה אפשרות, שיקותיאל נפטר לפני כתיבת הצוואה. סיבה אפשרית אחרת לאי הזכרת שמו בחלק היותסין של הצוואה, שיקותיאל היה מאשתו השניה של ר' שבתאי, האשה לבית יאללס, וכיותסין כולל ר' שבתאי את שם האשה הראשונה בלבד (בת ר' משה חריף) ולכן היותסין לא מכוונים אליו. אם יקותיאל זה היה מאשה שניה, הוא אמור להיות קטן מישעיה ואינו יכול להיות אביו של הרב המפורסם יוסף מפרמישלא (מאידך, יכול להיות שדווקא בת ר' משה חריף היתה האשה השניה והיא מוצגת ע"י המקורות כראשונה מתוך כבוד לאביה המפורסם וכן נאמר בפרק על ר' שבתאי, שפיגל יאללס נפטרה כעשרים שנה לאחר ר' שבתאי ומכאן למדו כנראה שהיא אשה שניה, אך ישנה אפשרות שהיתה אשה ראשונה והתגרשה ואז שוב ייתכן שיקותיאל יהיה בנה ובנו הגדול של ר' שבתאי). הזכרנו כבר, שבעל הנספח לטוב עין, גורס, שלר' שבתאי היה רק בן אחד. אותו מחבר בספר אחר שלו "לתולדות הקהילות בפולין" טוען שר' יוסף בן יקותיאל מפרמישלא היה בן לענף אחר של הורביץ.

לסיכומו של דבר, בעניינו של הבן יקותיאל, תיתכנה שלוש אפשרויות: 1. לא היה לר' שבתאי כלל בן בשם יקותיאל אליעזר. 2. היה לו בן בשם יקותיאל אליעזר, שהיה אבי אברהם הלוי דוקער, אך הוא לא היה אבי הרב המפורסם יוסף מפרמישלא, כי שם אבי אותו רב לא היה אברהם. 3. ר' יקותיאל היה בנו של רבנו שבתאי וגם אביו של אותו רב מפורסם. מאחר והמקורות אינם מפרטים על מה הם מסתמכים, אין לדעת את האמת.

מקורות:

עטרת הלוויים, תולדות משפחת הורוויץ (פרידברג), הנספח לטוב עין, פנקס ועד ארבע ארצות (עמודים 143, 98, 117 ועוד העזר במפתח שם בערך יוסף הורוויץ), מאורי גליציה, לתולדות הקהילות בפולין (פרמישלא), אוצר הרבנים (8263 ערך יוסף אב"ד פרמישלא), לוחות זיכרון (עמוד 17 רשימת רבני פרמישלא), ספר הקהילות (פולין 2, פשמשל), צוואת ר' שבתאי הורביץ (בסוף יש נוחלין), משפחות פראג (ערך הורוויץ), הקדמת ספר השל"ה (הקדמת אליהו כ"ץ מחזיק).

ר' ישעיהו בן יעקב בן השל"ה

ר' ישעיהו הוא הבן היחיד הידוע של יעקב בן השל"ה ושל שרה בת אליעזר למשפחת חיות. הוא נולד בעיר קראקא, שם שימש אביו כדיין. שנת לידתו אינה ידועה בוודאות, אך היא מוערכת סביב 1633. הוא התפרסם כר' ישעיה בעל "בית הלוי", על שם ספרו. אביו נפטר בגיל צעיר, בשנת 1643, כך שהוא התייתם מאביו בהיותו כבן עשר. המקורות משערים, שאת ראשית תורתו קנה בעיר קראקא, אך אח"כ עבר לבריסק שבלیتא, ללמוד אצל ר' משה כ"ץ בר פסח בר תנחום בר יוסף כ"ץ בעל "שארית יוסף" וכן אצל ר' יעקב שור ויש אומרים, גם אצל הגאון ר' משה בעל "חלקת מחוקק". אחר-כך עבר לוויילנה, שם כיהן דוד אימו, מנחם מאניש חיות כאב"ד ושם מימנה אותו אימו, כנראה בעזרת משפחתה, שחיה שם וסייעה לו להחזיק ישיבה עם תלמידים (הוא מודה לה בהקדמתו לספרו "בית הלוי"). דבר הישיבה נזכר גם בהסכמת ר' יוסף בן משה כ"ץ, אב"ד וירדבורג, על הספר. אביו של אותו ר' יוסף, משה, היה רבו של ר' ישעיה. סביב שנת 1655 פלשו צבאות השבדים להילחם בפולין ואז נמלט ר' ישעיה לפיררה שבאיטליה ולאחר מכן התגורר גם במנטובה ווירונה. באיטליה כתב ספר בשם "בית הלוי", הדן בדיני מיגו ועוד בדיני ממונות ובשיטות הש"ס בנושא זה. כנראה, שבאיטליה, שלוש הקהילות שנזכרו לעיל, תמכו בו כספית, כי גם להן הוא מודה על התמיכה בהקדמת ספרו. הספר נדפס בוונציה בשנת תכ"ו (1666) וזכה להסכמות 7 רבנים חשובים, הן מוונציה והן רבנים אשכנזים (יונה תאומים בעל קקיון דיונה אב"ד מינץ, אברהם בן שמשון בכרך אב"ד וורמייזא, יוסף בן משה כ"ץ מוירדבורג, נפתלי שנייטון אב"ד הנא, שהסכמותיהם ניתנו בשנת תכ"ג וכן שלוש הסכמות של רבני ונציה: יעקב בר משה הלוי, שלמה בר נחמיה סוראל ומשה בר מרדכי זכות). בשלב מסוים חזר לפולין ואומרים, שנפטר בשנת תנ"ה, 1695 (קהילת משה, ערך בית הלוי). לא ידוע אם ביקר באשכנז לשם השגת ההסכמות, או שהדבר נעשה ע"י שליח.

בהקדמה לספרו הוא מזכיר את יוחסיו: אביו יעקב בן השל"ה בן ר' אברהם בעל עמק ברכה וכו' ואמו שרה בת אליעזר חיים. הוא מזכיר גם דוד, אחי אמו בשם יצחק חיים (הוא קורא למשפחת אמו חיים במקום השם חיות, בו היו ידועים). את סבו אליעזר הוא מכנה אחי מנחם מאניש אב"ד וילנה ומוזר, שאינו מזכירו כבנו של ר' יצחק חיות המפורסם, סבא רבא שלו. אין כל ידע מי היו אשתו וילדיו של ר' ישעיה.

מקורות:

ההקדמה וההסכמות לספר "בית הלוי" (שמחברו ר' ישעיה בן יעקב הורביץ), עטרת הלוויים, תולדות משפחת הורוויץ, הנספח לטוב עין, מאורי גליציה (כרך 2 עמוד 114), אוצר הרבנים (11692), קהילת משה (ערך בית הלוי).

לא ידוע דבר על נכדים מבנותיו של השל"ה.

בני השל"ה

ר' אברהם בן ר' ישעיה בן ר' שבתאי בן השל"ה הקדוש

ר' אברהם בן ר' ישעיה בן ר' שבתאי בן השל"ה הקדוש, היה בנו המפורסם יותר של ר' ישעיה והיחיד, שהאריך ימים. את ימיו הקדיש להדפסת ספרי אבותיו וייתכן, שהוא מאבותינו, כי אולי הוא אביו של ר' יונה, מכתב היוחסין שלנו.

ר' אברהם נולד, לפי השערת המקורות, סביב שנת 1670, בעיר לייפניק, מקום בו שימש אביו כרב בתקופה זו. השנה נקבעה, כנראה, בהסתמך על דברי אברהם, שהוא היה בן 17 במות עליו אביו בשנת 1689. הוא מספר (בהקדמתו לסידור "שער השמים"), שאביו לקח אותו עימו לשיבה של ועד ארבע ארצות, במסע בן שלושה שבועות, ובתום המסע, חש אביו, שימיו ספורים והזמין אותו לשיחה. בשיחה זו, השביע האב, ר' ישעיה, את בנו, שיוציא לאור את הסידור עם הפירוש "שער השמים", המצפה מזה שבעים שנה להדפסה, לפי צוואתו המפורשת של השל"ה. האב הזכיר לבנו, אברהם, שהסידור היה הספר היחיד מכל ספריו של השל"ה, שהשל"ה ציווה להדפיס, אך מכיוון, שבניו ונכדיו של השל"ה זכו לנהל ישיבות ולשמש כרבנים, לא יכלו להרשות לעצמם לעזוב הכל ולילך לאמסטרדם, מקום הדפוס המשובח באותם ימים ולעמוד על הפועלים, להשגיח על המלאכה. כזכור, השל"ה ציווה לדייק מאד בעריכה והניקוד של הסידור. אברהם הצעיר אמנם התלהב מאד לקיים את הצוואה, אך משום מה, באופן מעשי, העניין התעכב. הוא מספר, שסדרה של צרות החלה להתרגש על המשפחה. אחיו הגדול, ר' שבתאי, שכבר היה אב"ד בעיר וילן, שבמחוז פוזנא (כזכור, גם האב, ר' ישעיה, שימש בסוף ימיו כאב"ד ור"י בפוזנא), נפטר באותה שנה, שמת בה אביו, 1689. אחר-כך מתו בזה אחר זה, האח משה, האח שלמה והאחות שיינדל תוך שנה אחת ולא במגפה. שני האחים משה ושלמה נפטרו בהפרש של פחות משבוע. לא ברור אמנם, איזו שנה היתה זו בדיוק, אך קרוב לוודאי, היה זה בתחילת העשור האחרון של המאה ה-17. גם אברהם עצמו היה מוטל על ערש דווי. כשתהה בינו לבין עצמו וגם שיתף בכך את הרבנים, שבאו לבקרו (כמו, ר' נפתלי כ"ץ, בעל "סמיכת חכמים"), על מה זה ולמה אירע כך למשפחתו, הגיע למסקנה, שהכל קרה בגלל ההתרשלות במילוי צוואת השל"ה. ר' אברהם היה נחוש להדפיס את הסידור. ברם, החלטה לחוד ומעשים לחוד. הדפסת הסידור התעכבה. ר' אברהם התחתן עם בתו של ר' אברהם ברסלא, שהיה פרנס ומנהיג בפוזנא, וגם הוא היה לוי. אחר-כך, ר' אברהם עצמו הפך למנהיג בפוזנא, היה אדם עשיר ובהמשך, נתמנה לדיין ומגיד משרים בפוזנא. בשנת תנ"ט (1699) אנו מוצאים בפנקס ארבע ארצות תיעוד של ויכוח בינו לבין הקהילה על שטח, שנשאר מאביו ושם הוא מזכיר, שעליו לפרנס את יתומי אחיו, קטנים וגדולים, מאותם אחים שמתו (פנקס ועד ד"א עמוד 244). בסוף המאה, פלשו כוחות שבדיים לפולין ור' אברהם נאלץ לברוח ולהסתתר ביערות ובמערות ובצאתו ממחבואו, מצא עצמו נקי מנכסיו. שוב הוא נזכר בצוואה, שלא מומשה, אך הפעם חסר לו כסף למימושה. רבנים שונים ובראשם בעל "סמיכת חכמים" (שניתן להבין, שאולי היה קשר משפחתי בינו לבין משפחת אביו של אברהם, אך

מהות הקשר לא ברורה) נותנים בידו מכתבי המלצה והוא עוזב את בני ביתו ונודד בכיוון אמסטרדם, שעל שכמו שק עם כתבי אבותיו (עדות, שתכנן לנצל את הימצאותו באמסטרדם כדי להדפיס ספרים נוספים, לאחר שיסיים להדפיס את הסידור). המסע החל בשנת 1714, השנה בה קיבל את ההסכמות וההמלצות של חלק מהרבנים. דרכו התארכה, כי עם מכתבי ההמלצה עבר בקהילות שונות, וקהילות ויז'ניץ נתנו לו כסף על חשבון ספרים, שייחלק להם בעתיד וכך היה לו מימון ראשוני להדפסת הסידור. לאחר שלוש שנות נדודים, הגיע לאמסטרדם. ר' אברהם בר יהודה ברלין, שהיה תלמידו של אביו ועתה שימש כאב"ד אשכנזים באמסטרדם, עזר לו בכספים ובהסכמה (בעטרת הלוויים מכונה אותו אברהם ברלין, מחותנו של אביו, אך לא ברור כיצד). אדם בשם יהושע פייבל מארח אותו בביתו לכל ימי ההדפסה. אף הרב אאיליון, רבם של הספרדים בעיר, נותן לו הסכמה. שלמה אנטוניס, בעל בית הדפוס, סופג חלק מעלויות ההדפסה ולבסוף, בשנת תע"ז (1717), כמעט מאה שנה לאחר כתיבתו, נגמרת הדפסתו של הסידור עם פירוש השל"ה "שער השמים".

ר' אברהם הוסיף לסידור גם דיני שבת ומועד, בצד התפילות וכן הגהות ותוספות מאבותיו וממנו. למרות שהשל"ה ביקש מאד לדייק בנוסח, לא יכול ר' אברהם להתאפק והוסיף גם נוסח אשכנז באותם מקומות, שהשל"ה ציווה להעדיף את נוסח ספרד, שאליו התוודע בארץ ישראל. ר' אברהם המשיך לשבת באמסטרדם ולהדפיס ספרים נוספים מספרי אבותיו. בשנת תפ"ח (1728), הדפיס את חידושי הריטב"א על שיטות הש"ס בתוספת דברי אבותיו, ר' ישעיה ור' שבתאי. בשנת תפ"ט (1729) הוציא לאור הוצאה שנייה של "עמק ברכה" של ר' אברהם, אבי השל"ה וגם כאן עוטר הספר בתוספות והגהות שלו ושל אבותיו. ניתן להבחין בתוספות שבגוף הספר, כי הן פותחות במלים: "אמר אברהם" ... ולאחריו הוא מצטט, בשם מי מאבותיו נאמרו הדברים.

בתום ההדפסות יצא לנדוד באירופה ולחלק את הספרים לכל ה"חותמים" (כינוי לאותם נדיבים המשלמים מראש על הספר ובכך מסייעים למימון ההדפסה), וכן להפיץ את הספרים בישראל. הוא לא זכה לראות שוב את בני משפחתו, כי נפטר תוך נדודים אלה, בעיר פרנקפורט, בשנת תק"ד (1744) והוא כבן 75. על מצבתו בפרנקפורט חרות: פ"ט ואברהם זקן בא בימים/ הלא הוא מהר"ר אברהם דיינא/ בק"ק פאזנא בן הגאון מ"מ/ ישעיה הלוי ממשפחת הארוויטץ/ אב"ד דק"ק פאזנא ופפד"מ/ נכדו של הגאון הגדול ובעל המחבר/ ספר שלה/ נפטר ונקבר יום ה' י"ט אלול תק"ד.

חלק נכבד מקורותיו של ר' אברהם, לפחות עד הדפסת הסידור "שער השמים", ידועים לנו מההקדמה, שכתב לסידור. גם על אבותיו כלפי מעלה, אנו שומעים בהקדמה זו ואף בהקדמות לספרים האחרים שהדפיס. ברם, את בניו אין הוא מזכיר. אין פלא בכך, כיוון, שהוא עזב אותם בשנת 1714, על מנת לעסוק בהדפסת הספרים באמסטרדם (אך ממילא, כותבי הספרים מרבים באיזכור ובשבחים לאבותיהם רבי הפעלים וכמעט לא מזכירים את בניהם הצעירים ומעוטי הזכויות, בשלב זה של חייהם). ב"עטרת הלוויים" נכתב: "ומתולדות בניו לא נודע לנו עוד מאומה ומכוסה בעלטה ועיני קוראי הדורות לא תשורם עד הנה". ברם, מקורות אחרים יודעים לספר לנו על בן אחד או שניים (ענף עץ אבות, אוצר הרבנים, הנספח לטוב עין). פרידברג בספרו "תולדות משפחת הורוויץ" הצליח לקבץ שמות של ארבעה בנים: ישעיה, זאב וולף, צבי הירש ויהודה, כאשר לגבי כל אחד מהם הוא נעזר באסמכתא שונה. מעיון

באסמכתאות, מסתבר, שרק לגבי הבן זאב וולף, יש ביטחון מוחלט, שהוא בנו של ר' אברהם שלנו, כי בנוסח מצבתו נזכר, שהוא בן אברהם הלוי הורוויץ, הדיין מפתח ודור חמישי לשל"ה (חכמי אה"ו עמוד 77). באסמכתאות הנוגעות לבנים האחרים, הם מופיעים כבני אברהם הלוי הורוויץ בלבד ולכן אין בכך הוכחה חד משמעית, שהם בניו של אברהם, בו אנו עוסקים (האסמכתאות יובאו בדיון שיוקדש לכל בן). לר' אברהם היתה נטיה לבחור לבניו בשמות מעולם החי, לא מן הנמנע, שהיה לו גם בן בשם יונה, אותו ר' יונה בן ר' אברהם הלוי, הנזכר בספר "עונג חיים לשבת", כחתנו של ר' משה מקיטאב ונזכר גם בכתב היוחסין שלנו. ר' אברהם נפטר בשנת 1744. בנו זאב נפטר בשנת 1777 (חכמי אה"ו עמוד 77). ר' יונה בן אברהם הלוי, חתנו של ר' משה מקיטאב, נפטר בשנת 1774 (עונג חיים לשבת). לפחות מבחינת השנים בהם חי, הוא מתאים להיות בנו של ר' אברהם נין השל"ה ואחיו של ר' זאב הורביץ. אולי ר' אברהם בן ר' ישעיה בן ר' שבתאי בן השל"ה הוא אביו של ר' יונה מכתב היוחסין שלנו.

מקורות:

ההקדמה לסידור "שער השמים" שכתב ר' אברהם עצמו (רק בהוצאת ירושלים תשנ"ח), ההקדמה של א. ישראל שם, עטרת הלוויים, תולדות משפחת הורוויץ, הנספח לטוב עין, ענף עץ אבות, מאורי גליציה (כרך 2 עמוד 115), אוצר הרבנים (362, 5475), פנקס ועד הקהילות בליטא (תקי"ב), משפחות עתיקות בישראל (עמוד 180), פנקס ועד ד"א (עמוד 244 שנת תנ"ט), חכמי אה"ו (י. דוכס עמוד 77), עונג חיים לשבת (גלרנטר, הקדמה)

גינים נוספים מישעיה בן שבתאי בן השל"ה

לר' אברהם היו מספר אחים, אך כאמור, רובם מתו בגיל צעיר. ר' שבתאי שפטיל נפטר סמוך למות אביו בשנת 1689. הוא שימש כרב ואב"ד וילען שבמחוז פוזן ולכן נראה, שהיה בוגר ובעל משפחה בשעת פטירתו (על היותו אב"ד וילען, מסתמכים כל המקורות על קורות היהודים בפוזנא של פרלס, שלא הצלחתי לאתר). יעקב קאפיל נפטר בצעירותו בשנת 1685, לפי הנזכר על מצבת אמו (תולדות משפחת הורוויץ). ר' משה נפטר בשנה אחת עם האח שלמה, שהיה רך בשנים, לדברי ר' אברהם וכן עם האחיות שיינדל. בפנקס ועד ד"א (עמוד 244) בשנת תנ"ט, נלחם ר' אברהם על זכויותיהם של יתומי אחיו "קטנים עם גדולים". מכאן שחלק מהאנשים, שנזכרו כאן, השאירו צאצאים. אחות נוספת, היחידה שלא נפטרה צעירה, היתה אידל שהיתה אשת מרדכי כ"ץ מקרוטשן והיא נפטרה בשנת 1721 ובנה שבתאי נפטר על פניה ונזכר במצבתה.

מקורות:

תולדות משפחת הורוויץ, עטרת הלוויים, הנספח לטוב עין, ההקדמה לשער השמים (מאת ר' אברהם הורביץ), מאורי גליציה (2, 115), אוצר הרבנים (18053)

נינים נוספים של השל"ה (שלא מישעיה בן שבתאי)

לפי חלק מהמקורות, היה לר' שבתאי בן בשם יקותיאל אליעזר, בנוסף לבן הידוע, ר' ישעיה. לפי עטרת הלויים בנו של יקותיאל זה היה אברהם הלוי, הנקרא גם אברהם דוקער. לא ברור מה הם מקורותיו ואם הכוונה, שזה היה שם משפחתו, או כינויו (דוקער ביידיש זה אדם שמן). הרי לנו עוד אברהם הלוי, שעשוי להיות אביו של יונה שלנו. לפי עטרת הלויים, היה אברהם זה אביו של הרב המפורסם מפרמישלא שנקרא ר' יוסף הורוויץ. היו שני ר' יוסף הורוויץ שהיו אב"ד בפרמישלא, האחד בן יקותיאל אליעזר והשני בן משה. לא היה אב"ד בשם יוסף בן אברהם. לפי "תולדות משפחת הורביץ" היה יקותיאל אביו של הרב המפורסם, ר' יוסף מפרמישלא.

כמובן שייתכן שהיו לשל"ה נינים מהנכדה עלקה כ"ץ. לא ידוע לגבי נינים מבנו יעקב או מבנותיו, אך ייתכן שהיו כאלה ואנו דווקא מבניהם.

מקורות: כמו בקטע הקודם בתוספת מקורות על ר' יוסף מפרמישלא שיופיעו בהמשך.

ר' יוסף בן יקותיאל אליעזר אב"ד פרמישלא (ספק בין השל"ה)

העיר פרמישלא, הנקראת גם פשמשל, נמצאת במחוז לבוב, שהיום שייך לאוקראינה ובמאה ה-17, אז חי ר' יוסף, היה חלק מפולין. ברשימת רבני פרמישלא מופיעים שניים בשם ר' יוסף הורוויץ, האחד בן יקותיאל אליעזר והאחר בן משה מצאצאיו של אחי השל"ה (לוחות זיכרון עמוד 17, לקורות הקהילות בפולין, ספר הקהילות פולין 2). הרב יוסף בן יקותיאל אליעזר נזכר קרוב למנין פעמים בפנקס הועד של ארבע ארצות. החתימות מופיעות בין השנים 1663-1681 ועוסקות בדרך כלל בהסכמות על ספרים. הוא הסכים על תרגום התנ"ך ליידיש, על הספר "קנה חכמה" של יהודה פוחוצ'ר, על "בית יהודה" של יהודה בר ניסן (זולצבך תמ"ז), על "לקט שמואל" של שמואל פייביש כהנא ועוד. נראה, שעיקר המידע עליו נובע מרשימות אלו של הוועד, שלרוב חתם עליהן בתואר "הקטן יוסף הלוי הורוויץ חונה בק"ק פרמישלא" ולפעמים הוסיף גם את שמו של אביו. פעם אחת (כפעם הראשונה שהיא בשנת תכ"ג) הוא חותם: "נאם הקטן יוסף בן לא"א מוהר"ר יקותיאל הלוי ז"ל ה"ה הי"ד חונה בק"ק פרמישלא". ייתכן שהתוספת הי"ד באה לספר, שאביו נהרג בידי גויים. אם אכן אביו נהרג, ניתן להבין, מדוע לא נכלל בצוואת ר' שבתאי.

במקורות המספרים על ר' יוסף, שאינם קשורים עם תולדות בית הורוויץ, אין התייחסות להיותו מבוע השל"ה (לתולדות הקהילות בפולין, אוצר הרבנים, לוחות זיכרון, ספר הקהילות פולין 2). בספר "לתולדות הקהילות בפולין", של צבי הורביץ, הוא מוסיף לר' יוסף יחסין שאינם קשורים לשל"ה: "אביו הנגיד והקצין ר' יקותיאל לאול הלוי ראש ומנהיג בווינה היה בן פנחס הלוי בן ר' אליעזר",

אך אינו מביא הוכחות לדבריו. "תולדות משפחת הורוויץ" קובע, שר' יקותיאל אליעזר דווקא היה בנו של שבתאי בן השל"ה וגם זאת ללא הוכחות. לסיכום, קשה לקבוע אם רב זה היה נינו של השל"ה.

מקורות:

פנקס ועד ד"א (העזר במפתח אישים שם בערך יוסף בן יקותיאל הלוי הורביץ), תולדות משפחת הורוויץ (עמודים 30, 31), עטרת הלוויים, הנספח לטוב עין, מאורי גליציה, לתולדות הקהילות בפולין (פרמשלא), אוצר הרבנים 8263, לוחות זיכרון (עמוד 17), פנקס הקהילות (פולין 2 פשמשל).

בניו של ר' אברהם ניין השל"ה

למדנו לעיל על ר' אברהם בן ישעיה בן שבתאי בן השל"ה, שהקדיש חלק מחייו להדפסת ספרי אבותיו ובעיקר פירושו של השל"ה הקדוש על הסידור "שער השמים". ר' אברהם עצמו לא פיתח קריירה רבנית, בשל עיסוקו הרב בהדפסת ספרי אבותיו ואף בניו לא זכו לפרסום. הנספח ל"טוב עין" מציין שלב זה, כתום השלב המפואר של המשפחה. המקורות מתקשים לעקוב אחר בניו של ר' אברהם, כי לא כתבו ספרים ולא זכו במשרות נכבדות. "עטרת הלוויים" טוען, שתולדות בניו של ר' אברהם נעלמו לחלוטין מדפי ההיסטוריה. "אוצר הרבנים" ו"טוב עין" מוסרים על בן בשם זאב ואילו "ענף עץ אבות" יודע לספר על בן בשם ישעיה וממשיך את שושלתו כמעט עד ימינו.

"תולדות משפחת הורביץ" מביא שמות של ארבעה בנים, שאותם מלקט ממקורות שונים: זאב, ישעיה, צבי ויהודה ו"מאורי גליציה" הולך בעיקבותיו.

א. זאב וולף הורביץ

שמו של זאב וולף הורביץ מופיע בספר "חכמי אה"ו" (עמ' 77). שלש הקהילות: אלטונא, המבורג וונדסבק, היו שלש קהילות סמוכות בגרמניה, שהתאחדו לקהילה אחת ולכן כונו על שם ראשי התיבות של שמותיהן: אה"ו. ר' זאב היה מיושבי בית המדרש באלטונא וסירב לקבל עליו משרת רבנות. הוא בחר להקדיש את חייו ללימוד בלבד. על מצבתו, המצוטטת בספר, רשום: "פ"ג זקן הגיע לגבורות בנן של קדושים - דור חמישי מהרב הגדול החסיד המפורסם בעל המח"ס השל"ה זצ"ל היה, אחוזת אבותיו ירש בתורה וביראה, בבית המדרש דקהלתו למד כמה שנים בהתמדה (ב)ה"ה הרבני מוהר"ר אברהם הלוי מפוזן זצ"ל האראוויטץ נפטר בשם טוב בש"ק ונקבר למחרתו ביום ל"ג בעומר שנת תקל"ז לפ"ק".

תקל"ז היא שנת 1777.

לפי "אוצר הרבנים", ר' זאב נולד בתנ"ג 1693, שנה בה ר' אברהם, אביו, היה בשלבים ראשונים של הקמת משפחה בפוזנא. לפי הכתוב במצבה, חי ר' זאב למעלה מ-80 שנה ואולי לפי זה העריך אוצר הרבנים את שנת לידתו. במצבה מצויין, שאביו, ר' אברהם הורביץ, היה מפוזן ושהוא עצמו היה דור

חמישי לשל"ה. עובדות אלו מצביעות, ללא ספק, על כך, שהיה בנו של ר' אברהם הדיין, נין השל"ה. ואכן, ר' זאב זה זכה להכרה כבנו של ר' אברהם, מדפיס "שער השמים" יותר מכל בן אחר של ר' אברהם. כאמור לעיל, אוצר הרבנים והנספח לטוב עין מציינים רק את ר' זאב כבן וודאי לר' אברהם, הדיין מפוזן.

מקורות:

חכמי אה"ו (עמ' 77), תולדות משפחת הורביץ, מאורי גליציה (כרך 2 עמוד 115), אוצר הרבנים (5475), (362)

כאן אני מוצאת לנכון לציין, שבספר "חכמי אה"ו" מופיע גם חכם בשם ר' יצחק טאבור, שהיה מיושבי בית המדרש בקלויז המבורג (עמ' 39). ר' יצחק היה דיין. פעם אחת, הוא ודיין נוסף פסקו, שעל אדם, שמתה אשתו בשנה השניה לנישואין, להחזיר חצי מהנדוניה ור' יעקב עמדן, שהתפרסם כבעל ריבו של ר' יונתן אייבשיץ, כתב עליהם כתב נאצה, שכלל ביטויים בוטים מאד. ר' יצחק חי סביב שנת 1758 ונקבר אף באותו בית קברות שבו נקבר ר' זאב. אני מציינת את עובדת קיומו של אדם כזה באותה קהילה עם ר' זאב הורביץ, כי ישנה אפשרות, שר' יצחק טאבור, הוא אחד מאבותיו הנעלמים של ר' יצחק טאבור, מחבר "מטל השמים" (טאבור היא צורת איות של שמנו) וראוי לדעת, כי ייתכן והכיר את ר' זאב הורביץ (פתח לשידוך אפשרי בין צאצאיהם). אמנם בספר זה אני מציעה את אופן הקשר שלנו למשפחת השל"ה והיא אינה דרך ר' זאב, אך מכיוון שהצעתי שתובא בהמשך, אינה מגובה בהוכחות חד משמעיות, ראיתי לציין אפשרות נוספת לקשר, דרך שני אישים אלו, שחיו בקהילת אה"ו.

ב. ישעיה

הספר "ענף עץ אבות" ממשיך את השושלת של ר' אברהם מהבן ישעיה, שהיה אב"ד בלבוב והוא מספר לנו על בניו ונכדיו, דורות רבים, עד ימיו של מחבר הספר, כמעט עד ימינו אלה. לגבי שני הדורות הראשונים, הוא מסתמך על "אנשי שם". הבן ר' ישעיה היה אב"ד ור"מ בלבוב ונפטר ב-1732, מוקדם מאביו, שנפטר ב-1744. בספר זה (אנשי שם), בסימן ש"ל, מופיע נוסח מצבתו: "יום א' ער"ח שבט תצ"ב לפ"ק. נתבקש הרב הגאון מוהר"ר ישעיה במוהר"ר אברהם הורוויץ לשיבה של מעלה וישעיה לא מש מתוך האהל הורה בהוראות מופלאים בישראל והיה מגיד מישרים וראב"ד פה לבוב. תנצב"ה" ... ראו לשים לב, שבמצבה זו, בניגוד למה שתואר לעיל לגבי הבן זאב, אין התייחסות לשל"ה הקדוש. אין גם תיאור מחייב, שיקשר את אברהם הורוויץ, אביו של הנפטר, דווקא לר' אברהם מפוזנא, שעליו נכתב לעיל, שהיה נינו של השל"ה ומדפיס ספריו.

בנו של ר' ישעיה היה ר' שמריה שמרל. "אנשי שם" מצטט פסקי דין רבים שלו מספר הקהל של לבוב, שם היה דיין ור"מ וגם "דיין חוץ לעיר" (כלומר של פרברי לבוב). ניכר שהיה רב פעלים, כי יש ציטוטים רבים מאד ממנו בספר הקהל של לבוב. "אנשי שם" מצטט אף את נוסח מצבתו של ר' שמריה שמרל, כפי שנמצא בספר "מצבת קדש" (ח"א 2 סימן מ"ט): "פה נטמן איש אשכולות, אשכול ענוים,

גדול העצה ורב העלילות ה"ה הרב הגאון הגדול המגיד מישרים בפה לבוב ובביהמ"ד חוץ לעיר וריש
מתיבתא ודיין המצוין מוהר"ר שמריה שמרל בן הרב הגאון המגיד מישרים מוהר"ר ישעיה סג"ל הורוויץ
י"ט אדר תכ"ט לפ"ק. ש. בובר, מחבר "אנשי שם", מעיר שבמקום תכ"ט צ.ל. תצ"ט, כי נמצאו
מר' שמריה שמרל פסקי דין משנת תפ"א ולפיכך, בעל מצבת קדש טעה בהעתקה. אמנם מהמצבה עולה
בבירור, שר' שמריה הוא בנו של ר' ישעיה הדיין מלכוב, אך בקשר להיותו נכדו של ר' אברהם הדיין
מפוזנא, נינו של השל"ה, עולות תמיהות, אם נתבונן בקורותיו ונשווה אותן לאלו של ר' אברהם.
ר' אברהם הדיין מפוזנא נולד סביב שנת 1670 והחל להקים משפחה סביב 1690, האם ייתכן, שנכדו כבר
ייתן פסקי דין בשנת 1721 (תפ"א)? על פניו נראה, שהרעיון, שר' ישעיה היה בנו של ר' אברהם הורביץ,
הדיין מפוזנא, מופרך. ייתכן שהיה בנו של אברהם הורביץ אחר. על מה מסתמך, איפוא, מחבר "ענף עץ
אבות" בבואו לקבוע, שר' שמריה היה בן ישעיה בן אברהם הדיין מפוזנא? מחבר הספר טוען, שבמגילת
יוחסין, שהיתה בידי משפחתו, נכתב ששמריה היה דור חמישי לשל"ה, אם כי אבותיו כלפי מעלה לא
פורטו באותה מגילה. בנו של ר' שמריה, ר' אליעזר אב"ד סקאליט, מופיע בספר "דעת לנבונים" כדור
ששי לשל"ה. מכל זה ניתן להסיק, שר' שמריה ור' ישעיה אכן היו מגזע השל"ה, אך ייתכן שהיו
מר' אברהם אחר, מבוגר יותר מר' אברהם שלנו (למשל אברהם שזכר לעיל כבנו של יקותיאל אליעזר בן
שבתאי בן השל"ה. שימו לב לריבוי השמות אליעזר ויקותיאל, שיופיעו להלן בשושלת ישעיה זה!).
בנו של ר' אליעזר היה ר' יקותיאל זיסקינד מסטניסלב, שנפטר ב-1821 והוא היה אבי אליעזר הלוי.
אשתו של אליעזר הלוי, טובה, היתה נינתו של ר' משה מקיטאב, המופיע בכתב היוחסין שלנו, אך בדיקה
של הקשר הראתה, שהוא אינו רלבנטי לגבינו, כי אינו דרך יונה, המופיע בכתב היוחסין שלנו. טובה היתה
בתה של מרים, שהיתה בתה של בת משה מקיטאב, שהיתה נשואה לר' אפרים מקיטאב. "ענף עץ אבות"
ממשיך ומפרט דורות נוספים, צאצאיו של ר' ישעיה זה, לעבר ימינו, שאינם רלבנטיים לנו (שבהם השמות
יקותיאל ואליעזר ממשיכים להופיע ולכן זה מחזק אצלי את ההשערה, שישעיה זה היה בנו של אברהם בן
יקותיאל אליעזר ולא של אברהם בן ישעיה, ראה תרשים קודם), אם כי אין לשלול את האפשרות, שענף
צדדי, אח של אחד מאלה, הוא אביו של יונה שלנו.

מקורות:

אנשי שם (ערכים ש"ל ותקנ"ד), ענף עץ אבות, תולדות משפחת הורוויץ (פרידברג), מאורי גליציה

(2,115)

בספר בשם "מכתב אליהו" (המבורג תע"ה דף כ"ט), מופיע לפי "תולדות משפחת הורוויץ":
 "ושמעתי ממחותני הרב מ' צבי ב"ר אברהם הלוי הורוויץ אב"ד ור"מ דראנטשין" ... לפי זה, קובע פרידברג, שהיה לר' אברהם נין השל"ה, בן בשם צבי. לא ידוע עליו דבר ואם היה אכן בנו של ר' אברהם שלנו. רק "מאורי גליציה" מאמץ את השערתו זו של פרידברג (אך הוא קורא לו: אב"ד דרוגשטיין).

מקורות:

תולדות משפחת הורוויץ (עמ' 31), מאורי גליציה (2, 115)

ד. יהודה

בפנקס ועד הקהילות בליטא נמצא חתום בשנת תקי"ב (1752) "ר' יהודה יודל בהק' ר' אברהם הלוי הורוויץ מסלוצק". הספר "תולדות משפחת הורוויץ" מונה בין בניו של ר' אברהם מפוזנא, בן בשם ר' יהודה "החתום בין רוני ליטא בספר 'לוחות העדות' על מכתב משנת תקי"ב". ספר "לוחות עדות" הוא ספר מכתבים הנוגע למסכת השמצות, שהוליד ר' יעקב עמנון (יעב"ץ) נגד ר' יהונתן אייבשיץ (אגב, צאצא של מגלה עמוקות דרך אחת מבנותיו). לא הצלחתי למצוא את החתימה, בה מדובר, בספר "לוחות עדות", אך ברור למדי, שהוא אותו ר' יהודה, הנזכר בפנקס הקהילות בליטא. פחות ברור אם הוא בנו של ר' אברהם שלנו. ר' יהודה מליטא נזכר כבנו של הק' ר' אברהם הורוויץ. מה פשר הקידומת הק' רבנים נהגו להקדים לפני חתימתם את הקיצור הק', כלומר "הקטן", לאות צניעות. האם ייתכן שהחתום יקטין את אביו? או שמא הכוונה ל"קדוש"? תיאור זה לא מתאים לר' אברהם, בו אנו דנים. לא ברור על סמך מה קבע פרידברג, שר' יהודה זה הוא בנו שלר' אברהם מפוזנא.

מקורות:

פנקס ועד הקהילות בליטא (שנת תקי"ב), תולדות משפחת הורוויץ, מאורי גליציה (2, 115)

ה. יונה?

אני מציעה בזה בן נוסף לר' אברהם הלוי והוא יונה מכתב היוחסין שלנו. בכתב היוחסין שלנו מופיע יונה "בנו של משה מקיטאב והיה גם נכד לשל"ה הקדוש". יונה הוא אבי אדיל אמו של זלמן מדליטין, סבא-רבא של יצחק אייזיק טאובר בעל "מטל השמים", זקננו.
 משה מקיטאב היה ממקורבי הבעש"ט ויש אומרים, שהוא זה ש"גילה" אותו לעולם. על משה מקיטאב יש חומר בספרות ומסתבר, שלמשה מקיטאב היה חתן בשם יונה ולא בן בשם יונה (ימי זכרון על משה מקיטאב בספר שבט, עונג חיים לשבת). מן הסתם נפלה טעות בכתב היוחסין שלנו ונכתב "בנו של"

במקום "חתנו של". דברנו כבר לעיל על אפשרות של טעויות מסוג זה בכתב-יד, המועתקים מדור לדור (נעשה מאמץ גדול לפענח שמות בכתב-יד לא ברור, אך לגבי מילות הקישור יכולה להיות נטיה לבחור בסביר והתדיר ביותר). הבאתי שם דוגמאות של בלבול בין בנים לחתנים אפילו בספרים מודפסים. מיהו, איפוא, אביו של יונה? לפי הספר "עונג חיים לשבת", שנכתב ע"י חיים גלרנטר איש קיטאב, יונה חתנו של ר' משה מקיטאב, היה בנו של אברהם הלוי. למרבה הצער, לא נוקב המחבר בשם המשפחה של אותו ר' אברהם הלוי. מאחר וכתב היוחסין שלנו מציע אפשרות, שיונה היה מגזע השל"ה, ייתכן שאותו ר' אברהם הלוי הוא ר' אברהם הדיין מפוזנא, נינו של השל"ה. שני חיזוקים להשערה: א. ר' יונה נפטר בתקל"ד (1774) לפי "עונג חיים לשבת". ר' אברהם הדיין מפוזנא נפטר ב-1744 ואילו בנו, ר' זאב הורביץ, שנזכר לעיל, נפטר ב-1777. תאריכים אלו מתאימים להשערה, שר' יונה היה בנו של ר' אברהם מפוזנא ואחיו של ר' זאב. ב. מבחינת שמות בניו של ר' אברהם, נראה, שהיתה לו נטיה לבחור לבניו בשמות של חיות (זאב, צבי) והשם יונה מתאים למגמה זו.

ר' יונה מקיטאב (בן אברהם הלוי וחתנו של משה מקיטאב)

ר' יונה מכתב היוחסין שלנו היה "בנו של משה מקיטאב והיה גם נכד לשל"ה הקדוש". משה מקיטאב היה ידוע כאחד ממקורביו של הבעש"ט והוא נולד בשנת 1688. למשה מקיטאב לא ידועים בנים, אלא חתנים בלבד, שאחד מהם נקרא יונה (ימי זכרון י"ז שבט, הקדמה של עונג חיים לשבת). הספר "עונג חיים לשבת" מוסיף עוד מספר פרטים על ר' יונה: היה בנו של ר' אברהם הלוי, שימש כאב"ד בקיטאב לאחר פטירתו של ר' משה מקיטאב ונפטר בניסן תקל"ד, 1774. הסברתי כבר לעיל (בפרק על ר' אברהם מפוזנא וגם בעמוד הקודם), כיצד יכולה היתה להשתרר לכתיב שלנו הטעות "בנו של" במקום "חתנו של".

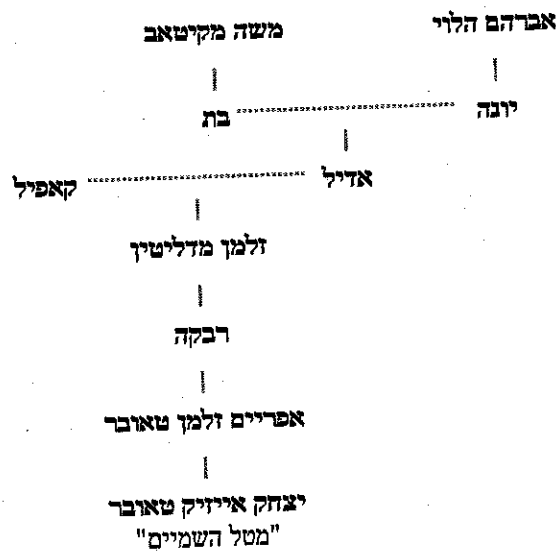
מאחר ויונה הוא לוי בנו של לוי, אני רואה בכך דרך לקשרו למשפחת הורביץ הלוויים, משפחתו של השל"ה וכך יתקיים בו מה שנכתב אצלנו, שהיה "נכד לשל"ה הקדוש" (נכד בספרות היוחסין הרבנית הוא צאצא). הוזכר כבר לעיל, שישנה אפשרות, שהביטוי "נכד לשל"ה" מוסב על זלמן מדליטין, נכדו של יונה. זלמן מדליטין היה בנו של קאפיל ממשפחת קאפיל חסיד ושל אדיל, בתו של ר' יונה. כפי שנראה בהמשך, גם קאפיל חסיד היה אדם מפורסם ובהיותו אביו של מייסד שושלת ויז'ניץ, נכתבו על משפחתו ספרים רבים ולא ידוע קשר לשל"ה. לכן, סביר להניח, שהקשר לשל"ה הוא דרך האם, אדיל. הקשר יכול להיות דרך אימה של אדיל, אך מאחר ואביה של אדיל, ר' יונה, היה לוי, מדוע לא סביר לחשוב, שהקשר של מרת אדיל לשל"ה, היה דרך אביה? מאחר ובין צאצאי השל"ה הידועים, קיים אדם בשם ר' אברהם הלוי, שמבחינת גילו עשוי להיות אביו של ר' יונה, והוא אברהם מפוזנא, העליתי את ההשערה, שיונה קשור לשל"ה דרך אותו אברהם.

מתי נולד ר' יונה? אם יונה הוא בנו של ר' אברהם הורביץ, הדיין מפוזנא, הרי שהוא נולד סביב שנת 1700 ולא יאוחר מ-1714, השנה בה אביו עזב את משפחתו, על מנת להדפיס את ספרי אבותיו,

באמסטרדם. 1705 זו השנה בה נולדה לכל המוקדם, בתו של משה מקיטאב, שתהיה אשתו של ר' יונה, כי משה מקיטאב נולד ב-1688. לפיכך, נראה ביותר, שר' יונה נולד בין 1704-1700. לפי "עונג חיים לשבת", שימש ר' יונה כאב"ד קיטאב, לאחר פטירתו של משה מקיטאב בשנת 1738 ואכן היה אז כבר אדם בוגר.

מקורות:

עונג חיים לשבת (ת. גלרנטר), ימי זכרון (ספר שבט, משה מקיטאב), כתב היוחסין שלנו והמקורות על משה מקיטאב

ר' משה מקיטאב

ר' משה מקיטאב היה חותנו של ר' יונה בן אברהם הלוי. בכתב היוחסין שלנו, רשום, אמנם, ר' יונה כבנו של ר' משה מקיטאב, אך המקורות (ימי זכרון, עונג חיים לשבת) יודעים לספר, שר' יונה היה חתנו וכבר הארכת בהסברים, כיצד יכול להיווצר בלבול בין בן לחתן בכתבי-יד ואפילו הדגמתי טעויות מסוג זה בספרים מודפסים.

ר' משה מקיטאב היה ממקורבי הבעל-שם-טוב (הבעש"ט, מייסד החסידות). יש מקורות, הרואים בו את תלמידו של הבעש"ט (שם הגדולים, הבעש"ט ותלמידיו), אך מקורות המקורבים אליו, טוענים, שהוא בעצם היה, זה שגילה את קדושתו של הבעש"ט, בשעה שהאחרון היה צעיר ואלמוני והסתובב בכפרים שסביב לקיטאב (מגילת יוחסין שהיתה בידי אחד מבני הורביץ, כפי שמצוטטת ב"ענף עץ אבות" וכן בהקדמה ל"עונג חיים לשבת", שנכתבה בידי חיים גלרנטר בן העיר קיטאב). "ימי זכרון" רואה אותו הן כרבו והן כתלמידו של הבעש"ט.

ר' משה מקיטאב נולד בכ"ו טבת תמ"ח (1688), שתים-עשרה שנה לפני הולדת הבעש"ט. חיים גלרנטר, בן העיר קיטאב, שעל גבול בוקובינה וגליציה, מונה את ר' משה מקיטאב, כאב"ד הראשון, הידוע לו בשמו, בעיר קיטאב והוא מביא פרטים רבים אודותיו, כולל תאריך הלידה, שנמצא לדבריו, רשום על קמע, שכתב ר' משה מקיטאב. ר' משה מקיטאב נפטר בי"ז בשבט תצ"ח (1738), כאשר הבעש"ט היה בן 38 והוא עצמו היה אב"ד קיטאב ולכן קשה לראות בר' משה מקיטאב "תלמידו" של הבעש"ט במובן הרגיל. ר' משה מקיטאב התכתב עם הבעש"ט ואף שאל ממנו שאלות ואולי זו הסיבה, שיש המונים את ר' משה כתלמיד הבעש"ט. מכתב כזה מופיע בספר "בוצינא דנהורא" (פיעטרקוב תרמ"ט וא"י תר"מ), בו משיב הבעש"ט לר' משה על שאלתו והמכתב גדוש בשבחים ודברי הערכה לר' משה. בהוצאת תר"מ בלבד, מובא המכתב במלואו, ושם מוסר הבעש"ט לר' משה, בתשובה על שאלה, מתכון להכנת תרופה "מדבר היוצא מן העץ" והוא אינו מחליש או משלשל, אלא מחזק את המוח ומשמח את הלב. המכתב מופיע גם ב"דור ישרים", שבתוך הספר "שמות שבמשניות" ושם מסופר, שהוא נכתב בתשובה לבקשת רפואה לבנו של אחיו של ר' משה ושם האח חיים מהרודנקא.

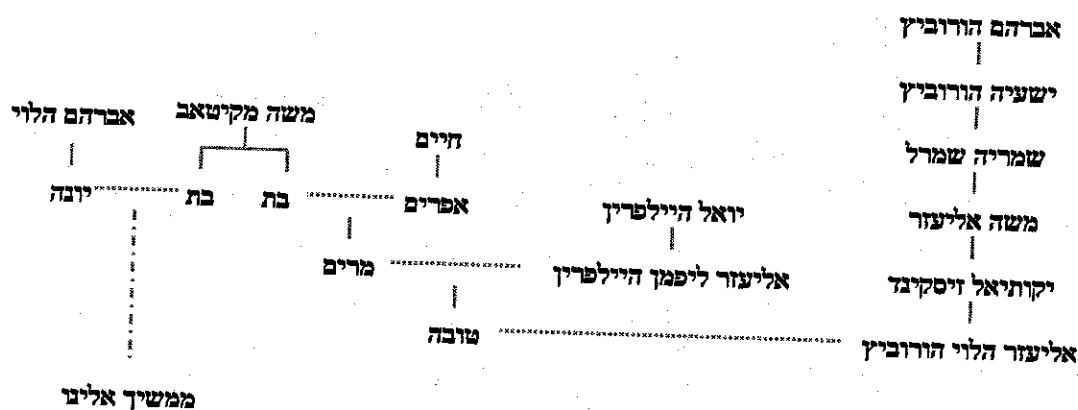
ר' משה היה אב"ד בעיר קיטאב, שעל גבול בוקובינה וגליציה. הוא נחשב כבעל מופת. סיפורים על מופתים שעשה, מופיעים בבמקורות. למשל, בערב יום-כיפור אחד, עמדו הקהל צפופים בבית הכנסת והיה בהם דוחק גדול. ציווה ר' משה, שיסירו את הטליתות ואז נהייתה הרווחה. אחר-כך הסביר, שהמתים החליטו להצטרף לתפילה ומכיוון, שלא יכולים היו להשאר ללא טליתותיהם, וויתרו וחזרו לקברותיהם. מני אז נתן פקודתו, שלא לקבור מתים בטלית מצויצת (הבעש"ט ותלמידיו, עונג חיים לשבת). לפי סיפור אחר, פעם האריך הרב בסעודה שלישית, הרבה לאחר צאת השבת. לקצב אחד אצה הדרך והוא הדליק את האור. נתן בו ר' משה מבט זועם והקצב מת בו במקום (הבעש"ט ותלמידיו). כן מסופר, שהכין קמע ייחודי למטרות שמירה.

דברי תורתו נדפסו בקונטרס "דברי משה", שנמצא בספר "משנת חסידים", שבסדרה "תורת חסידים ראשונים", שיצאה לאור בהוצאת מכון נחלת צבי. אחד מדרושו נאמר על עניין בחירת הזקנים לתפקיד מייצגי הציבור בידי משה רבנו. משה היה אמור לבחור 70 זקנים. דרך הבחירה היתה ע"י גורל, באופן שכל מועמד היה צריך להוציא פתק מתוך קלפי. אם בפתק היה רשום "זקן" הוא התקדש לתפקיד ואם הפתק, שעלה בידו, היה חלק, אמר לו משה: לא המקום חפץ בך (רש"י בהעלותך י"א כ"ו). ולמה היה משה צריך להוסיף צער על צערם באמירה זו? שואל ר' משה מקיטאב, ומשיב, שהאמירה היתה בבחינת בשורה טובה ומשמחת ולא אמירה מצערת, כי מי שה' לא בחר בו, פטור מטורח הציבור ויכול ללמוד תורה ולעבוד את ה' בשלווה.

בספר "דור דור ודרושיו" נמצא את נוסח מצבתו (בסוף הספר): "ומשה עלה אל האלקים ה"ה הרב מ"ו משה במ"ו שלמה שנפטר ביום ו' י"ז בחדש שבט שנת תצ"ה" (1738).

לפי מצבתו דלעיל, שם אביו של ר' משה מקיטאב, היה שלמה וכך מוסרים כל המקורות. ב"אוצר הרבנים" (15091) הוא רשום כבנו של הרב מנחם מנדל, אך כאשר נחפש שם בערכו של הרב מנחם מנדל (13381), שהיה רב בקולומיי, נמצא, שר' משה היה חתנו ולא בנו. דוגמא לבלבול בין בן לחתן במקורות. לא ידוע יחוס נוסף כלפי מעלה. יש מקורות המכנים אותו משה קיטובר ולא ברור, אם זה הפך לשם משפחתו או היה כינוי בלבד, על שם עירו.

המקורות יודעים לספר על שלשה חתנים של ר' משה (ימי זכרון, עונג חיים לשבת, ענף עץ אבות): א. ר' יונה הלוי בן ר' אברהם הלוי, ששימש אב"ד בקיטאב לאחר ר' משה ונפטר בתקל"ד (1774) והוא מאבותינו. ב. ר' אברהם מקיטוב בן ר' חיים שנפטר בתקמ"ד. ג. ר' אפריים אב"ד שדה-לבן בן ר' חיים. בספר "ענף עץ אבות" נמצא קשר בין משפחת הורביץ למשה מקיטאב, אך אינו דרך יונה ולכן אינו רלבנטי לנו ובכל זאת נביא אותו (הקשר הוזכר לעיל אצל ישעיה בן ר' אברהם מפוזנא).

הרב אלכסנדר שמואל היילפרין, בעל "ראש מזבח" ושו"ת מהרא"ש, שהיה מצאצאיו של ר' אפרים, חתנו של ר' משה מקיטאב, כותב בספרו האחרון את ייחוסו ושם נמצא: "אם אבי אבי היתה הצדקנית מ' מרים בת הגאון ר' אפריים אב"ד שטיפנשט בהגאון חיים אב"ד קיטוב בהגאון הקדוש מ' משה מקיטאב והוא גילה את הבעש"ט". שוב מופיע בלבול בין בנים וחתנים. ר' חיים ידוע ממקורות אחרים כאבי חתנו של ר' משה, כמחותנו ולא כבנו.

מקורות:

ימי זכרון (ספר שבט, י"ז שבט), עונג חיים לשבת (חיים גלדנר, קיטאב תרס"ח, הקדמה), בוצינא דנהורא (פיעטרקוב תרמ"ט - א"י תר"מ), שם הגדולים החדש (סימן קמ"ד), ענף עץ אבות (סימן 103), דור דור ודורשיו (י. לוינשטיין, תש"ט-תר"ס בסוף הספר), שו"ת מהרא"ש (א.ש. היילפרין, למברג תרנ"ו), שמות שבמשניות, הבעש"ט ותלמידיו (הלחמי), אוצר הרבנים (13381, 15091).

משפחת קאפיל חסיד

מה הקשר שלנו לקאפיל חסיד?

עד עתה, לאורך עשרות עמודים, למדנו על משפחתו של השל"ה הקדוש, שראשיתה בפרובנס של המאה ה-12, המשכה במשפחת הורביץ, משפחת רבנים מפורסמים, במרכז ובמזרח אירופה והיא קשורה אלינו, כנראה, דרך אדיל בת יונה בן אברהם הלוי. אדיל היתה אימו של זלמן מדליטין, סבא-רבא של זקנו ר' יצחק טאובר. כתב היוחסין שלנו מביא גם את שמו של אביו של זלמן מדליטין והוא פותח לנו ענף חדש ביוחסינו: משפחת קאפיל חסיד. אביו של זלמן מדליטין ובעלה של מרת אדיל, היה קאפיל "שהיה שני בשני עם ר' קאפיל חסיד" וגם היה "בנה של הרבנית של ר' אורי מסטרליסק". שני משפטים אלה, מתוך כתב היוחסין שלנו, המתארים את קשרי המשפחה של קאפיל אבי זלמן, מכילים, לכאורה, סתירה ביניהם, למי שמכיר את משפחתו של קאפיל חסיד. "שני בשני", הוא כינוי לבן-דוד בספרות הרבנית (סנהדרין כ"ח). לפי זה, היה קאפיל שלנו בן-דודו של קאפיל חסיד. מאידך, אותו קאפיל, היה גם "בנה של הרבנית של ר' אורי מסטרליסק". מי היא אותה רבנית? ולמה קאפיל נחשב כבנה של הרבנית, אך לא של אורי עצמו? מן הסתם, היה ר' אורי, בעלה השני של אותה אישה וקאפיל היה בנה מהבעל הראשון. ואכן, במקורות שונים נמצא, שר' אורי מסטרליסק נישא עם אישה בזיווג שני, שהיא לא אחרת מאשר בלומה בת ר' קאפיל חסיד, שהיתה נשואה קודם לאדם אחר וממנו היו לה מספר ילדים. מכאן, שקאפיל אבינו, הוא בנה של בלומה בת קאפיל חסיד, כלומר הוא נכדו של קאפיל חסיד. כיצד יכול קאפיל שלנו להיות גם בן-דודו וגם נכדו של קאפיל חסיד? קשה לראות כיצד שני תיאורי הקשר הללו חיים בצוותא. ייתכן שאחד מהם בטעות יסודו.

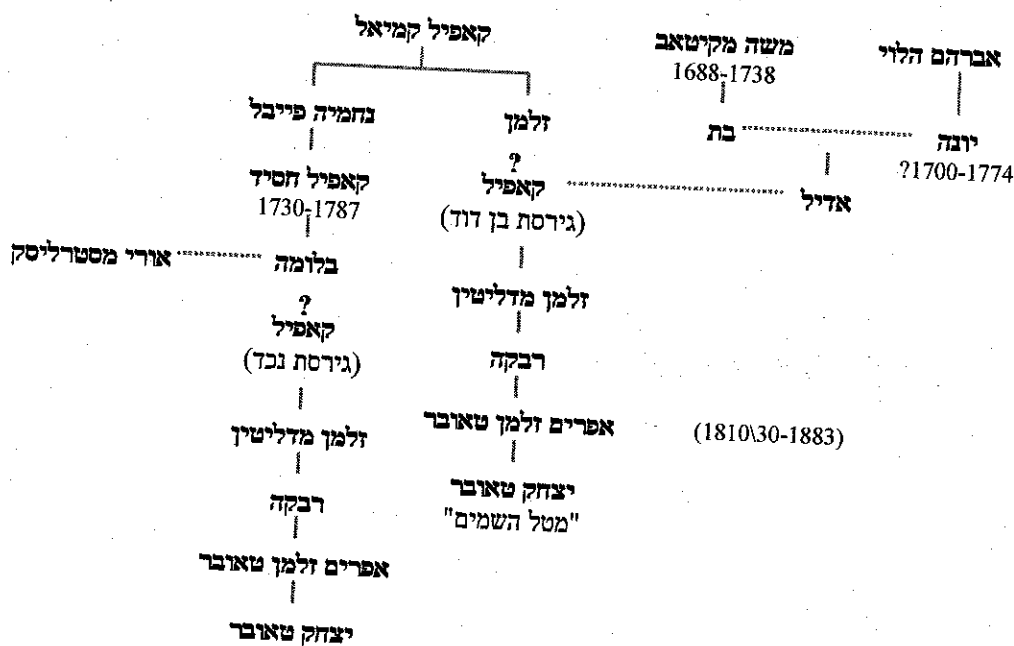
כתב היוחסין שלנו מופיע, כמעט מלה במלה, בכתב העת "צפונות", כיוחסיו של ר' קאפיל טאובר, אחיו של זקנו, ר' יצחק אייזיק טאובר. גם שם מופיעים שני התיאורים, שאינם מתיישבים זה עם זה. בספר "ארחות ישרים" של ר' יום טוב ראקוב נעשה עיבוד של אותו כתב יוחסין, שהופיע בצפונות, כדי למצות ממנו רק חלקים, הנוגעים לצאצאי קאפיל חסיד ושם בחר הרב ראקוב להתעלם מהביטוי "שני בשני" ובחר בגירסה, שקאפיל היה בן בלומה בת קאפיל חסיד. גם אני, זמן רב לפני שנתקלתי בגירסתו של הרב ראקוב, נסיתי לבחור בגירסת "הנכד", כי היא חד-משמעית ונוחה יותר לטיפול (כאשר "בן-דוד" מעלה שאלות מאיזה דוד ונותן כמה אפשרויות). ניתוחים שנעשו בהמשך, כפי שיובא להלן, מחזקים דווקא את גירסת "בן-הדוד" ומכיוון, שאין לי הכרעה חד-משמעית, מי מהגירסאות היא הנכונה, נזכיר תמיד את שתי האפשרויות במקביל ונתייחס אל שתיהן בכל דיון בהמשך. מכל מקום, אם גירסת "הנכד" היא הנכונה, הרי שקאפיל חסיד הוא מאבותינו וראוי לנו להכיר אותו. אם קאפיל שלנו הוא בן-דודו של קאפיל חסיד, הרי קאפיל חסיד אינו מאבותינו, אך לשניהם סב משותף ואבות אבותיהם מהסב ולמעלה, משותפים ולכן גם במקרה זה כדאי לנו להכיר את ר' קאפיל חסיד ומשפחתו. תרומה מסויימת לפתרון הסוגיה, אם קאפיל שלנו היה נכדו או בן-דודו של קאפיל חסיד, אפשר למצוא בעזרת עיון בלוחות הזמנים של חיי המעורבים.

מחד, גם משה מקיטאב וגם קאפיל חסיד נחשבו כחסידיו של הבעש"ט ומה הגיוני מכך, שנכדו של קאפיל חסיד ישא את נכדתו של ר' משה מקיטאב? אך מאידך, קאפיל חסיד היה צעיר בדור וחצי מר' משה מקיטאב. ר' משה מקיטאב חי בין 1688-1738 ואילו ר' קאפיל חסיד חי בין 1730-1787. חתנו של ר' משה מקיטאב, ר' יונה, חי בערך בין 1700-1774, בעוד שבלומה, בתו של קאפיל חסיד חיה בין 1763-1828. נראה כמעט בלתי אפשרי, שבתו של ר' יונה תינשא לבנה של בלומה. נראה יותר, איפוא, שאותו קאפיל, בעלה של אדיל בת יונה, היה בן-דודו של קאפיל חסיד.

גם צעידה לאחור מדורות מאוחרים, יכולה להביא לאותה מסקנה. ר' אפריים זלמן טאובר, אביו של יצחק טאובר בעל "מטל השמים", נפטר בערך ב-1883. לא ידועה שנת לידתו, אך ניתן להעריכה בין 1810-1830, כי בנו נולד סביב 1850 וגם כי מצויות ממנו תכתובות של הלכה החל מ-1857. נניח, שאימו, רבקה, נולדה סמוך ל-1800. לפי זה, אביה, זלמן מדליטין, נולד בערך ב-1770, בערך במקביל לבניו של קאפיל חסיד. אביו של אותו זלמן, קאפיל שלנו, יהיה בן דורו של קאפיל חסיד ולכן נראה יותר לקבל, שהיה בן-דודו ולא נכדו. וכיצד נסביר את המשפט "וקאפיל הנ"ל היה בנה של הרבנית של ר' אורי מסטרליסק"? ייתכן, שהביטוי "קאפיל הנ"ל" מוסב על קאפיל חסיד ולא על קאפיל שלנו והמשפט המקורי היה: וקאפיל הנ"ל היה אביה של הרבנית של ר' אורי... ייתכן שנפלה טעות בהעתקה.

שתי הגירסאות האפשריות לשילובו של קאפיל אבי זלמן מדליטין

במשפחתו של קאפיל חסיד

התרשים שלעיל מתאר באופן חלקי את משפחתו של קאפיל חסיד, בהסתמך על המקורות המופיעים בפרק הנוגע לקאפיל חסיד, על המקורות הנוגעים לשאר האישים המופיעים בתרשים וגם על כתב היוחסין שלנו. רק האישים הנוגעים לסוגיית שתי האפשרויות של הקשר בין קאפיל שלנו לקאפיל חסיד, הוכנסו לתרשים זה, כדי להקל על ההבנה. בהמשך נלמד להכיר את שאר משפחתו של קאפיל חסיד.

קאפיל, אבי זלמן מדליטין, היה אדם אלמוני ולא הותיר חותם בספרות, עובדה המקשה עלינו לפענח, מי משתי הגירסאות היא הנכונה. זלמן, דודו של קאפיל חסיד וכן בלומה, בתו של קאפיל חסיד, אמנם זכו לאיזכורים בספרות, אך אין ידיעה מקיפה של כל צאצאיהם. אמנם ידועים מספר מועט של צאצאים שלהם בשמותיהם, אך הדבר נכון רק לגבי אילו, שיצאו מהם רבנים, שהשאירו אחריהם כתבי יוחסין. ידוע, שגם לזלמן, דודו של קאפיל חסיד וגם לבלומה היו ילדים נוספים, אך לא ידוע, אם היה ביניהם אדם בשם קאפיל. פרטים נוספים עליהם ועל משפחתו של קאפיל חסיד נלמד בהמשך.

ר' קאפיל חסיד

ר' קאפיל חסיד נחשב מתלמידיו של הבעש"ט. הוא נולד סביב שנת ת"צ (1730), בעיר קולומיי, שבדרום מזרח גליציה, לא הרחק מבוקובינה. הוא לא עסק ברבנות, אלא התפרנס מחנות, שבה ישבה לרוב אשתו, בעוד הוא עוסק בתורה. חלקו בעבודה היה בעיקר בהובלות סחורה מערים אחרות. הוא היה עובר לפני התיבה, התפרסם במנהגיו החסידיים ובהתלהבותו, שהפגין בשעת תפילתו ונפוצו עליו סיפורים, הממחישים את קדושתו. פעם אחת, ביקר הבעש"ט בעיר מגוריו של קאפיל, עוד לפני שהכיר אותו. הוא פסע בערב שבת ברחוב והבחין באור מיוחד, אור של קדושה, בוקע מאחד הבתים. ניגש הבעש"ט, הציץ בעד החלון וראה את סעודת השבת מונחת על השולחן, בעוד ר' קאפיל מרקד בהתלהבות ליד השולחן. לאחר כשעתיים של ריקודים, בעוד הסעודה ממתנה על השולחן, הקיש הבעש"ט בדלת וביקש הסבר לפשר התנהגותו. הסביר ר' קאפיל, שבאחד ממזמורי השבת נאמר: "והלא שלש אלה לפני צגים". כלומר, שלש סעודות השבת חייבות להיות מוצגות לעין, כדי לשאוב מהן הנאה רוחנית. ורק אח"כ ניגשים להגשים את ההנאה מהאכילה עצמה. מספרים, שמאותה פגישה החלה ההתקרבות בין הבעש"ט לר' קאפיל. סיפור אחר, שגם בו הופיע אור גדול, אירע באחד הלילות, כאשר קרבו ימיה של רעייתו ללדת. כאשר הופיע לפתע אותו אור, אמר ר' קאפיל: בעזרת ה', בן יולד לנו שישפיע מאורו לעולם. ואכן באותו לילה נולד בנו המפורסם מנחם מנדל מקוסוב, בעל "אהבת שלום" ומייסד שושלת החסידות הגר-ויז'ניץ. בספר "אהבת שלום" מביא בנו דבר תורה משמו (פרשת ראה) בעניין ברכת המזון. כאשר אומרים "ואל תצריכנו לידי מתנת כשר ודם", מבקש גם נותן הצדקה, שלא ירגיש, שהוא נותן ממתנת יד, אלא ממתנת ה'. את הביטוי "והעושר והכבוד לפניך" הסביר בכך, שכבודו ועושרו של האדם, הוא הזכות לעמוד לפני ה' ולהתפלל. סיפורים נוספים, קשורים בתפקידו כעובר לפני התיבה. פעם אחת איתר לתפילה והקהל קיבל בעל תפילה אחר. פתאם בעל התפילה התעלף ובו בזמן נכנס קאפיל והמשיך בתפילה. בסיפור אחר, הוא נע בדרכים כדי להביא סחורה לחנותו ונכנס למניין בעיר שהיתה בדרכו. מכיוון שמהיר לדרכו והיה כבר מניין, החל לעבור לפני התיבה. נכנס ראש הקהל והחל להתרגז, כיצד מעז הור ליזום תפילה, בטרם התאספו כולם. מאחר והתעלמו ממנו, נעמד ואמר: "האינכם רואים כי פי מדבר אליכם?"

החזיר ר' קאפיל: "הלא גם אתם אינכם רואים אותי". אותו ראש קהל התעוור. הבעש"ט השפיע עליו לבקש מחילה מר' קאפיל ואז נרפא (אבן שתיה).

בערוב ימיו עבר ר' קאפיל לטיסמניץ והשפיע שם על הקהילה לנהוג במנהגי הבעש"ט בשחיטה (חלק) ובתפילה (נוסח ספרד). ר' קאפיל חסיד נפטר בטיסמניץ בתקמ"ז (1787) ושם מנוחתו ועל מצבתו כתוב: "תקמ"ז לפ"ק. פה נחצב קבר ללינה, בא יבא צדיק ברינה, הרבני המופלא מ' יעקב קאפיל ב"ר נחמיה פייבל נפטר יום ד' י"ט אלול" (ימי זכרון ספר אלול ועוד). אשתו נפטרה עוד בקולומיי בתקל"ה (1775). כנראה היתה לו אשה שניה (זכרון אשר). ר' קאפיל חסיד היה בן ר' נחמיה פייבל בן יעקב קאפיל קמיאל, שעליו ועל יוחסיו נקרא בעמודים הבאים.

אשתו של קאפיל חסיד היתה חיה בת ר' זלמן, שהיה גם הוא בנו של אותו קאפיל קמיאל. קאפיל חסיד וחיה היו בני-דודים. אשתו של זלמן, כלומר אימה של חיה, היתה בת או נכדת שלמה בן הט"ז (ר' דוד הלוי בעל "טורי זהב", מגדולי הפוסקים במזרח אירופה במאה ה-17), שהיה חתנו של הב"ח (ר' יואל סירקיס בעל "בית חדש", גם הוא מגדולי הפוסקים במזרח אירופה בעת ההיא). שלמה, סבה של בלומה ואחיו נהרגו על קידוש ה' בלבוב בשנת 1664 (מצבת קדש של ג. סוחסטוב). לפי מקורות רבים היתה בלומה, אשת זלמן, בתו של שלמה בן הט"ז, אך הערת שוליים ב"אבן שתיה החדש", מערכה א' הערה ה', מלמדת, שסביר יותר, שהיתה נכדתו, מתוך חישובי לוחות זמנים. ואכן, חיה, אשת קאפיל חסיד נולדה לא הרבה לפני 1730, כי בנה המפורסם מ.מ. מקוסוב נולד ב-1769. לפיכך, אימה, בלומה, נולדה לא לפני 1680. ואיך היא יכולה להיות בתו של שלמה שנהרג ב-1664? סביר יותר שהיא נכדתו. אם אנו מצאצאיו של קאפיל חסיד, הרי אנו גם מצאצאיה של אשתו ולכן גם הט"ז והב"ח הם מאבותינו. אם אנו מצאצאיו של בן-דודו של קאפיל חסיד, עדיין ייתכן, שהם מאבותינו. הכיצד? ייתכן, שאותו קאפיל, בן-הדוד, היה בנו של הדוד זלמן ואחיה של חיה, כי לבנו הרי קרא זלמן (אולי ע"ש סבו). ואם אכן, קאפיל שלנו הוא בנו של זלמן, אזי כל מה שנאמר לגבי אבותיה של חיה, תקף גם לגבינו.

באותם ימים נדרשו בני המשפחה ע"י השלטונות לבחור לעצמם שם משפחה. קאפיל חסיד (או בנו לגירסה אחרת) בחר את השם: הגר, אולי בהשראת הפסוק: גר הייתי בארץ נכריה. וכך השושלת ידועה כשושלת הגר. משפחתו של זלמן, דודו של קאפיל חסיד, נקראה קאפילעטיס, שמשמעו לפי המקורות "דגל הזהב", שמסמל את עושרם ומזכיר את שמו של קאפיל קמיאל, אבי המשפחה (מגילת היוחסין ב"נחלת צבי", ארחות ישרים). לקאפיל חסיד ידועים שני בנים ובת: בנו האחד מכונה "הרבני יצחק מקולומיי" (אבן שתיה) ולא ידוע עליו דבר מעבר לזה. בנו המפורסם היה ר' מנחם מנדל מקוסוב, שבתחילתו היה גם הוא בעל חנות, שאשתו ישבה בחנות והוא עבד מעט ולמד הרבה. אחר-כך, הפך לרב של חסידים בעיר קוסוב, הקרובה לקיטאב ולקולומיי. הוא נולד ב-1769, התייתם בגיל צעיר ונישא עם בת דודתו, שיינא רחל (בת אחותו של קאפיל חסיד). ר' מנחם מנדל הוא בעל הספר "אהבת שלום", הכולל דרושים לפרשיות השבוע ולמועדים. נראה, שלא הוא כתב את הספר, אלא צאצאיו וחסידיו אספו את דרשותיו לספר. הוא נערץ כצדיק גדול והיו לו בנים, שכולם היו רבנים גדולים ואף צאצאיהם יצרו שושלות חסידות רבות וחשובות, בעיקר את שושלת ויז'ניץ הידועה, כך שהוא למעשה נחשב כמייסד שושלת ויז'ניץ. ר' מנחם מנדל הגר מקוסוב נפטר בשנת 1826.

בתו של ר' קאפיל חסיד היתה בלומה ולפי שיטה אחת היא מאימותינו (גירסת הנכד). בלומה נישאה עם אדם בשם ר' הירש, ששם משפחתו היה, כנראה, גרין (ארחות ישרים, ימי זכרון ספר סיוון על אברהם לנדמן), ממנו

ילדה ילדים, ששמשם לא נותר בכתובים. ייתכן שביניהם היה קאפיל אבי זלמן מדליטין. הם חיו בטרנסילבניה באיזור הנקרא זיבנברגן (ארחות ישרים). אחרי שנפטר בעלה, נישאה עם אורי מסטרליסק וכך נהייתה ל"רבנית של אורי מסטרליסק". בהמשך נלמד על בלומה ובעלה אורי בהרחבה.

מקורות:

ימי זכרון (א. שפירא, ב"ב תשנ"ו, ספר אלול), כתר מלכות (נ. רוט, ב"ב תשנ"ב), אבן שתיה (ח. כהנא, מונקטש תר"צ), קולומי-ספר זכרון (תשל"ב עמ' 54), תפארת שבמלכות (י. אלפסי, ת"א-ב"ב תשנ"ו), קדוש ישראל (נ. רוט ב"ב תשל"ו), תפארת אבות (ש. ולד, ב"ב תשנ"ג), הדרת צבי (י. מ. שוורדשרף, מרמרש-סיגט תרס"ט מע' י"ד), ארחות ישרים (י"ט ראקוב, לונדון תשנ"א, עמ' שמ"ד ותוספת בסוף הספר), נחלת צבי (גליון ב' עמ' ק"י), זכרון אשר (א. אדלשטיין, ניו-יורק תש"מ דף י"ט סימן ה' ועוד), כתבי הגאונים (צ. הורביץ, פיעטרקוב תרפ"ח, עמ' 108), יושר דברי אמת (משלם פ. הלר, תשכ"ו הקדמה), אהבת שלום (מ. מ. מקוסוב, פרשת ראה), מאורי גליציה (הגר) עשר צחצחות (בתוך זכות ישראל, י. ברגר), אבן שתיה החדש (תשנ"ד)

ר' יעקב קאפיל קמיאל, סבו של קאפיל חסיד

ר' יעקב קאפיל קמיאל היה גר בשנייטון, ליד רוטנברג שבגרמניה. לפי מסורת משפחתו, המתבטאת בספרים המתארים את תולדות בית קוסוב-ויז'ניץ ובכתבי יוחסין שונים, עבר קאפיל קמיאל לפולין "בגירוש שנייטון". תחילה הגיע לעיר בשם טשכנוביץ וכנראה התעשר שם. משם הגיע והשתקע בקולומי, שבדרום-מזרח גליציה, על הדרך המחברת בין צ'רנוביץ וגדבורנה. קאפיל זה הגיע לקולומי כאדם עשיר ובנה בקולומי בית כנסת, בית מדרש ובית מרחץ (כתר מלכות ועוד).

לקאפיל זה היה ייחוס, לפי רוב המקורות, לחכמי/חסידי פרובינציה מגזע רש"י ומדוד המלך (ראה לעיל על יוסף טרייניש, מצאצאי רש"י, אב"ד בפרובנס וכן ראה על מ' עברלס, שגם שם מופיע הייחוס לחסידי פרובינציה מגזע רש"י) ולפי חלק מהמקורות (כמו כתר מלכות, תפארת אבות ועוד) גם ייחוס לר' עובדיה מברטנורה, אך המסלול לא נשמר בכתובים.

לפי רוב המקורות, בעיקר אלו בני ימינו, אימו היתה פרל, אחותו של בעל תוספות יום-טוב (יום טוב ליפמן הלר מגדולי חכמי מזרח אירופה במאה ה-17), שהתייחס לר' נתן בעל "הערון" מאיטליה, בן דורו של רש"י. לפי י. ברגר (בספרו "מגילת יוחסין וסדר ההתקשרות"), וגם ב-"גזע תרשימים", דווקא אשתו של קאפיל קמיאל היתה בתה של פרל, אחות התוסיו"ט. יש גם מקור, זכרון לראשונים, כפי שצוטט במקורות רבים, הטוען, שאשתו של קאפיל היתה אחותו של התוספות יו"ט, אך כל המקורות, טוענים שהדבר אינו אפשרי מבחינת לוח הזמנים. לפי הערת שוליים ב"אבן שתיה" החדש (הערה ב' מערכה ראשונה), היה קאפיל קמיאל כנראה נכדה ולא בנה של פרל, אחות התוסיו"ט, בגלל חישובי לוח זמנים.

לא ברור מתי חי אותו קאפיל קמיאל. זמנו של "גירוש שנייטון" היה עשוי לעזור לנו, אך, לא ברור מתי בעצם התרחש. לפי מקורות היסטוריים כלליים, שאינם קשורים בתולדות המשפחה (פנקס שנייטאך, פנקס

הקהילות גרמניה 2), לא היה ממש גירוש בשנייטוך באותה תקופה. העיירה שנייטוך, שבפרנקופוניה התיכונה, שבבוואריה, היתה המקום היחיד באיזור רוטנברג, בו ישבו יהודים במאות ה-16 וה-17 (ובעוד יישובים קטנים נספחים). שלטונות בוואריה אסרו על יהודים לשבת באיזור ההוא, אך העיירה הזו היתה שייכת לקבוצת אבירים, שנהגו מדמי חסות, ששילמו להם היהודים והם מנעו את גירושם. בשנת 1662 קנתה בוואריה את האיזור מהאבירים, אך מכיוון שלא שילמה את כל הסכום הנדרש, נוצר מצב שותפות בינה לבין האבירים, עד 1698, בה יעבור השטח לבעלותה הבלעדית. מדי פעם ניסו השלטונות הבוואריים ליזום גירוש והגירוש בוטל בהשפעת האבירים. גם לאחר 1698 לא היה גירוש, כי היהודים שילמו דמי חסות נאים והשלטונות העניקו להם כתבי חסות מתחדשים (פנקס שנייטאך). לפי פנקס הקהילות בגרמניה (ערך שנייטאך), בשנת 1670 היתה גזרת גירוש, אך היא בוטלה ב-1676 ולא ידוע שיהודים גורשו בפועל, אך ייתכן, שר' קאפיל קץ ברדיפות ובחוסר הודאות והחליט להסתלק משם ובקורות משפחתו נרשם כ"מגורש שנייטוך". מעקב אחרי מספר היהודים במקום מראה סימן עליה לכל אורך המאה ה-17 (פנקס שנייטאך) ורשימות בית הכנסת שם מראות שאחרי 1689 עזבה את העיר רק משפחה יהודית אחת. בשנת 1644 מופיעה רשימת יהודי החסות (שם עמ' 350) ומופיעים בה רק 9 יהודים. שמו של יעקב קאפיל קמיאל אינו מופיע בה, אך מופיע יעקב אחר, יעקב בן ברל.

קאפיל חסיד וחיה אשתו נולדו סביב 1730. הוריהם, זלמן ונחמיה פייבל נולדו, לפיכך, סביב 1700. קאפיל קמיאל, אביהם, נולד, לפי זה, לא לפני 1650. אולי אחד מהמופיעים ברשימת יהודי החסות דלעיל, היה אביו. הוא עצמו כנראה לא חי אז, למרות, ש"אוצר הרבנים" משער שהיה מגדולי שנייטוך ב-1620. לפי "קולומיי-ספר זכרון", לעומת זאת, עבר קאפיל זה לפולין בראשית המאה ה-18. קשה, אכן, להבין, כיצד יכול קאפיל קמיאל להיות בנה של פרל, אחות התוספות יו"ט. תוספות יו"ט נולד ב-1579, אחרי מות אביו. לפי הערת השוליים ב"אבן שתיה החדש", שנוכרה לעיל, נולד לפניו בן בשם יוסף ופרל נולדה כנראה לפניו, לפני 1578, כי האב נפטר עוד לפני הולדת התוסיו"ט, בהיותו צעיר בן 18 בלבד. הכיצד יכולה אשה שנולדה ב-1577 להיות אימו של קאפיל שנולד אחרי 1650? לכן הסיק שם בעל ההערה ב"אבן שתיה" (א. בומבך), שקאפיל היה נכדה ולא בנה של אחות התוספות יו"ט. הצעה אלטרנטיבית שלי: אביו של תוספות יו"ט נפטר בגיל 18 ובקושי אפשר לקבל, שהותיר אחריו שלושה ילדים. ייתכן, שאלמנתו הצעירה מאד נישאה אחר-כך לאדם אחר וממנו ילדה את פרל ומכיוון, שהיתה צעירה מאד ייתכן שפרל נולדה אפילו סביב 1610 וזה מאפשר לה להיות אימו של קאפיל קמיאל. עלי להדגיש, שאין כל מקור התומך בהשערה שלי, שפרל היתה מאב אחר וייתכן, שלמקורות היה מידע, שפרל היתה מאותו אב.

כתבנו לעיל את עצם יוחסיו של קאפיל קמיאל לרש"י, לר' עובדיה מברטנורה ולמשפחת תוספות יום-טוב. כל היוחסין הללו נוגעים אלינו, כי אפילו אם אין אנו מצאצאיו של קאפיל חסיד, אלא רק של בן-דודו, הרי לשניהם סב משותף, קאפיל קמיאל, ולכן אבותיו של קאפיל קמיאל, הם אבותינו (אלא אם כן, שני הקאפיל הם בני דודים מצד האם. אך מפני ששניהם נקראים קאפיל, מן הסתם ע"ש קאפיל קמיאל, אני נוטה לחשוב, ששניהם נכדיו של קאפיל קמיאל).

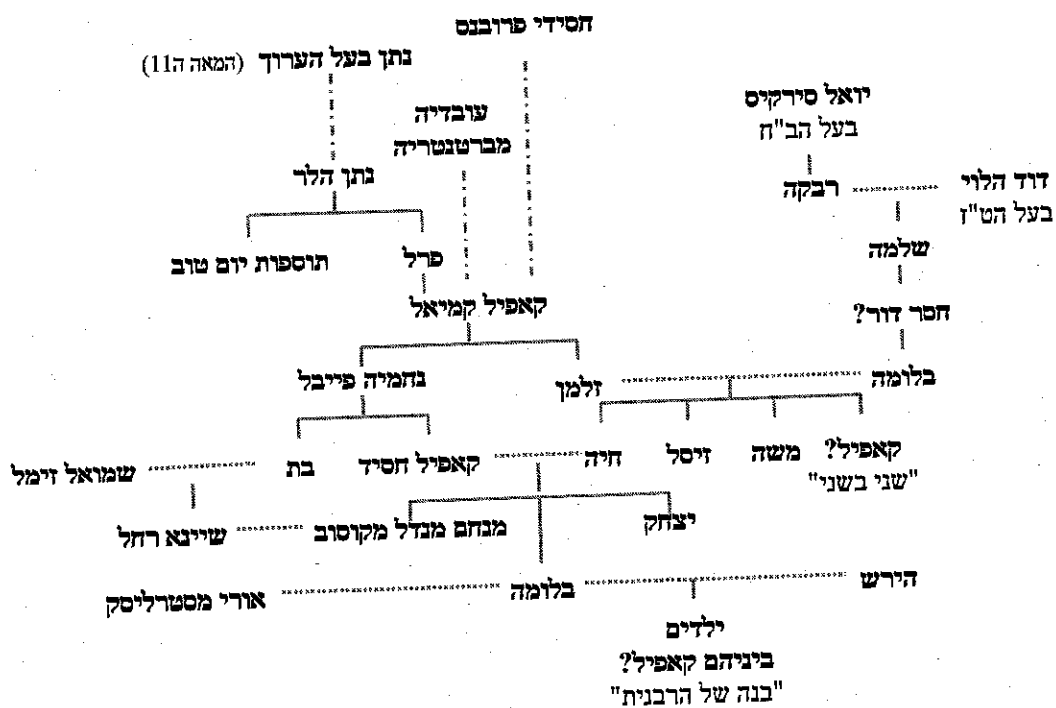
כאמור, לקאפיל קמיאל היו שני בנים ידועים: נחמיה פייבל וזלמן. נחמיה היה אביו של קאפיל חסיד וזלמן היה אביה של חיה, אשת קאפיל חסיד. לזלמן ידועים גם בן ובת נוספים, שנזכרו בכתבי יוחסין של צאצאיהם: זיסל שנישאה עם ר' אייזיק שאלתיאל שטרנהל (הדרת צבי) ור' משה (יושר דברי אמת, ארחות ישרים). בכתב העת

"נחלת צבי" (גליון ב' עמ' ק"י) נמצאה מגילת יוחסין של רב בשם יהודה לייב, שעלה לצפת במחצית המאה ה-19. הרב יהודה לייב זה הוא מצאצאיו של ר' משה זה והוא מעיד, שלדוד זלמן היו גם ילדים נוספים, פרט לחיה ולזיסל ולמשה אביו, אך מכיוון, שהפרטים אודותם אינם סדורים בידיו, הוא נמנע מלספר עליהם. האם ייתכן שהיה ביניהם גם קאפיל ה"שני בשני"? ואולי נמצא חיזוק לכך, בעובדה, שקאפיל מכתב היוחסין שלנו, קרא לבנו זלמן (מדליטין, אולי ע"ש זלמן אביו?). לפי איגרת היוחסין ב"נחלת צבי", גם לקאפיל קמיאל היו ילדים נוספים וייתכן שאנו דווקא מאחד מהם ולא מהדוד זלמן, אבל גם אז יוחסיו של האב המשותף, קאפיל קמיאל, הם יוחסינו.

מקורות:

ימי זכרון (א. שפירא, ב"ב תשנ"ו, ספר אלול), כתר מלכות (נ. רוט, ב"ב תשנ"ב), אבן שתיה (ח. כהנא, מונקטש תר"צ), קולומיי-ספר זכרון (תשל"ב עמ' 54), תפארת שבמלכות (י. אלפסי, ת"א-ב"ב תשנ"ו), קדוש ישראל (נ. רוט ב"ב תשל"ו), תפארת אבות (ש. ולך, ב"ב תשנ"ג), הדרת צבי (י. מ. שוורדשרף, מרמרש-סיגט תרס"ט עמוד י"ד), ארחות ישרים (י"ט ראקוב, לונדון תשנ"א, עמ' שמ"ד ותוספת בסוף הספר), נחלת צבי (גליון ב' עמ' ק"י), גזע תרשישים (בתוך נחלת צבי גליון א'), יושר דברי אמת (משלם פ. הלר, תשכ"ו, הקדמה), מאורי גליציה (הגר), אבן שתיה החדש (תשנ"ד), אוצר הרבנים 10319.

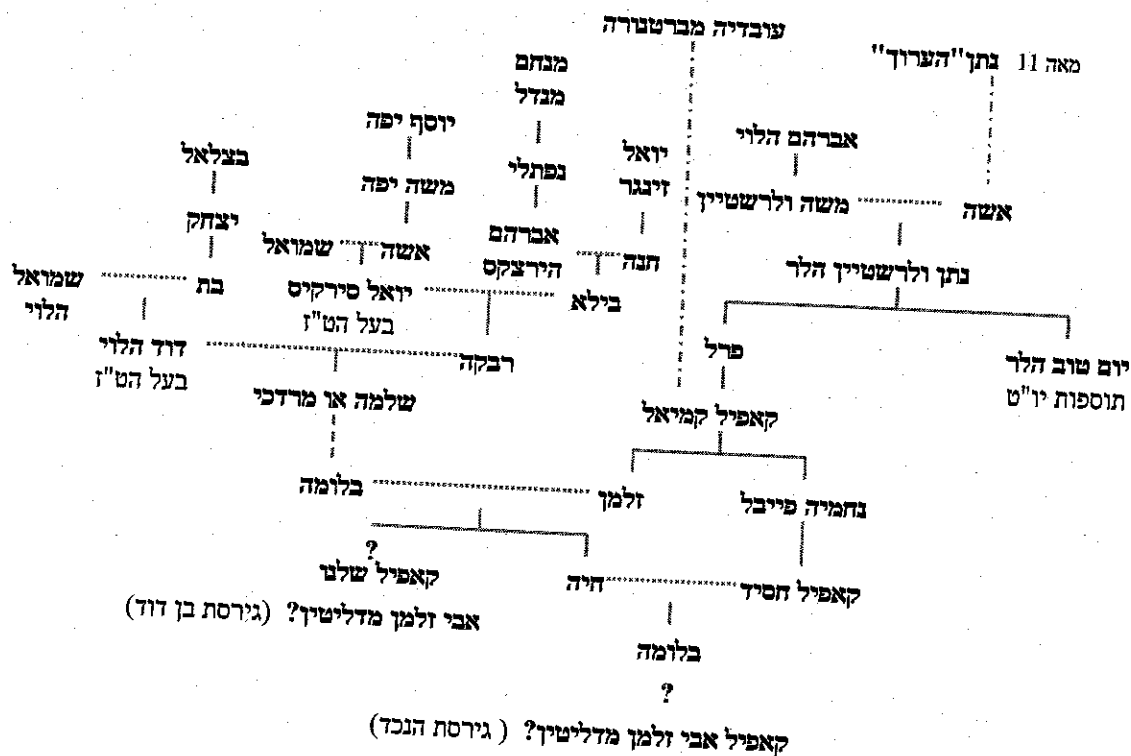
משפחת קאפיל חסיד

אבותיהם החשובים של קאפיל חסיד ואשתו

לפני שנמשיך בתיאור השושלת כלפי מטה, לעבר ימינו אלה, נתאר גם את אבותיהם החשובים של קאפיל חסיד ואשתו.

האם כל אלה הם מאבותינו? מצאנו כבר, שיש שתי גירסאות אפשריות לקשר בין קאפיל, אבי זלמן מדליטין (מאבותינו) לבין קאפיל חסיד. א. קאפיל אבי זלמן הוא נכדו של קאפיל חסיד. ב. קאפיל אבי זלמן, הוא בן-דודו של קאפיל חסיד. אם גירסה א' היא הנכונה, הרי שאבותיו של קאפיל חסיד וגם אבותיה של אשתו, הם אבותינו. אם גירסה ב' היא הנכונה, עדיין יש סיכוי לא קטן, שהם אבותינו. הכיצד? אם קאפיל קמאל הוא סבם המשותף של קאפיל שלנו ושל קאפיל חסיד, הרי שאבותיו של קאפיל קמאל הם אבותינו. אך מה באשר לאבותיה של חיה, אשת קאפיל חסיד? עלינו לזכור, שחיה היתה גם בת זלמן, דודו של קאפיל חסיד. אם קאפיל שלנו היה בנו של אותו זלמן, אזי גם אבותיה של חיה, הם אבותינו. קאפיל מכתב היוחסין שלנו קרא לבנו: זלמן, אולי ע"ש אביו.

תוספות יום טוב - ר' יום טוב ליפמן הלר

בעל "תוספות יום טוב", הלוא הוא ר' יום טוב ליפמן הלר, אינו מאבותינו. הוא אח של אחת מאימותינו, הלוא היא מרת פרל, אימו של קאפיל קמיאל.

ר' יום טוב ליפמן הלר נולד בשנת של"ט (1579) לאביו נתן, שנפטר עוד לפני הולדת בנו. האב מת בגיל צעיר מאד, בגיל שמונה עשרה ויום-טוב התחנך אצל סבו, אבי אביו, ר' משה וולרשטיין, אב"ד וולרשטיין, שבבאווריה, שהיא חלק מגרמניה. בגיל בר מצווה נשלח יום טוב ללמוד בפראג, בישיבתו של המהר"ל וזכה לשבחים רבים מפי רבו, שחזה שיהיה גדול בישראל. הוא למד גם אצל ר' יעקב גינצבורג בפריזבורג. בגיל 18 כבר קיבל משרת חבר בבית דינו של המהר"ל. כבר בנעוריו החל לכתוב ספרים. הספר הראשון שכתב, היה ביאור לספר "בחינות עולם" של ידעיה הפניני, שנדפס בפראג שנ"ח (בהיותו בן 119). הספר הבא היה על צורת המקדש לפי נבואות יחזקאל, שנדפס בשס"ב. לדעת המקורות (מאורי גליציה, אנצ. לתולדות גדולי ישראל), מספריו ניכרות ידיעותיו במדעי הטבע, מתמטיקה, אסטרונומיה, פילוסופיה, קבלה ודקדוק. לאחר חיבור קבלי, שלא נדפס, החל בחיבור פירושו הידוע למשנה. החיבור "תוספות יום טוב" החל נדפס כבר בשע"ה (1615) בעודו בן 36 והתפשט במהירות בעם ישראל. בשנת 1618 פרץ מרד בפראג ונעשו פרעות ביהודים. ר' יום טוב חיבר "סליחות ליום י"ד בחשוון", שנתפרסמו בפראג, שפ"א (1621). בשנת שפ"ה (1625) הוא קיבל משרת אב"ד בניקלשבורג ולאחר חצי שנה קיבל משרת אב"ד בווינה. בעיר ווינה היהודים היו מפורזים בכל רחבי העיר והוא השתדל אצל המושל, שיתן להם מקום בשולי העיר, שבו יוכלו להתישב יחד וגם הצליח להשפיע על המושל לבנות להם בית-כנסת נאה באיזור, הישגים שבזכותם נחשב כמקים המרכז היהודי הראשון בווינה. בווינה חיבר את "מעדני מלך" ו"לחם חמודות" על ארחות חיים של הרא"ש. בשנת שפ"ז (1627) קיבל משרת אב"ד בפראג וזמן מה לאחר מכן, אף את ראשות הישיבה שם.

והימים ימי מלחמה (מלחמת שלושים השנה) ובפראג רבו המרידות והשליטים הוחלפו בזה אחר זה. בימי המלך פרדיננד, שהצליח לתפוש סוף-סוף שילטון קבע בפראג, הוטלו מיסים גבוהים על הקהילה היהודית, כדי לכסות את הגרעון בתקציב הממשלתי, עקב הוצאות המלחמה. ר' יום-טוב הלר, בתוקף תפקידו כרב הקהילה, קבע עקרונות מיסוי בהתאם למידת עושרו של כל חבר בקהילה. חלוקת הנטל החדשה, כאשר הנטל נופל בעיקרו על העשירים, לא מצאה חן בעיני כמה מהם והם פנו אל השילטונות בתלונה על ר' יו"ט, שהוא מתכנן מהפכות בסדרי ממשל והביאו ציטוטים מספריו "מעדני מלך" ו"לחם חמודות", המוכיחים, לפי פרשנותם, את יחסו השלילי לנצרות ולממשל. ר' יו"ט נכלא ונשפט. בעקבות תלאתיו הוא כתב מעין יומן מפורט, המתאר לפרטי פרטים את המשפט, תנאי הכליאה וכל השתלשלות המאורעות וקרא לו "מגילת איבה" (נדפס רק לאחר מותו, לראשונה בשקלוב תק"ן). בתחילת הספר הוא עובר בקצרה על קורותיו החל מלידתו ועומד בעיקר על הישגיו, תפקידיו והספרים שכתב, כדי להמחיש מאיזו איגרא רמה ירד לבירא עמיקתא. הכל מתוארך באופן מדויק וכך לפנינו מקור אוטוביוגרפי מצוין לדעת על קורות חייו ולכן אין מחלוקת בין המקורות לגבי מהלך חייו. ביום ה' בתמוז שפ"ט (1629) הובל

ר' יו"ט לבית הסוהר. במגילה, הוא קורא לצאצאיו להפוך יום זה ליום תענית. ניכר בתיאור המאסר והיחס אליו, שרוב נציגי השלטון רחשו לו כבוד והביעו התנצלות, שהם נאלצים לנהוג בו, כפי שהם נוהגים, מאחר וההאשמה היתה חמורה מאד: הסתה למרד במלכות. השופטים (לפי אחד המקורות-כמרים קתוליים) הביעו את דעתם, שדינו מוות, למרות שהוא הסביר, שכל הדברים שבספריו כוונו כנגד עכו"ם ולא כנגד נוצרים, המאמינים באל אחד וכן, שהדברים היו בגדר עיסוק אינטלקטואלי בש"ס, שהוא ספר הדת של היהודים ולא מניפסט פוליטי בעל כוונות מעשיות של מרד. בי"ז בתמוז הוכנס למקום מאסר שבו "חייבי מיתות" אסורים, אך כעבור יומיים, בהשתדלות מנהיגי הקהילה הועבר לכלא נח יותר. לאחר מספר ימים הגיע גור הדין מאת הקיסר, שבו נקבע, שתיאורטית היה צריך לגזור על רבנו מוות בעוון מרד, אך הקיסר בהיותו חנון, יסתפק בקנס כספי גדול, בשריפת ספריו של ר' יום טוב ובאיסור עליו לשמש כרב בכל רחבי אוסטריה. לאחר השתדלויות ותחנונים של הקהילה, שאין בידו הסכום הנדרש (למרות, שהעשירים המלשינים הם שהעריכו לפני המלך, שיש בידו סכום כזה), הסכים המלך להפחית מן הסכום ואף לפרוס אותו לתשלומים, בתוספת רמז ציני, שעדת ישראל תשמה מאד לקיים מצוות פדיון שבויים. גם לגבי הספרים, ריכך הקיסר את הגזירה והיה מוכן להסתפק בצנזורה שלהם. לגבי האיסור לשמש ברבנות לא הסתמן שום וויתור ודווקא זו נראתה בעיני רבנו הגזירה הקשה מכל, כי זה היה מרכז חייו של בעל תוספות יו"ט. לאחר חקירה ודרישה הצליח רבנו לגלות, מי היו המלשינים, אך הוא מסרב למסור את שמם. בנו, בתוספת שכתב למגילה, מגלה, שראש המלשינים היה אדם בשם רפאל, שגייס שניים נוספים שתרגמו את ספרי רבנו, באופן כזה שיכעיס את הקיסר. י.ל. מימון ב"לכבוד יום טוב", מספר, שהוא נפגש עם שמש בפראג, שסיפר לו, שאותו רפאל שנא את רבנו עוד מילדות, כאשר למדו יחד בישיבתו של המהר"ל והמהר"ל שיבח את תשובותיו המעמיקות של היתום, שזה מקרוב בא וביכר אותן על תשובותיו השטחיות של רפאל, בן למשפחה מיוחסת בפראג. באותה תוספת למגילה, מספר שמואל, בנו של רבנו, שגם לו היה חלק בהצלת אביו: בחזרתו מצרפת, שבה למד בישיבת מיץ, עבר ליד ווינה ושם הציל את אשת השגריר הצרפתי, את בנה ואת האומנת, משור זועם, שהתנפל עליהם. כאשר בא בשמחה לפראג לפגוש את אביו, נודע לו על המאסר והוא מיהר לשגריר להתחנן על אביו, לא לפני שהלך קודם לבית הסוהר לברר אם המאסר מוצדק. מעניין, שלכל זה אין זכר ב"מגילת איבה" ואולי בשל כך, יש השערה, שזהו זיוף מאוחר (מאורי גליציה). בכ"ח באב שולם הסכום הראשון של הקנס, אז הותר לו לצאת מבית הסוהר והוא מזכיר לשבת את התורמים, שעזרו לו לגייס את הכסף. לאחר שנה, שולם כל הסכום ואז הותר לו לצאת מן העיר פראג. הוא נסע לחתונת בנו, אברהם, כלובלין (שאר בניו ובנותיו לא נסעו לחתונת אחיהם!) ובעקבות הגסיעה קיבל משרת רבנות בנמירוב בשנת שצ"א (1631). לאחר מכן, בשצ"ד, קיבל משרת רבנות בלודמיר. גם שם הסתבך עם אנשי הקהילה, כאשר יום בוועד ארבע ארצות חיזוק של התקנה שלא לקנות את הרבנות בכסף. התקנה נתקנה לראשונה בשנת שמ"ז (1587) והיו חתומים עליה 30 רבנים, ביניהם השל"ה הקדוש. בשנת ת' (1640), יום ר' יו"ט ניסוח מחודש עם תוספת חומרות והקים עליו שונאים. תוך שלש שנים הצליחו לגזור עליו גירוש, אך הגזירה בוטלה. בשנת ת"ד (1644) הוא מקבל עליו את הרבנות בקראקא והוא מרגיש, שהגיע אל המנוחה. כשנה לאחר מכן

מסתיימת "מגילת איבה". את יום ר"ח אדר, בו התקבל לרב בקראקא, הוא מצווה על צאצאיו לחגוג כיום משתה בכל שנה ושנה והוא מעדיף אותו על יום שחרורו מהכלא, יום בו לא תמו תלאותיו.

במשרה בקראקא, שימש כבר עד מותו באלול ת"ד (1654). כאשר פרצו פרעות ת"ח ות"ט כתב גם הוא "אל מלא רחמים" על נמירוב וסביבותיה. גם הגירסה שלו ("לכבוד יום טוב", מאמרו של הברמן) אינה הגירסה הזוהר לזו הכתובה בסידורים שלנו, אם כי מטבעות הלשון המוכרות, נמצאות בראשיתה. בתפילה זו הוא מזכיר רשימה של קהילות שנתרבו ושל רבנים שנהרגו ומבקש מאלוקים לראות בהם גיבורים, שמסרו נפשם על קידוש ה' כד' עקיבא בשעתו. הגירסה קצרה יותר מזו של ר' שבתאי, בן השל"ה ועוסקת פחות בתיאור מעשי ההרג, אם כי בשורת קינות שכתב לכ' סיוון (הברמן, לכבוד יום טוב) מופיעים תיאורי זוועה. רבנו עסק גם בהתרת עגונות והיה פעיל כל ימיו בוועד ארבע ארצות. בפנקס הוועד נוכל למצוא את מעורבותו במתן הסכמות על ספרים, בהשכנות שלום ועוד. הוא היה בין המסכימים על "שער השמים" של השל"ה והסכים גם על הש"ך עם עוד שניים מאבותינו: שבתאי בן השל"ה ושלמה בן המג"ע (על כל אלה ראה פנקס ועד ד"א). אגב, הוא סייע לר' שלמה בן המג"ע לקבל את משרת הרבנות בעיר לקטש לאחר שהצליח להדיח משם אדם, שקנה את הרבנות בכסף.

ר' יום טוב כתב חמישים ספרים, שרק חלקם התפרסמו. המפורסם בהם הוא פירושו על המשנה "תוספות יום טוב" (לראשונה פראג שע"ה-שע"ז), שיצא בהוצאות רבות. חשובים ומפורסמים הם "מעדני מלך", "לחם חמודות" ו-"פלפלא חריפתא" על הלכות הרא"ש לאור מפרשים נוספים (פראג שע"ח-ט, אך יש חלקים שלא שרדו). בחייו הדפיס גם את הביאור לביחינות עולם של ידעיה הברדשי (פראג שנ"ח), צורת הבית (פראג שס"ב), ברית מלח (על מליחת בשר), דרשה על פרשת חיי שרה והגהות לגבעת המורה ליוסף הלוי (פראג שע"ב). לאחר מותו התפרסמו "מלבושי יום טוב" (על ספר הלבוש, ורשה תרנ"ה-ז), הגהות על טור ואבן עזר (בתוך חידושי הרשב"א, מיץ תקכ"ה), דרוש קדוש הלבנה (וילנה תרכ"ו) וכן פיוטים וסליחות (הברמן "לכבוד יום טוב"). ספרים אחרים שנמצאים בכתבי יד, או כאלה שאבדו ונזכרים בספרים אחרים, מפורטים ב"מאורי גליציה" וב"לכבוד יום טוב", ספר מקיף שיצא לכבוד 300 שנה לפטירתו של רבנו.

אביו של ר' יו"ט היה נתן הלוי הלר והוא נפטר בהיותו בן 18, כאשר אימו היתה בהריון עם יום טוב. הוא מזכיר עובדות אלו בהקדמה לספריו "לחם חמודות" ו"מעדני יו"ט" (כפי שצוטטו בספר לכבוד יו"ט) ומעריך, שאביו היה חכם גדול וזאת לפי כתבים שמצא באוצרותיו של אביו. האב מת צעיר, אך כנראה שהספיק להוליד ילדים לפני יום טוב. אחת מהם היא פרל, אימו של קאפיל קמיל, שהיא מאימותינו. תיתכן אפשרות, שפרל היתה מאב אחר, מכיוון שר' נתן מת צעיר, אך במקורות אין מועלית השערה כזו. אם אפשרות זו נכונה, אזי שושלתו של התוספות יו"ט מצד האב, אינה מאבותינו. לפי "מאורי גליציה" ומקורות נוספים, היה לרבנו גם אח בשם יוסף, שהיה אח"כ לדיין ור"מ בלבוב וגם הוא הספיק להיוולד לפני הגיע אביו לגיל 18. אבי אביו של תוספות יו"ט היה ר' משה וולרשטיין הלר, שהיה אב"ד וולרשטיין וגם רב כללי של בווריה. בביתו התחנך יום טוב היתום, לפני שנשלח לשיבה בפראג. ר' משה היה בנו של ר' אברהם הלוי. למשפחה היה ייחוס עד לקהת בן לוי, אם כי אין בידינו פירוט. כמו

כן היה למשפחה ייחוס, דרך אימו של נתן לר' נתן בעל "הערוך", חכם איטלקי מהמאה ה-11, שנרחיב עליו בהמשך, והוא היה ממשפחת התפוחי של שבט יהודה.

אשתו של התוספות יו"ט היתה רחל-רכל בת משה אהרן אשכנזי, ראש בית החולים בפראג ובת נחלה בת משה אהרן תאומים ורבקה שטרן בת ישראל הורביץ מפראג. במאמר, שכתב ר' משלם ראטה, רבו של אבי, ר' אורי פייביש טאובר ז"ל, ומופיע בקבץ המאמרים "לכבוד יום טוב", שיצא לקראת 300 שנה לפטירתו של ר' יום טוב, הוא מנתח ומעיר הערות על יצירתו של רבנו ולקינוח הוא מביא סיפור על אשתו של התוספות יו"ט. מהסיפור אנו למדים, שרבנו היה מכוער וכאשר שודך לרחל, היא נרתעה מכיעורו, הסתגרה בחדרה וסרבה לשידוך. התוס' יו"ט בקש מאביה רשות להכנס לחדרה ולשכנעה. הוא נכנס וסיפר לרחל, שארבעים יום לפני היוולדו הוצגה לפניו ברירה: או שאתה תהיה מכוער ואשתך תהיה נאה, או להפך. ר' יום טוב בחר את הכיעור לעצמו, "אך אם מסרבת להינשא לי, נוכל להפוך את היוצרות". הוא הובילה לעבר המראה ודמותה המכוערת נשקפה אליה משם ולצידה ניצב בחור נאה. כאשר ראתה הנערה את הפלא הזה, הבינה, שלצידה עומד אדם קדוש והחליטה להינשא לו. לזוג היו 12 ילדים. חמישה מהם בנים: משה, שמואל, אברהם, אלכסנדר ויהודה ושבע בנות: ניסל, רייזל, דבריש, גרונא, נחלה, רבקה ועוד אחת ששמה אינו ידוע. פרטים על משרותיהם, בני זוגם, חותניהם וצאצאיהם של בני ר' יום טוב, ניתן למצוא ב"מאורי גליציה". גם בסוף "מגילת איבה" וב"כתובות מבית העלמין בפראג" (מצבות 121, 217) ניתן למצוא פרטים על צאצאיו, בצד פרטים נוספים על חייו של רבנו בפראג.

מקורות:

לכבוד יום טוב (בעריכת י.ל. מימון, ירושלים תשט"ז). מאורי גליציה (כרך 2 עמוד 535, ערך הלר), אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל (עמ' 727), כתובות מבית העלמין היהודי העתיק בפראג (מצבות 212, 217), פנקס ועד ארבע ארצות (פעמים רבות, העזר במפתח אישים שם), מגילת איבה (יום טוב הלר), שולחן ערוך מבואר (נספח חכמים של ז. זלצר תשנ"א)

ר' נתן בעל הערוך - מאבות תוספות יו"ט

ר' נתן בעל "הערוך" היה חכם איטלקי, בן דורו של רש"י והיה מאבותיו של בעל תוספות יום טוב. ר' נתן התפרסם בעיקר בשל מילון למילים קשות במקרא, משנה, גמרא, מדרשים ועוד, שכתב והמילון התפרסם בשם "הערוך". יש מקורות, שקבעו את שנת לידתו של ר' נתן ל-1038 ואת שנת פטירתו כד' אלפים תתס"ו (1106). די מעט ידוע על ר' נתן, כאשר חלק מהידיעות נשאבות משירים שכתב, אם כי שפתם קשה וניתנים לפירוש באופנים שונים. ההשערה, שנולד בתשצ"ח (1038) נובעת, כנראה, משיבוש של הנאמר ב"שם הגדולים", שם נאמר, שחי בתשצ"ח, עפ"י מה שכתוב בערך "עד זומם" בספרו. באותו ערך הוא מביא את שנת תשצ"ח כדוגמא בעלמא. אין בכך הוכחה שחי אז ובוודאי, שאין להסיק שנולד אז.

אביו של ר' נתן, ר' יחיאל, היה הרב של רומא וכאשר נפטר, קיבלו ר' נתן ושני אחיו, ר' דניאל ור' אברהם את הרבנות שם. המקורות משערים, שר' משה הדרשן מנרבונא ור' מצליח מסיציליה, היו רבותיו. באחד משיריו הוא מספר על ארבעת בניו, שמתו בילדותם ונשאר לו רק בן אחד בשם ראובן. בשיריו הוא מספר גם על סיום ספרו בשנת תתס"א (1101) ועל פעולות נוספות, שעשה למען הקהילה, כמו בניין בית-כנסת ובניין מקווה והוא מביא את התאריכים לאירועים אלה (תתמ"ח ותתס"ב, 1088, 1102).

"הערוך" הוא מילון למילים קשות, המופיעות בתורה שבכתב ובע"פ ובמדרשים. הוא שואב בעיקר מרבנו חננאל ומרבנו גרשון מאור הגולה ואולי אף מרב האי גאון. פעמים רבות הוא מצטט את פירושיהם בסתם, בלי להזכיר ממי שאב את הפירוש והמעין יכול לטעות ולחשוב, שאלה פירושים מקוריים משלו. הוא מרבה לצטט חלקי פסוקים מהתנ"ך או מהתלמוד, כדוגמאות למילים, בהן עוסק. ר' נתן גם מסווג את רובד השפה אליה שייכת המלה, אם היא שפת התנ"ך, המשנה, התלמוד או שפה זרה כגון, יוונית, ערבית וכו'. "הערוך" נדפס בהוצאות רבות מאד ובמשך הזמן חלו בו שינויים רבים. למשל, חלק מהמעתיקים התעצלו להעתיק את כל הדוגמאות שהביא. לפעמים נוספו ערכים או נחסרו ערכים. בפעם ראשונה נדפס הספר בפיזארו, ר"מ, אך מאז הופיעו הוצאות אינספור, שלחלקן נוספו פירושים, הרחבות והקדמות. רשימות מלאות או חלקיות של כל ההוצאות אפשר למצוא ב: "אוצר הגדולים", ההקדמה של חנוך קאהוט על "הערוך" בהוצאתו וההקדמה של מ. מיזליש בהוצאת ב"ב תשנ"ב.

ר' נתן נפטר בתתס"ו (שם הגדולים וספר יוחסין). לפי המקורות, יוחסיו של ר' נתן בעל "הערוך" מגיעים למשפחת התפוחים משבט יהודה. לפי אחרים, משפחתו היתה אחת מארבע משפחות מיוחסות, שהגלה טיטוס או משפחת "מן הענווים", שגם בעל "שבלי הלקט" היה ממשפחה זו.

מקורות:

אוצר הגדולים (כרך 7 אות נ' סימן קמ"ב), אוצר הרבנים (16357, אביו ואחיו 9194, 5257, 819), הערוך השלם (מבוא מאת קאהוט), הערוך (הקדמה י. גלמב, ורשה תרע"ה), הערוך (הקדמה מ. לנדא, פראג תקע"ט), הערוך על הש"ס (מבוא מ. מיזליש ב"ב תשנ"ב)

ר' עובדיה מברטנורה - מאבות קאפיל חסיד

ר' עובדיה מברטנורה התפרסם בשל פירושו על המשנה, שהפך לפירוש הנפוץ ביותר למשנה, כפי שפירושו של רש"י נהיה לגבי התורה והתלמוד. ר' עובדיה מברטנורה קשור למשפחתו בכך, שהיה אחד מאבותיו של קאפיל חסיד.

לא ידוע מתי נולד וההערכות נעות בין 1435-1450. לא ידוע בוודאות, היכן נולד, ייתכן שבכפר ברטנורו, שבצפון איטליה, שעל שמה נקרא. לא הרבה ידוע על חייו באיטליה. הוא היה תלמיד המהרי"ק (ר' יוסף קולון), שהיה גדול חכמי איטליה באותה תקופה. בשנת רמ"ה (1485), אנו מוצאים אותו בעיר קסטילו, שבמרכז איטליה. לא ברור ממה התפרנס שם ומתי הגיע לעיר. יש סבורים (למשל, א. דוד "מאיטליה לירושלים"), שהוא עסק שם בפניננים, כיוון שנמצא מסמך ממסמכי העיר, המעיד על הלוואה שנתן וגם באיגרתו מא"י, שעליה נלמד בהמשך, הוא מספר, שעמנואל חי שלח לו "מהשבחים" על פיקדון שהפקיד אצלו. מסמכים אלה מעידים, שהשתמש בשירותי בנקאות ואין בהם הוכחה, שעיקר עיסוקו היה בפניננים. אחרים גורסים (למשל, ישראל לרנר בספרו "ר' עובדיה מברטנורה"), ששימש כרב בקסטילו, אך גם לכך אין הוכחות ממשיות.

בכסלו רמ"ו (סוף 1485), הוא יוצא מהעיר קסטילו בדרכו לארץ-ישראל. מאיגרת שנשלחה לאביו מא"י, אנו למדים על פרטי המסע ועל חייו בשנה הראשונה בא"י (פורסמה ב: "דרכי ציון", "מאיטליה לירושלים" ו-"איגרות א"י"). איגרת ארוכה זו, מציירת לפרטי פרטים את המסע, אך ר' עובדיה מתרכז בעיקר, באשר ראות עיניו ולא מרבה לדבר על עצמו. תשומת לב מיוחדת מקדיש רע"ב (ר' עובדיה מברטנורה) לתיאור קהילות היהודים אשר פגש, תוך הדגשת מנהגים זרים ומוזרים, שמצא בכל קהילה. הקהילה הראשונה, בה התעכב זמן רב, היתה קהילת פלרמו, שבסיציליה. לאחר שנתן שם דרשה בשבת, הצליחו אנשי המקום לשכנעו להשאר שם זמן מה ולתת דרשות נוספות וכך הפסיד את הספינה, בה היה אמור להמשיך בדרכו ונשאר שם זמן נוסף. הוא מתאר קהילה גדולה בת 250 משפחות ובית כנסת מפואר ביותר עם חדרים צדדיים למטרות שונות, אך אינו מתפעל ממצבם המוסרי של היהודים שם. הוא ראה שם מלשינים רבים וגם בטהרת המשפחה הם מזלזלים, אם כי בינם של עכו"ם הם נוהרים מאד. עניין זה, של יין עכו"ם יעלה גם בקהילות הבאות, בן יבקר ובכולן, מוצא רע"ב, שהיהודים שם מקפידים ביין עכו"ם הרבה יותר מבאיטליה, מקום מוצאו. מנהגים מעניינים, שמצא בפלרמו: קוראים שם קריאת שמע בקול יהודי פלרמו בעיקר בעבודות כפיים ונשאו טלאי אדום על בגדם. בדרשותיו בעיר, הוא התרכז בעיקר בהטפות על עניין המלשינות ועל טהרת המשפחה וחש, שהצליח להחזירם בתשובה בעניינים אלו, לפחות בזמן שהותו שם. אח"כ הוא מתאר את קהילת מסינה, בה שהה זמן קצר בלבד והתרשם בעיקר מהמנהג, שלאחר החופה מרכיבים את הכלה על סוס ותהלוכה רעשנית מלווה אותה בכל העיר ואפילו לא-יהודים מצטרפים לצהלה (מכאן אפשר ללמוד על מצבם הנוח של היהודים שם). ממסינה נסע בספינה לרודוס. שם הוא מוצא קהילה קטנה, 22 בעלי בתים בלבד, וכולם צמחוניים ומתנזרים מין, בעיקר בגלל בעיות כשרות.

הוא מתפעל מתכונותיהם הטובות: "כולם אנשי שכל ומביני מדע צחי לשון ובעלי מוסר ודרך ארץ". הוא מתפעל מיופיים וגם מכך, שהנשים ברודוס הן נשים עובדות. מרודוס נסע, עם יהודים נוספים, בספינה לאלכסנדריה. בחלק מהמסע, שתואר לעיל, השתתף גם ר' משולם מוולטירה, חכם הידוע מספר מסעות שכתב. לאחר הרפתקאות, שכללו אי קבלה של אישור עגינה בחוף מצרים, נטישה זמנית של צוות הספינה והפקרת הנוסעים, סערה נוראית ומזון אוזל, חזר הקברניט והורידם לחוף.

באלכסנדריה מצאו קהילה קטנה בת 25 בעלי בתים. שם הוא מתוודע למנהג מוזר, שימצא אחר-כך, בכל ארצות ישמעאל. בערב שבת אוכלים היהודים את סעודת הערב מבעוד יום (!), לאחר ששבו מבית המרחץ, תוך שהם מדלגים על תפילת מנחה בציבור. רק לאחר הסעודה, הם הולכים לבית הכנסת ומאריכים מאד בתפילת ערבית הכוללת שירות ותשבחות. כאשר חוזרים מבית הכנסת, מקדשים, מברכים "המוציא", אוכלים כזית פת ומברכים ברכת המזון. לדבריו, רק בירושלים הצליחו האשכנזים לבטל את המנהג של דילוג על מנחה בציבור בערב שבת. בשבת ביום, הסעודה כוללת בעיקר שתיית יין. בעל הבית מקדש ושותה את כל הכוס. מלצר עובר ומוזג כוס יין לכל אחד מהמסובים. לאחר סיבוב לגימת יין, אוכלים כמה גרגרים מפירות, העומדים במרכז המפה (המונחת על הרצפה וכולם יושבים על שטיח סביב). הפירות כוללים, צימוקים, שקדים וכדומה ושוב נערך סיבוב יין. פרי שונה ושוב סיבוב יין. רע"ב מנה 6-7 סיבובי שתיה-פירות כאלה. בתחילת כל סיבוב אומרים: "רפואה וחיים". רק לאחר כלות השתיה, הונחה קערה ובה בשר ותבשיל וכל אחד שלח ידו ולקח כל מה שחפץ, אך בדרך-כלל, לא היו מרבים באכילה והיו אוכלים בחיפזון. אח"כ הגיע רע"ב לקהיר ומצא בה קהילה גדולה בת כ-700 נפשות, ברובם סוחרים ואנשי כספים. הוא מוצא שם קראים ושומרונים ומגלה סקרנות למנהגיהם ואף מציץ בספריהם. מנהגי השבת של יהודי קהיר נמצאו דומים לאלה, שמצא באלכסנדריה וגם שם היו נכנסים יחפים לבית הכנסת, כמו המוסלמים. לעומת מנהג זה, נראה שבמנהגי השתיה שלהם, נבדלו היהודים מהמוסלמים, בכך שהרבו לשלב שתיית יין במנהגיהם ובאורח חייהם למגינת ליבם של המוסלמים, האסורים בשתיית יין ואלו האחרונים, האשימו את היהודים בצרות שקמו על מדינתם בעטיו של מנהג השתייה המוגזג.

ר' עובדיה הצטרף אל קבוצה קטנה של יהודים, שחפצה לעלות לרגל לכבוד הפסח ואיתם המשיך בדרכו לארץ ישראל. בעזה הוא מוצא קהילה קטנה ור' משה מפראג, שמארח אותו, מנסה להשפיע עליו שלא להמשיך לירושלים, כי שם יש מספר "זקנים" שתלטנים, שקיבלו הסמכה מטעם השלטונות לגבות מס ומכס מהיהודים, והם ממררים את חיי הקהילה ולכן רוב היהודים העשירים כבר נמלטו משם. רע"ב לא נרתע וממשיך לחברון וגם שם מוצא קהילה קטנה של כ-20 משפחות, שכוללות גם אנוסים, שברחו מספרד. בפסח רמ"ח (1488) הוא מגיע סוף-סוף לירושלים. הוא מוצא שם כ-70 משפחות מתוך ה-300 שחיו שם קודם לכן, כי רובם ברחו בגלל שרירות ליבם של הזקנים. נשארה רק דלת העם, בעיקר נשים אלמנות, שממילא היו עניות, מכדי שיסחטו מהן כספים. הוא מתאר אנשים רעים ביחסים בין אדם לחברו ומקפידים במצוות בין אדם למקום; זריזים בכל התפילות, אך מסרבים לבקר חולים, או לקבור מתים, מפחד הזקנים, פן יאשימו אותם בגניבה מבית החולה. לפי החוק, רכושם של אנשים ערייכים היה עובר בחלקו למוסלמים ובחלקו להקדש היהודי, שעליו היו ממונים הזקנים. מאחר ורוב יהודי הקהילה היו ערייכים,

מכיוון שהיו עולים שעלו בגנפם, לטשו הזקנים עיניים לרכושם, ציפו למותם והתייחסו לכל אחד המתקרב לביתם, כאילו בא למשוך משהו מרכושם.

ר' עובדיה הצליח לייסד בירושלים מרכז רוחני והצליח גם להתערב ולהשפיע בענייני גביית המיסים ולהקל את עול המיסים (רמזים לכך מוצאים באגרת "הארכי", המופיעה ב"דרכי ציון"). לפי א. דוד ("מאטליה לירושלים") כנראה היו לו מהלכים אצל השליטונות, שבעזרתם הצליח להקל את עול המיסים. היו לו גם קשרים טובים עם נגיד מצרים, ר' נתן שולאל, שעזרו לו להשפיע בירושלים. הוא הקים מפעלי צדקה והפך לדמות הדומיננטית ביותר בירושלים. תוך ארבע שנים, נוספו משפחות רבות לעיר והיקף האוכלוסיה היהודית הגיע ל-200 משפחות. מאחר והשנה היתה שנת גירוש ספרד, יש הסבורים, שמשם באה התיגבורת לעיר. הרדב"ז (ר' דוד בר זמרה, מחכמי האיזור), בתשובותיו (ח"ד סימן ק"ח), מכנה אותו ראש רבני ירושלים גם לאשכנזים וגם לספרדים. רע"ב תיקן תקנות רבות. היתה תקופה (סביב 1490) בה עבר לתכרון, מפני רשעת אנשי ירושלים, אך חזר אליה. לא ברור מתי נפטר. ההשערה הרווחת נעה בין ר"ס לר"ע (1500-1510). הידיעה האחרונה עליו באה מאגרת הארכי, שנזכרה לעיל, והידיעה היא משנת 1496. לפי ז. וילנאי (מצבות קדש בא"י) המסתמך על "מסעות משה", נפטר ר' עובדיה בר"ס. בספרו כותב וילנאי, שעל המערה, בה קבור רע"ב, היה כתוב, שנפטר בשנת ה"א ר"ס. נוסעים אחרים המצוטטים בספרו של וילנאי וגם וילנאי עצמו, לא הצליחו להבחין בכתובת על מערת הקבורה של רע"ב, שנמצאת ליד הכפר סילוואן, שבשיפולי הר הזיתים. בכתב יד של המהרי"ק, שהועתק בשנת 1518 נזכר "מהר"ר עובדיה ירא ז"ל", מכאן שנפטר לפני שנה זו (מאטליה לירושלים). לדעת א. דוד, כנראה כבר לא היה בחיים ב-1509 כי אינו חתום עם שאר זקני ירושלים על שורת תקנות, שנתקנו בשנה זו.

יצירתו העיקרית של רע"ב היא פירושו למשנה. לפי דעת רוב החוקרים, אין בפירושו מקוריות רבה והוא מסתמך בעיקר על פירוש רש"י לתלמוד ולפעמים על הרמב"ם ועל מפרשים נוספים. אמנם אין בו מקוריות, אך גדולתו היא בכך, שהוא מצליח להסביר בפשטות ובבהירות את מסקנות הגמרא ולהפוך לעזר ממשי לכל לומד משנה ולכן נפוץ כל-כך בעם כפירוש העיקרי למשנה ונדפס כמעט תמיד בצמוד לטקסט של המשנה. לפי "קורא הדורות" התחיל לחבר את הפירוש בעודו באיטליה וסיימו בירושלים. לא ברור, מגיין לו שהתחיל את הפירוש באיטליה, אך ברור שחלק גדול ממנו לפחות, כתב בארץ, כי משולבות בו מילים ערביות. לישראל לרנר ("ר' עובדיה מברטנורה"), לא נראה שהתחיל את הפירוש באיטליה, כי אינו מזכירו כלל באגרותיו. ניתוח מקיף של הפירוש מבחינה לשונית, הלכתית ועוד צדדים שונים ומגוונים ניתן למצוא בספרו של ישראל לרנר. הפירוש נדפס לראשונה בוונציה ש"ח (1544).

לפי החיד"א ב"שם הגדולים", כתב רע"ב גם פירוש על פירוש רש"י על התורה. ישנו ספר בשם "עמר נקא", המיוחס לרע"ב, המביא פירוש כזה והדפיסו לראשונה ר' יעקב נוניס ואיס (פיזא תק"ע). שהוא שהעניק לו את השם. "עמר" הוא ר' עובדיה מברטנורה בהיפוך אותיות וגם המילה צמר. עמר נקא, פירושו: צמר נקי, כי רע"ב מלבן את דברי רש"י, כאדם המלבן את הצמר. א. דוד מטיל ספק, אם זהו אכן פירושו של רע"ב. לטענתו, כתב היד היה נטול שם במשך שנים רבות ובנוסף, ציטוטים מדברי רע"ב אצל המהרי"ק, אין להם זכר בפירוש 'עמר נקא'. ברם, שאר המקורות מייחסים את הספר לרע"ב. לפי "אוצר הגדולים" הספר אינו מכתובת ידו של רע"ב, אלא מתלמיד, ששמע דרשות מפיו וכתבן.

הזכרנו כבר את איגרותיו המרתקות (הראשונה לאביו בשנת רמ"ח, השניה לאחיו ברמ"ט והשלישית בר"ן לאלמוני). האיגרות, בעיקר הראשונה, מגלות אדם סקרן מאד, שבכל מקום הוא חוקר את הקהילה לפרטי פרטים: מנהגים, מקצועות, אופי וכו' והוא חוקר אף קהילות, שאינן בתחום ראייתו, כמו למשל, עשרת השבטים האבודים, שמעבר לנהר הסמבטיון ומסתבר שכוונתו לפלשים שבאחיזתם. בכל מקום הוא מחפש אתרים היסטוריים, החשובים לעם היהודי: במצרים הוא מבקר בבי"כ שנבנה לפני חורבן הבית ובו אמור היה להיות ספר תורה שכתב עזרא (אך אבד), ובבי"כ זה נמצאה אח"כ הגניזה הקהירית. בעזה הוא רואה את הבית שהפיל שמשון, בחברון ובית לחם הוא מבקר במערת המכפלה ובקבר רחל ובירושלים, ברצותו לראות את אבן השתיה, הוא אינו נרתע מלהיכנס למסגד, שנבנה עליה. בסביבות ירושלים הוא מבקר באתרים רבים מספור. הוא חוקר ושואל על אשת לוט, אך נאמר לו, שכל הארץ באיזור ההוא מלאה בנציבי מלח ואין להבחין בה. באיגרת השניה, נראה שתיאוריו את הסביבה הפכו לקצרי רוח, אולי מפאת עומס הפעילות הציבורית, שכבר היה שקוע בה.

תשובה הלכתית שלו מופיעה בתוך תשובות יחיאל אשכנזי ומצוטטת בספר "מקורות ומחקרים" של ש. אסף. הסוגיה הגידונה שם: האם מותר לאשכנזי, שעקר לארצות האיסלם, בהן לא חל חרם דרבנו גרשון, לשאת שתי נשים. מובאת שם דעה שמתירה, אך רבנו עובדיה מתנגד לה.

נשארו כמה כתבי יד שלו באוצרות ספרים שונים ולצערי אין עיקביות בין המקורות בנושא זה. כל מקור נוקב בשמו של כתב יד אחר, כמו: חידושים על המהרי"ק, חידושים על הסמ"ג ועל משנה תורה לרמב"ם, פירוש על סדר הגט בשולחן ערוך ועוד. כמו כן ידועים 2-3 פיוטים שלו, ששניים מהם נדפסו כמה פעמים (מבחר השירה העברית באיטליה של שירמן ומכתבי הרע"ב בתוך הצופה לחכמת ישראל תרפ"ו בעריכת הרטס עמ' 300). ידועות גם איגרות עם אוספי מליצות. באיגרתו מא"י הוא מגלה יחס אוהד לקבלה ומספר, שהציץ בספרי קבלה במצרים אצל משה גיראסי, המארח שלו. לעומת זאת, הוא שולח חרפות על ראש המתעניינים בפילוסופיה.

ר' עובדיה מברטנורה היה חותם על איגרותיו "ר' עובדיה יר"א". המקורות מציעים הצעות שונות בקשר לראשי התיבות. יש גם הצעה, שהשם נובע מהפסוק: "ועובדיה ירא את אלקים". באיגרותיו הוא מרבה לציין בראשי תיבות, שמות שונים, שאינם שמות פרטיים עבריים של אנשים, למשל: צפ"ת ולכן ייתכן שראשי התיבות יר"א מציינות פשוט את שם משפחתו, שהיה מצוי באיטליה באותה עת (ראה בהקדמת א. דוד לספר מאיטליה לירושלים). במחקר ובמסורת, מקובל ששם אביו היה אברהם, אם כי באחת ההעתקות בכתב-יד של איגרותיו, המצויה במכון לתצלומי כ"י עבריים בירושלים רשום, שנכתבה אל אביו, ישראל (מאיטליה לירושלים). במסמכים אחרים, בלועזית, שמצוטטים בספר הנ"ל, נקרא האב בשם "הברמו", כלומר, אברהם. לא ידוע דבר על יוחסיו כלפי מעלה.

תעלומה אופפת את פרשת צאצאיו של הרע"ב. מאיגרותיו, ניתן להסיק בוודאות שהרע"ב נסע לא"י בגפו וחי בה בגפו. אין הוא מזכיר ולו במילה את אשתו וילדיו ואף אינו דורש בשלומם, כפי שדורש בשלומם של קרובי משפחה אחרים ולכן הסיק החוקר דוד תמר ("ארשת" כרך ו' עמ' 262), שכנראה רע"ב עלה לארץ, כשהוא אלמן וללא ילדים בני קיימא. מאידך, בספר "מפאולוס הרביעי עד פיוס החמישי" של זנה (ירושלים תשי"ד) עמ' 77, בכרוניקה עתיקה, המובאת שם, נכתב, שבשנת שי"ט (1559), פגעו שליחי

האפיפיור "בכספם וזהבם של בני עובדיה ירא משועי הארץ". במקור אחר, מוצא טוביה פרשל (סיני פ"ט רפ"ח), רב צפתי, שחתם על איגרת והוא "מגזע ר' עובדיה מברטנורה ומהר"ל מפראג". גם אצל יוחסיו של קאפיל חסיד נאמר, שהוא מגזע ר' עובדיה מברטנורה. עדויות אלו, על צאצאים מאוחרים, מול חוסר הידע על צאצאיו המידיים של ר' עובדיה, מקשים על קשירת חלקי השושלת. מכל מקום, אם אנו מצאצאי קאפיל חסיד, ייתכן שאנו גם מצאצאי רע"ב. אם אנו מצאצאי קאפיל, בן-דודו של קאפיל חסיד, גם אז ייתכן שאנו מצאצאי רע"ב, כי סב אחד לשני ה"קאפיל".

מקורות:

אוצר הגדולים (ע' סימן כ"א), אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל, דרכי ציון (איגרותיו לאביו ולאחיו ואיגרת הארכי בעריכת יהושע תאומים פרנקל, ברדשוב תרצ"ד), מאטילה לירושלים (שלש איגרותיו של רע"ב עם מבוא מאת א. דוד וביאורים וחילופי גירסאות מאת עמנואל הרטם, תשנ"ז ישראל), עמר נקא (ירושלים תשנ"א), רבנו עובדיה מברטנורה (ישראל דב לרנר, ירושלים תשמ"ח), מקורות ומחקרים (ש. אסף, ירושלים תש"ו עמ' 227), סיני (ט. פרשל, כרך פ"ט עמ' רפ"ח), ארשת (כרך ו' עמ' 262 תשמ"א, מאמר "עוללות" של ד. תמר), מצבות קדש בא"י (ז. וילנאי י-ם תשי"א, עמ' שצ"ט), מסעות משה (מ. טננבוים, טארנא תרפ"ה, עמ' קי"ב), איגרות א"י (א. יערי ת"א תש"ג עמ' 98).

ר' דוד הלוי בעל "טורי זהב" - מאבותיה של אשת קאפיל חסיד

ר' דוד בר שמואל הלוי, היה מגדולי הפוסקים של המאה ה-17 במזרח-אירופה והתפרסם ע"י ספריו, הנקראים "טורי זהב", העוסקים בטור ובשולחן ערוך. הוא קשור למשפחתו בכך, שהיה מאבותיה של אשת קאפיל חסיד. דיון מפורט בעניין הקשר יערך בסוף פרק זה.

שנת לידתו של ר' דוד אינה ידועה בוודאות. יש המעריכים את שנת לידתו בין 1580 ל-1590 (כלילת יופי, הקדמה ל"דברי דוד" תשל"ח), אך יש הקובעים את שנת לידתו, 1586 (אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל, הנספח לשו"ע מבואר). מקום לידתו היה בלודמיר, אשר בוהלין. בנעוריו למד אצל אביו, שמואל ואצל אחיו ר' יצחק, שהיה גדול בתורה וכתב את "שו"ת מהר"י הלוי" (נייט תצ"א). ר' יואל סירקיס, בעל "בית חדש", לקח את ר' דוד כחתן לבתו רבקה ור' דוד למד בשיבתו הגדולה שבבריסק דליטא, עם שאר תלמידי חכמים גדולים. אחר-כך עובר ר' דוד לקראקא שבפולין ומקים שם בית מדרש. שם מתים בניו הקטנים והוא מאשים את עצמו בכך, שקבע את דירתו ואת בית מדרשו במקום גבוה מבית הכנסת (ט"ז ארח חיים סוף סימן קנ"א).

בשנת שע"ח (1618) הוא מתקבל לאב"ד ור"מ בעיירה בשם פוטיצ'ילה שבגליציה. תושבי העיירה עניים ואינם יכולים לספק את מחסורו וכך הוא חי חיי עוני ומחסור, שלא הורגל אליהם בבית אביו הגביר ואף בבית חמיו בעל הב"ח. יש הוכחות רבות מכתבי שו"ת שונים (כמו של הב"ח) ומכתביו של בעל הט"ז

(טורי זהב) עצמו, שכבר בגיל צעיר עסק בהתכתבות של דיוני הלכה ושו"ת ודעתו התקבלה בהערכה. רושמי המקורות מוצאים מידע רב על חייו מתוך כתביו ומכתבי חמיו, בעל הב"ת. בתאריך לא ידוע הוא מתקבל לרב בעיר פוזן ושם הוא מכהן עשרים שנה. בשנת 1641 הוא מתקבל כאב"ד ור"מ באוסטרהא, אשר בוואלין ושם הוא מקים ישיבה גדולה, שנהרו אליה תלמידים רבים, שחלקם נעשו לרבנים חשובים. בשלב זה, כנראה, כתב רבנו את פירושו על הטור והשו"ע, חלק יורה דעה. תלמידיו הפצירו בו להוציא את הספר לאור (לפי הקדמתו לספר) והוא אכן הדפיס את הספר עוד בחייו, בלובלין שנת ת"ו (1646). גם על שאר שלשת חלקי הטור כתב רבינו פירושים, אך הם יצאו לאור רק לאחר מותו. הספר התפשט בין תלמידי הישיבות וזכה להערכה ואפילו נפסקה הלכה כמותו. בספר הוא מביא לגבי כל הלכה את מקורה בשו"ע או ב"בית יוסף", את כל דעות האחרונים (כולל הב"ת) ומנסה ליישב סתירות.

זמן לא רב לאחר מכן, פרצו מאורעות ת"ח ות"ט. אנו פוגשים כבר בפעם הרביעית, במהלך ספרנו זה, מאורעות אלו, שפרצו בגלל מרד קוזקים בשלטונות, שהנהיג חמילניצקי ב-1648, שמשום מה התבטאו בעיקר בפרעות ביהודים (בפעם הראשונה פגשו מאורעות אלו אצל שלמה שפירא, בנו של המגלה עמוקות, שכנראה נהרג בפרעות אלו. בפעם השנייה, ראינו את בנו של השל"ה הקדוש, ר' שבתאי, שברח לווינה ואף חיבר נוסח של "אל מלא רחמים" המתאר לפרטים את הטבח שנעשה ביהודי נמירוב, ובפעם השלישית, שמענו על התוספות יום-טוב, שחיבר אף הוא נוסח לתפילה זו). ר' דוד מחבר נוסח של סליחות, שבו הוא מתאר את היבצול מהפרעות. אגדה מספרת, שהוא נמלט למבצר אליק וכל אנשי העיר התאספו בבית הכנסת לתפילה. מרוב עייפות נתנמנם ר' דוד וחלם את הפסוק: "וגותי על העיר הזאת להושיעה למעני ולמען דוד עבדי". תותחי העיר הישנים, אשר יצאו מכלל שימוש, החלו לפתע לפעול והבריחו את האויב. ר' דוד ברח ללובלין ושם אנו מוצאים אותו בשנת ת"י (1650). מתלבט בקשר לעגונה שמת בעלה ואחר כך מת בנה, באותו היום והיא נשארה חשוכת בנים ולא היה ברור, אם היא חייבת בחליצה (שו"ת גאוני בתראי) והוא מחליט, בניגוד לאחרים, שהיא פטורה. הוא נודד ברחבי אשכנז, עם רבנים אחרים, ואמנם בכל מקום חרדו לקראתו, אך לא הציעו לו משרות מתאימות ולכן המשיך בנדודיו, עד שחזר מזרחה וקיבל משרת אב"ד ור"מ בלובב "חוץ לעיר" בשנת ת"ד (1654). גם לגבי התמנות זו יש אגדה, על פיה הכשיר ר' דוד, בהיותו חדש בעיר, בהמה, שהמנקרים הטריפוהו ורב העיר כעס על התערבותו והעמידו על עמוד הקלון. בעודו עומד על עמוד הקלון, עבר שם נער עם תרנגולת, שהרב הטריפה ושוב ר' דוד הכשירה, אך הפעם שלח לרב גם נימוקים משכנעים. הרב התפעל מנימוקיו והחליט, שהוא גדול בישראל ומינהו לרב פרברי העיר. רוב המקורות סבורים, שהאגדה הזו תמוהה, כיוון, שר' דוד בעל הט"ז היה כבר מפורסם מאד בשלב זה של חייו. בתקופה שבה כיהן כרב בלובב, היה רבנו משתתף בישיבות הוועד של ארבע ארצות (בשנת תכ"ד נמצא חתום על הסכמה לספר "עמודיה שבעה" לר' בצלאל הדרשן). בשנת תכ"ד נמצאה ממנו גם חתימה בפנקס הקהל של העיר בקשר למכירת בית. באותה שנה, 1664, היו מאורעות בלובב בהם נהרגו 100 איש וביניהם שניים מבניו של רבנו, מרדכי ושלמה (מצבת קדש ל"ט).

ר' דוד נפטר בלובב בכ"ו בשבט תכ"ז (1667) ולפי כמה מהמקורות היה יותר מבן שמונים ועל מצבתו בלובב נרשם: "ביום כ"ו שבט שנת תכ"ז לפ"ק נטמן הגאון הגדול מאור הגולה, הרב הגדול בעל טורי זהב מורינו ורבנו מו"ה דוד בן מו"ה שמואל הלוי, מחבר חיבורים יקרים, באור תורתו האיר לדורי דורים, על

כל השולחן ערוך וארבעה טורים, הן בעודנו בחיים כבר זכה, כי נפסקה כמותו הלכה, הוראתו שלמה זכה וערוכה. תנצב"ה" (כלילת יופי).

כבר סופר לעיל, שרבנו דוד הוציא לאור את ספרו "טורי זהב", חלק יורה דעה, בלובלין ת"ו (1646). בהיות הספר פירוש יסודי מאד, המבאר את מקורותיו וטעמו של כל דין ודין בטור ובשולחן ערוך, תוך הבאת דברי ראשונים ואחרונים ובמקרים של סתירות בין דברי האחרונים נעשה מאמץ לנתח את הסתירות ולפסוק הלכה, זכה הספר לתפוצה גדולה ובשנת תל"ז (1677) בוילהמסדורף, החלו להדפיסו בצד הטקסט של השולחן ערוך עצמו, כאשר בצד השני נדפס פירושו של הש"ך וכך זכו שני פירושים אלה, שנקראו "אשלי רברבי", להיות הפירושים הראשונים בחשיבותם לשולחן ערוך יורה דעה, כפי שפירוש רש"י לתורה ולתלמוד ופירוש ר' עובדיה מברטנורה למשנה. פירושים אלה הקנו לר' דוד הלוי שם והערכה ולפי דברי ר' יהושע פלק: "הלכה כמותו ברוב המקומות" (אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל). גם הפירוש לחלק 'ארח חיים' של השולחן ערוך, נכתב כפירוש יסודי למדי, אך הוא לא נדפס בחייו. הספר נשאר בכתב-יד עד שנת תנ"ב (1692), כשנות דור לאחר פטירתו של רבנו בעל הט"ז. משה ברא"ז, חתנו של ישעיה בן הט"ז, ערך וסידר את הספר לדפוס, כמו שעשה גם לספרי הט"ז על שאר חלקי השו"ע, אך הספר נשאר מונח בבית הדפוס של שבתאי משורר, בעל "שפתי חכמים". ועד ארבע ארצות תמך בהוצאת הספר לאור, אך עדיין נשארו בעיות מימון. רב בשם יהודה, שהיה אב"ד קאוולי, שכתב גם הוא פירוש על שו"ע או"ח, שלח שליח עם כסף לבית הדפוס, מתוך תקווה, שידפיסו את פירושו יחד עם פירוש הט"ז, סביב הטקסט של השו"ע, כפי שנעשה בעבר עם פירושי הט"ז והש"ך לגבי חלק יורה דעה של השו"ע. משום-מה, הדבר לא הסתייע ובכסף השתמשו להדפיס את "דברי דוד", פירושו של הט"ז על התורה, בדיהרנפורט תמ"ט (1689). על אירועים אלה אנו למדים מהתנצלות, שכתב ר' אהרן הלוי, שליחו של אותו רב יהודה מקאוולי, בהקדמת "דברי דוד". בסופו של דבר, נדפס גם חלק ארח חיים של רבנו, בציודו של השו"ע, אך כפירוש המעטר את הצד השני של הדף, התקבל פירושו של ר' אברהם גומבינר, "מגן אברהם". פירושו של ר' דוד כונה ע"י המו"ל "מגן דוד" ושני הפירושים גם יחד נקראו "מגיני ארץ".

לגבי שאר חלקי השו"ע: חשן משפט ואבן העזר, כתב רבנו פירושים יסודיים פחות. לדעת המקורות, אלה פילפולים, הגיגים והערות לחלק מן הסעיפים, יותר מאשר פירוש קלאסי ואכן הם נדפסו כספר נפרד, לא בצמוד לטקסט של השו"ע ולכן גם לא זכו להכרה ולתפוצה, להם זכו החלקים הקודמים. החלק על 'חשן משפט' יצא לראשונה ע"י החכם צבי (ר' צבי אשכנזי) בהמבורג תנ"ב עד סימן רמ"ו. מאוחר יותר, יצא כולו בברלין תקכ"ו (1766). "ספר מאירת עיניים" (סמ"ע) של ר' יהושע פלק, הוא שהתקבל להיות הפירוש הראשון בחשיבותו על חלק זה של השולחן ערוך, אם כי מאוחר יותר החלו לצרף גם את פירושי הט"ז והש"ך לספר. החלק על 'אבן העזר' נדפס רק בתקי"ד בזלוקווא, כ-90 שנה לאחר פטירתו של רבנו, ע"י צאצא מבתו (ר' גד בן יואל בן גד, כאשר האחרון הוא בעלה של בת הט"ז). על חלק 'יורה דעה' יצא ספר השגות של הש"ך, שנקרא "נקודות הכסף" (פפד"א תל"ז) ונכדו של הט"ז, ר' יואל בר גד, רבה של שברשין, כתב ספר הגנה מהשגות אלו בשם "מגיני זהב" (פראג ת"פ). חכמים רבים כתבו פירושים לחלק מספרי הט"ז ובולט ביניהם ר' יוסף תאומים, שכתב פירושים לכמה מהם. בנוסף, כתב בעל הט"ז גם שני ספרי מילואים על חלקי הט"ז ליו"ד ולא"ח ובהם חידושים, הגהות ועוד. הזכרנו כבר את הספר "דברי

דוד" על התורה. בהקדמה לספר זה נזכר ספר בשם "תשובת דוד", בו רוכזו תשובותיו של רבנו לשואלים בהלכה, אך בימינו לא מוכר ספר כזה, אם כי תשובותיו נמצאות ב"תשובות גאוני בתראי", בספר תשובותיו של בעל הב"ח ובספרי חכמים אחרים מבני הדור. לפי הקדמה נוספת, בת ימינו, לספר "דברי דוד", ניתן להבין, שהיה לו בכתובים גם ספר דרשות על פרשיות השבוע, וזאת בהסתמך על איזכורים שלו עצמו, בספריו, אך הספר לא שרד. רשימה חלקית של תלמידי ר' דוד אפשר למצוא בספר "כלילת יופי".

אביו של ר' דוד הלוי, היה ר' שמואל הלוי. בשום מקור לא נרשם שם משפחה כלשהו, למרות שבתקופה זו נשאו כבר מרבית יהודי אירופה שמות משפחה. שמואל הלוי מכונה ע"י בנו "רב גדול וחסיד" וניתן להבין מדברי בנו, שהוא ראה אותו כרבו. כן ניתן להבין, שהיה עשיר. על יוחסיו למעלה מזה לא ידוע. אימו של ר' דוד היתה בתו של ר' יצחק בר בצלאל, שהיה אחד מראשוני רבני פולין ויוקדש לו הפרק הבא. לר' דוד ידועים שלושה בנים ובת מאשתו רבקה, בת הב"ח: ר' מרדכי ור' שלמה היו עוסקים בתורה, כפי שניתן ללמוד ממצבתם (מצבת קדש ל"ט) והם נהרגו על קידוש ה' בה' באייר תכ"ד (1664) עם עוד חכמים רבים בלבוב. ר' ישעיה האריך ימים והיה רבה של קומרנו ותתנו, ר' משה ברא"ז, הוא שערך וסידר את כתבי הט"ז, שלא יצאו לאור בחייו. ר' משה היה רבה של שינאווי. לעת זקנתו של ר' דוד, מתה עליו אשתו והוא לקח את אלמנתו של שמואל, בנו של הב"ח, שהיה גם גיסו של ר' דוד. באותם ימים החל שבתאי צבי להפיץ את נבואותיו ורבנו שלח את בנו ישעיה וגם את בנו חורגו, אריה בן שמואל גיסו, בעל "שאגת אריה וקול שחל", לתהות על קנקנו של שבתאי צבי. היתה לרבנו גם בת, שנישאה עם רב בשם גד ונולד להם בן, יואל, שכתב את ספר ההגנה על סבו מפני השגות הש"ך.

מי מכל אלה הוא מאבותינו? לפי המקורות על קאפיל חסיד, אחד משני הבנים, שמתו על קידוש ה', מרדכי או שלמה, היה אביה (או יותר נכון, סבה, אם מתחשבים בלוחות זמנים) של בלומה, שנישאה עם זלמן, דודו של קאפיל חסיד והם הולידו את חיה, שתהיה אחר כך אשתו של קאפיל חסיד (אבן שתיה, הדרת צבי סימן ל"ט). ספרים אחרים יודעים לספר, שהיה זה דווקא הבן שלמה (ימי זיכרון ערך קאפיל חסיד, כתר מלכות, ספר זיכרון לראשונים של קולומיי). אמנם, בספר "שם ושארית", מופיעה השערה, שכנראה לא היה לשלמה זרע של קיימא (הערה 48), אך זו נראית השערה בעלמא ויש שמצביעים על כך, שמחבר "שם ושארית", סותר את דברי עצמו בעניין זה, בכתבים אחרים שלו.

ושוב, אם אנו מצאצאיו של קאפיל חסיד, הרי אנו גם צאצאיה של חיה, אשתו ואבותיה החשובים הם אבותינו. אם גירסה ב', שאנו צאצאיו של קאפיל, בן-דודו של קאפיל חסיד, היא הנכונה, גם אז אולי הם מאבותינו. הסברנו כבר לעיל, שחיה היתה בת דודו של קאפיל חסיד וייתכן שקאפיל זקנו היה אחיה.

מקורות:

כלילת יופי (פרק ז'), אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל, שולחן ערוך מבואר (נספח חכמים מאת זאב זלצר), ימי זיכרון (ספר אלול, קאפיל חסיד), כתר מלכות, אבן שתיה, טורי זהב על 'אבן העזר' (זלקווא תקי"ד, הקדמה והסכמות), טורי זהב על 'חשן משפט' (ברלין תקכ"ו, הקדמה והסכמות), שו"ת גאוני בתראי (פראג תקע"ו, שאלות ז' ח' ועוד), דברי דוד (ירושלים תשל"ח, מבוא ח. שעוועל ונספח על גילגולי ההדפסה), מצבת קדש (ג. סוחסטוב, מצבה ל"ט), ענף עץ אבות (סימנים 23, 69-71), שם ושארית (הערה 48), הדרת צבי, אורחות ישרים (יו"ט ראקוב).

ר' יצחק בר בצלאל

ר' יצחק בר בצלאל, סבו של בעל הט"ז, היה אחד מרבני פולין הראשונים. עד המאה ה-16, לא היו מרכזי תורה במזרח-אירופה, אלא במרכז ובאשכנז. הרב הראשון, הידוע, שהקים מרכזי תורה בפולין, הוא ר' יעקב פולק והשני הוא ר' שלום שכנא מלובלין, רבו של הרמ"א. ר' יצחק בר בצלאל חי בימיו של ר' שלום שכנא ופעל באמצע המאה ה-16. הוא לא פירסם ספרים ובוזו הוא דומה לשאר ראשוני רבני פולין, שריכוזו את מאמציהם בהקמת הישיבות. מסיבה זו, רק פרטים מעטים ידועים עליו. מהקדמות של ספרים, אנו יכולים לדלות פרטים על חיי הרבנים, שכתבו אותם והדבר נכון גם לגבי גוף הספר, המביא לפעמים דוגמאות מהתקופה, מחייהם של הרבנים ומחיי הסוכבים אותם. כאמור, לא פירסם ר' יצחק ספרים, אך פסקיו נזכרים בספרי אחרים ומהם ניתן לדלות מעט מידע.

ר' יצחק שימש ברבנות בלודמיר, שבחבל ווהלין, אז חלק מפולין והיום חלק מאוקראינה. חלק מהמקורות מכנים אותו אב"ד ור"מ. ניכר, שהחכמים שהזכירו אותו חולקים לו כבוד רב. המהרש"ל, שהיה צעיר באותו הזמן, שלח לו פסקי דין שכתב, כדי שר' יצחק יחוזה דעתו עליהם (שו"ת המהרש"ל, סימנים א' וט"ו). בשני המקרים אישר ר' יצחק את פסק הדין. המקרה הראשון דן בשלושה אחים, שירשו את מקומו של אביהם בבית הכנסת והרשו לצעיר שבהם לשבת שם באופן זמני. לאחר מותו של האח הצעיר, באה גרושתו ומאחר ולא היה בירושת בעלה כדי כתובתה, תבעה לממש את המקום שלו בבית הכנסת מכח החזקה, כי הנפטר הספיק לשבת שם שלוש שנים. המהרש"ל פסל את טענת החזקה ור' יצחק כתב: "יפה כיוון וכתב האלוף הגאון ככה כמסיני הלכה נאם יצחק בר בצלאל ז"ל הגר בלאדמיר". במקרה השני, תרם אדם לבי"כ ספר תורה ולאחר מותו רצו היורשים להוציאו משם. המהרש"ל התנגד לכך, בטענה, שהאדם הקדיש את הספר לביה"כ ללא תנאים וגם כאן הסכים ר' יצחק לפסק של המהרש"ל. לעומת זאת, אנו מוצאים מקרה, בו חולק המהרש"ל בתוקף על ר' יצחק בצלאלש (שו"ת מהרש"ל, סימנים ל"ה-ל"ו). במעשה שהיה בליטא (לפי המקורות בשנת ש"ו, 1546), קיבל שמעון בלעדיות במכירת יי"ש למשך שלוש שנים באיזור מגוריו. ראובן יצר קשרים עם "העירוניים" ונתן להם תנאים נוחים יותר וכך השיג את גבולו של שמעון ולא די בכך, אלא שבעיקבות מעשיו אלה, קיבל ראובן את הזיכיון לשלש השנים הבאות. שמעון תבע את ראובן לדין תורה לפני הרב יצחק בר בצלאל והרב פסק לטובת שמעון וחייב את ראובן לשלם לשמעון את כל הנזקים, שגרם לו במעשיו. המהרש"ל מגיב על פסק הדין הזה באריכות רבה וניכר, שהוא מצדד מאד בעמדת ראובן. נראה לי, כאילו ראובן או שלוחיו באו והציגו את הסיפור לפני המהרש"ל וכך הוא נחשף בעיקר לנקודת המבט שלהם. ראובן טען, שלא הוא זה, שיוזם את העסקה עם "העירוניים", אלא הם פנו אליו ובכלל, תחרות פרועה היא "מכת מדינה" באיזור מגוריו, כעין גורמה מקובלת והיה צריך להתחשב בכך בעת מתן פסק הדין. המהרש"ל מצדד בראובן לחלוטין ומשתלח בר' יצחק, על אשר פסק לבדו בניגוד לדברי חכמים "אל תהי דן יחידי". בדיני ממונות צריך לדון לפני בית דין של שלושה דיינים, אלא אם כן הדיין מומחה, או ששני בעלי הדין קיבלו אותו עליהם. לטענת המהרש"ל, ראובן אמנם הסכים להידון בפני ר' יצחק, אך ביקש תוספת שופט לבית הדין, אחד שיידע להתחשב במנהגי

האיזור, בו הוא חי ושהדין לא יתנהל "לפי הספר" בלבד. המהרש"ל שלח את תוכן הוויכוח בינו ובין ר' יצחק לר' יוסף בעל "שארית יוסף", גיסו של הרמ"א והאחרון כתב לו, שצדק ר' יצחק והוא הטועה וזאת מאחר ושני בעלי הדין קיבלו את ר' יצחק עליהם לבורר (שארית יוסף סימן י"ז).

תשובה של רבנו בעניין התרת עגונה, המסתמכת על עדותו של גוי, שראה את הבעל הרוג, מופיעה בשו"ת הב"ח החדשות סימן ע'. בסימן ע"א משבח הכותב את הפסיקה, אך הוא רואה לנכון להרחיב בנושא, כי ר' יצחק נוטה לקצר בדבריו. בסימנים הבאים, מופיעות תשובות של חכמים נוספים, המשבחים את הפסיקה ובהם אחד מאבותינו, ר' נתן שפירא בעל "מבוא שערים", סבו של המגלה עמוקות (שו"ת ב"ח החדשות סימן ע"ה).

בספר "נתיבות עולם" של המהר"ל מפראג, בחלק נתיב הלשון פרק ט', נערך דיון בין רבנים באיסור לשון הרע, בעיקר לגבי מקרה ספציפי של משפחה בפראג, שהוצא עליה לעזו ושם, הרב יצחק כהן שפירא מזכיר את ר' יצחק בר בצלאל, שהיה מחמיר מאד בנושא לשון הרע.

בעל הט"ז מזכיר את ר' יצחק בשם "זקני מהר"ר יצחק בר בצלאל" ואליבא דבעל "כלילת יופי" הוא עושה זאת ארבע פעמים, פעם אחת בכל אחד מספריו על ארבעת חלקי השולחן ערוך. בחלק 'ארח חיים' (סי' קנ"ג), נזכרת תמיכתו בפסיקת המהרש"ל לאיסור הוצאת ס"ת שנתרם לבית הכנסת, כפי שהזכרנו כבר לעיל. בחלק 'חשן משפט' (סימן ג'), הוא נזכר אגב הדיון ב-"אל תהי דן יחידי" ובו מסופר על המחלוקת בינו ובין המהרש"ל, שגם על כך הרחבנו לעיל. בחלק 'אבן העזר' (נספח שמות, לאחר סימן ל"ה, אות ז') מסופר על גט שסידר ובו רשם את השם ונוויל עם י', כדרך שכתב המהרי"ק, אך בניגוד לדעת הט"ז עצמו, שגורס "ונוויל", כי החיריק אינו נשמע בשם. ביורה דעה' (סימן קי"ג), מוזכר שמחק שתי תיבות באשר"י שלו. הגהה אחרת שעשה על האשר"י נזכרת בספרו של אחי הט"ז, שו"ת מהר"י הלוי (עבודה זרה דף ד'). משתי הערות אלו אנו למדים, שעשה גם הגהות על הרא"ש, שלא שרדו עד ימינו. "כלילת יופי" טוען שעשה הגהות גם על הש"ס ועל המרדכי וייתכן שמצא לכך רמזים בהערות בספרי חכמים נוספים, בהם נזכר רבינו.

לפי הספר "דור דור ודורשיו" הכולל תאריכי פטירה של חכמים רבים, נפטר ר' יצחק בשנת של"ו (1576), אך בספר ההוא יש טעויות רבות ומופיעים שם תאריכי פטירה של חכמים מפורסמים, השונים מהידוע ומהמקובל, כך שקשה לסמוך על הספר ההוא, אך מכיוון שזהו המקור היחיד המדבר על פטירתו, קיבלוהו רוב המקורות.

תלמידיו היו לייב בר חנוך ודוד הדרשן. לגבי יוחסיו כלפי מעלה כותב "ענף עץ אבות": "למעלה לבית אבותיו לא נודע" (סימן 129 על ר' בצלאל). רוב המקורות אינם נוגעים בסוגיה. המקור היחיד המתייחס לנושא הוא "אוצר הגדולים", שטוען שהוא "ממשפחת בצלאל היינו משפחת המהר"ל מפראג". איני יודעת אם יש לו אסמכתא רצינית לדבריו, או שפשוט הסתמך על כך, שהשם בצלאל הוא נדיר ומופיע תדיר במשפחת המהר"ל. לפי אוצר הגדולים, רבנו גם היה דודו של ר' בצלאל אשכנזי בעל "שיטה מקובצת", שעבר למצרים (ככתוב בשער ספר תשובותיו).

היו לרבנו יצחק שני חתנים. האחד הוא שמואל אביו של בעל הט"ז והאחר ר' אברהם פולק אב"ד ור"מ בלובמלא, שעל צאצאיו הרבנים אפשר ללמוד ממספר מקורות (ענף עץ אבות נספח צאצאים, אוצר הרבנים

886א'). לפי רוב המקורות היה ר' יצחק אביה של אם הט"ז. לפי "אוצר הרבנים" היה ר' יצחק אביו של אבי הט"ז, אך מקור זה מרבה לערבב בין בנים וחתנים.

מקורות:

כלילת יופי (עמ' מ"ח), ענף עץ אבות (סימן 128), אוצר הגדולים (כרך 5 סימן תתקפז), שארית יוסף (יוסף כ"ץ, ניו-יורק תשמ"ד, סימן י"ז), שו"ת מהרש"ל (ש. לוריא, י-ם תשכ"ט, סימנים א' ט"ו ל"ה ל"ו), שו"ת ב"ח החדשות (סירקיס, י-ם תשי"ט סימנים ע' ע"א ע"ה), שו"ת מהר"י הלוי (י-ם תשמ"א, ע"ז דף ד'), אוצר הרבנים (10532), נתיבות עולם (מהר"ל, י-ם תשל"ב, נתיבי הלשון פרק ט'), טורי זהב (א"ח ס' קנ"ג, ח"מ ס' ג', יו"ד קי"ג, אבהע"ז נספח שמות ז')

ר' יואל סירקיס בעל הב"ח ("בית חדש")

חותנו של בעל הט"ז ומאבותיה של אשת קאפיל חסיד

ר' יואל סירקיס, הידוע כבעל הב"ח, היה אחד מגדולי הפוסקים באירופה של המאה ה-17 והתפרסם בעיקר בשל ספרו "בית חדש" (ב"ח) על ארבעה טורים. הוא כתב ספרים נוספים, נשתמרו ממנו מאות תשובות הלכתיות וכן היה רב בקהילות שונות ברוסיה ובפולין. ר' יואל היה חותנו של ר' דוד הלוי, בעל הט"ז. אם בעל הט"ז הוא מאבותינו, הרי גם בעל הב"ח הוא מאבותינו.

ר' יואל נולד בלובלין לאביו שמואל, שהיה חכם בתורה ונחשב כרבו הראשון של ר' יואל. שנת לידתו המדויקת אינה ידועה, אולם חלק מהמקורות קבעו אותה לשכ"א (1561) על סמך ידיעות עקיפות ביותר (ר' יואל כתב, בשו"ת הב"ח הישנות סימן קנ"ח, שאביו קנה לו "בדמים יקרים" את ההפטרה, שאותה קרא בעצמו בהיותו קטן, בבית הכנסת של המהרש"ל והמהרש"ל לא מחה על כך. מאחר והמהרש"ל היה בחיים בזמן האירוע, היה זה לפני 1574, שנת פטירתו של המהרש"ל וגילו של ר' יואל היה 9-12 שזהו "קטן", המסוגל לקרוא בציבור וכך חישוב המקורות את שנת לידתו, שלמען האמת יכולה להיות סביב שכ"א, אך בוודאי אין לנקוב בשנה מדויקת). בנעוריו למד אצל אביו ואח"כ אצל ר' שלמה לייבוש מלובלין, שהיה גם רבו של השל"ה הקדוש. אח"כ למד בבריסק אצל ר' משלם פייביש, שהתפרסם אח"כ, כרבה של קראקא וכן אצל ר' צבי שור, תלמידו של הרמ"א. ר' יואל מצטט את האישים הללו בכתביו בלשון "מורי".

ר' יואל שימש ברבנות כ-8 ערים, הרשומות על מצבתו: פרוצ'נא, לוקבה, לובמלא, מז'בוז', בלז', שידלוב, בריסק וקראקא. לוח הזמנים, בהם שימש ברבנות בכל עיר, אינו ידוע בוודאות, פרט לקראקא, בה זכה לפרסומו הרב ואלה הגיע לפי דבריו, בשע"ט (1619, שו"ת ב"ח ישנות צ"ח). המלומדים ניסו לעקוב אחר מהלכיו לפי תאריכים ושמות מקומות הנזכרים בתשובותיו. ר' יואל השאיר אחריו תשובות רבות ולמעלה ממאתיים מהן השתמרו בשלושה ספרים: שו"ת הב"ח הישנות, שו"ת הב"ח החדשות ושו"ת גאוני

בתראי. ברם, רק על מקצתן רשום שם מקום ותאריך ורובן של אלו הן מקראקא. על סמך התשובות הבודדות, הנושאות תאריך ושם מקום שאינו קראקא, ניתן לשער בקירוב את מעבריו מכהונה לכהונה. משתי הערים הראשונות בהן כיהן, פרוז'אני שבליטא ולוקבא שבפולין, לא נשתמרו תשובות (סביר שלא נשלחו אליו שאלות, כי עדיין לא נתפרסם), כך שאין לדעת מתי כיהן בהן ברבנות. מהעיר לובמלא שבפולין, מופיעה אצלו תשובה משנת שס"א, 1601, (לפי פ. סירקיס בשו"ת הב"ח ג', אך אני לא מצאתי שם תאריך) ולכן ניתן לשער, שהחל שם את כהונתו משנה זו, או קודם לכן. ממז'בוז' שבאוקראינה, העיר הרביעית בה כיהן ברבנות, יש תשובה עם תאריך משס"ה (1605, ב"ח ישנות פ"ב, בעניין עגונה), כך שהמעבר מלובמלא למז'בוז' חל בין שס"א לשס"ה (1601-1605). אח"כ עבר לבלז שבפולין, ממנה יש שתי תשובות, הנושאות תאריך, האחת (שו"ת ב"ח חדשות כ"ג), דנה בצימוקים שמצאו בהם תולעים, לאחר שכבר נעשה שימוש בחלקם והתאריך של התשובה הוא מסוכות שע"ב (1612) ונראה שהב"ח מקל שם והשניה (ב"ח ישנות ע"ח) בעניין חליצה, משנת שע"ד. לדעת פנחס סירקיס, מחבר "ספר הב"ח" על תולדותיו ופעלו של רבנו יואל, גם בעניין "הגט מווינה" נכתבו התשובות מבלז שע"ב (ב"ח חדשות צ' צ"א). הגט מווינה, היה מקרה מפורסם, שעורר וויכוח בין רבנים והיה זה גט, שסידר ר' יהושע פלק לשיכב מרע צעיר, על מנת לפטור את אשתו מחליצה, על תנאי, שאם יקום מחוליו, תחזור אליו, אך האישה סירבה לחזור אליו, גבתה את כתובתה הגבוהה והשאירה אותו נקי מנכסיו. ר' יואל תמך בר' יהושע פלק. גם תשובות אחרות משנים אלו (כמו ב"ח ישנות נ"ז בעניין עגונה, שנכתבה בשע"ד, או שם סימן ע' ג"כ בעניין עגונה, שנכתבה בשע"ב), שלא צוין בהן מקום, נשלחו ג"כ, כנראה מבלז. בעיר בלו, רבנו יואל הסתכסך עם בעלי כח בקהילה, ששלחו לו מכתב פיטורין. מאחר ושלחו לו את המכתב בערב שבת, הוא קילל אותם, שלא ימצאו מנוח לעצמותיהם ואכן לאחר מספר שנים, החליטו שילטונות העיר להסב את בית הקברות היהודי למשהו אחר והיהודים נאלצו להוציא את העצמות ולקברן במקום אחר (ספר הב"ח של פ. סירקיס). מהעיר שידלוב שבפולין, בה כיהן כנראה זמן קצר, אין תשובה עם שם מקום ותאריך, אך תשובה ד' בשו"ת ב"ח חדשות, עוסקת במנהג בשידלוב, לפיו נהגו לטלטל בשבת בכל העיר והסתמכו על כך, ששכרו את שטח העיר מהשילטונות והרב שכיהן שם בשנת שס"ב, התיר את הטילטול על-סמך השכירות, כביכול כל העיר היא חצר אחת גדולה של כל הקהילה היהודית. בתשובה זו, מנתח הב"ח את המצב בימיו מבחינת השכירות ואת תחולת השכירות על איזורים שונים בעיר, כמו בתיהם וחצרותיהם של הגויים. ייתכן שהתשובה נכתבה בשידלוב.

המקום הבא, אליו עבר לשמש ברבנות, היה בריסק דליטא, משם שלח תשובות לא מעטות, אך רק מיעוטן נושאות תאריך. למשל, תשובה צ"ד בשו"ת ב"ח ישנות נושאת את התאריך שע"ח (1618) והיא מופנית אל חתנו, בעל הט"ז, שכבר התחיל לכהן ברבנות בקהילת פטליטשא, והתשובה עוסקת בהתרת עגונה. בתשובה אחרת מברייסק (שו"ת ב"ח ישנות ה'), הוא מביע את כעסו על רופא מאמסטרדם, שלועג לתורת הקבלה ומחשיב את תורת הפילוסופיה וכרוב חוצפתו העז לתת הסמכה לשוחט. מתשובתו אנו למדים על יחסו החיובי לתורת הקבלה, בעוד שאת הפילוסופיה הוא מחשיב כ"מינות". בהיותו רב בברייסק הוציא לאור את ספרו הראשון "משיב נפש" (לובלין שע"ז), פירוש על מגילת רות ובהקדמה הוא מסביר, שכתב אותו לבקשת תלמידיו, שהפצירו בו לכתוב פירוש על אחד מספרי התנ"ך.

העיר בה הגיע לעיקר פירסומו היתה קראקא ובה כיהן למעלה מעשרים שנה, עד פטירתו ב-1640. אל העיר הגיע בשע"ט (1619) וזאת למדים מעדותו עצמו (שו"ת ב"ח ישנות צ"ח): "היה מעשה שהיה בבואי לק"ק קראקא בסוף שנת שע"ט". מקראקא אנו מוצאים שפע תשובות, עם ציון מקום ותאריך, במגוון של נושאים, אך בולטים בהם דיני ממונות והתרת עגונות. בקראקא הוא כותב את ספרו הגדול "בית חדש" על ארבעת הטורים, ובו הוא מתייחס גם לדברי חכמים אחרים, שדנו בטורים, כמו יוסף קארו בעל "בית יוסף" ושולחן ערוך, כמו מרדכי יפה בעל הלבושים ועוד. הוא לא נרתע מלהעביר ביקורת עליהם ולמצוא סתירות בין דבריהם לדברי הטור. הוא מנסה כמיטב יכולתו להגיע להלכה פסוקה וברורה אחרי ליבון כל הנאמר עליה בספרים. שלושה מבין ארבעת חלקיו של הספר הוציא לאור עוד בחייו. כולם יצאו לאור בקראקא, על חשן משפט בשצ"א (1631), על יורה דעה בשצ"ה (1635) ועל אבן העזר בשצ"ט (1639). את החלק האחרון, על אורח חיים, לא הספיק להוציא לאור בחייו. ישנן מספר אגדות (אחת מהן נסובה על אחד מאבותינו, ר' נתן שפירא בעל מגלה עמוקות), על אנשים, שנגלה להם מן השמים, שעם השלמת הספר, הב"ח ילך לבית עולמו והם ניסו לעכב בדרכים שונות את הפירסום. רבנו יואל שמע את האזהרות, אך טען, שהוא נוצר לתכלית אחת והיא פירסום הספר. הוא השביע את בנו שמואל צבי, שאסור לגעת בהוננו, עד אשר יסיימו להוציא לאור את כל חלקי הספר (זאת למדים מההקדמה של בנו לחלק האחרון, שיצא לאור לאחר פטירתו). ואכן, נפטר רבנו לפני שהספיק לסיים את המלאכה והיה זה בקראקא, שנת ת' (1640).

על מצבתו בקראקא נכתב: "כתר תורה בעל ומחבר ספר בית חדש, התחלת חכמתו בחוץ תרונה בקהילת פרוז'נא, חזק ואמץ בק"ק לוקבה, אור תורתו אל כלה בק"ק לובמלא, הון לתת בזבו בק"ק מעזיבת, עדיף מחוזא מים חיים חוזה בק"ק בלזא, מלא אחר ה' ככלב בק"ק שידלוב, הודיע חקת התורה והמשפט בק"ק בריסק דליטא, נפוצו מעיינותיו כבן יקחו בק"ק קראקא, צעקה עד לב השמים, אי חסיד ועניו היה מאיר עיניים לנו ולבני ישראל שבק חיים, ומאיר לעולם כולו זיוו הדרו והדו, תורה יקר מפז מכל אבני יקרה, אכס' של תורה בעוונותינו נעדרה לארץ ולדרה זרה" (ענף עץ אבות, ספר הב"ח של פ. סירקיס).

רבנו יואל השתתף בוועד ארבע ארצות. בחלק מתשובותיו הוא מציין כמקום התשובה את יריד לובלין או ירוסלב, מקומות ישיבת הוועד בחדשים אלול ואדר. לפי "ספר הב"ח" (של פ. סירקיס), השתתפותו החלה עוד בשחר ימיו בשנ"א (1591), אך מעיון במקורות אחרים (פנקס ועד ד"א, שו"ת ב"ח), התרשמתי שבמקרים הללו הוא הגיב על החלטה, שניתנה בישיבת הוועד ולא השתתף ממש. השתתפות ממשית ניכרת משע"א ואולי אפילו משע"ח (1608, ב"ח ישנות פ"ד). במסגרת הוועד, נתן הסכמה לסידור, שהוציא ר' שבתאי בן יצחק והומלץ ע"י הוועד לכל עיר לקנות עותק אחד ולהגיה על פיו את שאר הסידורים, מבחינת דגשים באותיות. במסגרת הוועד נתן הסכמות גם על "יש נוחלין" של אחד מאבותינו, ר' אברהם הורביץ, אביו של השל"ה, על ספר "מאירת עיניים" של ר' יהושע פלק ועל "צאינה וראינה". הסכמה שלו ניתנה גם על סידור "שער השמים" של השל"ה הקדוש.

תלמידים רבים השאיר אחריו ר' יואל ורבים מהם זכו לפרסום ואף כתבו ספרים. מלבד חתנו בעל הט"ז, שנחשב גם לתלמידו, התפרסמו: הר"ר מנחם מנדל קרוכמל בעל "צמח צדק", שהיה רב בפרוסטיץ וניקלשבורג והשתתף בוועד ד"א, הר"ר מנחם מנדל אוירבך בעל פירוש "עטרת זקנים", הרב מנחם מנדל בס אב"ד פפד"מ, הרב צבי הירש קלויזנר אב"ד ור"מ לבוב, הר"ר צבי הירש טוך מחבר "נחלת צבי" על

שו"ע, הר"ר צבי הירש בר שמשון בעל "נחלת צבי" על אבות והרב גרשון אשכנזי בעל "עבודת הגרשוני" (אלף מרגליות, ספר הב"ח, אבצ. לתולדות גדולי ישראל, נספח חכמים של זלצר על שו"ע מבוואר).

על מצבו הכלכלי יש ידיעות סותרות וייתכן, שהיו לו מעלות ומורדות בחייו בתחום זה. נסתפק במה שכותב עליו בנו בהקדמה ל"בית חדש-ארח חיים", שהב"ח למד בנעוריו מתוך דחק והתעשר בימי רבנותו, כך שיכול היה לפרנס את תלמידיו על חשבונו. אולי כאן המקום להעיר, שאחד מפסקיו, שעוררו מחלוקת, היה, שמותר לרב לקחת שכר ומתנות מעבר לצרכי פרנסתו, כדי שיתעשר ו"יהיו דבריו נשמעים", כלומר, כדי שיהיה מעורר כבוד וזאת בניגוד לדעת חכמים אחרים, שהתנגדו להתעשרות מהרבנות (ב"ח י"ד רמ"ט).

פרטים נוספים על חייו כולל אגדות בעלות בסיס לא ברור, ניתן למצוא בספר המקיף ביותר אודותיו "ספר הב"ח-רבנו יואל תולדותיו משנתו פעלו" של פנחס סירקיס (ת"א תשמ"ד). רבנו יואל דאג להקפיד על מנהג כעל דין ובלבד, שיהא לו מקור כלשהוא בתלמוד. מנהג שהשתרש בלי כל מקור בתלמוד, המליץ לא לקיים בקהל הרחב, אלא להגבילו לחסידים, שרוצים לנהוג פרישות יתרה בעצמם. מנהגים, שאין להם מקור בתלמוד והם סותרים דין מהתורה, צריך לעקור (כמו תחפושות בפורים שגבר לובש שמלת אשה ולהפך). גם כאשר יש סתירה בין מנהג קבלי למנהג, שמקורו בתלמוד, עדיף לנהוג לפי התלמוד. רבנו המליץ ללמד את הנוער גם דקדוק, חשבון ושפת המדינה וכן המליץ, שאם נער אינו מבין תלמוד בגיל 14, מוטב שאביו ילמדו אומנות. מבין השיטין אנו למדים על סכסוכים אליהם נקלע רבנו בבלז ובקראקא ובדברי ההקדמה של בנו על ספרו, אנו שומעים, שכל הפצו היה שיניח לו ה' מכל שונאיו. ספריו: 1. ספרו הראשון היה "משיב נפש" על מגילת רות. בספר זה הוא מפרש כמעט כל אות ובאריכות יתרה. ספר זה נכתב לבקשת תלמידיו והוא נשאר היחיד, במקצוע זה, של רבנו יואל, כי בהמשך יקדיש את רוב חילו לבירור ההלכה (לובלין שע"ז).

2. יצירתו הגדולה היא "בית חדש", הפירוש על הטורים. בספר זה הוא מנתח בעמקות כל הלכה ומבאר את דברי הטורים, תוך התייחסות לתלמוד ולמחברים אחרים, העוסקים בהלכות אלו. הספר נדפס בקראקא ויצא לאור בזמנים שונים: על חשן משפט בשצ"א, על יורה דעה בשצ"ה, על אבן העזר בשצ"ט ועל ארת חיים בת' (1640), לאחר פטירתו. את החלק האחרון הוציא בנו שמואל צבי הירץ וגם כתב לו הקדמה, הכוללת פרטים מחייו. בהמשך נדפס הספר, כפירוש, בצד הטור, כאשר בצד השני של הטור, מופיע ה"בית יוסף".

3. ר' יואל כתב תשובות רבות לשואלים. תשובותיו פורסמו בשלושה ספרים שונים, הרבה לאחר פטירתו. אוסף של תשובות היה שמור אצל אחד מתלמידיו, מנדל בס. לאחר שנים, כאשר בתו של מנדל בס התאלמנה ומצבה הדרדר, היא חשבה שאולי הדבר קרה בשל הזנחת הכתבים ופנתה אל חתנה ש.ז. דעלם מפרנקפורט, שדאג להדפסת החומר. שו"ת הב"ח (הישנות) נדפס בפפד"מ תנ"ז (1697) ואח"כ באוסטרהא תקמ"ה. הספר מכיל קנ"ח (158) תשובות בנושאים מגוונים, אך דגש מיוחד מושם על דיני ממונות והתרת עגונות. בדיני ממונות לא מובא בד"כ שם השואל והשאלה מנוסחת באופן עקרוני, בלי להזכיר את פרטי המעורבים, אלא נעשה שימוש בשמות "ראובן" ו"שמעון" בנוסח: ראובן קנה משמעון... התשובה בד"כ אינה ארוכה והיא מצטיינת בכך, שהיא

פותחת בפסק ההלכה באופן תמציתי ורק אח"כ באים ניתוחים מעמיקים והבאת המקורות. לסיכום מוסר רבנו שוב את הפסק, כך שגם מי שאינו חריף במיוחד, יכול לדעת תשובה הלכה למעשה. בהתרת עגונות, לעומת זאת, השאלה והתשובה מלאות בשמות אנשים ומקומות ועדויות מפורטות, לעיתים ביידיש, השפה בה נמסרו, מתוך רצון לדייק מאד. התשובות בנושא זה ארוכות מאד ולפעמים יש בהן תוספת של עדויות חדשות, שנמסרו לאחר כתיבת חלק מהתשובה.

4. שו"ת הב"ח החדשות יצא לאור בקארעץ תקמ"ה. השאלות והתשובות, שנמצאו ולא נכללו בספר הקודם, נאספו ע"י בני הדודים א.י. ושמואל מרגליות. שם אפשר לפעמים, למצוא שאלות באורך מלא, כאשר התשובה נמצאת כבר בכתובים במקום אחר (ב"ח ישנות או שו"ת גאוני בתראי). שם אין עיסוק בדיני ממונות, אלא בדיני יום-טוב וכשרות ושוב, עסקי עגונות וענייני אישות אחרים. בספר זה נמצא יותר שמות של שואלים, בהם רבנים מפורסמים.

5. הספר "שו"ת גאוני בתראי" הוא אוסף שו"ת מרבנים שונים שחיו בדורו של הב"ח וכולל תשובות רבות של הב"ח וגם תשובות של הט"ז, תוספות יו"ט, בעל מגיני שלמה, יהושע פלק בעל מאירת עיניים ועוד.

6. הב"ח הגיה ספרים שונים, בראש ובראשונה את התלמוד ומפרשיו וכך אנו מוצאים את "הגהות הב"ח" בכל מהדורה של הש"ס. הגהות אלו ביחד עם הגהות למפרשים של התלמוד ולמפרשי הלכה הופיעו בספר נפרד בוורשה תקפ"ד. הן נתגלו 180 שנה לאחר פטירתו, רשומות בכתב יד, על ספר התלמוד שהיה שייך לו ועל ההגהות התנוססה חתימתו.

7. רבנו, בעל הב"ח, עסק גם מעט בקבלה, אולם כתבי היד שלו בנושא זה היו מונחים במשך שנים רבות באוצרות כתבי-יד ולא נדפסו. ביאורו לספר "פרדס רימונים" של הרמ"ק (ר' משה קורדובירו) היה מונח בכתב-יד באוקספורד (כ"י מס' 1805) וגם במכון לתצלומי כתבי-יד שבירושלים ורק בשנים האחרונות יצא לאור (ירושלים תשנ"ט!). ספר נוסף, המוגדר בד"כ במקורות, כפירוש לסידור בנוסח הקבלה (אך לפי מחבר ההקדמה לפרדס רימונים הנ"ל, ספר זה הוא על קבלת האר"י), מונח עדיין בכתבי יד באוקספורד (מס' 182) ובירושלים (מס' 19317). בנוסף, מתוך כתביו האחרים, אפשר להבין, שכתב גם חידושים על התלמוד וחיבור על השו"ע, אך הם לא שרדו (ב"ח ישנות קי"ט, ב"ח ארח חיים קל"ג).

רבנו יואל בעל הב"ח היה בנו של ר' שמואל, תלמיד חכם מחשובי לובלין, שהב"ח ראה בו את רבו וציטט אותו מספר פעמים בפירושו לטורים (א"ח תפ"ז, תר"ה). סבו של רבנו היה ר' משה יפה מקראקא ויש נחלקים אם היה אביו של שמואל או אביה של אימו של הב"ח. ב"אלף מרגליות" נמצא יוחסין מעניינים, אם כי לא ברצף, אל שמואל יפה-אשכנזי, שכתב את הפירושים על מדרש רבא "יפה תואר" ו-"יפה ענף" ואל עוד מחכמי המזרח (פירוש ראה בערכו של ר' שמואל, אבי הב"ח). למרות ששם המשפחה היה "יפה", הסב ר' יואל את שמו ל"סירקיס", יש אומרים ע"ש אימו (שרק'ה) ויש אומרים ע"ש חמותו. אשתו של ר' יואל היתה בילא, בתו של אברהם הירצקס, גאון בלבוב, בנו של נפתלי הירץ, אב"ד לבוב, בנו של מנחם מנדל אב"ד קרקוביץ ור"י בלבוב, שעלה בסוף ימיו לירושלים. אשתו של אברהם הירצקס, חותנו

של הב"ח, היתה חנה בת ר' יואל זינגר גאון בקראקא (ענף עץ אבות). שמה של חמותו של הב"ח היה, איפוא, חנה ולא שרה, כך שההשערה, שקרא לעצמו סירקיס ע"ש חמותו, אינה נכונה.

שני בנים ידועים לרבנו: הבכור ר' אריה יהודה לייב, שהיה תחילה דיין בקראקא ואח"כ אב"ד חנטשין (עיר קרובה לקראקא) והשני הוא ר' שמואל צבי הירץ אב"ד פינטשוב (ג"כ לא רחוקה מקראקא), שהוציא לאור את החלק האחרון של ספרו של הב"ח ואף כתב לו הקדמה. שני בניו התכתבו עימו ושלחו אליו שו"ת (למשל, ב"ח ישנות ס"א, ס"ב, חדשות ט"ז-י"ט, כ"ב, מ"ד). בתו הבכירה אסתר, היתה אשתו של ר' יהודה זלקל מזיא-אשכנזי, דיין בקראקא ותלמידו של הב"ח. בתו רבקה, נישאה עם בעל הט"ז והיא מאימוניתו. בת שלישית היתה נשואה לר' יעקב בר אלחנן, שנהרג מנפילה בצעירותו. לפי "אלף מרגליות", היתה בת נוספת בשם בריינדל שהיתה אשת משה מייזליש. ייתכן והיו לו ילדים נוספים, כי הב"ח מכנה את ר' יהושע בר יוסף בעל "פני יהושע" ואת ר' אברהם בן בנימין סליק "מחותני", בהתכתבויות עימהם והם מחזירים לו בכינוי זה ולא ידוע כיצד היו מחותניו (ייתכן כמובן דרך בניו המפורסמים, כי מבנותיו הידועות ידועים מחותניו, אך מופלא שהדבר לא ידוע מהמקורות).

מכל מקום, אם אנו אכן מצאצאיו, הרי זה דרך הבת רבקה ובעלה ר' דוד הלוי, בעל הט"ז, שהיה סבא-רבא של אשת קאפיל חסיד, שהיתה גם בת-דודו. אמנם בכתב היוחסין החלקי, שנשמר במשפחתו ושנמסר לי ע"י הגברת פסי שוורץ, אין זכר לשמו של בעל הב"ח, אך מר צבי וגנר מסר לי (ב-2003), שבמשפחה דיברו על כך, שיש לנו יוחסין אל בעל הב"ח, אך טיבם לא היה ידוע.

מקורות:

ספר הב"ח-רבנו יואל תולדותיו משנתו פעלו (פנחס סירקיס, ת"א תשמ"ד), אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל, ענף עץ אבות (סימן 126 וכן סימנים 127, 184, 185), אלף מרגליות (ערך 439 עמ' 330), אוצר הרבנים (7848), שו"ת ב"ח (ישנות, לפי אוסטרעא תקצ"ד, הוצאת משה פינקלשטיין ברוקלין תשל"ז-?), שו"ת ב"ח חדשות (לפי קארעץ תקמ"ה, י-ם תשי"ט, מו"לים ועורכים א.ז. ושמואל מרגליות), ספר ביאורי הב"ח על פרדס רימונים (י-ם תשנ"ט, הקדמה דוד שפירא), פירוש "משיב נפש" על מגילת רות (עם הקדמת המחבר יואל סירקיש, תנ"ך תשנ"ב), פנקס ועד ארבע ארצות (תש"ה), נספח חכמים של ז. זלצר לשו"ע מבואר, אוצרות הב"ח (ירושלים תשס"א)

ר' שמואל אביו של בעל הב"ח

ר' שמואל, אבי בעל הב"ח, היה מחשובי לובלין ותלמיד חכם. בנו, יואל, למד אצלו בצעירותו והוא רואה בו "מורי" (ב"ח א"ח תפ"ז, תר"ה). ב"ארח חיים" סימן תפ"ז, נערך דיון בהרכבה של תפילת עמידה בחג והב"ח עומד על הגקודה, שב"יעלה ויבוא" אין מזכירין את השבת, כי מזכירים אותה במקום אחר, בברכה האמצעית, העוסקת בקדושת היום וגם בברכת-המזון אין מזכירין שבת ביעלה ויבוא, כי היא נזכרת ב"רצה והחליצנו", ... "וכן קיבלתי מאדני אבי הר"ש ז"ל ודלא כמ"ש בית יוסף והרב בהשגת ש"ע". באותו ספר, סימן תר"ה, מדובר על מנהג הכפרות ומוזכר שם וויכוח, האם כל המנהג הזה הוא בבחינת "דרכי האמורי", כלומר אמונה תפלה. מסקנת הב"ח היא, שהמנהג עצמו כשר, אך חיפוש מיוחד אחר תרגול לבן דווקא, זה "נראה לי מדרכי האמורי וכן קיבלתי מא"א מורי ז"ל".

בתשובות הב"ח (הישנות), בתשובה האחרונה (קנ"ח), הב"ח מספר שאביו קנה לו את ההפטרה "בדמים יקרים", בבית הכנסת של המהרש"ל והוא, שהיה עדיין קטן קרא בעצמו את ההפטרה והמהרש"ל לא מחה. מעיון מדוקדק בתשובה, אנו למדים שמדובר כאן על מפטיר של יום-טוב, שקוראים בו את קרבנות היום. מסקנתו, ממה שאירע לו בילדותו, שמותר לקטן לקרוא את קרבנות היום, כי זו אינה חובה כמו הפרשה עצמה (ולכן רק לגבי מפטיר של פרשת זכור, שהיא חובה, הוא מעלה לבטים).

בין המקורות יש וויכוח, אם היה ר' שמואל עשיר או עני. מחד, יש מי שמסיק מהסיפור הנ"ל, שהיה עשיר והיו לו "דמים יקרים", כדי לקנות לבנו את המפטיר. מאידך, ייתכן וקניית המפטיר נחשבה לו כ"דמים יקרים" מכפי כיסו. סיפרנו כבר לעיל, שכנו של הב"ח, כתב בהקדמתו לב"ח ארח חיים: "בנעוריו למד מתוך הדחק". מכאן, נראה, שהיה עני. יש אומרים, שהיה עשיר וירד מנכסיו.

את יוחסיו של ר' שמואל כלפי מעלה קשה לשרטט. יש דעות שונות ושמעויות מבוססות למחצה ואפילו בעניין שם משפחתו יש פיצול דעות. רוב המקורות מכנים אותו שמואל יפה (אלף מרגליות, ספר הב"ח-רבנו יואל, מבוא לספר ביאורי הב"ח לפרדס רימונים, הקדמה של אוצרות הב"ח, נספח חכמים של ז. זלצר לשו"ע מבואר, משפחות עתיקות בישראל) וחלקם שמואל סירקיס (ענף עץ אבות, מגילת יוחסין וסדר ההתקשרות). במקורות העתיקים איזכוריו המעטים הם ללא שם משפחה. קצת מוזר, שחלק מהמקורות מכנים את שמואל, "סירקיס", בעודם מסכימים למסורת הרווחת, שכנו יואל בחר את השם הזה ע"ש אימו. ייתכן, שהם בחרו לקרוא לו כך ע"ש בנו, רק למען הסדר הטוב, להמחיש שיש ביניהם קשר אב-בן.

לרבנו יואל היה סב בשם משה יפה, שהוא מזכירו בספרו (ב"ח יורה דעה כ"ד). הוא קורא לו "זקני" וקשה להבין, אם הוא אבי אביו או אבי אימו. רוב המקורות טוענים, שהיה זה אבי אימו ושמואל אימץ את שם המשפחה של חותנו "כמנהג פולין בימים ההם" (משפחות עתיקות בישראל ועוד). "אלף מרגליות" הוא המקור היחיד, שמכנה את שמואל, בנו ולא חתנו של משה יפה. בעל "ענף עץ אבות" מביא את הוויכוח בנושא זה, המופיע בספרים "עיר הצדק" ובכתביו של ר' יוסף כהן-צדק. לצערי, את חלקם של אלה לא הצלחתי לאתר ובספר שכן נמצא, לא הצלחתי לאתר את ההתייחסות לנושא, כך שתכנו של הוויכוח אינו ידוע לי, אך המסקנה של ענף עץ אבות היתה, שאכן ר' משה יפה הוא חותנו ולא אביו של ר' שמואל.

וכאמור, כך גורסים רוב המקורות. בספרים שכתבו צאצאים מאוחרים של הב"ח (מנורת זכריה, עץ הדעת טוב), הם קוראים לשמואל: שמואל יפה.

"אלף מרגליות" מביא יוחסין של ר' שמואל אל מספר מחכמי המזרח. אחד מהם, ר' שמואל יפה-אשכנזי, כתב מספר פירושים מפורסמים למדרש רבא, הנדפסים תמיד עם המדרש. הוא היה רב בתורכיה וייתכן שהגיע מאשכנז. פירושיו הם "יפה תואר", "יפה מראה", "יפה ענף" לחלקים שונים של המדרש ולפי "אלף מרגליות" זהו הספר העברי העבה ביותר שנדפס, שגם כתוב עליו מחירו. ר' שמואל זה, חי במאה ה-16 ונפטר בסוף המאה, ממש במקביל לר' משה יפה, סבו של הב"ח, כך שלא נראה שר' שמואל אבי הב"ח, או ר' משה יפה, יכולים להיות צאצאיו. בספרים, שכתבו צאצאים מאוחרים של הב"ח, מופיע בשער, סדר יחוסם עד הב"ח ושם נאמר שהיה "בהרב הגדול מ' שמואל יפה ממשפחת הרב הגדול מהר"מ בעל מחבר יפה תואר ונכד הרב הגדול מהור"ש לוניירא בעהמ"ח ספר כלי יקר על הנביאים" (עץ הדעת טוב ונוסח די דומה גם במנורת זכריה). לפי זה נראה, שאבי הב"ח היה "ממשפחת" בעל "יפה תואר", כלומר בן המשפחה המורחבת ואין כאן קשרי צאצאות דווקא. קשה יותר הנוסח "נכד" לגבי "בעל הכלים", שהוא ר' שמואל לאניאדו, שכתב פירושים בשם "כלי יקר" על הנביאים, "כלי חמדה" על המדרשים והתורה ו"כלי פז" על ישעיהו. ר' שמואל זה, היה רב בארם צובא והיה מצאצאי מגורשי ספרד. הוא נפטר בש"ע, כלומר 1610. לפי זה, גם שמואל לאניאדו, בעל הכלים, חי במקביל לר' שמואל, אבי הב"ח ולא יכול להיות סבו. אמנם אין לנו ידיעות מדויקות, מתי חי אבי הב"ח, אך ניתן לשער, שנולד סביב 1540, כי בנו נולד סביב 1560. הוא נזכר בתוספת ז"ל כבר באחת מתשובותיו של הב"ח, שנכתבה ממז'כח' ולכן ניתן להניח, שנפטר לפני שע"א (1611, שו"ת ב"ח ד'). אם כך, שמואל, אבי הב"ח לא יכול להיות נכדו של שמואל, בעל הכלים. אך ייתכן, שהיה לו קשר משפחתי אליו ואופן הקשר השתבש בשערי ספריהם של צאצאיו.

מקורות:

ענף עץ אבות (סימן 127), טור א"ח פירוש הב"ח (סימנים תפ"ז ותת"ה), שו"ת הב"ח הישנות (קנ"ח), אלף מרגליות (440-445), ספר הב"ח-רבנו יואל תולדותיו, מבוא לס' ביאורי הב"ח על פרדס רימונים, משיב נפש, הקדמת אוצרות הב"ח, נספח חכמים (ז. זלצר) של שו"ע מבואר, מנורת זכריה (זכריה מגדל מבוצ'ץ, ברוקלין תשנ"א לראשונה פפד"א תקל"ו), עץ הדעת טוב (עזיאל מייזליש, ישראל תשכ"ח), אטלס עץ חיים (כרך 8 עמוד 230), מגילת יוחסין (י. ברגר, עמוד 13), משפחות עתיקות בישראל (פרק 12).

ר' משה יפה, סבו של הב"ח

ר' משה יפה היה דיין בבית הדין של קראקא. ידוע מספרים של אחרים, שתיכר סדר גיטין וחליצה ולפי "אוצר הגדולים", הספר מצוטט רבות בספר ברכת המים, שלא נדפס. הב"ח מזכיר את סבו בספרו, בית חדש, בהלכות שחיטה, בטור יורה דעה (סימן כ"ד): "...גם שארית מהר"ר יוסף כ"ץ מקראקא התחבט בתשובתו בעניין זה ולבסוף כתב שראה מעשה בבית זקני הגאון מהר"ר משה יפה שאסר כיוצא בזה"...

הדין שנערך שם הוא באחד מהתנאים הפוסלים שחיטה והוא "עיקור", כלומר שכל הגרירת נעקרת ממקומה, או שיותר מדי נתחך ממנה במהלך השחיטה. גם בספר "ים של שלמה" של המהרש"ל (פרק ד' סימן ל"ב) מתייחס המהרש"ל לר' משה יפה והפעם בנושא גיטין: "גם יש לי לקרוא תיגר על מה שכותבים כלל שם השני שרה המכונה שערכן וכן קיבלתי מחמי הגאון מהרי"ק ירושלמי שמהר"ר משה יפה כתב שלמה המכונה שלומקא... גם חמי ז"ל לא חש לדברי מהר"ם יפה ולא כתב בגט המכונה שלומקא... וחלילה שאני קורא תיגר להוציא לעז על גיטין הראשונים שבוודאי אין בו חשש פסול..." למעשה המהרש"ל קורא תיגר על דעתו של הרב משה יפה, שמכניס כינויים שגורים לגט. הוא מסביר בהמשך, ששלומקא הוא כינוי שגור לשלמה ולכן אין צורך להוסיפו בגט. אמנם הוא אינו מבקש לפסול גט כזה מתוך כבוד ל"ראשונים", אך בכל זאת תמוה בעיני, שהמקורות הביאו מקרה זה כדוגמא, שמהמרש"ל מזכיר את ר' משה יפה ב"כבוד גדול", למרות שבעצם הוא מותח עליו ביקורת (אלף מרגליות, ענף עץ אבות).

לגבי יוחסין, מדובר בהשערות ושברי ידיעות ושמועות, שלא ברור על מה הן מבוססות. יש אומרים, שהיה אחיו של אבי "בעל הלבושים". המפורסם ביותר מבני משפחת יפה, היה ר' מרדכי יפה המכונה "בעל הלבושים", שהיה אחד מגדולי הדור במאה ה-16 וכונה כך על שם עשרת חלקי הספר "לבוש מלכות", המסכמים את כל הדינים והפסקים בטור, שולחן ערוך והפוסקים. אביו של ר' מרדכי, היה ר' אברהם יפה, שהיה רב חשוב בפראג. ר' אברהם היה בנו של ר' יוסף מפראג. ר' יוסף, היה לפי חלק מהמקורות, גם אביו של ר' משה יפה, סבו של הב"ח (אלף מרגליות, אוצר הגדולים, ענף עץ אבות). לא ברור על מה הם מסתמכים (הם משתמשים בלשון 'יש שכתבו', כאשר הם מתייחסים לקשר ואולי הם מתכוונים למאמריו של יוסף כהן-צדק 'שבת אחים' ו'דור ישרים', שלא איתרתי, או לספרי יוחסין אחרים). אם הדבר נכון, הרי סבו של הב"ח ואביו של "הלבוש" היו אחים. ואם ר' יוסף הוא אב משותף, הרי שגם אבותיהם כלפי מעלה, משותפים. יוחסיו של הלבוש נרשמו בספרים מפאת חשיבותו וכך נוכל ללמוד גם על יוחסיו של ר' משה יפה. כתבתי "נרשמו" ולא "נחקרו", כי גם ביוחסיו של בעל הלבוש רב המשוער על הודאי. לפי ההשערה (פאר מרדכי), חי ר' יוסף יפה בפראג ופעל בעיקר בין 1460-1490. אביו של ר' יוסף היה אליעזר מפראג, בנו של אברהם מפראג (פאר מרדכי, אלף מרגליות). "פאר מרדכי" מביא השערה פרועה, שאברהם מפראג היה בנו של ר' משה מבולוניה, שהיה אבי משפחת יפה. השערה זו אימצו "אלף מרגליות" וכן בעל "זוהרם לא יוסף מזרעם", יחד עם השערתו, כי אותו משה מבולוניה חי סביב 1400 (ונראה שהחשוב נעשה על בסיס ספירת דורות ולא ע"ס עובדה היסטורית). "אוצר הגדולים", לעומת זאת, מאחר את זמנו של ר' משה מבולוניה במאה שנה, כך שהוא אינו יכול להיות אבי משפחת יפה. "פאר מרדכי" טוען, שאת

העובדה, שר' משה מבולוניה היה אבי משפחת יפה מצא באנציקלופדיה באנגלית, אך אינו מציין את שם האנציקלופדיה. כל היוחסין האלו רופפים וספק אם הם מאבותינו, אך בכל זאת ראיתי לנכון להביאם. קשר משפחתי מבוסס יותר, אם כי לא רלבנטי לנושא אבותינו, הוא שר' משה יפה ור' גרשון כ"ץ, אביו של בעל "שארית יוסף", קרובו של הרמ"א, היו נשואים לשתי אחיות. שתי האחיות היו בנותיה של אלמנת ר' יצחק קלויבר מבעלה השני. ר' יצחק קלויבר היה סבו של המהרש"ל מצד האם (אלף מרגליות, אוצר הגדולים, ענף עץ אבות, מגילת יוחסין וסדר ההתקשרות). בניו של ר' יוסף מפרגא היו: ר' משה יפה, ר' אברהם אבי בעל הלבושים ויצחק תלמיד מהר"י מינץ (ענף עץ אבות חלק הענפים). לר' משה יפה מקראקא היה בן בשם מרדכי זינגר, שנישא עם בת ר' יואל זינגר ו"שינה שמו לזינגר כמנהג הימים ההם" (ע.ע.א. חלק הענפים, משפחות עתיקות בישראל) ובנוסף כמובן גם בת, שנישאה עם שמואל אבי הב"ח.

מקורות:

אלף מרגליות (ערך 441 וראה גם 1008 על יוסף), ים של שלמה (שלמה לוריא המהרש"ל, ב"ב תשי"ט, גטין פרק ד' סימן ל"ב), טור יורה דעה- פירוש הב"ח (הלכות שחיטה כ"ד), אוצר הגדולים (אות מ' סימן תק"ה), ענף עץ אבות (סימן 187 וכן 127 ו-188 וגם חלק הענפים לסימנים אלו), ספר הב"ח תולדותיו משנתו פעלו, מגילת יוחסין וסדר ההתקשרות (עמ' 13-14), משפחות עתיקות בישראל (עמ' 327).

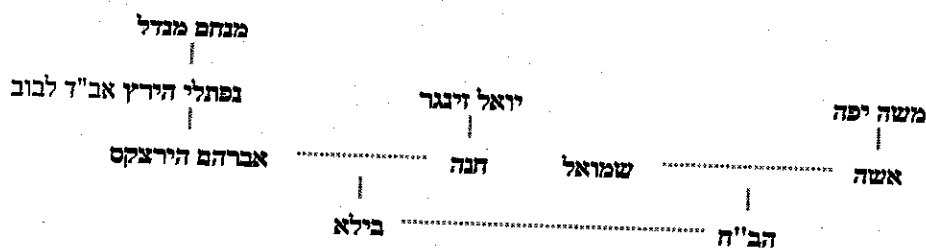
אבות דרך נישואי הב"ח

אם הב"ח הוא מאבותינו, הרי שגם חותנו הוא מאבותינו וכן הדבר לגבי אבות חותנו וחותן חותנו. הבה נכיר גם אותם.

חותנו של הב"ח היה ר' אברהם הירצקס. ר' אברהם מכונה במקורות: גאון קדוש בלבוב (אלף מרגליות), גאון וחסידי מפורסם בקדושתו (אוצר הרבנים 1043), פרנס ומנהיג בלבוב (משפחות עתיקות בישראל), רב נדיב ושוע (שם ושארית הערה 45) וכיוצא בזה. מספר מקורות מספרים, שציווה לפני מותו, שאיש לא טהור לא יגע במצבתו. לפי "משפחות עתיקות בישראל" נפטר בשם"ב (1602). לפי רוב המקורות, היה בנו של ר' נפתלי הירץ, המכונה הירצקי ולכן נקרא ר' אברהם בשם הירצקס (רק לפי אלף מרגליות, ר' נפתלי הוא חמיו של ר' אברהם). ר' נפתלי היה ראש ישיבה בבריסק (משפחות עתיקות בישראל) ואח"כ היה ראש ישיבה בלבוב (לפי כל המקורות). הוא חיבר פירוש קצר על מדרש רבא וחמש מגילות, שיצא לאור בקראקא שכ"ט. הוא נפטר ב"ז ניסן שמ"ב (שם ושארית הערה 45). באותה הערה בספר "שם ושארית" נמצא גם נוסח ברור, ממנו עולה שר' אברהם היה בנו של ר' נפתלי (ולא חמיו). "ענף עץ אבות" ו-"משפחות עתיקות בישראל" מביאים את הנוסח הרשום על שער ספריו של ר' נפתלי וגם את נוסח המצבה שהשתמר (מתוך אנשי שם סי' תמ"ה): על מדרש רבא על התורה: "פירוש למדרש הרבות והתורה חברו הרב הגאון מוהר"ר נפתלי דמתקרי הירץ יצ"ו ריש מתיבתא דק"ק לעמבורג (לבוב)

במדינת רוסיה נדפס פה ק"ק קראקא... יום א' ר"ח אלול שכ"ט. על פירוש מדרש חמש מגילות: "פירוש מדרש ח"מ אשר און ותקן וחבר הגאון מוהר"ר נפתלי דמתקרי הירץ יצ"ו ב"ר מנחם ז"ל ריש מתיבתא דק"ק למבורג" ועל מצבתו חרות: "נשברו לוחות האבן... ונלקח מאתנו רועה נאמן... הוא הגאון הגדול מאור הגולה קש"ת מוהר"ר נפתלי הנקרא רבי הירצקי ריש מתיבתא דפה לבוב הנקרא לעמבערג בהרב מוהר"ר מנחם הרביץ תורה בישראל והעמיד תלמידים רבים מהם הם גדולי ישראל..." לפי רישומים אלה ברור ששם אביו היה מנחם. לפי המקורות השונים היה אביו ר' מנחם מנדל אב"ד קראקוביץ (בגליל פרמישלא) ואח"כ ראש ישיבה בלבוב ולבסוף עלה לא"י ונפטר בירושלים. ר' נפתלי נזכר בספרים "צמח דוד" ו"סדר הדורות".

אשתו של ר' אברהם הירצקס, היתה חנה בת ר' יואל זינגר, שהיה מרבני קראקא בזמן הרמ"א והיתה כאמור חמותו של בעל הב"ח. בת אחרת של ר' יואל נישאה למרדכי יפה, שהסב את שמו למרדכי זינגר ע"ש חמיו "כמנהג הימים ההם בפולין" ולפי "ענף עץ אבות", הוא בנו של ר' משה יפה, שכתבנו עליו לעיל, אך לפי "משפחות עתיקות בישראל", הוא לא אחר מאשר ר' מרדכי יפה, בעל הלבושים המפורסם. ר' יואל זינגר עצמו נישא אח"כ לאלמנתו של ר' גרשון כ"ץ, שהיתה גם בתו החורגת של יצחק קלויבר, אבי אימו של המהרש"ל.

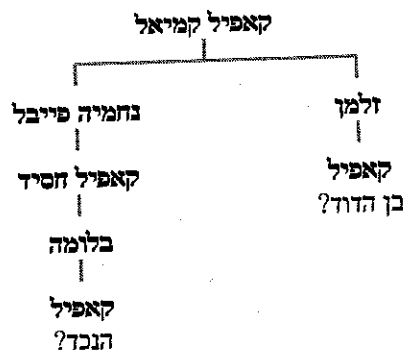

מקורות:

ענף עץ אבות (סימנים 184, 185, 186, 237, 236), אלף מרגליות (סימנים 402, 403, 1009), משפחות עתיקות בישראל (פרק 12), שם ושארית (הערה 45), אוצר הרבנים (1043), אטלס עץ חיים (כרך 8 עמ' 124, 183, 208), מגילת יוחסין וסדר ההתקשרות (עמ' 13).

בלומה בת קאפיל חסיד - הרבנית של ר' אורי מסטרליסק

ועתה, לאחר שסיימנו לסקור את אבותיהם החשובים של קאפיל חסיד ואשתו, נמשיך את תיאור השושלת כלפי מטה, לעבר ימינו אלה. בלומה, בתו של קאפיל חסיד, היא "הרבנית של ר' אורי מסטרליסק", הנזכרת בכתב היוחסין שלנו. ידוע מהמקורות, שר' אורי היה נשוי בתחילה לאישה בשם פריידא ונולדו לו ממנה בן ובת. לאחר מותה של פריידא, נשא ר' אורי את בלומה בת קאפיל חסיד, בגיל מבוגר ולא היו להם ילדים משותפים. גם לגבי בלומה, היו אלה כנראה נישואים שניים ולפי המקורות, היא היתה נשואה קודם לכן לאדם בשם ר' הירש (שכנראה שם משפחתו היה גרין) וממנו היו לה מספר ילדים, שלא נודעו בשמותם. ייתכן וביניהם היה קאפיל, המופיע בכתב היוחסין שלנו, כאביו של זלמן מדליטין. לפי כתב היוחסין שלנו היה קאפיל זה "בן הרבנית של ר' אורי מסטרליסק". בנה של הרבנית, אך לא בנו של ר' אורי. לפי זה, בלומה היא מאימותינו, אך ר' אורי אינו מאבותינו. גם בלומה היא אימנו רק לפי "גירסת הנכד", אותה גירסה שדנו בה לעיל, לפיה קאפיל היה בן הרבנית ונכדו של ר' קאפיל חסיד. כפי שניתחנו לעיל (בפרק "מה הקשר שלנו לקאפיל חסיד?"), קיימת גם "גירסת בן-הדוד": קאפיל שלנו הוא בן-דודו של קאפיל חסיד, וזאת לפי משפט נוסף בכתב היוחסין שלנו: "וקאפיל היה שני בשני עם קאפיל חסיד". "שני בשני" בספרות הרבנית הוא כינוי לבן-דוד (סנהדרין כ"ח). דנו כבר לעיל בבעיה של שני המשפטים, הנראים לכאורה סותרים זה את זה: המשפט "וקאפיל הנ"ל היה בן הרבנית של ר' אורי מסטרליסק", שלפיו קאפיל היה נכד של קאפיל חסיד והמשפט הקובע, שקאפיל היה בן-דוד של קאפיל חסיד. הכיצד יכול אדם להיות גם בן-דודו וגם נכדו של קאפיל חסיד? העליתי אז מחשבה, שייתכן, שביטוי "קאפיל הנ"ל" מוסב על קאפיל חסיד ולא על קאפיל אבי זלמן מדליטין וכן שהמשפט המקורי היה "וקאפיל הנ"ל היה אבי הרבנית של ר' אורי מסטרליסק". אולי באחת ההעתקות של הכתב השתבש "אבי" והפך ל"בן". במקרה כזה, וגירסת בן הדוד היא הנכונה, אזי בלומה אינה מאימותינו.

ועתה, נבדוק מה ידוע בספרות על כלומה בת קאפיל חסיד. לפי המקורות (כתר מלכות), היתה כלומה מבוגרת מאחיה המפורסם, מנחם מנדל מקוסוב, בשש שנים. אם מנחם מנדל נולד ב 1768-9, הרי שכלומה נולדה כנראה ב-1763. לפי רוב המקורות, בעלה הראשון של כלומה היה אדם בשם ר' הירש וממנו ילדה מספר ילדים והם גרו באיזור זינברגן שבטרנסילבניה, היום ברומניה. לא ידוע דבר על אותו ר' הירש. לפי "אורחות ישרים", מצאצאיהם יצאו משפחות הירש וגרין, שמוצאם מטרנסילבניה. השם הירש הוא על שמו של אותו ר' הירש ולפי זה ייתכן, ששם משפחתו היה גרין. רוב המקורות לא ידעו לציין את שם משפחתו של ר' הירש, אך באחד מהספרים האחרונים שבסדרת "ימי זכרון" של א. שפירא, נזכר אחד מצאצאיו של ר' הירש, ר' אברהם לנדמן משפטייווקא (ספר סיוון), כצאצא של ר' הירש גרין, חתנו של ר' קאפיל חסיד וזו פעם ראשונה, שננקב שם משפחתו של ר' הירש, בעלה של כלומה. לאחר מות בעלה הראשון, נישאה כלומה עם ר' אורי מסטרליסק. לפי "כתר מלכות", בשנת 1814 הם היו נשואים. נראה, שכלומה נישאה עם ר' אורי בגיל מבוגר ולא ידוע, שהיו להם ילדים משותפים. ר' אורי נפטר לפני כלומה, ב-1826.

ישנה אגדה (כתר מלכות, אורחות ישרים), שר' אורי אמר לכלומה, לפני מותו, שר' הירש יהיה זיווגה הבא, אך המקורות תמהים על האגדה, מכיוון, שהם מאמינים, שאותו ר' הירש היה בעלה הראשון, כי כאשר ר' אורי נפטר, היתה כלומה בת למעלה משישים ולא ייתכן, שרק אז נישאה עם ר' הירש וילדה ממנו ילדים. שמות ילדיה של כלומה אינם ידועים. ידועה בת אחת, שנישאה עם ר' אברהם לנדמן מבילקמין בן ר' יצחק אב"ד ויז'ניץ. בנם, צבי הירש נישא עם רבקה, נכדתו של ר' אורי מסטרליסק מנישואיו הראשונים ונולדו להם חמישה בנים מפורסמים: ר' אורי לנדמן בעל "אור היצהר" ו"דמעות שליש", יעקב קאפיל מטרנופול מחבר "והשיב לב אבות", ר' אברהם לנדמן משפטייווקא, ר' פנחס מאוקנה ור' מנחם מנדל מפטילישט (מתוך ההקדמה ל"אור היצהר").

בספר "אדמורי בלו" מופיע סיפור על כלומה ובתה (לא ידוע אם זו אותה בת שנזכרה לעיל, או בת אחרת). הבת חלתה במחלה ממארת. היה זה כבר לאחר מות הצדיק ר' אורי מסטרליסק. כלומה נסעה עם בתה לרב שר שלום מבלו, שהיה תלמידו של ר' אורי, בעוד בעלה של הבת, נסע לרבו, ר' ישראל מרוז'ין. הרב שר שלום אמר לבת, שהוא ישליך מידו את אבנטו ועל הבת להשתדל, שהאבנט יפול על מקום המחלה. וכן היה. הרב זרק את האבנט והבת רצה אל מקום הנפילה והשתדלה, שהאבנט יפול על מקום המחלה והיא התרפאה לחלוטין. בפעם הבאה שנסע הבעל אל רבו, ר' ישראל מרוז'ין, שאלו הרב לשלומה של אשתו והבעל סיפר לו על כל אותו מעשה. אמר הרב מרוז'ין: "ידעתי שהצדיק מבלו הוא גדול מאד, אבל עד כדי כך לא ידעתי" (אדמורי בלו עמ' ק"פ).

ייתכן והיה לכלומה גם בן בשם קאפיל, שאינו ידוע מהספרות, אך מופיע בכתב היוחסין שלנו כ-"בן הרבנית של ר' אורי מסטרליסק". אותו קאפיל הוא אביו של זלמן מדליטין, סבא-רבא של ר' יצחק טאובר בעל "מטל השמים".

הארכנו כבר לעיל בעניין שני המשפטים הנוגעים לקאפיל, שאינם מתיישבים זה עם זה ואלה הולידו את שתי הגירסאות: גירסת הנכד וגירסת בן-הדוד. עולה בדעתי אפשרות שלישית, מוזרה במקצת, שלפיה שני המשפטים דווקא יתיישבו זה עם זה. נניח, שקאפיל השיא את כלומה לאחד מדודיו הצעירים (שאינו מוכר

מהספרות). במקרה כזה, בנה של בלומה יהיה גם נכדו וגם בן-דודו של קאפיל חסיד. בכתב העת "צפונות" כתוב, שהרבנית של ר' אורי מסטרליסק נקראה "די-מומא" וד"ל. התיבות וד"ל באות לייצג את הביטוי "ודי לחכימא ברמיזא" (בכתב היוחסין שלנו: "די מומע", די מימע=הדודה). כינויה של בלומה צופן סוד כלשהוא, שבעל הכתב נרתע מלפרטו. האם ייתכן שהסוד צפון בקשרי המשפחה יוצאי הדופן? בעניין זה נזכיר שוב את האגדה על ר' הירש, שנבחר ע"י ר' אורי כזיווגה הבא של אשתו. אולי יש אמת באגדה זו והירש היה בעלה השלישי של בלומה ואילו ילדיה הם מבעלה הראשון, שקדם לר' אורי והוא היה גם דודו של קאפיל חסיד? פתרון זה אמנם מיישב את מה שנאמר בכתב היוחסין שלנו, אך עדיין לא מתיישב עם לוח הזמנים של ימי חייה של אשתו של קאפיל שלנו, אדיל בת ר' יונה, שחי בין 1700-1774. אדיל זו היתה ודאי בגילה של בלומה, אימו של קאפיל שלנו ואיך תהיה אשתו?

מי היה בעלה הראשון של בלומה? רוב המקורות קבעו, שבעלה הראשון של בלומה היה ר' הירש. ייתכן שהקביעה בטעות יסודה, למרות שהיא נסמכת על היקש הגיוני: ידוע שהיה לה בעל בשם הירש, ידוע שהיו לה ילדים, וכן ידוע שהיא נישאה לר' אורי בגיל מבוגר והתאלמנה בגיל למעלה משישים ולכן הירש קדם לר' אורי. הצעתי לעיל אפשרות, שהיו לה שלושה בעלים: אבי ילדיה, ר' אורי והירש. "מאורי גליציה" הציע שם לבעלה של בלומה: ר' אברהם גולדצוויג. בקבץ שו"ת בן ימינו, הנקרא "זכרונות המאור", מופיע מכתב מר' משה גרשון גולדצוויג, המספר לעורך, שמסורת משפחתו היא, שלר' קאפיל חסיד היה חתן בשם ר' אברהם והם מצאצאיו. אמנם, מהמכתב לא נוכל ללמוד, שאותו אברהם היה בעלה של בלומה דווקא. ייתכן, שהיה בעלה של בת אחרת, לא ידועה, של קאפיל חסיד. אני, מכל מקום, שמתי לב, שהשם גולדצוויג "ענף הזהב", מזכיר במשהו את "דגל הזהב", שסימן את משפחת צאצאי קאפיל קמיאל. האם ייתכן, שאותו אברהם גולדצוויג היה גם הוא בן לקאפיל קמיאל ודוד גוסף של קאפיל חסיד?

מקורות:

כתר מלכות, ארחות ישרים (י. ראקוב, עמ' שמ"ד וגם תוספת בסוף הספר), ימי זכרון (אלול על ר' אורי, סיוון על ר' אברהם לנדמן משפטייוקא), אור היצהר (אורי לנדמן, ב"ב תשנ"ה ותשנ"ו), צפונות (גליון י"ד, עמ' ק"ו, מגילת יוחסין שלנו!), אדמורי בלו (י. קלפהולץ ב"ב תשל"ב עמ' ק"פ), מאורי גליציה (כרך 3 עמ' 700, כרך 2 עמ' 46), תפארת שבמלכות (י. אלפסי), זכרונות המאור (ת"ב תכ"ז)

ר' אורי קלוגהויפט מסטרליסק

ר' אורי מסטרליסק נזכר בכתב היוחסין שלנו בגלל "בן הרבנית של ר' אורי מסטרליסק", ר' קאפיל, שהיה מאבותינו. לפיכך, ר' אורי עצמו אינו מאבותינו, אך אשתו בזיווג שני, מרת בלומה, היא אולי מאימותינו (לשון ההסתייגות נובעת מקיום "גירסת בן-הדוד", ראה לעיל).

ר' אורי נולד בכפר ליד העיר יאנוב בשנת תקי"ז (1757). אביו, ר' פנחס, היה עגלון, שלא היה בן תורה, אך היה מדקדק מאד במצוות. אימו, רבקה, היתה יתומה, שגודלה ע"י סבה. פוחז אחד התאהב בה ומשלא השיבה לו אהבה, גרם לאחרים להכות את הסב למוות ולבזוז את רכושו. רבקה השכירה את עצמה להיות משרתת בבית יהודי, גם כדי לפרנס את עצמה, אך גם כדי לקבל חסות מפני אותו טרדן. אדוניה, שעמד בקשרי עבודה עם עגלונים רבים, התרשם מהתנהגותו של פנחס, שלא דמתה להתנהגותם של שאר העגלונים ושידך אותו לרבקה. המגיד דב בר ממזריטש נתן את ברכתו לשידוך, למרות היסוסים משני הצדדים. היא אמנם היתה יתומה, אך מלומדת, ונרתעה ממנהגיו הפשוטים של העגלון ואילו הוא נחשף להכפשות מצד הפוחז, שניסה להטיל דופי במידת צניעותה של רבקה. גם לאחר נישואיה, חזרה רבקה, למגיד ממזריטש, להתייעץ עימו, כי נואשה מהתנהגותו של בעלה ה'פשוט' וחפצה להתגרש. ר' דב הבטיח לה, שמן ה"פלאך" הזה יצא בן גדול והניא אותה מלהתגרש. כאשר ביקרה אותו פעם נוספת, קם לקראתה והסביר לנוכחים, שהוא קם לכבוד העובר שבמעיה, שיאיר על כל העולם מאורו. מאז החלה לקדש ולטהר את עצמה וכאשר נולד הילד, קראה לרך הנולד: אורי, ע"ש האור המובטח. כאשר אורי היה קטן, עברו הוריו לעיר יאנוב, כדי שיזכה לחינוך יהודי.

ר' אורי התחתן עם אשה צדקת בת ת"ח, בשם פריידא. נולדו לו בן ובת: שלמה ושרה צירל. רבו המובהק והנערץ של ר' אורי, היה ר' שלמה מקארלין. לפניו ניסה דבר אל רבנים אחרים: ר' אלימלך מליז'נסק, ר' ייבי מאוסטרהא, ר' פנחס מקוריץ, ר' מרדכי מנשכין ור' זושא מהניפול. כאשר שהה אצל רבו, ר' שלמה מקארלין, עבדה אשתו כמשרתת אצל הגאון ר' נפתלי הירש סוחסטובר בלבוב. לאחר מות רבו בתקנ"ב (1792), כאשר ר' אורי היה בן 35, כבר החל להיות רב-אדמו"ר של חסידים, בעיר לבוב. הוא וחסידיו היו עניים והפכו את ההסתפקות במועט והעניות לדרך חיים. כאשר נולד בנו, שלמה, כיבד ר' אורי את ר' ליב מימלס, אחד מעשירי העיר להיות סנדק. לאחר הברית בבית הכנסת, הגיעו הקרואים לביתו של ר' אורי ופריידא אשתו בכתה, כי לא היה לה במה לכבד את האורחים. ר' מימלס דאג לקיום הסעודה והחל לתמוך בו בסתר עם עשיר נוסף בשם ר' צבי הירש שנבלום. כאשר קלט ר' אורי, שהוא נתמך בסתר ע"י שני עשירים אלה, עקר לסטרליסק.

אחד מהעשירים, ר' צבי שנבלום, ביקש שיבחן את בנו, ר' בנימין זאב שנבלום ומאז הפך אותו בן לתלמיד מעריץ, שהיה בין היחידים מתלמידיו, שלא היה עני, והיה היחיד, שכתב בספר את תורת רבו. ר' בנימין שנבלום כתב מפי רבו את דברי תורתו ואיגדם בספר "אמרי קדוש". הספר מלא בדברי הגות של ר' אורי ויש בו גם מספר סיפורים עליו ולחלק מההוצאות מצורפת הקדמה בשם "אור עולם", המספרת את סיפור חייו. הספר הופיע לראשונה בלבוב תר"ל (1870) ונמצא לראשונה באוצרותיו של אחד מצאצאי

ר' אורי מסטרליסק והוא ר' אורי מרהטין.

ר' אורי היה מפורסם בכינויו "השרף". טוענים, שהכינוי נבע מהתלהבותו הגדולה בעת תפילתו. מספרים, שבכל יום לפני התפילה, נהג להפרד לשלום מאשתו וילדיו, שמא תאכלנו אש ההתלהבות בעת תפילתו ולא יחזור בשלום למשפחתו (ימי זכרון ספר אלול, מאורי גליציה). יש הטוענים, הוא נקרא "השרף", כי בזמן תפילתו נראה כמלאך בעל שתי פנים. חסיד בשם ר' אייזיק, סיפר, שר' אורי נראה מתרועע בין חסידיו בזמן התפילה, ונדמה היה לו, שהוא רץ קדימה ואחורה בעת ובעונה אחת, כאילו שתי פנים לו, קדימה ואחורה. כאשר סיפר את הדבר לחוזה מלובלין, אמר לו החוזה, שידוע לו שיש לר' אורי שתי פנים. כששמע ר' אורי את הסיפור, אמר, שיש לו אפילו ארבעה פנים, כמו השרפים שתוארו בנביאים אחרונים.

המקורות טוענים, שהוא ניסה לסלול דרך חדשה בחסידות. אחד מכלליה היה שלילת המופתים. אחד מהסיפורים המופלאים אודותיו, דווקא נראה כהתגשמות כוחו במופתים. ר' אורי נודע במלחמתו בכתות שבתאים ומשיחי שקר למיניהם. יום אחד נקלע לעיירה בשם קורולובקה. ביום רביעי ביקר בבית הכנסת וחש בצורות טומאה מרחפות מעל ארון הקודש. הוא חש, שהן נוצרו ע"י כת שבתאים, שהתפללה במקום. ר' אורי התפלל בקול גדול ובכוונה עצומה, עד שהנברשות נעו מעוצמת תפילתו. בני העיירה ניסו לשכנעו להשאר לשבת, אך הוא סירב. במוצאי שבת נשרף בית הכנסת. ביום ראשון, נסעו בני העיירה לפגשו בעיר בה התאכסן, ואז שאל אותם, מה קרה לאותו בית כנסת. ספרו לו מה אירע ואז אמר: "לא מעט כוחות השקעתי כדי להעלותו באש" (החסידות עמ' 173, קונטרס אור עולם בתוך "אמרי קדוש"). אגב, באותה עיירה, קורולובקה, נולד משיח השקר יעקב פרנק.

ר' אורי התנגד ללימוד קבלה ברבים ולהפעלת כוחות נבואיים למיניהם. ר' מאיר מפרמישלן היה בנעוריו בעל כח נבואי. ר' אורי הפעיל את כל כוחותיו לשבש את כח הראיה לעתיד הזה, של ר' מאיר, כי הדור אינו ראוי. להרגשתו, כוחות מיסטיים למיניהם בדור ההוא, מסוגלים להוליד כוחות טומאה. תדמיתו של ר' אורי היתה כשל "צדיק", יותר מאשר "גאון". פעם אחת, כתב ר' מרדכי זיסקינד לגדא ראב"ד סטרי על ר' אורי שהוא "גאון". תמה על כך עמיתו ר' עניל: צדיק ניחא, אך גאון? השיב ר' זיסקינד: יש שהוא גאון באיסור והיתר, יש שהוא גאון בקדשים וטהרות ויש גאון באהבת ה', יראת ה' ואהבת ישראל (ימי זכרון, ספר אלול). למרות, שהעיד על עצמו, שלמד הלכות מליחה ונידה אלף פעמים, רוב אמרותיו ותורותיו הם בענייני מוסר, מידות ורוח, יותר מאשר פילפולים של הלכה. הבולט בתלמידיו של ר' אורי היה הרב שר שלום מבלו, שהפך לאדמו"ר חשוב. תלמידים נוספים: ר' יהודה צבי מסטרטין, ר' בעריש מאלסק וכמובן ר' בנימין שנבלום, שבזכותו יצא הספר "אמרי קדוש" לאור.

סיפור נוסף על יכולותיו, הוא, שניחש מקומו של ילד יהודי חטוף והשיבו להוריו (קונטרס אור עולם). כאשר נפטרה פריידא, נישא בשנית עם כלומה, בתו של ר' קאפיל חסיד. שניהם היו כבר מבוגרים ולא ידועים ילדים משותפים שלהם.

ר' אורי נפטר בכ"ג אלול תקפ"ו (1826). על מצבתו נכתב: פ"ג הרב הגדול, מאור ישראל, איש חי רב פעלים מקבצאל, בוצינא קדישא, חו"פ פ"ה ע"ה, קדוש עליון, צדיק האמיתי ורבים השיב מעון, איש אלוקים קדוש. הוא מו"ה אורי במו"ה פנחס. תנצבה. (ימי זכרון, עשר צחצחות).

ספרו היחיד הוא "אמרי קדוש", שנכתב בידי תלמידו בנימין שנבלום, לפי מה ששמע מפיו. בין דברי תורתו: "אתם ניצבים היום לפני ה'" (ניצבים כ"ט ט'). אתם, אותיות אמת. כתיב "דובר שקר לא יכון לנגד עיני" (תהילים ק"א ז'), כלומר רק דוברי אמת רשאים להתייצב. על הבל כתוב שהביא "גם הוא מבכורות צאנו", גם הוא פירשו, שהביא גם את עצמו לפני ה' ולכן אלוקים העדיף את מנחתו על זו של קין. על אבותיו כבר ספרנו לעיל. אביו היה עגלון שהפך לחיט. יש המכנים אותו בן הטוחן. בנו שלמה נפטר צעיר, ארבעה חדשים לאחר מות אביו, אך השאיר בנים אחריו: לוי יצחק ויוסף. בתו נישאה עם ר' יצחק. אחת מבנותיהם, רבקה, נענתה פעם להזמנתו של ר' אורי לרקוד עימו, כאשר היתה קטנה ואז ברח אותה, שיוולדו לה חמישה ארזים, דהיינו גדולי תורה, כנגד חמישה חומשי תורה.

אותה נכדה, רבקה, נישאה עם צבי הירש לנדמן, שהיה נכד של בלומה בת קאפיל חסיד, מבתה מנישואיה הראשונים. צבי הירש לנדמן היה בנו של ר' אברהם מבילקמין ושל בתה של בלומה. לצבי לנדמן (נכד של בלומה מנישואיה הראשונים) ולרבקה (נכדה של אורי מנישואיו הראשונים) נולדו אכן, חמישה ארזים ושמותיהם פורטו בפרק על בלומה. אורי צבי גרינברג, המשורר הידוע מימי קום המדינה, הוא מצאצאיו של ר' אורי מסטרליסק ונקרא על שמו (האנציקלופדיה העברית).

מקורות:

ימי זכרון (ספר אלול, כ"ג אלול), אדמורי בלו (מקומות רבים, העוזר במפתח אישים שם), "אור עולם" קונטרס על חייו בתוך "אמרי קדוש" (תשכ"ט), מאורי גליציה (קלוגהויפט), עשר צחצחות, דור דעה, אהלי שם (עמ' רנ"א רנ"ה), האנציקלופדיה העברית (אורי מסטרליסק), כתר מלכות, אור היצהר (ב"ב תשנ"ה ותשנ"ו), אורחות ישרים

ר' קאפיל, אבי זלמן מדליטין

את ר' קאפיל, העדפתי להגדיר על פי הידוע עליו מכתב היוחסין שלנו: שהוא אבי זלמן מדליטין. לגבי הוריו של ר' קאפיל, המצב פחות ברור.

מימינו אלה ועד ר' זלמן מדליטין וקאפיל אביו, כתב היוחסין שלנו בהיר למדי: אבי המשפחה, הרב יצחק אייזיק טאובר בעל "מטל השמיים" (שנולד באמצע המאה ה-19) היה בנו של הר"ר אפריים זלמן טאובר, שהיה בנה של מרת רבקה בת ר' זלמן מדליטין. זלמן מדליטין הוא, איפוא, סבא-רבא של יצחק אייזיק טאובר. בשלב זה, אנו מתחילים להתקרב בכתב היוחסין שלנו, לעבר ימינו. ר' קאפיל היה אביו של ר' זלמן מדליטין, אך יוחסיו של ר' קאפיל עצמו, אינם ברורים לגמרי.

פרטים רבים על קאפיל זה מופיעים בכתב היוחסין שלנו, אך עדיין, מוצאו המדויק נותר לוט בערפל. מהכתב: "...הרהגה"צ זלמן ז"ל מק"ק מדעליטין בן הר' קאפיל שני בשני עם הר' קאפיל חסיד אבי הרה"צ מנחם מקאסיב ז"ל ור' קאפיל הנ"ל היה בן הרבנית של הרה"צ ר' אורי מסטערליסק שנקראה "דיע מומע" ור' זלמן הנ"ל הי' בן האשה מ' אדיל בת הרה"ג ר' יונה בנו של הגה"צ ר' משה מקיטאב...". מהכתב אנו למדים ארבע עובדות על ר' קאפיל:

1. קאפיל היה אביו של זלמן מדליטין.
2. קאפיל היה שני בשני עם קאפיל חסיד.
3. קאפיל היה בנה של הרבנית של ר' אורי מסטערליסק, שנקראה די-מומע.
4. קאפיל היה בעלה של אדיל בת יונה, חתנו של משה מקיטאב (בכתב שלנו רשום אמנם שהיה בנו, אך מהספרות למדנו כבר לעיל, שהיה חתנו).

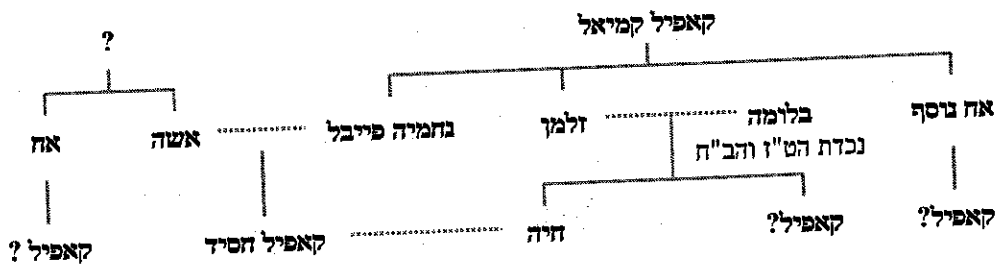
קאפיל זה אינו מוכר מן המקורות של הספרות הרבנית. כנראה לא היה רב ולא כתב ספרים. מכיוון, שפרק זה מוקדש לר' קאפיל זה, יסוכם כאן כל הידוע עליו, בעיקר מכתב היוחסין, ואפילו אם רובי הדברים נאמרו כבר לעיל, בהקשרים אחרים, הנוגעים לאישים אחרים ממשפחתו של ר' קאפיל חסיד. קאפיל היה אבי זלמן מדליטין ולכן בוודאות היה מאבות אבותינו. קאפיל היה שני בשני עם קאפיל חסיד, כלומר בן-דודו ואז אין לדעת בוודאות מי היו הוריו, אלא, שחלק סב משותף עם ר' קאפיל חסיד. קאפיל היה "בן הרבנית של הרה"צ ר' אורי מסטערליסק". ר' אורי היה נשוי לאשה בשם פריידא וממנה היו לו ילדים ולאחר מותה נישא ר' אורי עם בלומה, בתו של קאפיל חסיד. אם קאפיל שלנו היה רק בנה של הרבנית ולא של ר' אורי, הרי ברור, ש"הרבנית" הנזכרת, אינה פריידא, אלא בלומה בת קאפיל חסיד. בלומה באה אל הנישואים לר' אורי, עם ילדים מבעלה הראשון, ששמותיהם אמנם לא ידועים מהספרות, אך אולי נכלל בהם קאפיל שלנו. אם קאפיל שלנו אכן היה בנה של בלומה, הריהו נכדו של ר' קאפיל חסיד. שמענו כבר קודם, שקאפיל היה גם בן-דודו של קאפיל חסיד. האם ייתכן, שאדם יהיה גם נכדו וגם בן-דודו של אדם אחר? הדבר נדיר מאד, אך במשפחת אימי מצאתי קרובה רחוקה, שכאלמנה צעירה נישאה עם דוד של אימה (!), שהיה מבוגר ממנה בשנים רבות ואפילו נולד להם ילד משותף. במשפחת קאפיל

חסיד רבו נישואי קרובים, אם כי בעיקר בין בני דודים (כמו קאפיל חסיד ואשתו, בנו מנחם מגדל ואשתו).
אמנם נישואים בין-דוריים שכאלה, בין דוד ובת של אדם לא מוכרים לי ממשפחת קאפיל חסיד, אך
במשפחה שנישואי קרובים רבו בה, מי יודע?

הזכרנו כבר, שבספרות הרבנית אין זכר לקאפיל שלנו, כך שמשם לא נמצא פתרון לחידת הוריו.
למעשה, בספרות המודפסת מצאתי דווקא פעמיים איזכורים לקאפיל שלנו, אך היו אלה תמיד בהקשר לכתב
היוחסין שלנו! להפתעתי גיליתי, שבכתב העת "צפונות" הופיעה בשנת 1992 מגילת היוחסין שלנו, הוזה
כמעט מלה במלה למגילה שקיבלתי מהגב' פסי שוורץ. זוהי מגילת היוחסין של ר' קאפיל טויבר, שהיה אחיו
של ר' יצחק טאובר בעל "מטל השמיים" והובאה לעיתון ע"י רב בשם מנשה קפלן (כמובן שהמגילה היא
מתרכות בהוריהם של בני טאובר וכל החלק של "שפירא-רש"י" המיוחס לגיטל שפירא, אשת ר' יצחק
טאובר, לא מופיע שם). גם במגילה היא מופיעים שני ההקשרים, שלכאורה אינם מתיישבים זה עם זה:
שקאפיל שלנו היה שני בשני עם קאפיל חסיד והיה גם בנה של הרבנית של ר' אורי מסטרליסק. הספר
"אורחות ישרים" מסתמך על כתב העת "צפונות" ושם כותב המחבר, הרב יו"ט ראקוב: "הר"ר קאפיל
טויבער בן הרב אפריים זלמן דיין ומו"צ זאבליטוב בן האשה מ' רבקה בת הרה"צ מו"ה זלמן מק"ק דלאטין
בן הר' קאפיל ז"ל בן הרבנית של הרה"צ ר' אורי מסטרליסק הנקראת די מומא וד"ל" "היא הרבנית בלומה
הנ"ל, וזו הערתו של המחבר. במקרה זה, העדיף המחבר להתעלם לחלוטין מהביטוי "שני בשני" ובחר
בגירסה הנוחה מבחינת חד-משמעיותה (כי גירסת בן-דוד אינה חד-משמעית מבחינת זהותם של ההורים, כי
הרי לא ברור על איזה דוד מדובר).

מכיוון, ששתי האפשרויות של יחסי קאפיל שלנו-קאפיל חסיד נראות לכאורה, שאינן מתיישבות זו עם
זו, העליתי את שתי הגירסאות: גירסת בן-הדוד וגירסת הנכד. לפי "גירסת בן-הדוד", היה קאפיל שלנו בן-
דוד של קאפיל חסיד וקשה לדעת בביטחה, מי היו הוריו. הוא יכול להיות בן-דוד מצד האב או מצד האם.
מאחר והוא נקרא קאפיל, אולי ע"ש קאפיל קמיאל, סבו מצד האב של קאפיל חסיד ובנו נקרא זלמן
(מדליטין). אולי ע"ש דודו של קאפיל חסיד, הדוד זלמן, נראה לי ביותר, שקאפיל שלנו היה בנו של הדוד
זלמן.

בפרק "מה הקשר שלנו לקאפיל חסיד?" ניתחתי את לוחות הזמנים של חיי המעורבים וגם מכך נראה,
שקאפיל שלנו מתאים יותר להיות בן דודו של קאפיל חסיד מאשר נכדו. הניתוח התבסס על זמן חייה
המשוער של אדיל, אשת קאפיל ובת יונה שחי בין 1700-1774 וגם על צעידה לאחור מזמן חייו של
אפריים זלמן טויבר (משוער 1820-1880), נינו של קאפיל.

אם גירסת בן-הדוד היא האמת, נשאלת השאלה, מדוע נכתב על קאפיל, שהוא "בן הרבנית"? ייתכן והיה רשום במקור "וקאפיל הנ"ל היה אבי הרבנית של ר' אורי" והביטוי "קאפיל הנ"ל" מכונן על קאפיל חסיד ולא על קאפיל אבי זלמן. אולי באחת ההעתקות נפל שיבוש שנשאר לדורות. לפי גירסת בן-הדוד, אין לדעת בוודאות, מי היו הוריו של קאפיל שלנו וכל האפשרויות מוצגות בתרשים. אם הוא בנו של הדוד זלמן, הרי קאפיל קמיאל, הוא סבו וכל מה שנאמר לעיל על קאפיל קמיאל ועל אבותיו שייך גם לגבינו. אשתו של אותו זלמן, שנקראה בלומה, היתה נכדתו של הט"ז, חתן הב"ח. אמנם בכתב היוחסין החלקי, שנשמר במשפחתנו לא מופיעים הב"ח והט"ז, אך מר צבי וגנר, סיפר לי, שבמשפחה דברו על יחוס שלנו לב"ח. כמעט מיותר לציין, שאם קאפיל שלנו הוא בנו של אח נוסף של נחמיה פייבל, אבי קאפיל חסיד, אזי אבותיו של קאפיל קמיאל שייכים אלינו, אך לא אבותיה של בלומה, נכדת הט"ז והב"ח. אם קאפיל שלנו הוא בן דודו מצד האם של קאפיל חסיד, אזי אבותיו של קאפיל קמיאל אינם אבותינו.

אפשר כמובן להתעלם מהביטוי "שני בשני", כפי שעשה הרב ראקוב (בספרו אורחות ישרים) ולקבל כפשוטו את הביטוי "וקאפיל היה בן הרבנית של ר' אורי מסטרליסק". ואז, קאפיל שלנו הוא בנה של בלומה ונכדו של קאפיל חסיד ושל חיה אשתו. מי היה אביו? לפי רוב המקורות, שמו של בעלה הראשון של בלומה היה ר' הירש ומסתמן לפי מקורות בני העשור האחרון, ששם משפחתו היה גרין (כתר מלכות, ארחות ישרים, ימי זכרון ספר סיוון בערכו של אברהם לגדמן משפטייוקא). אם אכן כך הדבר, אזי קאפיל שלנו נקרא קאפיל גרין. יתרונה של "גירסת הנכד" הוא בפשטותה ובחד-משמעיותה (ברור מי ההורים), אך יש לה שני חסרונות: 1. לא ברור מדוע השתרבב לכתב שלנו הביטוי "שני בשני"?

2. יש בעיה לשלב את קאפיל כנכד של קאפיל חסיד בלוחות הזמנים של שאר

המעורבים, כפי שהוסבר לעיל בפרק על "מה הקשר שלנו לקאפיל חסיד?"

וכפי שיוסבר גם בסוף פרק זה. את הביטוי "שני בשני" ניתן לתרץ, בכך, שהיה כתוב במקור "שני" שהוא כינוי אפשרי לנכד, קרבה מדרגה שניה (מילון העברית הישנה והחדשה).

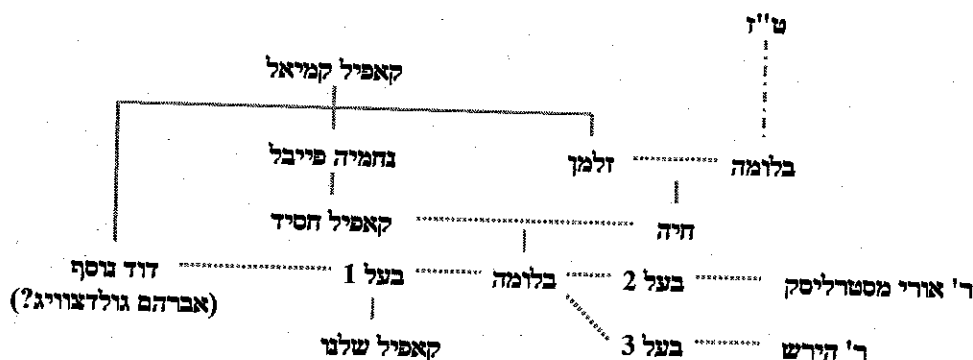
אפשרות שלישית היא, שקאפיל שלנו, אבי זלמן מדליטין, היה גם בן-דוד וגם נכד של קאפיל חסיד.

כלומר, קאפיל חסיד השיא את בתו לאחד מדודיו. במקרה כזה, וודאי אין הכוונה לדוד זלמן, כי עליו נכתב רבות בספרות ואם היה זה בעלה של בלומה בת קאפיל חסיד, היינו כבר למדים על כך מהמקורות (אותו

זלמן היה נשוי לאשה בשם בלומה, אך זו היתה בת/נכדת שלמה בן ה"ז). מן הסתם היה זה דוד בלתי ידוע. וודאי אין הכוונה לר' הירש, כי הוא נזכר במקורות והם היו מיידעים אותנו אילו היה דודו של ר' קאפיל חסיד. אולי אותו ר' הירש, שנחשב ע"י רוב המקורות לבעלה הראשון ואבי ילדיה של בלומה בת קאפיל חסיד, היה אכן בעלה השלישי, בהתאם לאגדה, שצוטטה לעיל, שר' אורי, הוא ששלח את בלומה לר' הירש. לפי "מאורי גליציה", היה שם בעלה הראשון של בלומה, אולי אברהם. "ארחות ישרים" מפנה אותנו לקבץ ענק של תשובות בענייני הלכה (זכרונות המאור) ושם מופיע מכתב של רב בשם משה גרשון גולדצוויג, הטוען, שמשפחתו היא מאברהם, חתנו של ר' קאפיל חסיד. כתבתי לעיל (הפרק על בלומה), שהשם גולדצוויג (ענף הזהב) מזכיר לי את השם "דגל הזהב" (קאפילעטיס), בו התהדרו חלק מצאצאיו של קאפיל קמיאל. הייתכן, שאותו אברהם היה גם כן בן של אותו קאפיל קמיאל וכך היה גם דוד של קאפיל חסיד ואז בנו, קאפיל שלנו, היה "שני בשני עם קאפיל חסיד", ככתוב אצלנו?

יתרונה של האפשרות המשולבת הזו, שהיא מיישבת את כל מה שנאמר בכתב היוחסין שלנו. חסרונה הוא בלוח הזמנים הבעייתי: קאפיל שלנו היה בעלה של אדיל בת יונה. יונה חי בערך 1700-1774 ולכן אדיל אמורה להיות בת דורה של בלומה בת קאפיל חסיד, או אפילו מבוגרת ממנה ואיך היא יכולה להיות אשת בנה של בלומה? בנוסף, ר' אפריים זלמן טויבר, אבי יצחק טאובר, נולד סביב 1810-1830. לפיכך, רבקה אימו נולדה סביב 1800-1790 וזלמן מדליטין, אביה, סביב 1770 לפי זה, אותו זלמן הוא בערך בן גילה של בלומה ואיך יהיה נכדה?

האפשרות המשולבת

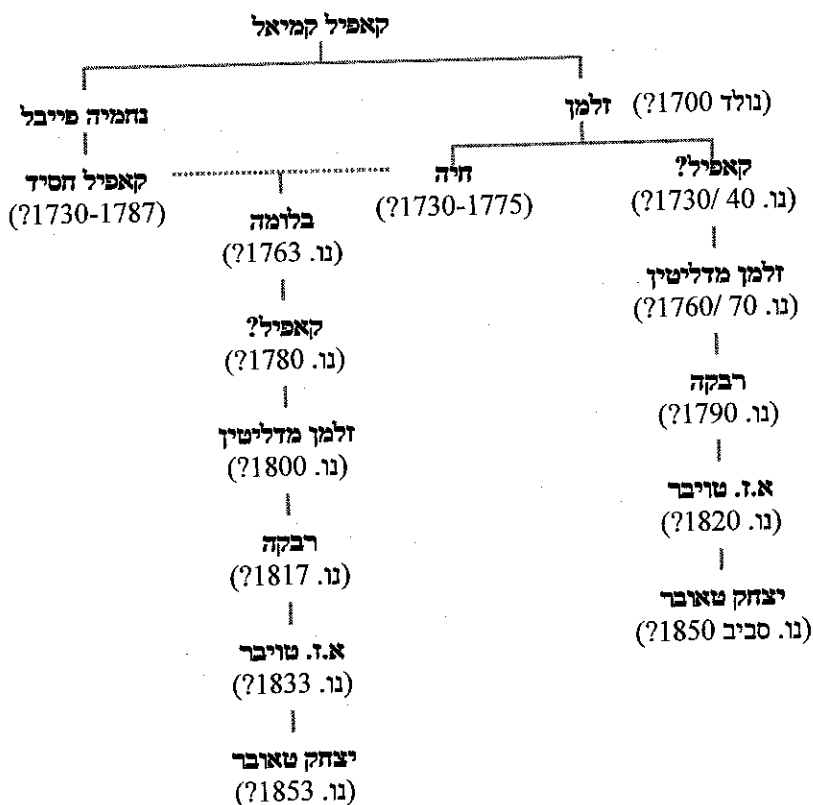

מתי חי קאפיל שלנו? אם היה בנה של בלומה בת קאפיל חסיד, הרי נולד לא לפני 1780, כי בלומה נולדה לפי ההשערה ב-1763 (אך ייתכן שנולדה מעט קודם לכן, וזאת לפי הערות ב"אבן שתייה"). קאפיל היה נשוי לאדיל בת יונה. יונה נולד, לפי ההשערה הסבירה ביותר סביב 1700. לפיכך, אדיל נולדה לא יאוחר מ-1750 ובלתי אפשרי, שתהיה אשתו של קאפיל בן בלומה בת קאפיל חסיד. ההשערה, שיונה נולד סביב 1700 נסמכה, בין השאר, על כך, שירש את מקומו, של משה מקיטאב, חותנו, שנפטר ב-1738 ולכן היה כבר אדם בוגר ב-1738. ישנה אפשרות דחוקה, שהוא נולד מאוחר יותר (ועלה על כסאו של ר' משה

מקיטאב שנים מספר לאחר מותו ולא מיד). גם צעידה לאחור מדורות ידועים, לא נותנת תמונה מעודדת יותר, בעניין "גירסת הנכד".

ר' יצחק אייזיק טאובר נולד סביב 1850. לא ידוע בבירור, מתי נולד אביו, ר' אפריים זלמן טויבר, הדיין מזבליטוב. "מאורי גליציה" משער, שנולד סביב 1810. ר' אפריים זלמן התכתב בענייני הלכה, כפי שנראה בערכו להלן, החל מ-1857. לפיכך, ייתכן שנולד אפילו סביב 1820. ניתן אפילו להרחיק את זמן לידתו מעט אחרי 1830. בדוחק רב, ניתן להניח, שסבו, זלמן מדליטין, נולד סביב 1800 וכך הוא עשוי להיות נכדה של בלומה בת קאפיל חסיד. "גירסת הנכד" אפשרית, אך בדוחק רב. אם קאפיל שלנו לא היה בנה של בלומה בת קאפיל חסיד, אלא בן-דודו של קאפיל חסיד, אזי הוא חי במקביל לקאפיל חסיד, סביב אמצע המאה ה-18. במקרה כזה הוא מתאים בקלות להיות בעלה של מרת אדיל בת יונה. גם הצעידה לאחור מימיו של אפריים זלמן טויבר מסתדרת ביתר קלות. א.ז. טויבר נולד סביב 1820, אימו רבקה סביב 1790 סבו זלמן מדליטין סביב 1770 וקאפיל שלנו סביב 1740, במקביל עם קאפיל חסיד. חיה, אשת קאפיל חסיד, נולדה לא לפני 1730 (כי בנה, מנחם מנדל מקוסוב נולד ב-1769) ולכן אביה, זלמן בן קאפיל קמיאל נולד בתחילת המאה ה-18 ומתאים להיות אביו של קאפיל שלנו.

לוח הזמנים בשני המקרים - גירסת הנכד וגרסת בן הדוד

ר' זלמן (אולי) אביו של ר' קאפיל

ניתחנו לעיל את האפשרויות, הנוגעות לשאלת זהותם של הוריו של ר' קאפיל, אביו של ר' זלמן מדליטין, מאבות אבותינו. האפשרות הנראית לי ביותר היא, שקאפיל "שני בשני" עם קאפיל חסיד, היה בנו של ר' זלמן, דודו הידוע של קאפיל חסיד, מאחר וקאפיל נקרא כך אולי ע"ש קאפיל קמיאל, אביו של הדוד זלמן ולבנו קרא זלמן, אולי ע"ש אביו.

הדוד זלמן היה בנו של קאפיל קמיאל, שכבר נכתב עליו לעיל. כן היה אחיו של נחמיה פייבל, אביו של קאפיל חסיד ואביה של חיה, אשת קאפיל חסיד.

לפי המקורות, נראה, שהיה מוכר כרב, בעוד נחמיה פייבל, אביו של קאפיל חסיד, כנראה לא היה רב (ראה למשל, אוצר הרבנים 5657 וגם 10302).

"אוצר הרבנים" מכנה אותו: רב חסיד מפורסם בקולומיי. "תפארת שבמלכות" קורא לו תלמיד חכם מופלג ורב פעלים. ב"אבן שתיה" (בעקבות אגרת היוחסין שבנחלת צבי) נמצא: הרב הגביר המפורסם חסיד וענו.

כזכור, הגיע קאפיל קמיאל לקולומיי, שבפולין, מגרמניה, דרך עיר פולנית אחרת. לא ברור בדיוק מתי הגיע והיכן נולד ר' זלמן. ידוע, שהמשפחה הגיעה לקולומיי עם עושר רב (ראה לעיל על קאפיל קמיאל). לא ידוע מתי נולד ר' זלמן ומתי חי. בתו, חיה, אשת קאפיל חסיד, נולדה לא לפני 1730, כי בנה, ר' מנחם מנדל מקוסוב נולד ב-1769. בלומה, אימה של חיה, נולדה, איפוא, לא לפני 1680 ולכן גם ר' זלמן נולד וודאי בסוף המאה ה-17, או בתחילת המאה ה-18 (אוצר הרבנים מניח, שהיה רב בקולומיי ב-1660, אך לא ברור הכיצד וע"ס מה).

אשתו של ר' זלמן, מרת בלומה, היתה לפי רוב המקורות, בתו של ר' שלמה בן הט"ז, חתן הב"ח. מספר מקורות הבחינו בחוסר הסבירות מבחינת לוח הזמנים (אבן שתיה החדש, קדוש ישראל) והסיקו, שכנראה היתה נכדתו ולא בתו של ר' שלמה (כי ר' שלמה נהרג ב-1664 ובלומה נולדה לא לפני 1680). פרט לחיה, היו לזלמן ולבלומה גם בן בשם משה ובת בשם זיסל, שנישאה עם תלמיד חכם ועשיר בשם שאלתיאל אייזיק שטרנהל ובסוף ימיהם עלו לא"י (יושר דברי אמת, אגרת היוחסין בנחלת צבי, הדרת צבי, ארחות ישרים). היו לזלמן גם ילדים נוספים, אך שמם לא נותר בכתובים, כפי שאומר בעל אגרת היוחסין ב"נחלת צבי": "ויתר הבנים והבנות מאבי זקיני הר"ר זלמן הנ"ל יען כי לא ידעתי לכתוב דברים ברורים לזאת חדלתי מלכתוב שמותם. אכן בכלל ידוע ומפורסם שמם לטובה ולכרכה". אולי ביניהם היה קאפיל שלנו.

מקורות:

נחלת צבי (גליון ב', עמ' ק"י, תש"ס), מאורי גליציה (ערך הגר, עמ' 46), אוצר הרבנים 5657, 10319, 10302), תפארת אבות (ולך, ב"ב תשנ"ג, מפה א'), קדוש ישראל, תפארת שבמלכות, אבן שתיה החדש (ירושלים תשנ"ד עמ' כ'-כ"א והערות שוליים!), מגילת יוחסין וסדר ההתקשרות (ברגר, עמ' 5), גזע תרשישים (שוורדשרף, נחלת צבי, גליון א'), הדרת צבי (שוורדשרף), יושר דברי אמת (הקדמה)

ר' זלמן מדליטין

ר' זלמן מדליטין, בנו של ר' קאפיל, לא מופיע בספרות (פרט לכתב היוחסין שלנו המופיע ב"צפונות" והאיזכור ב"ארחות חיים", המסתמך על צפונות) ולכן לא ידועים פרטים על חייו. בכתב היוחסין שלנו, מופיע ר' זלמן כבנו של קאפיל, שהיה "שני בשני" עם ר' קאפיל חסיד וכבנה של אדיל בת ר' יונה. הרחבנו כבר לעיל בעניין אי הבהירות בדבר זהות הוריו של ר' קאפיל, ופרטנו את האפשרויות השונות. ר' זלמן נולד במחצית השניה של המאה ה-18. זאת ניתן להסיק מהיותו סבו של אפרים זלמן טויבר, שנולד סביב 1820, וכן מהיותו נכדו של ר' יונה, שנולד סביב 1700. ר' זלמן נפטר כנראה לפני לידתו של אפרים זלמן, מכיוון שהאחרון, נקרא, מן הסתם, על שמו. הנראה ביותר, שנולד בין 1760-1770 ונפטר סביב 1820, ממש במקביל לבני דודיו, מדרגה שניה, בלומה ומנחם מנדל, בני ר' קאפיל חסיד. בזמן הולדתו, היתה דליטין, שבמחוז סטניסלבוב, נפת נדבורנא (גליציה המזרחית), כפר, שהכיל פחות ממאה יהודים (פנקס הקהילות, פולין 2 ערך דלאטין). ב-1880 היו שם כבר למעלה מ-1500 יהודים, שהיוו שליש מאוכלוסית המקום, שהתפתח במהירות במאה ה-19. לא ידוע אם ר' זלמן נולד שם, או הגיע למקום עם התרחבותו. בתחילת המאה ה-19, כיהן במקום רב בשם צבי הירש בן ר' משה גרוסמן מרהטין (מאורי גליציה, גרוסמן). בניגוד לקאפיל, המוזכר בכתב היוחסין שלנו ללא תואר רבנות, ר' זלמן מעוטרת בתואר רבנות. אולי כיהן במשרה כלשהיא בדליטין, אך מפני שהמקום היה קטן, לא הרבו המקורות לכתוב עליו. בכמה מהוצאות "תורת חיים" של ר' חיים מקוסוב (בן מנחם מנדל מייסד שושלת הגר-ויז'ניץ), מופיע כנספח לספר, מכתב ניחומים, שנכתב "אל ר' זלמן ידידי הנגיד והנדיב". לא ידוע אם זה זלמן שלנו (שחי באותו הזמן). במכתב מנחם אותו ר' חיים על צרה, שקרתה לו ומאחל לו נחת מבניו ובנותיו לעתיד. ר' זלמן שלנו היה קרוב רחוק של ר' חיים, שהיה נכדו של קאפיל חסיד. לא ידוע מי היתה אשתו ומי היו בניו, אך מהכתב שבידינו ידוע, שהיה אביה של רבקה, שהיתה אימו של אפרים זלמן טויבר.

מקורות:

כתב היוחסין שלנו, צפונות י"ד ק"ו, ארחות ישרים (סוף הספר), פנקס הקהילות (פולין 2 ערך דלאטין), מאורי גליציה (גרוסמן, הרב הראשון הידוע בדליטין), תורת חיים (בסוף, בספר אהבת שלום, ירושלים תשל"ח)

ר' אפריים זלמן טויבר

ר' אפריים זלמן טויבר היה דיין ומורה צדק בעיר זבליטוב, עיר בדרום פולין, בגליציה, נפת סטניסלוב. הוא היה בנה של רבקה, בתו של ר' זלמן מדליטין. הוא היה גם אביו של ר' יצחק אייזיק טאובר, אבי סבי. אני חימשת של ר' אפריים זלמן טויבר וכך אנו מתקרבים מאד לימינו אלה. לא ידוע מתי והיכן נולד אפריים זלמן. לפי ההערכה הוא נולד סביב 1820, כי בנו, ר' יצחק, נולד לפי מסורת משפחתנו סביב 1850 וגם נמצאו התכתבויות של הלכה ממנו החל מ-1857. לפי "מאורי גליציה" הוא נולד דווקא סביב 1810 ובנו, יצחק, סביב 1840.

ר' אפריים זלמן עבד אצל ר' יעקב הגר, שהיה נכדו של ר' מנחם מנדל הגר מקוסוב, מייסד שושלת הגר-ויז'ניץ ובנו של קאפיל חסיד. לר' מנחם מנדל מקוסוב היו מספר בנים וכולם היו רבנים וחכמים חשובים. ר' חיים מקוסוב ירש את מקומו של אביו בקוסוב ולכן אחד מבניו האחרים של ר' מנחם מנדל מקוסוב, ר' דוד, הלך להקים חצר חסידית בעיר זבליטוב והיה לרבה הראשון של זבליטוב. בנו של ר' דוד מזבליטוב, ר' יעקב (יעקלי) ירש שם את מקומו. האדמו"רים לבית הגר, שהיו מוקפים בחסידים והיו עסוקים כל היום ב"מילי דשמיא", נהגו להחזיק דיין, שישפוט במחלוקות בין אדם לחברו ואולי אף יענה על שאלות בענייני הלכה (פנקס הקהילות פולין 2 זבליטוב, עיר ומתים). בימי ר' יעקב הגר, היה ר' אפריים זלמן הדיין היחיד בעיר. גם חסידי החצר של אדמו"ר אחר, מנדלי מדמיטש, שהיתה פרבר של זבליטוב, השתמשו בשירותיו.

הספר "עיר ומתים" על העיר זבליטוב, מתאר את ר' זלמן טויבר כ"איש גוף כפוף גב גדול בתורה וביראת שמים". זו אולי פעם ראשונה, שתיאור פיזי משתרבב לספרנו. בנוסח האידי של הספר כתוב: "א קליין דאר אידל", כלומר, יהודי קטן ורזה. לפי תיאוריו של א. קייס, מחבר הפרק על בני העיר, מתואר אבינו כאדם "שהיה ממשכימי הקום לעבודת הבורא ולפעלו בבית המדרש של ר' יעקלי והיה יושב עד שעה מאוחרת בעיסקי דינים ובלימודים (כמה צעירים קבלו תורה ממנו שלא על מנת לקבל פרס) היה בעל מח חריף ובקיא בהוויות העולם". תיאורי חריפות השכל והבקיאות יופיעו גם בכתבי שו"ת, בתשובות, ששלחו אליו תכמים שונים, כפי שנראה להלן. לדברי "עיר מתים", ר' אפריים זלמן גם חיבר ספר, אך במסורת משפחתנו לא ידוע הדבר. דמותו של ר' זלמן מצטיירת כדמותו של אדם חרוץ מאד ועסוק כל היום. בעוד הרבנים לבית הגר התהדרו בתואר "אב"ד זבליטוב", ביצע ר' זלמן בפועל את עבודת הדיינות וכונה סתם "דיין" ויש ספרים (למשל, פנקס הקהילות, פולין, ערך זבליטוב), שלא טרחו כלל להזכירו. עם מותו של ר' יעקלי, ירש את מקומו באדמו"רות בנו, ר' מנחם מנדל (מנדלי). ר' זלמן עבד גם אצלו, אך נפטר שנים ספורות אחר-כך. המקורות חלוקים ביניהם לגבי שנת פטירתו של ר' יעקלי, האם היתה זו 1881, או 1884, כך שקשה גם לקבוע, מתי נפטר זקנו, ר' זלמן. "מאורי גליציה" טוען, שהיה זה לפני 1883 ולא ברור לי על סמך מה.

עם מותו של ר' זלמן התפצל תפקיד הדיינות לשניים. ר' ישעיה (רוטפלד, לפי מאורי גליציה) שימש כדיין אצל ר' מנדלי מזבליטוב ובחצר של "חוץ לעיר" היה דיין אחר. בימי ר' מנדלי, ירדה חצר הגר

בזבליטוב מגדולתה (עיר ומתים, פנקס הקהילות פולין, ערך זבליטוב). אולי שתי העובדות הללו יכולות לרמוז על תרומתו הגדולה של ר' זלמן לקהילה. בערך "רוטפלד" בספר "מאורי גליציה" מספר המחבר, בניגוד למה שכתב בערך "טבר" (טויבר), שהדיין שהחליף את אבינו, היה ר' שמריה שמרל רוטפלד ורק אח"כ החליף אותו בנו, ר' ישעיה. בעיר זבליטוב היו בשנת 1765, 689 יהודים ובשנת 1880, 1730 יהודים, שהיוו כמעט מחצית מאוכלוסיית העיר (פנקס הקהילות, פולין 2, זבליטוב).

ר' אפריים זלמן טויבר הרבה להתכתב עם גדולי הדור ולשאול מהם שאלות של הלכה. "מאורי גליציה" מונה למעלה מעשרים תשובות, שנשתמרו בספרים שונים, בהן נזכר שמו. בספר "אוריין תליתאי", של ר' נפתלי תאומים, שהיה אב"ד ולאטין בימיו של ר' זלמן, פונה האחרון (סימן קנ"ו) אל הרב תאומים בשאלה לגבי שוכר בית, שדחק בבעל הבית לעשות ביטוח, אך זה דחהו שוב ושוב, עד שהשוכר שילם מכיסו את דמי הביטוח. נשרף הבית והתעוררה השאלה, למי ינתנו דמי הביטוח, לזה שהבית שלו, או למבטח, ששילם את הביטוח מכיסו? ר' תאומים פונה לאבינו: "כבוד הרב החרף המופלג בתורה ויראת ה' טהורה כ"ש מו"ה אפריים זלמן טאביר נ"י דמו"צ דק"ק זאבליטוב יצ"ו". הרב מציע לחלק את הסכום: שני שליש לבעל הבית ושליש לשוכר ומסתמך על פסק תקדימי, של מקרה אחר. הרב מתנצל על האיחור בתשובה ומזכיר גם, שר' זלמן שאלו בעבר שאלה בעניין סידור גיטין בעת היותם בקולומיי, אך הוא שכח את השאלה. מסתבר, שאם הרב תאומים התעכב במתן התשובה, אבינו לא התעצל ושלח את השאלה לרב אחר. בשו"ת מרהי"א הלוי (ר' יצחק אהרון איטינגא) מופיעה תשובה מתרל"ט (1879) בעניין הביטוח. הרב איטינגא פונה אליו בלשון "ידידי הרב המופלג חריף ובקיא בתורה וביראה ותיק וחסיד... מו"ה אפריים זלמן טאבור נ"ע דומ"ץ (דיין ומורה צדק) בק"ק זאבליטוב". הרב הזה פסק את דמי הביטוח לשוכר, כי לא מדובר בהחזר הבית ממש, אלא בדמים וגם לא הוכחה פשיעה של השוכר, שבעטיה נשרף הבית. באותה תשובה מצרף הכותב גם תשובה סתומה מעט לגבי אחד מבניו של אבינו ונצטט אותה: "ובדבר שאלתו השנ' לא מצאתי היתר ברור בזה. אך שמעתי שגאוני עולם ומצוקי ארץ עשו כן. ואולי טעמם דבזה"ז שנהגו לקבל פרס הוי כנותן מעות להזמין לו פרנסה. ולכן אין לבנו להחמיר בזה ומכ"ש במקום ביטול תורה. וה' יעזור לו להזמין לו מקום מנוח לשבת בהשקט על פלגי התורה והיראה". תשובה נוספת לאבינו, בענייני גיטין נמצא בח"ב סימן קל"ה.

בספר "בית שלמה" של הרב שלמה דרימר, אב"ד סקאלא, מופיעות תשובות רבות אל אבינו וכולן נושאות תאריכים. בתשובה ל"ה (בחלק אורח חיים), שנכתבה בתרי"ט (1859), השאלה דנה ביהודי, שהתקשר עם חברת הובלה של גויים והוא משלם להם סכום חדשי ולא על כל הובלה. האם מותר למובילים לפרוק ולטעון את הסחורה בביתו גם בשבת, כאשר הוא נותר פסיבי לחלוטין? המשיב שלל את הטענה והתיר בספק את הפריקה. שאלה מתרל"א (1871) דנה בשטר מכירת חמץ, שנרשם עליו בטעות, שהמכירה מד' בניסן במקום י"ד. בחלק יורה דעה (פ"ה וקנ"ט) מופיעות תשובות בענייני איסור והיתר במזון. ברוב התשובות, פונה הרב דרימר אל רבנו: "אל ידידי הרבני המופלג החרף והשונן אפריים זלמן נ"י מ"צ בק"ק זבליטוב" או.... "חריף ובקיא".... לאחר 1871 מתחלף התואר "הרבני" ב-"הרב". בחלק אבן העזר נמצא שתי תשובות בענייני שמות שבגיטין (תש"צ מ-1872 וק"מ מ-1862). מתשובה נוספת בחלק זה (תש"ס"ה) ניתן ללמוד, שאבינו הציע את תשובתו יחד עם השאלה והמשיב הסכים לה. הסיפור

היה בשני מחותנים שהסכימו בזמן התנאים, כמה כסף נותן כל אחד מהם לזוג, אך אבי החתן דחה את התשלום. החתן מת כשנה לאחר הנישואין, השאיר יתום והסבא מצד הכלה בא לדרוש את המגיע בשם היתום. הסתבר שגם אבינו וגם הרב דרימר סברו, שהדיבורים בזמן תנאים אינם מחייבים כחווה וההתחייבות פוקעת עם הנישואין. הנכד לא יכול לטעון, שהוא זכאי לסכום, כירושה מאביו, כי אביו כלל לא "זכה" בסכום.

גם בספר "שואל ומשיב" של הרב שאול יוסף נתנון, אב"ד לבוב, מופיעות שתי תשובות לרבנו (ס"ט וחלק ג' כ"ד) ובנוסף, הוא נזכר בתשובה אחרת (ש"ד): "שנת תרי"ז היה אצלי מכתב מזבלטוב מהדיין הרב מו"ה אפריים זלמן טאביר במעשה שהיה...". ואגב, זה המכתב המוקדם ביותר (1857) הידוע, של ר' זלמן, בענייני הלכה (המקרה דן בלול תרגולות, שחלקן נטרפו וחלקן ברחו מחיה טורפת והשאלה האם הבורחות הן בחזקת טריפה. המשיב מתיר אותן). מתוך גוסס התשובות, ניתן להבין (למשל ס"ט), שר' זלמן לא הסתפק בשאלה לקונית, אלא פירט את החומר, שמצא בספרים שונים והציג לפעמים, באריכות, את דעתו בנושא.

בשו"ת "אבן יקרה" של ר' בנימין ויס מצ'רנוביץ, נזכר שמו של ר' זלמן בתוך תשובה שנכתבה אל ר' מגדלי הגר (אבה"ע כ"ה): "אודות איש ואישה שבאו להתגרש... והושיב ב"ד (בית דין) לסדר הגט ואחד מהב"ד הוא למדן מובהק ובקי בדינים אשר הדיין המובהק מוהר"ז (רבנו זלמן, כפי שיובהר בהמשך) משם התייעץ עימו תמיד בהוראות או"ה וענייני גיטין וקידושין ורק אינו מורה לרבים יען כי חננו אלוקים בעושר ובנכסים... וכיון שכ"ת והדיין המופלג מו"ה זלמן נ"י מעידין עליו שהוא ראוי להוראה..." כלומר, אחד הדיינים, שהושיבו, היה למדן מובהק בעירו, אך לא ישב בדין באופן קבוע, כי היה עשיר ולא נזקק לעבוד ומכיוון שלא עסק באופן קבוע בדיינות, הלעז מי שהלעז על בית הדין. הכותבים (השואל והמשיב) מסתמכים על העובדה, שאבינו זלמן הידוע והחכם היה נוהג להתייעץ עם אותו דיין בענייני גיטין וקידושין, כדי להכשיר את האיש לתפקידו.

צורת הכתיבה של שם המשפחה בכל התשובות דלעיל אינה אחידה. יש הקוראים לו טאביר ויש הקוראים לו טאבור. ב"עיר ומתים" השם הוא טויבר ו"מאורי גליציה" מביא איותים נוספים כגון טאבר, טבר טביר ועוד. באחת התשובות אפילו שובש שמו לטייצער (אך ברור שהכוונה אליו, כי התשובה מופנית אל אפריים זלמן טייצער דומ"צ זבליטוב בתקופה הנדונה). במסורת משפחתנו השם הוא "טאובר" על שם הנהר טאובר, שזרם ליד העיר רוטנברג. לפי מסורת משפחתנו היו בני טאובר צאצאי המהר"ם מרוטנברג. לפי מה שמסרה לי הגב' מרים שמילוביץ' (בת ישראל טאובר בן יצחק אייזיק בן אפריים זלמן, שבו אנו דנים), צאצאי המהר"ם נקראו בשם רוטנברג, אך ענף אחד, סביב שנת 1700 בחר לעצמו דווקא את שם הנהר, שעל ידו שכנה העיר.

ראינו לעיל, שרבנו זלמן הרבה להתכתב עם ר' שלמה דרימר בעל "בית שלמה". בספר זה מצאתי מספר תשובות וכולן מתרט"ז (1856) אל "הרבני המופלג החריף מו"ה אפריים זלמן נ"י מו"צ בק' טלוסט" (או"ח מ"ג, ק"ב, יו"ד כ"ד-כ"ו). אין כאן שם משפחה, אך הפניה דומה להפליא לנוסח הפניה, שנקט הרב דרימר אל ר' זלמן שלנו. המכתב הקדום ביותר, של ר' זלמן מזבליטוב נשלח מתרי"ז (1857). ייתכן, שר' זלמן שלנו שימש כמו"צ בטלוסט (עיר במחוז מזרחי לזה של זבליטוב), לפני הגיעו לזבליטוב.

עיונים במקורות שונים לא גילו את זהותו של אותו מו"צ מטלוסט, וכך ייתכן שהמדובר באביו. בשנת תר"ז (1847) מופיעה שם תשובה אל "ידידי הרבני המופלג השנון כ"ש מ' זלמן נ"י" (יו"ד קצ"ד). אולי גם זה זלמן שלנו, לפני שקיבל משרה רבנית. עיינתי בתשובות הללו ולמדתי, שגם ר' זלמן ששאל אותן, נטה להאריך בשאלותיו, אך כמובן אין בזה הוכחה, שזהו זלמן זקנו, אם כי זו אפשרות סבירה.

ר' זלמן נפטר, לפי "מאורי גליציה", לפני תרמ"ג (1883).

אימו של ר' אפריים זלמן היתה רבקה בת ר' זלמן מדליטין. אביו, לעומת זאת, הוא בגדר תעלומה, שלא הצלחתי לפצח. לפי מסורת משפחתנו, היה אבי, ר' אורי פייביש טאובר ז"ל, דור עשירי ברבנות. מכאן, שאף אביו של ר' אפריים זלמן טויבר היה רב, אך לא מצאתי את שמו באף אחד מן המקורות הרבים, בהם נזכר רבנו זלמן ולצערי, חקירותי עד עתה, העלו חרס בנושא זה.

אשתו של ר' אפריים זלמן טאובר היתה מרת צ'רנה בת ר' אייזיק אב"ד בורשה וזאת, לפי כתב היוחסין שלנו. גם מאורי גליציה יודע לנקוב בשמה, אך אינו מספר לנו על מקורותיו ואף אינו נוקב בשם אביה (כנראה הוא מסתמך על ההקדמה לספר "מטל השמים" של הבן ר' יצחק אייזיק טויבר, שבה הוא מזכיר לטוב את אביו, אפריים זלמן ואת אימו, מרת צ'רנה, אך אינו נוקב, למרבה הצער, בשם אבותם).

בניו של ר' אפריים זלמן לפי "מאורי גליציה": א. ר' יצחק אייזיק, שהיה אב"ד בעיר פוטילה (והוא אביו) ב. ר' מאיר, שחונך לתורה, אך עסק במסחר ולא הצליח ג. מרת מרים, שנישאה עם סוחר יין עשיר וחכם בתורה בשם יחיאל קרמר ולא היו להם ילדים. שני האחרונים נזכרים בספר על זבליטוב "עיר ומתים". להפתעתי, ר' יצחק שלנו לא נזכר שם כלל. ייתכן, שכבר בגיל צעיר עזב את זבליטוב לפוטילה ולכן לא נכלל בספר זה שהוקדש לתושבי העיר, שחיו בה בפועל. ידוע למשפחתנו על אח נוסף בשם ר' קאפיל טויבר-טאובר, שלא נזכר כלל בשני המקורות הנ"ל. כתב יוחסין של אותו קאפיל מופיע בכתב העת "צפונות" והוא זהה לכתב שבידינו. מסתבר, שקאפיל זה עלה לארץ ישראל, אך נסוג בו לאחר זמן, חזר למזרח אירופה ופנה לרב שטרנהל מבאיאן, שייתן לו מחדש כתב הסמכה לרבנות, תחת זה שאבד בטילטולי הדרך. לכתב ההמלצה צורף דף נוסף עם כתב היוחסין ושני הדפים הובאו למערכת צפונות ע"י רב בשם מנשה קפלן (ואגב, בכרך מילואים של מאורי גליציה כבר הוכנס ר' קאפיל טויבר). בנוסף, הספר "עיר ומתים" מזכיר בין תושבי העיר, אח של ר' זלמן, בשם אהרון יונה, שהיה אחד מעשרת הבטלנים של העיר וגם היה סוחר עם בנו שאול.

מקורות:

עיר ומתים (א. קייש, ת"א תש"ט, עמ' 72 ועוד), מאורי גליציה (ערך טבר), צפונות (כרך י"ד עמ' ק"ו), ארחות ישרים (י. ראקוב, לונדון תשנ"א, סוף הספר), אוריין תליתאי (ג. תאומים, לבוב תר"ם, ס' קנ"ו), בית שלמה (ש. דרימר, למברג תרל"ז, או"ח ל"ה ע', יו"ד פ"ח קנ"ט, אה"ע ס"ה צ"ט קנ"ז), שואל ומשיב (ש.י. נתנון, למברג תרכ"ה, ס"ט ש"ד, ח"ג כ"ד), שו"ת מהרי"א הלוי (י. איטינגא, למברג תרנ"ג י"ג, ח"ב קכ"ו, קל"ה), שו"ת אבן יקרה (ב. ויס, למברג תרנ"ד, אבה"ע כ"ה), פנקס הקהלות (פולין 2, זבליטוב), מאורי גליציה (הגר יעקב ומנחם מזבליטוב וערך רוטפלד), אוצר הרבנים (הר"ר יעקב הגר), תפארת שבמלכות (י. אלפסי, ת"א תשכ"א, עמ' 83-76), כתב היוחסין שלנו.

אבותיה של צ'רנה, אימו של ר' יצחק טאובר

לאורך עשרות העמודים האחרונים עסקנו באבותיו של ר' אפרים זלמן טויבר, אביו של ר' יצחק אייזיק טאובר, בעל "מטל השמים", החל מרבנו זרחיה בעל ה"מאור", דרך משפחת הורביץ והשל"ה הקדוש ובמקביל באבותיו ממשפחת קאפיל חסיד. בעמודים הבאים נעסוק באבותיה של צ'רנה, אשתו של ר' אפרים זלמן ואמו של ר' יצחק טאובר, סבנו. לפי כתב היוחסין שלנו, היו הוריה של צ'רנה: ר' אייזיק אב"ד בורשה ומרת ביילא בת ר' ליבלי מפשניזין.

ר' אייזיק אב"ד בורשה

לפי כתב היוחסין שלנו, אביה של צ'רנה היה ר' אייזיק אב"ד בורשה. בורשה היא עיירה בצפון טרנסילבניה, היום ברומניה ואז, במאה ה-19, בהונגריה. הרב ר' אייזיק נזכר במספר מקורות כרב הראשון של בורשה, אך המקורות מקמצים בפרטים ויודעים לספר, שהיה גיסו של ר' מנחם שטרן, הרב של סיגט בתחילת המאה ה-19 ושבהשפעתו נתקבל לרב בבורשה. לפי המקורות, שכנראה שאבו בעיקר מספריו של יקותיאל גרינוולד (מצבת קדש, זיכרון לראשונים-סיגט), היו ר' אייזיק שלנו ור' מנחם שטרן נשואים לשתי אחיות. בתחילה למדו שניהם בעיר מונסטריץ שבגליציה, אצל ר' יעקב לוברבוים מליסא, שהיה אז רב במונטטריץ ואח"כ עבר לליסא והתפרסם בשל ספרו "חוות דעת" על השו"ע. סבורים שבהשפעתו של ר' יעקב מליסא קיבל ר' מנחם את המשרה בסיגט, העיר המרכזית בחבל מרמורש, אשר בצפון טרנסילבניה. ר' מנחם התקבל לדיין ומו"צ בסיגט בשנת תקס"ב (1802) (מצבת קדש של גרינוולד), אך רק ב-1819 קבל את משרת הרב הראשי והאב"ד של סיגט והסביבה (תולדות היהודים בטרנסילבניה). לפי י. גרינוולד, רק לקראת סוף ימיו, כאשר העומס גבר עליו, העביר חלקים מאזורי השליטה שלו לשני רבנים אחרים, שאחד מהם, ר' אייזיק, קבל את הרבנות בבורשה. לא ברור בדיוק, מתי החל ר' אייזיק לכהן בבורשה. לפי מספר מקורות (פנקס הקהילות, רומניה, בורשה; חכמי טרנסילבניה עמ' 266), היה זה לאחר 1820, לאחר שר' מנחם שטרן כבר נהיה לאב"ד סיגט. מקורות אחרים מדברים על 1830 (האנציקלופדיה לחסידות). ב-1855 כבר נבחר לרבה של בורשה, רב חדש, הלוא הוא ר' יעקב הירש וולדמן. יש מקורות המתחילים לציין את רבני בורשה החל ממנו ומתעלמים מר' אייזיק (כמו "ספר זיכרון בורשה").

באותם ימים הייתה מרמורש נתונה להשפעתם של חסידי קוסוב, בתחילה של ר' מנחם מנדל מקוסוב, ולאחר מכן, של בנו, ר' חיים. ישנה אגדה, המספרת, שהבעש"ט, לפני מותו, חילק את אזורי ההשפעה שלו לתלמידיו ואת מרמורש העניק לר' קאפיל חסיד: "זה גנך – שמור עלינו" (התיאור של אזור מרמורש או טרנסילבניה בכלל, כ"גן", מופיע גם במקומות אחרים ואכן, הנוף שם הוא ירוק מאד). אמנם, כפי

שלמדנו לעיל, ר' קאפיל חסיד לא שימש כרבנות, אם כי ניסה להפיץ חלק ממנהגי הבעש"ט (שחיטת חלק ותפילה בנוסח ספרד), אך ר' מנחם מנדל מקוסוב, בנו, כבר הפך לאדמו"ר נערץ וזכה להשפעה באזור. המקורות העוסקים בר' מנחם שטרן מרבים בסיפורים על מלחמתו העיקשת בחילולי שבת. תעלומה קיימת בעניין הקשר המשפחתי בין ר' מנחם שטרן לרבנו אייזיק. לפי יקותיאל גרינוולד, היו השניים גיסים, הנשואים לשתי אחיות. יקותיאל גרינוולד מספר, שחותנו של ר' מנחם (וגם של ר' אייזיק) היה ר' בנימין ממונסטריץ, אותה עיר בגליציה, שבה למדו שני הגיסים אצל ר' יעקב מליסא. לפי כתב היוחסין שלנו, היה שמו של אביה של ביילא, אשת ר' אייזיק אב"ד בורשה: ר' ליבלי מפשניזין. כיצד נוכל להסביר את הסתירה? מי היה חותנו של ר' אייזיק, ר' בנימין או ר' ליבלי מפשניזין? אין לי תשובה על שאלה זו. ישנן אפשרויות אחדות להסביר את הסתירה. אמנם י. גרינוולד ציין, שהשניים היו גיסים, ע"י כך, שהיו נשואים לשתי אחיות, אך אולי זו השערה מוטעית ור' אייזיק היה גיסו של ר' מנחם, בכך שהיה אחיה של אשתו. במקרה זה, הריהו בנו של ר' בנימין ולא חתנו ואין סתירה למה שכתוב בכתב היוחסין שלנו. גרינוולד אינו מביא הוכחה לדבריו, שהשניים היו נשואים לשתי אחיות. אפשרות אחרת היא, שאשתו הראשונה של ר' אייזיק הייתה גיסתו של ר' מנחם שטרן ואילו ביילא שלנו הייתה אשתו השניה. אפשרות זו נתמכת בפער גילים משוער בין אייזיק לביילא. לפי "מאורי גליציה" נולד ר' מנחם שטרן בשנת 1759. גיסו, ר' אייזיק, אולי היה צעיר ממנו, אך הפער לא יכול להיות רב מאד. ביילא, לעומת זאת, נולדה כנראה סמוך יותר לסוף המאה (1790 לערך), כי צ'רנה נולדה סביב 1820. לפי זה נראה, שר' אייזיק היה מבוגר בשנים רבות מביילא וייתכן שהייתה אשתו השניה. יש אפשרויות נוספות, אך לא כדאי להתייגע בהן.

תעלומה נוספת קשורה במה שכתוב בכתב היוחסין שלנו לגבי מקום קבורתה של ביילא, אשתו של ר' אייזיק. נכתב, שמנוחתה כבוד בצפת. לגבי ר' אייזיק אין כיתוב כזה. האם בשלב מסוים עלו שניהם לארץ הקודש? במקורות שונים, המספרים על חכמי א"י (כמו האנציקלופדיה לחכמי א"י של גליס, או אטלס עץ-חיים בפרק על חכמי א"י) לא מצאתי זכר לר' אייזיק. האם ייתכן שביילא עלתה לבדה? האם ייתכן שר' אייזיק עלה עימה, אך חזר לחו"ל לאחר מותה? או שמא היא, שאולי התאלמנה מר' אייזיק בגיל צעיר, עלתה לארץ עם בעל שני? העליתי לעיל השערה, שביילא הייתה צעירה מר' אייזיק בשנים רבות וייתכן שלאחר שהתאלמנה ממנו נישאה עם בעל, שעמו עלתה לארץ ואילו ילדיה מר' אייזיק נשארו ברומניה. ביקרתי בבית הקברות בצפת וקיוויתי למצוא את קברה, שהכיתוב עליו עשוי לפתור תעלומות. צפת עברה רעידת אדמה עזה ביותר ב-1837 ורעידה נוספת ב-1927. רוב הקברים כיום מחוזקים בשכבות ביטון על גביהם וכל זכר לשמות נמחק מהם ורק מעטים מאד נושאים עדיין מצבות עם כתובות. את קברה של ביילא, לא מצאתי.

לגבי אבותיו של ר' אייזיק מבורשה לא ידוע דבר. על יוחסיה של ביילא נרחיב בהמשך. לא ידועים בניו של ר' אייזיק, פרט לצ'רנה, מכתב היוחסין שלנו, שהייתה אשתו של הרב אפרים זלמן טויבר ואמו של ר' יצחק אייזיק טאובר, בעל "מטל השמים".

מקורות: האנציקלופדיה לחסידות (י. אלפסי, תש"ם, עמ' שע"ז), מצבת קדש (י. גרינוולד, ניו-יורק תשנ"ד, עמ' 23), חכמי טרנסילבניה (י. כהן, ירושלים תשמ"ט, עמ' 266 ופרק ט'), תולדות היהודים בטרנסילבניה במאות ה-18 וה-19 (יצחק פרי, בני-ברק תשס"א, עמ' 274), זיכרון לראשונים – העיר סיגט וגדוליה (י. גרינוולד, סטמר תשכ"ט), פנקס הקהילות (רומניה 2, בורשה, עמ' 95), מגדולי התורה והחסידות (ספר י"ב, א. ברומברג, ירושלים תשי"ז, הפרק על יעקב מליסא), ספר זיכרון בורשה (ג. שטיין, ק. מוצקין תשמ"ה, ר' אייזיק אינו נזכר), מאורי גליציה (מ. וונדר, ערך מנחם שטרן) וכתב היוחסין שלנו.

אבותיה של ביילא, אשת ר' אייזיק מבורשה

אמה של צ'רנה

בכתב היוחסין שלנו, נאמר על צ'רנה, אשתו של ר' אפרים זלמן טויבר (ואמו של ר' יצחק אייזיק טאובר) שהיתה "בת הרה"ג ר' אייזיק אב"ד בורשה ובת האשה ביילא מנ"כ בעיר צפת ת"ו והיא היתה בת הרה"צ ר' ליבלי מפשניזין והוא היה בן הרה"צ ר' יאסקע מראמפאלי והוא היה בן הרב ר' יודא ליב מרהטין". שלשה אישים אלו, שנזכרים גם בכתב היוחסין, המופיע ב"צפונות", הם בלתי ידועים ואיני יודעת להוסיף עליהם פרטים.

שלשתם גרו במזרח גליציה, במחוז סטניסלבוב, הנזכר כבר לעיל בסיפור משפחתו ויוחסיו של ר' קאפיל חסיד. פשניזין היתה בנפת קולומיי, הוקמה במאה ה-18 כעיר פרטית של האצולה וראשונים היהודים עסקו בה בחכידה, פונדקאות, מסחר ומלאכה. במאה ה-19 כבר היו שם למעלה מאלף יהודים וב-1843 קבע שם את מושבו ר' צבי הירש הגר ב"ר דוד מזבליטוב, בנו של ר' מנחם מנדל מקוסוב, בנו של קאפיל חסיד (פנקס הקהילות, פולין 2, עמ' 420). ר' ליבלי, אביה של ביילא, חי כפי הנראה במחצית השנייה של המאה ה-18 (בהנחה שצ'רנה נולדה סביב 1820, הרי ביילא נולדה לקראת סוף המאה השמונה-עשרה). לא ידוע מי היה הרב של פשניזין באותה עת, ייתכן והיה זה אפילו ר' ליבלי עצמו, אך הקהילה היתה אז קטנה ואין התייחסות אליה בספרות בתקופה זו.

ר' יאסקע, אביו של ר' ליבלי, היה מראמפאלי. לא מצאתי עיירה בשם זה, אך במחוז סטניסלבוב היתה עיירה בשם מריאמפול (שם עמ' 307) וייתכן ששם חי ר' יאסקע. ב-1765 היו שם 188 יהודים בלבד. במחצית הראשונה של המאה ה-18, הייתה הקהילה מסונפת לקהילה אחרת (ייזופול) ובמחצית השנייה של המאה הייתה כבר עצמאית. הרבנים הידועים מהתקופה: ר' משה ב"ר אהרן ב-1747 ור' מרדכי ב"ר יונה, שנזכר בכתב מסים מ-1765 (פנקס הקהילות, מאורי גליציה).

ר' יהודה לייב מרהטין נולד כנראה בתחילת המאה ה-18 או בסוף המאה שלפניה. בעיר רהטין היו במפקד של שנת 1765, 797 יהודים. כבר בסוף המאה ה-17 נודעו בה רבנים, הראשון מביניהם היה ר' משה ב"ר דניאל. ב"מאורי גליציה" מצאתי רב בשם ר' יהודה לייב יולס, שבא מקראקא לכהן ברהטין.

הוא חתום בשנים 1707-1717 בפנקס קראקא, נפטר בתפ"ז (1727) ועשוי בדוחק להתאים לזמנו של יהודה שלנו.

בכתב היוחסין שלנו, כתוב לגבי ר' יהודה לייב מרהטין, שהיה אחיו של ר' שלמה, שהיה אבי אביו של ה"באר מים חיים". בכתב הדומה, המופיע ב"צפונות", כתוב, שהיה אחיו של ר' שלמה, אביו של ר' חיים מצ'רנוביץ, בעל ה"באר מים חיים" על התורה. בהמשך נקדיש פרק לר' חיים טירר, רבה של צ'רנוביץ, שנקרא ע"ש ספרו "הבאר מים חיים".

בכתב שלנו כתוב אמנם, שר' יהודה לייב מרהטין היה אחיו של שלמה, אבי אביו של ר' חיים, אך ידוע, ששם אביו של ה"באר מים חיים", היה שלמה ולכן נסמך על מה שכתוב ב"צפונות".

ה"באר מים חיים" היה אדם מפורסם ועיון ביוחסיו ילמד גם על יוחסיה של ביילא ושל אבותיה האלמונים, כי יש להם אבות משותפים. חלק נכבד מהמקורות על ה"באר מים חיים" יודעים לספר, שהיו לו יוחסין לב"ח (ר' יואל סירקיס בעל "בית חדש") ולבעל "חלקת מחוקק", ר' משה לימא, אם כי לא ברור על מה הם מסתמכים (הבאר מים חיים עצמו לא מזכיר יוחסין אלה). מספר מקורות (מאורי גליציה ערך טירר, א"י של מעלה ועוד) מספרים, שר' שלמה, אבי ר' חיים טירר, היה מבני בניו של ר' רפאל מיזליש בעל "תוספת שבת", שהיה רב בפריצק ובהורוכוב ב-1760. המקור העיקרי לכך הוא נספח בשם "תו החיים" שנדפס יחד עם אחד מספריו של ר' חיים טירר, "שער התפילה" ונמצא רק בהוצאות תשכ"ט ותשט"ו. הרב ש.מ. הולנדר, כותב המסמך, מעיד על עצמו, שהוא וגם ר' שלמה אביו של ר' חיים מצ'רנוביץ היו צאצאי ה"תוספת שבת".

על שער הספר "תוספת שבת" רשומים יוחסיו של המחבר, ר' רפאל מיזליש, למספר חכמים חשובים וכך פתחנו ענף נוסף של חכמים וגדולים, שהיו גם כן אבות משפחתנו, דרך ביילא, אם אמו של ר' יצחק טאובר ז"ל. שמות החכמים הרשומים על שער הספר וכן בהקדמה, שכתב ר' רפאל לספרו הם: בעל הב"ח ובעל "חלקת מחוקק", המופיעים גם ברוב המקורות כאבותיו של ר' חיים טירר ובנוסף עליהם, הרמ"א (ר' משה איסרליש המפורסם, בעל המפה על השולחן ערוך!), בעל "משאת בנימין" (ר' בנימין אהרן סלניק) וחתנו ר' חיים מנחם מן מווינה.

אם אכן בעל "תוספת שבת" הוא מאבותיו של שלמה, אבי ה"באר מים חיים", הרי הוא גם מאבותיו של אחיו של שלמה, ר' יהודה לייב מרהטין, שהוא מאבותינו ולכן כל החכמים הללו הם ג"כ מאבותינו. בנספח "תו החיים", המספר את תולדותיו של ר' חיים טירר, בחלק שנכתב ע"י הרב שמואל מאיר הולנדר, מופיעה הקדמה שאינה מלשונו של הרב, כי היא מזכירה אותו בגוף שלישי: "תולדות הרב הק' הבאר מים חיים" שהיה אבד"ק הראשון לק"ק טשרנאביץ (שהיה מכונה טירער) נתקבל מפי הרה"ג ש.מ. הולנדר... שהוא ש"ב (שאר בשרו) של הח"ק באר מים חיים, שזקנו ה"ג ר' בנימין זאב בלומנפלד היה אב"ד ור"מ בתוך העיר לבוב, וזקנתו היה שמה אסתר בתו של נכדתו של ה"צ ואליש מסקולא ואמו של זקנתו היתה שמה רילה והיתה נכדתו של הרה"צ ר' רפאל מיזליש אב"ד דק"ק הורחב בעל מחבר ס' "תוספת שבת" על הלכות שבת וכמו י"א שנים לפני פטירתו נתקבל לאב"ד הוריץ והוא היה בן הרה"ג חיים זצ"ל אחד מבניו של הרה"ג בעל מחבר ספר "חלקת מחוקק" על אה"ע ונצר משרשי הב"ח וענף עץ אבות מענפי האילן מוהר"ר מנחם מן ז"ל, חתן הגאון בעל משאת בנימין ודור עשירי להגאון ר' משה

איסרליש ז"ל בעמ"ח הרמ"א כמו שכתוב בהשער של התוספת שבת וגם נכתב שם מבנו שבעמ"ח לית חן היה דודו, ואביהם של הרמ"א ק"ר חיים מצ'רנוביץ והה"ק ר' הירש מיוחס היה ג"כ מבניו של התוספת שבת. ע"כ היה הגאון בעמ"ח הבאר מים חיים נכדו של התוספת שבת.

אמנם, אכן בשער הספר "תוספת שבת" וגם בהקדמה לספר, פרי עטו של המחבר, מיוחס המחבר, ר' רפאל מייזליש, לרמ"א, לב"ח, לבעל חלקת מחוקק וכו', אך לא ברור, מה המקור לקביעה "אביהם של הבאר מים... היה מבניו... של התוספת שבת". אולי הוא מסתמך על חתימתו של הרב הולנדר על חיבורו: "כל זה כתבתי לכבוד ש"ב הה"ק בעמח"ס באר מים חיים ז"ל שהיה נכד זקני בעל מחבר תוספת שבת". בעל ההקדמה בת ימינו על ה"תוספת שבת" (אשר עקשטיין, מצאצאיו של התו"ש) מביא מקור נוסף, שלפיו אביו של ר' חיים טירר היה מנכדיו של התו"ש (תולדות האדמו"ר משאץ בראש תהלים תהלה לדוד מאת הרב אברהם דוד ירושלים תשל"ד) ושם הוא מזכיר את ר' צבי מפודהייץ, שהיה אחי אביו של הבאר מים חיים והיה בן בנו של התוספת שבת.

חלק מהמקורות מעלים ספקות: כיצד ייתכן, שהבאר מים חיים, שכתב גם הוא ספר על שבת, "סידורו של שבת", לא הזכיר דבר מספרו של "זקנו" התוספת שבת, שגם הוא עוסק בנושא השבת? לכן, הם טוענים, שהקשר אינו אמין. לעומת זאת, האזכור של יוחסיו של הבאר מים חיים לב"ח ולחלקת מחוקק, במקורות שאינם מתייחסים לתוספת שבת, מאושש את הגרסה, שר' חיים טירר הוא מצאצאיו של התוספת שבת.

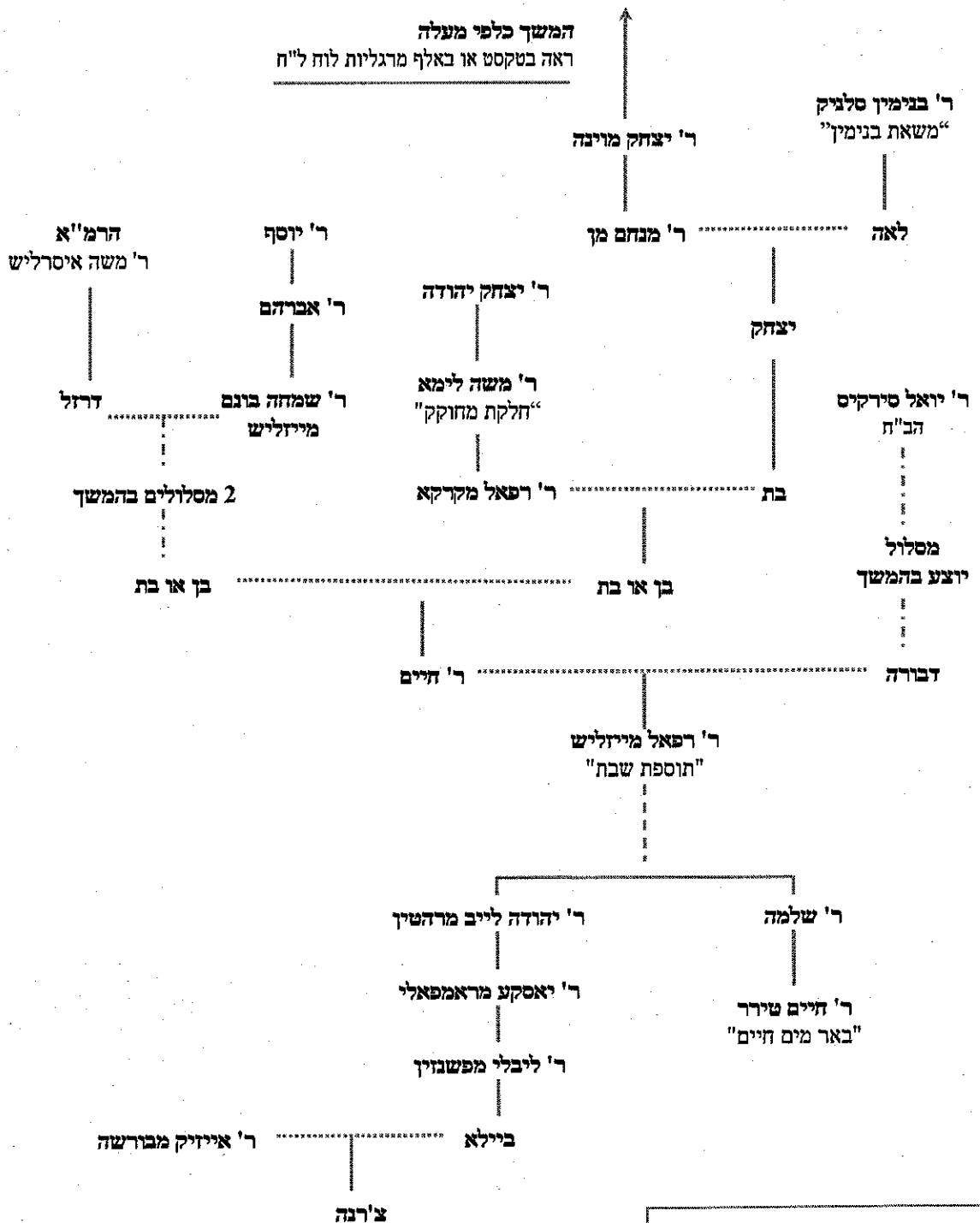
ר' רפאל מייזליש, התוספת שבת, אינו מפרט בספרו את מסלול היוחסין המוביל ממנו אל חמשת האישים הדגולים. מספר מלומדים ניסו לפענח את הקשרים הללו (בעיקר הרב מאיר וונדר בספרו "אלף מרגליות", רצ"ה הורביץ ב-"לתולדות הקהילות בפולניה" וכן ב"ייחוס בעלזא" של יודלוב). אנו נפרט את השערותיהם בדיונו לגבי כל אחד מהאישים. לגבי הרמ"א, יש הסכמה, שהתוספת שבת, רפאל מייזליש, הוא כנראה מדרעזיל, בת הרמ"א, שנישאה עם הרב שמחה בונם מייזליש וזאת מן הסתם, על בסיס שם המשפחה הזהה.

בתרשים הבא נסכם את הידוע לנו בינתיים, מפרק זה, על אבותיה של ביילא. בהמשך יובאו ההצעות השונות למסלולי היוחסין, אך עם זאת, למען הקלת ההבנה של הקשרים, הכנסתי לתרשים מעט קשרים, שנובעים מההצעות.

מקורות:

כתב היוחסין שלנו, צפונות י"ד עמ' ק"ו, פנקס הקהילות פולין 2 (פצ'ניזין, מריאמפול, רוהטין), באר מים חיים (מהדורות תשנ"ב ותשנ"ג), מאורי גליציה (טירר ח"ג עמ' 165, מייזלש אלכסנדר עמ' 783), אלף מרגליות (לוחות כ"ה ול"ח), תו החיים (נספח לשער תפילה תשכ"ט), תוספת שבת (ר. מייזליש, הקדמה א. עקשטיין, ברוקלין תשנ"א), א"י של מעלה (י. גרינשטיין), תהילים תהילה לדוד (אברהם דוד אב"ד בוטשאטש, ירושלים תשל"ד, מג"י בראש הספר)

אבותיה של ביילא

קשר בן אב לבן
קשרי נישואים
קשר בן סב לנכד
קשר צאצאות

ר' חיים טירר מצ'רנוביץ – ה"באר מים חיים"

ר' חיים טירר מצ'רנוביץ, הידוע ע"ש ספרו "באר מים חיים", אינו מאבותינו.

הוא אחיינו של ר' יהודה לייב מרהטין, שהוא מאבותינו (מאבותיה של ביילא, אם אמו של ר' יצחק אייזיק טאובר). החלטתי להקדיש לו פרק, כיוון, שהוא נזכר בכתב היוחסין שלנו וגם מכיוון, שאבותינו ואבותיו משותפים ודרכו נוכל ללמוד על אבותינו.

ר' חיים נולד לפי השערת מקורות שונים, בין תק"כ לתק"ל (1770-1760) בכפר ליד בוצ'ץ, אשר בפולין. התאריך תק"ל, שאותו מציעים חלק מהמקורות, אינו מתקבל על הדעת, כיוון, שתשע-עשרה שנה לאחר מכן, כיהן כבר ר' חיים כרבה של העיר צ'רנוביץ וזאת לאחר, שהספיק כבר לכהן כרב בעיירה או שתיים. אביו, ר' שלמה, היה בעל בית מרוח ושני סיפורים מדגימים את מסירות נפשו לעשיית מצוות. לפי הסיפור הראשון, אחד מאחיו של ר' שלמה מת עשיר, אך ללא בנים ור' שלמה יצא למסע ארוך, עתיר תלאות, על מנת לחלוץ לאשת אחיו, שגרה בכפר נידח ומרוחק מאד ממקום מגוריו של ר' שלמה. כאשר הגיע סוף-סוף למקום היישוב, בו גרה האישה, התברר, שאין שם בית דין ראוי ושוב נאלץ ר' שלמה לנדוד, הפעם יחד עם גיסתו לעיר, בה יש יהודים ובית דין ראוי. לאחר ביצוע החליצה, הציעה הגיסה העשירה לר' שלמה כסף עבור טרחתו ולו לפחות עבור הוצאות הדרך, אך הוא סרב לקחת כסף. בדרכו הביתה, בבית המלון, ניגש אליו זקן מסתורי, שכמובן לא היה אחר מאשר אליהו הנביא, וגם הוא הציע לו כסף ושוב סרב. מאוחר יותר, בחלום לילה, הודיעו לו מן השמים, שיזכה לבן גאון והוא כמובן רבנו חיים. סיפור אחר קשור לעבודתו, כבעל בית מרוח. ר' שלמה היה משתמש בשליח על מנת למכור את החמץ לפני פסח (אולי כי הרב שטיפל במכירה גר בעיר). פעם אחת פגש ר' שלמה בשליח בחול המועד ומהכרת פניו של השליח הבין, שהלה שכח לבצע את המכירה. כאשר השליח הודה, שהוא אכן שכח למכור את החמץ, מיהר ר' שלמה הביתה ושפך את כל היי"ש שבבית המרוח ושרף את החמץ וכל כליו. ר' שלמה ציווה על אשתו להכין סעודה גדולה והביא כלי זמר, על מנת להגות את מצוות ביעור חמץ, שהזמנה לו באופן שכזה. הנכרים, שראו את היי"ש נשפך, מיהרו למקום לקחת יי"ש בחינם ואפילו ליקקו את האבנים, עליהם נשפך היי"ש והשתכרו. בעל האחוזה, שממנו חקר ר' שלמה את בית המרוח, חשב, שר' שלמה השתגע, או שהוא מתכנן איזו מזימה לשכר את בני המקום ולכן החליט לאסור אותו. ר' שלמה נמלט בעוד מועד, אך בחוסר כל. ייתכן, שסיפור זה מסביר, מדוע חלק מהמקורות טוענים, שר' שלמה היה "מרבין תורה". אולי בכך עסק לאחר חיסול בית המרוח.

ר' חיים למד בצעירותו אצל ר' הירש קרא בעל "נטע שעשועים" בעיר בוצ'ץ. רק לאחר מכן דבק במגיד מזלוטשוב. מקור עיקרי ממנו שאבו רוב המקורות את סיפור חייו של ר' חיים, הוא קונטרס בשם "תו חיים", שכתב הרב שמואל מאיר הולנדר, קרוב משפחה של רבנו, בתחילת המאה ה-20. חלקו האחר של הקונטרס נכתב ע"י ר' יחיאל קליין, בתש"ד (1944). שתי העבודות בצירוף סיפורים מאנשים נוספים, צורפו כנספח למספר מהדורות של הספר "שער התפילה", שכתב רבנו חיים (אך כנראה צורפו רק למהדורות תשט"ו ותשכ"ט). חלק מהחומר נבע משמועות ומשיחות עם אנשים בערים בהם חי. אחת

מהשמועות מספרת, שבצעירותו שימש ר' חיים כמלמד. משרת הרבנות הראשונה שלו הייתה בעיירה בשם קריפטש. עד מהרה הסתכסך ר' חיים עם תושביה, כי הרבה להטיף מוסר ואלה פיתרוהו בערב שבת. הוא השיג משרת רבנות בעיר צ'רנוביץ (وهוא נחשב לרב הראשון בעיר זו), שהייתה אז קהילה קטנה וענייה. מכיוון, שקהילת קריפטש פטרה אותו בערב שבת, קילל את יושבי קריפטש, שעירם תיהפך לעיר מצער ואילו את קהילת צ'רנוביץ, שקיבלה אותו, ברך. ואכן קהילת קריפטש הצטמצמה ותושביה התרוששו, בעוד שקהילת צ'רנוביץ שגשגה ופרחה. לפי חלק מהמקורות (מאורי גליציה, א"י של מעלה ועוד, המסתמכים על "בית ישראל"), הספיק לכהן גם בעיירה בשם קוזובה עוד לפני כהונתו בצ'רנוביץ ולא ברור אם היה זה לפני או אחרי קריפטש. אנשי צ'רנוביץ היו עניים כאשר התחיל לכהן שם ולא יכלו לשלם לו משכורת. במקום שכר, הם מסרו לו בית גדול של אחד הנגידים לשמש לו למגורים ואת החלק, שלא יזדקק לו למגורים, ישכיר ומוזה יתפרנס.

לפי מסמכים רשמיים, המצוטטים במקורות (למשל, סיני ס"ח מאמר של פלדמן), כיהן ר' חיים בצ'רנוביץ מתקמ"ט ועד תקס"ז (1789-1807), דהיינו 18 שנה. ר' הולנדר (תו החיים) סיפר, שביקר בצ'רנוביץ בתרע"ג (1913) וראה את בית מדרשו של ר' חיים. השמש סיפר לו, שמתחת לסטנדר נמצא בור קטן ובו כתב עם תולדות הבית והוא אף הראה לר' הולנדר עותק של הכתב, שהיה ברשותו ושם היה כתוב, שר' חיים שימש ברבנות בצ'רנוביץ 23 שנה. חלק מהמקורות מסתמכים על כתב זה בקבעם שרבנו כיהן בצ'רנוביץ 23 שנה. בשנת תק"ן (1790) כבר קיבל מינוי מהשלטונות להיות רב לכל בוקובינה. ר' חיים היה נוהג לעבור לפני התיבה בשבתות ובחגים, להתפלל את כל התפילות ואף לקרוא בתורה ולפעמים אנו מוצאים רבנים, המספרים, שלכבודם חרג ממנהגו, וכאשר בקרו בשבתות בעירו, כבדם בתפילה לפני התיבה. המקורות מספרים כיצד נוף באנשים שחיללו שבת ואותם אנשים נענשו בעוני ולפעמים אף יותר מכך (אור הגליל, תו החיים). מנגד, ישנם גם סיפורים לפיהם ברך אנשים והברכה התקיימה, כמו אותו סוחר בשם הירש, שהגיע לצ'רנוביץ בערב שבת והפקיד את מעותיו אצל רבנו. זמן קצר לאחר מכן, הגיעה אישה עניה, שבאה לבקש כסף בדחיפות להכנסת כלה ורבנו מסר לה את הפיקדון. הסוחר לא כעס במוצאי השבת, כאשר שמע לאן נעלמו מעותיו. רבנו רצה לברך אותו, אך הסוחר אמר, שלא חסר לו מאום. ר' חיים ברך אותו, שיזכה לחוש התעלות בכל שבת ופניו יזהירו בזוהר מיוחד. ואכן כך היה, עד שאשתו של הסוחר באה להתחנן בפני רבנו, שיסיר ממנו את הזוהר, כי הוא מפחיד את כל רואיו (אור הגליל, תו החיים, ההקדמה לבאר מים חיים תשנ"ב). אגדה אחרת מספרת שבכל שבת עד למוצאיא, היה מתגדל בראש, כלומר, קומחו הייתה נעשית גבוהה יותר כדי ראש (מאורי גליציה, ימי זיכרון וחלק מההקדמות לבאר מים חיים).

אמנם כהונתו בצ'רנוביץ הייתה בתיאום עם השלטונות ובשנים הראשונות לא היו כל בעיות עם השלטון, אך לקראת סוף המאה החל להסתבך אתם. שתי גזרות, שגזרו השלטונות גרמו לו לצאת למלחמה: האחת, שלא להתקהל לשם תפילה בציבור והשניה, שעל הילדים ללמוד בבתי ספר ציבוריים ולא בבתי ספר יהודיים, כפי שנהגו. לפי המאמר ב"סיני", ר' חיים נקנס על עריכת תפילה בבית פרטי בשנת 1795. ההסתבכות האחרונה הייתה בקשר לגזירת גירוש, שתוכנה ע"י השלטונות האוסטריים, שהיו מודאגים מעודף הגירה של יהודים מגליציה לבוקובינה. ר' חיים החל לאסוף כספים, כדי להלחם

בגזירה והשלטונות ראו בכך מרד ופתחו בחקירה ויש אומרים שאף נאסר (סיני, תו החיים, ההקדמה לבאר מים חיים תשנ"ג ועוד). בשלב זה החליט רבנו, שהאדמה בוערת לרגליו ועזב את צ'רנוביץ. היה בדעתו לעלות לא"י ואת בית מדרשו מסר לגבאי, בתנאי, שימשיך להחזיק שם בית מדרש ובאותו הבית ביקר הרב הולנדר ב-1913 ושם ראה את עותק כתב היד, המספר את גלגלי הבית וממי נמסר למי, על מנת שימשיכו לשמור על צביונו כבית מדרש.

עברו עוד מספר שנים, עד שרבנו הגיע לא"י. בשש או שבע השנים, מאז עזב את צ'רנוביץ ועד שהגיע לא"י, כיהן כרב בשלש ערים נוספות: בוטשאן, מוהילב וקשינוב. המקורות מתחבטים בסדר הזמנים של כהונתו בשלש ערים אלו, כיוון שהוא עצמו נהג לחתום על הקדמות והסכמות מתקופה זו בלשון הכוללת את שלש הערים כגון: "ר' חיים ב"ר שלמה החונה פה מהלוב, בטשאן וקשינוב" (ההקדמה לגליא רזא תקע"ב), או "אב"ד מאהלוב ומדינות וואלהי באטשאן וקשינוב" (בהסכמתו לספר לבוש שרד משנת תקע"ב, 1812), או "חיים במוהר"ש זללה"ה החונה במהלוב ובאטשאן וקעשענוב וטשערנאוויץ והגליל" (בהקדמתו לספרו "סידורו של שבת") וכן הלאה. רוב המקורות קובעים מבין שלש אלו את בוטשאן, כמקום הראשון, בו כיהן כרב לאחר צ'רנוביץ, כי נמצאו חתימותיו על "מעשה בית דין" (תק"ע) ועל הסכמות ל"דגל אפרים" (תקס"ח 1808) ו-"אור פני משה" (תקס"ט 1808), מהשנים הראשונות לאחר עזיבתו את צ'רנוביץ, בהן ציין את מקומו כבוטשאן בלבד. מנגד, מעניין לציין, שבמסמכים מצפת, כולל מצבתו, הוא מכונה ר' חיים מבוטשאן. הדעת נותנת, שכיהן במקביל בשלוש הערים הללו, לפחות לאחר 1810, אם כי פלדמן במאמרו ב"סיני" מצביע על כך, ששלוש הערים הללו אינן סמוכות זו לזו ואף היו שייכות בתקופה ההיא למדינות שונות (אוסטריה, מולדביה ורוסיה). לי נראה בכל זאת, כפי שסובר בעל "א"י של מעלה", שאכן שימש שם במקביל, אולי במשרה לא רשמית וראה עצמו כאב הרוחני של שלוש קהילות אלה, בתקופה האחרונה לפני עלייתו לא"י.

חלק מהמקורות עומדים על הערצתו של ר' חיים טירר לר' יחיאל מיכל "המגיד מזלוטשוב", שהגיע לא"י בערוב ימיו. גם ר' חיים הזכיר את חלומו לעלות לא"י, בהקדמה, שכתב לספרו "סידורו של שבת", על ענייני שבת, הספר היחיד, שהוציא לאור בעודו בגלות והספר היחיד שיצא לאור עוד בחייו, במהלוב תקע"ג (1813). התאריך המדויק של עלייתו לארץ אינו ידוע, אך לפי ראיות שונות, ארע הדבר בסוף תקע"ג, או בראשית תקע"ד (1814). אנו מוצאים את עקבותיו בתקע"ג, עדיין בגלות (למשל, בהסכמתו על "ארח לחיים" ואולי אף בהדפסת ספרו הראשון) ובתקע"ד כבר מוצאים מסמך על קניית בית בצפת (ביום כ"ו טבת, לפי מאורי גליציה, אור הגליל, א"י של מעלה). בצפת שקע רבנו בכתיבת ספרים ואין אנו שומעים עוד על פעילותו הציבורית, כפי ששמענו בהיותו עדיין במזרח אירופה. הוא ממשיך ומסיים את ספרו המפורסם "באר מים חיים", על התורה, שכנראה החל בכתיבתו עוד באירופה. הספר נשלח לאירופה לפני תקע"ז (1817), כי אנו מוצאים הסכמה על הספר, משנה זו, מר' אברהם יהושע בעל "אוהב ישראל" מאפטא, שהיה גם מחותנו של רבנו. בתק"פ (1820) נדפס הספר לראשונה (בסדיקלאב), כפירוש לתומש ורק לאחר למעלה מעשר שנים, כספר בפני עצמו (מוהלב תר"ט ו"א תקצ"ט). מאז נדפס במהדורות רבות. המקורות מתארים את הפירוש, כפירוש על דרך החסידות, או כפירוש על דרך

הפרד"ס. כדוגמא, ניתן להביא את הפירוש לפסוק "ושרי עקרה אין לה ולד". ר' חיים עומד על כפל הלשון "עקרה" ו- "אין לה ולד". מה בא להוסיף הביטוי השני? הוא מפנה את תשומת ליבנו לכך, שגם בפסוק "פרו ורבו" יש כפל לשון וההסבר לכך הוא, שאחד מהלשונות מכוון לבריאת בריות גשמיות, אנשים בשר ודם, ואילו הביטוי השני מדבר על יצירת נשמות בלבד, המחכות להיכנס לגופו של נכרי המבקש להתגייר. נשמות אלו נוצרות ע"י מעשים טובים. מאחר ואברהם ושרי עסקו בגיור ("את הנפש אשר עשו בחרן" מפרשים בכך, שגייירו אנשים), היה שייך להזכיר כאן את שני סוגי הבריות.

ספר נוסף שכתב רבנו הוא "שער התפילה", בנושא התפילה, הכתוב בסגנון קבלי ונתפרסם לראשונה בסדיקלב ב-1825. ספרו הרביעי "ארץ החיים" התפרסם הרבה לאחר מותו (נדפס בצ'רנוביץ תרכ"א, 1861) והוא ליקוטים מדבריו על ישעיהו, תהילים, חלק מהמגילות וחידושים על מסכת ברכות. לפי דבריו בהקדמה לספרו "סידורו של שבת", פרט לארבעה ספרים אלה, היו עוד באמתחתו, ספר על חידושים בש"ס וכנראה גם שו"ת, שלא הספיק להוציא לאור.

מימיו בצפת ידועה האגדה הבאה. בעודו בגלות, הגיע אליו שליח מא"י וסיפר לו, שאבני צפת מזהירות בזהר מיוחד. כאשר הגיע רבנו לצפת, לא ראה באבניה כל ייחוד ורץ לביתו של השליח לקבול בפניו על שהטעהו. השליח אמר לו, שצריך להיות בעל מדרגה כדי להבחין בתופעה. לאחר שהייה של זמן מה בצפת, החל רבנו להבחין בזהרן של האבנים וידע שהגיע למדרגה.

יש הסכמה רחבה, שרבנו נפטר בכ"ז כסלו, אך לגבי השנה יש מחלוקת. במקורות הישנים נכתב, שרבנו נפטר בתקע"ג (1813), בהסתמך על נוסח מצבה, שהועתק ממקור למקור, שהראשון הוא לדעתי, "ספר ירושלים" של לונץ. מאוחר יותר שמו לב לאותות החיים ממנו עוד בגלות משנת תקע"ג (כמו ההסכמות ופרסום ספרו הראשון) ולאות החיים מצפת מתקע"ד (שטר קניית הבית) ולכן לא ייתכן שנפטר בתקע"ג וכנראה הרישום על המצבה לא נקרא נכון. יש החושבים שנפטר בתקע"ו ויש הגורסים שנפטר בתקע"ח (1816, או 1818). סיפרתי כבר בפרק "אבותיה של ביילא" על מראהו של בית העלמין העתיק של צפת היום. רעידות אדמה קטלניות, במיוחד זו של 1837, הרסו קברים רבים. ערמות של ביטון יצקו על הקברים כדי לחזקם, כך שאין לדעת מה היה כתוב עליהם. כל מקור יודע לספר שהוא קבור במערה, בשכנות לרבנים חשובים, אך שמות הרבנים משתנים ממקור למקור. לדעתי, נפטר ר' חיים בתקע"ז (1817) וזאת לאור ממצא מדהים, המופיע בהסכמה של ה"אוהב ישראל" מאפטא על הספר "באר מים חיים". ההסכמה נכתבה בתקע"ז ובה כתוב "ר' חיים נ"י" (נרו יאיר, כלומר, עדיין חי), אך בהמשכה של ההסכמה, מספר הרב המסכים בקצרה את תולדותיו של ר' חיים והמקומות בהם כיהן כרב ומסיים בעלייתו לארץ הקדש "שם שבק חיים". כנראה החל האוהב מאפטא לכתוב את ההסכמה, בעוד רבנו בחיים, אך בטרם ירד הספר לדפוס, נפטר רבנו והוא הוסיף את "שבק חיים", אך לא מלאו ליבו לשנות את הכיתוב "נ"י".

כפי שסופר לעיל, ארבעה ספרים כתב רבנו, שרק הראשון, שנכתב בגלות, פורסם עוד בחייו והוא "סידורו של שבת". שלשת האחרים: "באר מים חיים", "שער התפילה" ו"ארץ החיים" נשלחו מא"י ופורסמו לאחר מותו. רבנו כתב הסכמות לספרים רבים: "דרך החיים" (צ'רנוביץ 1802), "דגל מחנה אפרים" (מבוטושאן תאריך לא ברור), "מנחת יצחק", "ארח לחיים", "אור פני משה" (מבוטושאן

תקס"ח/ט). הוא גם יזם הוצאה לאור של ספר בשם "גליא רזא" של תלמיד האר"י וכתב לו הקדמה (תקע"ב). תשובות שלו נמצא ב"בית אפרים" (ל"ח), "נטע שעשועים" (ע', ע"ט), שו"ת ר"מ איגרא (י"ב, י"ז, שאלות מנוסחות ממנו, בל"ח תשובה אליו).

ועתה, לאבותיו של ר' חיים טירר. סיפרנו כבר לעיל על אביו, ר' שלמה והוא נזכר בכל חתימותיו של ר' חיים טירר על ההסכמות שנתן לספרים של אחרים ומההקדמה שכתב לספרו. ר' חיים לא מציין שום יוחסין אחרים וגם מההסכמות של אחרים על ספריו, לא ניתן ללמוד על יוחסיו. יש מקורות לפיהם היה מיוחס לב"ח ולחלקת מחוקק, ר' משה לימא (למשל, ימי זיכרון, הקדמות לבאר מים חיים תשנ"ב ותשנ"ג) ולא ברור על מה הם מסתמכים. מספר מקורות, כמו "אלף מרגליות", ההקדמה ל"תוספת שבת" (ברוקלין, תשנ"א) ועוד, מייחסים אותו גם לר' רפאל מיזליש בעל "תוספת שבת" וזאת כנראה בהסתמך על קונטרס "תו החיים". רק דור אחד, כנראה, מפריד בין ר' רפאל ובין אביו של ר' חיים, כי ר' חיים נולד בשנת 1760 לערך ואילו ר' רפאל נולד סביב 1700. ייחוס זה חשוב, מפני שעל שער הספר "תוספת שבת" כתובים יוחסיו של המחבר, ר' רפאל, אל הב"ח, חלקת מחוקק, בעל "משאת בנימין" וגם אל הרמ"א! ואם אכן ר' חיים הוא מצאצאו של ה"תוספת שבת", הרי הוא גם צאצא של הרמ"א (ר' משה איסרליש בעל המפה לשו"ע), של ר' יואל סירקיס בעל "בית חדש", של ר' משה לימא בעל "חלקת מחוקק" ושל ר' בנימין אהרן סלניק בעל "משאת בנימין". ואם אביו של ר' שלמה הוא צאצא של כל אלה (ככתוב ב"תו החיים"), הרי גם אחיו של ר' שלמה, יהודה לייב מרהטין הוא צאצא של כל האישים הללו וכן גם אנחנו.

זוגתו של ר' חיים הייתה חנה אסתר. "מאורי גליציה" מביא אגדה, לפיה בצעירותו, רבנו כמעט נתפש ע"י הס"מ ולכן הובטחה לו אישה רגזנית. אגדה אחרת ממחישה את רגזנותה: פעם בא הרב שלום מאוזרן להתארח אצל רבנו, באופן בלתי צפוי. הרבנית צעקה, שאין בידה מנה נוספת והגישה לשולחן לחמנייה אחת עם צלחת רוטב אחת וכף אחת. ר' חיים ניסה לשכנע את האורח להתחלק עמו במזון, אך האורח הנבוך נטה לוותר. ר' חיים הפציר בו מאד וכך אכלו שניהם חליפות מאותה הכף וחילקו את הלחמנייה לשניים (תו החיים).

היו לרבנו שני בנים: האחד, ר' יעקב יוסף, היה רב במוהלב והיה גם חתנו של ר' יצחק מקאליס, בנו של ר' משה חיים אפרים, בעל "דגל מחנה אפרים" (שרבנו נתן הסכמה לספרו). האחר, קלמן-קלונימוס, נישא עם בתו של האוהב ישראל מאפטא (שהסכים על ספרו של רבנו). על אותו קלמן סופר, שהיה משחק בקלפים במקומות, שהיו מגישים בהם מזון לא כשר ולכן אשתו ביקשה ממנו גט. ר' חיים ביקש מהאוהב ישראל לא להפסיק את הקשרים ביניהם למרות הגירושין. מספרים, שלפני עלייתו לארץ הצליח להחזיר את הבן בתשובה ואף הבן עלה לארץ והוא קבור בה. שלוש בנות ידועות לרבנו, האחת, נישאה עם ר' יצחק אייזיק מבוטושאן, השניה עם ר' שמואל שמלקע הורביץ מרומאן והשלישית, דבורה שמה, אשת ר' אהרן אב"ד בוטושאן, קבורה ג"כ בארץ.

מקורות:

ימי זיכרון (כ"ז כסלו), מאורי גליציה (ערך טירר), א"י של מעלה (י. גרינשטיין, ת"א תשמ"ה), תו החיים (נספח לשער התפילה תשכ"ט), הקדמות לבאר מים חיים (ירושלים תשנ"ט מאת וידבסקי, י-ם תשנ"ג מאת אייזנשטיין, י-ם תשנ"ב מאת הוכמן), סידורו של שבת (חיים טירר, לבוב 1870), אור הגליל (י.ש. גפנר, ירושלים תשל"ו), אנציקלופדיה לחכמי ישראל (גליס), מקורות וקורות (י. כהן, ירושלים תשמ"ב עמ' 466), סיני (כרך כ"ח תשל"א, מאמר של א. פלדמן), שה"ג החדש (ח' י"ד), כנסת ישראל (ש. י. פין, ורשה תרמ"ז), תולדות חכמי ירושלים (א. פרומקין י-ם תרפ"ט), ספר ירושלים (לונץ תרמ"א), פנקס הקהילות (רומניה, צ'רנוביץ), ארץ החיים (צ'רנוביץ תרכ"א), הקדמה לתוספת שבת (א. עקשטיין, ברוקלין תשנ"א), תהילים תהילה לדוד (אברהם דוד, ירושלים תשל"ד) וכן בשו"ת ובהסכמות שבהן קשור רבנו והמצוטטות בטקסט

ר' רפאל מייזליש, בעל "תוספת שבת"

מאבות הבאר מים חיים ולכן גם מאבותיה של ביילא

ר' רפאל מייזליש, מחבר הספר "תוספת שבת", היה מאבותיו של ר' חיים טירר, בעל "באר מים חיים" וזאת בעיקר על סמך עדות קרובים של השניים, הרב שמואל מאיר הולנדר (בקונטרס "תו החיים" המצורף לחלק מהוצאות "שער התפילה") וכן לפי מג"י האדמו"ר משאץ ב"תהילים תהילה לדוד". לפי זה, הוא גם מאבותיה של ביילא, אם אמו של ר' יצחק טאובר, מאחר ואחד מאבותיה, כפי שראינו לעיל, היה אחיו של ר' שלמה, אבי הבאר מים חיים.

לא הרבה ידוע על ר' רפאל והתרשמתי, שהיה אדם נחבא אל הכלים. לא ידוע מתי והיכן נולד, אך נראה, שהיה זה סביב שנת 1700, כי בנו, ר' אלכסנדר, שנולד ב-1740 (לפי מאורי גליציה), מספר, שהיה צעיר הבנים. בנוסף, בספר בשם "ליקוטי יהודה", שיצא לאור בתפ"ט (1729), מובא דבר משמו של ר' רפאל והוא מכונה שם "יניק וחכים" (כלומר, צעיר). ר' רפאל חי בהורוכוב שבווהלין ובשלב מסוים נתמנה לראש בית דין שם. ר' רפאל כתב ספר בשם "תוספת שבת" על הלכות שבת וערובין, תוך התייחסות לדברי הרמ"א. הוא התקשה להוציא את הספר לאור ("מפני טורח הדרך") ובנו הצעיר אלכסנדר, לקח על עצמו את המשימה. הספר הודפס בפרנקפורט ע"נ אודר בתקכ"ז (1767) והבן, ר' אלכסנדר, נסע להשגיח על ההדפסה ואף צרף לספר את חידושיו. כמו כן, כתב הקדמה, ממנה מצטייר ר' רפאל כאדם עני, שלא היה ביכולתו לרכוש ספרים רבים ולכן הסתפק בחזרה מתמדת על השולחן ערוך. ר' דוד טעבל מבראד וגם ר' איציק הורביץ מהמבורג, ששמשו במשך תקופה כלשהיא כאב"ד בהורוכוב, נתנו את הסכמתם לספר, תוך שהם מחמיאים לחכמתו. גם ה"נודע ביהודה" (הרב יחזקאל לנדא), שהתבקש ע"י הבן לתת הסכמה לספר, מודה, שלא קיבל את הספר לעיון, אך הוא מסכים עליו, מכיוון, שזכה להכיר את ר' רפאל והתרשם מחכמתו. אשר עקשטיין, מצאצאי המחבר, שהוציא מהדורה בת ימינו של הספר (תשנ"א), כתב הקדמה על תולדותיו ובה עמד על כך, שמעולם לא נמצאה הסכמה

ממנו על ספר ואפילו לא על ספר "מחנה ראובן" של תלמידו (המצטט מדבריו בלשון "מורי ורבי") וכן לא היה מעורב במחלוקות ובדיונים, שעמדו אז על הפרק ובהם חיוו דעתם רבנים שונים. המביא לבית הדפוס של ההוצאה הראשונה של הספר, כתב על השער: "לא היה ידו מספקת להביאו לביה"ד כי קשה עליו טורח הדרך כי נפשו איוותה להיות סגור ומסוגר בדלת אמות של הלכה". גם מהסכמות של אחרים על ספרו וגם מתוך דבריו, ניתן ללמוד, שהיה אדם מסתגר (למשל, בספרו, סימן שי"א ס"ק י'): "אין אתי לא רב ולא חבר לישא וליתן עימו בזה, רק אשר ישים אלקים בפי אותו אדבר". מגד, לפי דברי בן אחר, ר' חיים, בהקדמתו להוצאה שניה של הספר, ניתן ללמוד, שהיו לו תלמידים.

ר' חיים, בנו של רבנו הביא לדפוס ליקוטים מדברי אביו על השו"ע ארת חיים ויורה דעה וכן שינויים ותוספות, שנעשו ע"י אביו על המהדורה הראשונה של הספר "תוספת שבת" וקרא לספר "ספר היקר", שנדפס בלבוש תקנ"ה, לאחר מות האב. שנה לאחר מכן, הוציא מהדורה שניה של "תוספת שבת" עם אותן התוספות, בעיר זלקווא.

בספרי שו"ת נזכר שמו ב"לב שלמה" של ר' שלמה חלמא. בסימן כ"ט הוא מכונה "הרבני ר' רפאל מהרחוב" ובסימן ל"א מופיע מכתב של ר' רפאל, שבו הוא מחמיא לבעל "לב שלמה" על קונטרס שכתב ומבקש ממנו, שישביר לו כמה דברים שנתקשה בהם. התבטאות דומה שלו נמצאה לגבי הספר "מרכבת המשנה". אנו מוצאים התבטאויות שלו וגם של בנו נגד "פלפולים של הבל", דהיינו פלפול לשם פלפול. מההקדמה למהדורה השניה, אנו למדים, שי"א (11) שנה לפני פטירתו היה רב בפאריצק. לפיכך, מחשב אשר עקשטיין את זמן פטירתו לפחות 1778, כי בתקכ"ז (1767), שנת צאת המהדורה הראשונה, לא נמצא כל רמז, בהקדמות, הסכמות ותארים על עמוד השער, על כהונתו בפאריצק, אלא הוא מכונה בכולן ר' רפאל מהרחוב (על השער: "ראש בית דין בהרחוב"), מכאן, שהתקבל לפאריצק לאחר 1767. גם פאריצק, כמו הורוכוב, הייתה בוואלין, בנפת לודמיר על גבול פולין-רוסיה.

על אבותיו מספר ר' רפאל מייזליש בהקדמה לספרו. על אביו, ר' חיים, מספר שהיה "גדול בתורה, אריה בחבורה, ונהירנא שהיה נוהג לחזור על הש"ס בתדירה ובהתמדה גדולה וכפי ששמעתי מכמה לומדים היה אומרים לפעמים כמה מילי דסברא... גם חסיד מופלא בפרישות וטהרה אף בעו"ה היתה מחייתו קשה ופרנסתו מחוסרה נוסף ע"ז היה תמיד מדוכה (כך במקור) ומעונה ביסורים שיש בהם ביטול תורה וכל ימיו היה בצער וצרה ולא נהנה מעולם התמורה... ולעת זקנתו חלה את רגליו והלך בלא חמדה מעלמא דשיקרא... לעומת תיאור עצוב זה מתוארת אמו: "היתה אישה כשרה, ובין הנשים היתה מאושרה, כי היתה אישה חכמת לב וטובת שכל להבין דברי תורה ולא היה לה ארח כנשים הפורשין עצמן מן התורה והיה לה חשק נפלא לעמוד על פרקה ולישב על ספרה ודברי תורה היו חביבין עליה בחיבה יתרה"...

על יוחסיו כלפי מעלה הוא מספר בחתימתו על ההקדמה: "רפאל בן לא"א החכם המופלא כמוהר"ר חיים זללה"ה מייזליש אחד מבני בניו של הגאון בעל ח"מ (חלקת מחוקק) ז"ל ונצר נתעב משרשי הגאון בעל הבתים ז"ל וענף עץ אבות מענפי האילן מו' מנחם מן ז"ל, חתן בעל משאת בנימין וגם דור עשירי למהר"מ איסרליש ז"ל".

הרב מאיר וונדר בספרו "אלף מרגליות" מציע את מסלולי היוחסין מר' רפאל בעל "תוספת שבת" לכל אחד מהאישים הנכבדים הנ"ל (ראה שם לוחות כ"ה ול"ח). לפי דעתו של הרב וונדר, הייחוס לב"ח הוא דרך האם, דבורה, שהייתה בתו של ר' שמואל גרשון מירושלים, בנו של ר' אריה יהודה לייב, בכורו של הב"ח. הוא מסתמך כנראה על מג"י בספרו של הרב ישראל גרוסמן (שעורי בבא קמא, תשכ"ב) ואולי גם על הערה בהקדמה לספר "תוספת שבת", בה מכנה בנו של ר' רפאל את "בעל לוויית חן" (שהיה בנו של ר' שמואל גרשון מירושלים) בשם "דודנו הזקן". מנגד, הרב צבי הורביץ בספרו "לקורות היהודים בפולין" מציע מסלול אחר ודיון בשני המסלולים יובא בפרק המתאר את הקשר בין התו"ש ("תוספת שבת") לב"ח.

שאר המסלולים, שמציע וונדר אל האישים האחרים הם דרך האב, ר' חיים. כאן יינתנו רק קווים כלליים והדיון המעמיק (כולל אסמכתאות) ייעשה בפרק על כל אחד מהאישים. לפי ההצעה, ר' חיים היה נכדו של ר' רפאל מקראקא, בנו של ר' משה לימא בעל "חלקת מחוקק". הסבא השני של ר' חיים היה ר' יהודה לייב מייזליש מקראקא, בעל בית הדפוס, בו הדפיס ר' רפאל מקראקא את ספרו של אביו "חלקת מחוקק" ונוצרו ביניהם קשרי חיתון. אותו ר' יהודה מייזליש היה בנו של ר' שמחה בונם מייזליש מקראקא, שנשא את דרעזיל בת הרמ"א (ר' משה איסרליש המפורסם). הבעיה עם הצעה זו היא, שבעל "תוספת שבת" יוצא דור חמישי ולא דור עשירי לרמ"א כפי הרשום בספר "תוספת שבת". בספר "ייחוס בעלזא" מציע המחבר מסלול שונה לגמרי, הבנוי בעיקר על הספר של צ. הורביץ הנ"ל ושם מגיע כמעט לעשרה דורות, אך הבעיה עם ההצעה, שיש בה רב מהמשוער וחסרות בה אסמכתאות וגם זה יפורט בהמשך בפרק המתאים.

שני אישים נוספים, הנזכרים ביוחסי ר' רפאל בעל תו"ש, הם ר' מנחם מן וחזתנו ר' בנימין סלניק בעל "משאת בנימין". לפי הצעת וונדר, חזתנו של ר' רפאל מקראקא, ר' יצחק, היה בנו של ר' מנחם מן, חזתנו של המשאת בנימין. אגב, ר' אברהם, בנו של ר' בנימין סלניק, היה מכנה את הב"ח "מחזתני" בהתכתבויות שלהם (מופיעות בספרי השו"ת של הב"ח) ובאותו כינוי כינה אותו גם הב"ח. המקורות מתעלמים ואינם יודעים לספר כיצד היה מחזתנו. ייתכן, שבתו של ר' אברהם נישאה לאחד מבניו של הב"ח, כי מחזתנו מבנותיו ידועים (כך ייתכן שהייחוס למ"ב ולב"ח הוא דרך אותו אברהם ולא כפי שמציע וונדר).

לר' רפאל ידועים שלשה בנים: אלכסנדר, שהוציא את כתבי אביו עוד בחייו בתקכ"ז ואף הוסיף דברים משלו וכתב הקדמה ארוכה, היה בתחילתו מו"ץ (מורה צדק) בזבלטוב ואח"כ אב"ד סרדהל שבהונגריה ולבסוף ברכניץ. הוא היה המפורסם בבנים (ראה בערכו ב"מאורי גליציה" תחת השם מייזליש) ונפטר בתקע"ט (1819). הבן ר' חיים, שהוציא את ההוצאה השניה היה דיין בלבוב. ר' משה שזכר בכתבי אביו (סימן שי"א), היה רב בסרט שבהונגריה ונפטר בתקע"ו. לפי ש.מ. הולנדר, היה ר' רפאל גם אביו של ר' שלמה, אביו של ה"באר מים חיים". לפי מקורות חדשים, היה ר' רפאל סבו של ר' שלמה ולא אביו (מאורי גליציה על חיים טירר וההקדמה לתוספת שבת תשנ"א המצטטת מ"ריש תהילים תהילה לדוד" על האדמו"ר משאץ). הזכרנו כבר לעיל, שיש המפקפקים באמינותו של ייחוס זה של ר' חיים מצ'רנוביץ לר' רפאל מייזליש (א"י של מעלה וגם בעל ההקדמה החדשה לתו"ש), מכיוון שהבאר מים חיים בספרו

על השבת לא מתייחס כלל לספרו של התו"ש. ר' רפאל נולד סביב 1700 ואילו ה"באר מים חיים" ב-1760 לערך. הוא מתאים להיות גם נכדו וגם נינו של ר' רפאל. לא ברור מאיזה בן, וודאי שלא אלכסנדר, שנולד ב-1740 וגם לא ר' חיים, שהיה עדיין בחיים, כאשר נולד ר' חיים טירר ולא ייתכן, שהיה נקרא ע"ש סבו החי. ייתכן שהיה מהבן משה, או מבן אחר או מבן. ייתכן שר' חיים טירר נקרא ע"ש סבי סבו, ר' חיים, אביו של התו"ש.

מקורות:

תוספת שבת (הקדמת המחבר רפאל מייזליש, הקדמות בניו מתק"ז ותקס"ו, ההסכמות וההקדמה בת ימינו של א. עקשטיין מתשנ"א), אלף מרגליות (מ. וונדר, תשנ"ג, לוחות כ"ה ל"ח וערך 860), מאורי גליציה (ערכים: חיים טירר ואלכסנדר מייזליש), אוצר הרבנים (17812, 2794, 14886), א"י של מעלה (הפרק על חיים מצ'רנוביץ), תו החיים (נספח לשער התפילה תשכ"ט), לב שלמה (שלמה מחלמא סי' כ"ט ל"א), פנקס הקהילות פולין 5 (הורוכוב, פוריצק), תהילים תהילה לדוד (אברהם דוד, ירושלים תשל"ד, בראש הספר)

ר' משה לימא, בעל "חלקת מחוקק"

מאבות ה"תוספת שבת"

ר' משה לימא, בעל "חלקת מחוקק", היה מגדולי פוסקי ההלכה בליטא של המאה ה-17. הוא אחד מאבותיו של ר' רפאל מייזליש, בעל "תוספת שבת", כרשום בספרו של זה האחרון. אם התוספת שבת הוא מאבותינו, הרי שגם החלקת מחוקק הוא מאבותינו. בסוף הפרק נפרט יותר את קשר היחסין. לפי ההערכה, נולד ר' משה לימא לאביו, ר' יצחק יהודה, בשנת שס"ה (1605), כנראה בעיר סלונים, שבליטא. לפי המסורת ("קריה נאמנה"), היה תלמידו של ר' יהשע בר יוסף מקראקא בעל "מגיני שלמה" ו"פני יהשע". הוא שימש ברבנות בשלוש ערים, שכולן בליטא: סלונים, וילנה ובריסק. לא ברור בדיוק מתי עבר מעיר לעיר. לגבי סלונים, יש עדות, שבשצ"ז (1637) כבר היה שם, כי התכתב בענייני הלכה מסלונים בשנה זו (תשובות גאוני בתראי ל"ד). לדעת המקורות, הוא היה הרב הראשון בסלונים וגם המפורסם בכל תולדותיה. גם בנו מספר, שב"ילדותו" היה ר"מ ואב"ד בסלונים (הקדמתו לחלקת מחוקק). אח"כ התקבל לקהילת ווילנה, ממנה יש עדויות משנת ת"י (1650) על מספר פסקי דין, שישב עליהם כראש הרכב הדיינים (בית הלל קפ"ז א', קע"ג א', רצ"ח א'). בהרכבי הדיינים הללו ישבו גם ר' אהרן שמואל קיידנובר בעל "ברכת הזבח", ר' הלל בן נפתלי הירץ בעל "בית הלל" והרב ר' שבתאי כהן בעל הש"ך (הקדמה לשער אפריים, בית הלל קפ"ז א'). הרב בעל "שער אפריים" ראה ברב לימא את מורו ורבו (הקדמה לשער אפריים וכן שאלות כ"ד וק"ג שם).

המקום בו כיהן באחרית ימיו, היה כפי הנראה, בריסק דליטא, מכיוון, שבהקדמה לספרו, מגדיר אותו בנו, רפאל, שהוציא את הספר לאור, כאב"ד בריסק ולכן כנראה היה זה מקומו האחרון. מספר מקורות טוענים, שבשנת תש"ו (1655), היה גירוש יהודים מוילנה ולכן אולי נאלץ רבנו לנדוד אז מוילנה לבריסק. לפי הקדמת הבן, נפטר האב בגיל ג"ן, דהיינו בגיל 53. היה זה בשנת תי"ז (1657) לערך, מכל מקום לפני תי"ח וההסבר יובא בהמשך (בתולדות חייו של הבן). מקום קברו של בעל "חלקת מחוקק" אינו ידוע.

ר' משה כתב פירוש לשולחן ערוך, חלק אבן העזר ובנו קרא לו "חלקת מחוקק". בספר הוא משווה את דברי השולחן ערוך למקורותיו התלמודיים וכן לדברי ראשונים ואף אחרונים. הוא מרבה לצטט את דברי הב"ח, שיצאו לאור בימיו. לדעת המקורות, פירושו מלא חריפות ועמקות ולדעת בנו, הפירוש כתוב בקיצור נמרץ. רבנו הספיק לפרש את השו"ע עד סעיף קכ"ו בלבד וכפי הנראה נפטר בעיצומה של המלאכה. בנו, ר' רפאל, החל לעבוד בבית הדפוס כמגיה ואז עלה בדעתו לנצל את קרבתו לדפוס, כדי להדפיס את דברי אביו. מההקדמה אנו מבינים, שנפלה עליו יראה גדולה להתמודד עם המשימה, אך הוא התגבר על החשש ואף הוסיף בגוף הטקסט הסברים בסוגריים מרובעים, כי לדעתו אביו קיצר מדי בלשונו. את הסעיפים החסרים (לאחר סעיף קכ"ו), השלים הבן מתוך דברי אביו, שמצא במקומות אחרים, אך מטבע הדברים, הפירוש על סעיפים אלה אינו רציף, כי לא מצא פירוש לכל עניין. הבן אף הוסיף מראי מקומות ולפעמים אף מחמאות, שנאמרו על ידי גדולי הדור ("ממשה עד משה לא קם כמשה" ע"י ר' מאיר אבי הש"ך, בסעיף י"ז, כאשר ה"משה" הראשון מכון לרמ"א והשני לרבנו). הספר "חלקת מחוקק" יצא לאור לראשונה בקראקא בשנת ת"ל (1670). מאז נדפס כפירוש לשולחן ערוך, בצד הש"ע, כאשר בצד השני מופיע הפירוש "בית שמואל" ושני הפירושים נקראים "אפי רברבי". בהמשך, הוסיפו גם את פירושו של הט"ז ופירושים נוספים. בשער הדפוס הראשון נזכר, שר' משה היה "אב"ד ור"מ בריסק ולפנים היה מו"צ ואב"ד ווילנה". בחלק מההסכמות מכנים אותו "משה אב"ד דק"ק וילנה" (למשל, הסכמת ר' יעקב כ"ץ אב"ד פפד"מ).

לדברי הבן, רבנו עמד בקשרי שו"ת עם חכמי דורו, אך אין ספר שו"ת ממנו. שם המשפחה של ר' משה הוא לפעמים לימא (למשל חלקת מחוקק סימן י"ז ס"ק כ"א) ולפעמים ליווא (לדוגמא: שו"ת גאוני בתראי שאלה ל"ד). שם אביו היה ר' יהודה יצחק (ראה שני המקורות הנ"ל) ויוחסיו למעלה אינם ידועים.

בנו הידוע היה ר' רפאל, שהוציא את ספרו לאור והוא מאבותיו של ר' רפאל מייזליש בעל התוספת שבת, כפי שיוזכר בפרק הבא. על בני נוספים, שאינם רלבנטיים לנו ראה אלף מרגליות ואוצר הרבנים. חותנו של ר' משה היה ר' זנוויל, מחכמי וינה (אוצר הרבנים, אלף מרגליות, הקדמה לח"מ). ה"חלקת מחוקק" היה מאבותיו של התוספת שבת ובהדרגה גם מאבותיו של הבאר מים חיים, אך במקביל, יש מקורות שמייחסים את הבאר מים חיים לבעל ח"מ בלי להזכיר את התוספת שבת. אפשר לראות בכך אישוש לכך, שהבאר מים חיים היה מצאצאי הח"מ, גם לאלה, שאינם בוטחים בקשר בין התו"ש לבאר מים חיים.

מקורות:

אלף מרגליות (862, 863, ולוח ל"ח), אוצר הרבנים (1482 וכן 5701 ו-12669), אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל (כרך ד' 1107), שולחן ערוך (פירוש חלקת מחוקק, אבן העזר השלם, מכון ראש פינה, י-ם תשנ"ו, הקדמת בן המהבר וכן ח"מ סעיף י"ז קכ"ו ועוד), פנקס סלונים (קלמן ליכטנשטיין, ת"א תשכ"ב, פרק ז'), שו"ת גאוני בתראי (צ'רנוביץ תר"ך, שאלה ל"ד), קריה נאמנה (ש. פין וילנה תר"ך, פרק ג'), בית הלל (הלל בן נפתלי הירץ, י-ם תשל"ב, צילום מהוצ' דירנפורט תנ"א, יו"ד סי' ק"י א', קפ"ז א', קע"ג א', רצ"ח א', רמ"ב ה'), שער אפריים (אפריים הכהן, למברג תרנ"ו, הקדמה ושאלות כ"ד וק"ג).

ר' רפאל בן החלקת מחוקק

ר' רפאל, בנו של ר' משה לימא, בעל "חלקת מחוקק", היה מאבותיו של התוספת שבת. הזכרנו אותו רבות, בפרק על אביו, כי הוא עסק בהוצאה לאור של ספרו של אביו. בהקדמה לספר, הוא מספר בקצרה את תולדות חייו, החל מהגיעו לקראקא, זמן מה לאחר מות אביו. לדבריו, הגיע לקראקא בשנת תח"י נפשי, דהיינו שנת ת"ח (1658) ומכאן החליטו המקורות, שאביו נפטר בשנת ת"ז. חותנו של ר' רפאל, היה לפי עדותו, ר' אייזיק אב"ד ור"מ וענגראבי (לא זיהיתי את המקום) וחותן חותנו היה ר' אברהם יהודה הנדלש, שהיה מעשירי קראקא והוא פרנס את ר' רפאל כמה שנים. ניתן להניח, שרפאל נולד בליטא, באחת הערים, בהן כיהן אביו כרב ושם חי עד פטירת אביו. לאחר שגם "חמיו זקנו", שפרנס אותו, נפטר, היה ר' רפאל אובד עצות, נקלע לחובות והבין, שעליו לחפש עבודה. הוא הגיע לבית הדפוס של ר' יהודה מייזליש, שהיה בקראקא והחל לעבוד שם כמגיה. קרבתו למקום הדפסת ספרים עוררה בו את הרצון להדפיס את ספרו של אביו. בתחילה, הוא מודה, שנפל עליו מורא, אך בעידודו של בעל בית הדפוס, ר' יהודה מייזליש, החל בעבודה. הוא הרגיש, שעליו להוסיף הסברים לפירוש, כי אביו קיצר מאד בלשונו. הוא סימן את הסבריו בסוגריים מרובעים, כדי להבדילם מדברי אביו. הוא גם ניסה להשלים את הספר, שלא היה גמור, כי אביו נפטר כנראה לפני שהשלימו ורפאל אסף את דברי אביו, שמצא במקומות אחרים וכן הוסיף מראי מקומות. הספר יצא לאור בשנת ת"ל (1670). בהמשך, נתמנה ר' רפאל לדיין ומורה צדק בקראקא והיה לאחד מנכבדי העיר. הוא נפטר בשנת תנ"ג (1693, לפי אלף מרגליות 862). לפי "קריה נאמנה" (פרק ד'), היה ר' רפאל זה מאבותיו של ר' רפאל בעל "תוספת שבת" (וכן גם באוצר הרבנים 1771). עדות חשובה לכך, שאכן רפאל זה, היה מאבות התו"ש, ניתן למצוא בדברי התו"ש (תוספת שבת, סימן רס"א ס"ק י"ג): "ובחלקת מחוקק אבהו"ז ס' א' ס"ק י"א בהגהות בנו ניהו זקני אשר שמו בקרבי". כלומר, בעל התו"ש מכנה את בנו של החלקת מחוקק, אותו בן שהוסיף את ההגהות, "זקני" ומודה שנקרא על שמו (רפאל). לפי "אלף מרגליות", מפריד רק דור אחד בין ר' רפאל לר' חיים, אבי התו"ש.

מ. וונדר בספרו "אלף מרגליות", מנסה לשזור ולקשר גם את היוחסין של התוספת שבת לרמ"א,

לר' מנחם מן ולמשאת בנימין, דרך ר' רפאל זה.

ר' בנימין אהרן סלניק – "משאת בנימין" מאבית ה"תוספת שבת"

ר' בנימין אהרן סלניק, הידוע ע"ש ספרו "משאת בנימין", רשום ג"כ על שער הספר "תוספת שבת" כאחד מאבותיו של המחבר. הקשר רשום שם דרך חתנו של המשאת בנימין, ר' מנחם מן מווינה. אם התוספת שבת הוא מאבותינו, הרי שגם המ"ב (משאת בנימין) ור' מנחם מן, הם מאבותינו. דיון מפורט בייחוס יבוא בסוף הפרק ובסוף הפרק על מנחם מן.

ר' בנימין נולד בין השנים ר"ץ לדצ"ט (1530-1539), לפי "כלילת יופי" ו"אלף מרגליות". בצעירותו גר בקראקא, שם למד אצל הרמ"א. אח"כ למד גם אצל המהרש"ל (ראה מ"ב סימן ב') וגם אצל המהרש"ל השני (ר' שלמה לייבושס מקראקא). בספר השו"ת שלו, "משאת בנימין" (סימן פ'), הוא מזכיר את מגוריו בקראקא בסוף ימיו של הרמ"א. בהמשך עבר לכהן כרב בשלויה, אזור במערב פולין, על גבול גרמניה (ראה שארית יוסף סימן מ"ז). לפי המקורות, אח"כ כיהן, במשך רוב ימיו, בפודהייץ שבפולין (כלילת יופי, לפי אלף מרגליות היה רב בפודהייץ במשך 40 שנה!). הוא נפטר בשנת ש"פ (1620) בגיל מופלג.

ר' בנימין סלניק נחשב כאחד הפוסקים הגדולים בדורו והיה מהדור השלישי של חכמי פולין. קי"ב (112) תשובותיו והתכתבויותיו בהלכה רוכזו בספר "משאת בנימין", שיצא לאור לראשונה בשנת שצ"ג (1633) בקראקא, ע"י נכדו, ר' ישראל יצחק בן ר' מנחם מן. בספר נמצא התכתבויות עם גדולי חכמי הזמן, כמו ר' יהושע פלק כ"ץ (סימנים י"ב, י"ג, ל"א, ס"ד), מהר"ם מלובלין (נ"ז), ר' יוסף קאזי אב"ד לבוב (כ"ב), מהר"ם יפה (ל"ב) ועוד (גם עם הגאון בעל "שארית יוסף" התכתב, אך אין זכר לכך בספרו, אבל מופיע בשארית יוסף סי' מ"ז). במחלוקת על הגט מווינה (גט של שכיב מרע, שהחלים וטען שהגט הושג במרמה. פרטי הסיפור כבר הובאו לעיל בפרק על הב"ח), צידד, כמו רוב הרבנים, במסדר הגט, ר' יהושע פלק מול המהר"ם מלובלין, שטען שהגט הושג במרמה (בספרו מ"ב ע"ה-ע"ז, אם כי נמנע מלהזכיר במפורש את המהר"ם מלובלין, אלא מכנהו "חכם אחד"). על מהר"ם יפה, בעל ה"לבוש", יש לו ביקורת: "אמנם הרב מרדכי יפה גר'ו העתיק דין זה בספרו... אבל אין ראיה ממנו כי כן דרכו של חכם זה תמיד בספרו שהוא מעתיק כל מה שנמצא בדברי אחרונים יהיה מה שיהיה ואינו נותן לב אם דבר ראוי הוא להעלות על הספר לפי ההלכה אם לאו... וכבר היו לי דברים עם הרב הנ"ל בדין זה פה אל פה ולא מצאתי בפיו מענה נכונה רק כמתנצל" (מ"ב סוף סעיף ל"ב).

אביו של ר' בנימין נקרא ר' אברהם וזאת נדע מחתימתו האחידה של ר' בנימין על תשובותיו: "בנימין אהרן ב"ר אברהם סלניק ז"ל". לא ידוע דבר על האב ועל יוחסיו כלפי מעלה. אשתו של ר' בנימין הייתה מלכה בת שמואל, שנפטרה בשפ"ד (1624) וצילום מצבתה מופיע ב"אלף מרגליות" (ערך 881). שני בנים ידועים היו לר' בנימין: ר' אברהם, שהיה בתחילה אב"ד ור"מ בטרנופול ואח"כ בברסק. אותו ר' אברהם התכתב עם הב"ח ושניהם כינו איש את רעהו בשם "מחותני" (שו"ת הב"ח החדשות סי' ס"ה, ס"ו, פ"ו). המקורות לא מנסים לברר כיצד היה אברהם ב"ר בנימין סלניק מחותנו של הב"ח, אך מכיוון שמחותניו של הב"ח מבנותיו ידועים, הרי ייתכן, שר' אברהם היה מחותנו מאחד מבניו. בן נוסף של

המ"ב, הבן הבכור, הוא ר' יעקב יעקל, כתב ספר בשם "נחלת יעקב" על פירש"י על התורה ומילא את מקום אביו בפודהייץ, אך לא הניח בנים. שני הבנים הללו נזכרים מספר פעמים בספר השו"ת של אביהם (מ"ט, נ', נ"ח, ס"ז ועוד) וגם בספרי אחרים (פני יהושע ח"ב ט"ז, נ"ה, שו"ת הב"ח שהזכרנו ועוד). לפי השער של "תוספת שבת" ניתן להבין, שהקשר של המ"ב לתו"ש הוא דרך ר' מנחם מן "חתנו של המשאת בנימין". הקשר הוא באמצעות הבת לאה, שהייתה נשואה לר' מנחם מן (אלף מרגליות). על הבת לאה ובעלה נלמד מספרו של אביה (סימן פ"ב), כי נפטרה בחיי אביה, בזמן שבעלה לא היה בעיר והאב מביא את המקרה כדוגמא, מתי נחשב אדם כאב ולא מניח תפילין, כאשר מגיעה אליו שמועה על מות קרובו. בדוגמא זו הוא מזכיר את שם הבעל ואת שמה של בתו. הוא מזכיר את הבעל, ר' חיים מנחם מן, פעמים נוספות בספרו (למשל, ק"ב). לר' מנחם היה בן בשם ר' ישראל יצחק, שהוציא לאור את הספר "משאת בנימין" וכתב לו הקדמה. "אלף מרגליות" חושב (כנראה בעקבות "ייחוס בעלזא"), שהוא אייזיק, חותנו של ר' רפאל בן החלקת מחוקק ובדרך זו חוברים המשאת בנימין, ר' מנחם מן והחלקת מחוקק להיות אבותיו של ה"תוספת שבת". על ר' מנחם מן ומהות הקשר נרחיב בפרק הבא.

בנוסף לקרובים הנ"ל מזכיר המ"ב עוד מחותנים: ר' משה איש חי (י"ד, ט"ו, מ"ו), ר' זיסקינד סגל (מ"ז). מנחם מנדל בן אביגדור (ק"ט), אך הם אינם רלבנטיים לנו, כי שם אביו של ר' מנחם מן, שדרכו אנו קשורים למ"ב, נקרא יצחק.

מקורות:

אלף מרגליות (881 ולוח ל"ח), כלילת יופי (דמביצר, עמ' כ"א הערה ט'), משאת בנימין (בנימין סלניק, וילנה תרנ"ד וי-ם תשכ"ח), אוצר הרבנים (3779), עיר תהילה (א. פיינשטיין, ורשה תרמ"ו), לקורות היהודים בלובלין (ש. ניסנבוים, לובלין תר"ס, עמ' 21), שם הגדולים (אזולאי אות ב'), תוספת שבת (שער והקדמת המחבר), שו"ת הב"ח החדשות (ס"ה, ס"ו, פ"ו), שארית יוסף (מ"ז), נחלת יעקב (יעקב בן בנימין סלניק, ת"א תשמ"ז)

ר' חיים מנחם מן

מאבות התוספת שבת

ר' חיים מנחם מן, חתנו של בעל "משאת בנימין" ואב"ד וינה בין 1637-1653 לערך, רשום ג"כ בספר "תוספת שבת" כאחד מאבותיו של המחבר.

לא ברור מתי והיכן נולד. נראה שנולד סביב 1570-1580, כיוון שמחד, היה חתנו של המשאת בנימין, שנולד בין 1530-1539 ולכן לא ייתכן, שנולד הרבה לאחר 1580 ומאידך, ר' חיים מנחם נפטר סמוך לשנת 1654, כך שוודאי לא נולד הרבה לפני 1570. גם לא ברור, אם נולד בווינה (לפי אלף מרגליות לרבים מאבותיו מוצמד הכינוי "מווינה"), או בפולין (לפי אנגלרד במאמרו ב"צפונות" ט"ו, מכיוון שלמד בפרמשלא וכיהן בשידלוב לפני שכיהן בווינה).

ר' מנחם היה תלמידו של ר' משה איש חי, בעל "מטה משה", אב"ד פרמשלא (ראה תשובתו בשו"ת הב"ח החדשות סימן ס"ט). על כהונתו בשידלוב למדים מהסכמה שנחתם בשצ"ג (1633) על ספר בשם "זיח שד"י" (ראה צפונות ט"ו). בווינה החל לכהן בין שצ"ג לשצ"ז (1637), מכיוון שאנו מוצאים תשובה שלו מווינה משנת שצ"ז בעניין אישה הפטורה מחליצה, כי יש עדויות לגבי מות כל אחי הבעל (שו"ת הב"ח ע"ו). הוא מכנה עצמו שם: "הצעיר חיים מנחם מן החותם בי דינא פה ק"ק וינא". בשנת הנשמ"ה (ת' לפי כלילת יופי, 1640) נתן תשובה ארוכה בעניין עגונה, שבה הביא מדברי רבו, ר' משה חי וגם מדברי חותנו, המשאת בנימין (שו"ת ב"ח החדשות סימן ס"ט). הוא נזכר בתשובה פ"ב של חותנו, המביא אותו כדוגמא לאדם ששמע שמועה על מות קרובו: "וכשנפטרה בתי הרבנית מרת לאה לא היה בעלה מהר"ר מנחם בעיר עד יום השלישי שבא ושמע שמתה ולא רצה להניח תפילין באותו יום". בתשובה זו מסביר לנו המ"ב, שכאשר מדובר בשמועה רחוקה, אסור להניח תפילין ביום השמועה וכאשר מדובר בשמועה קרובה, לא מניח האבל תפילין ביום הקבורה. כך אנו למדים, שלאחרי כחצי של המשאת בנימין נפטרה בחיי אביה (כלומר לפני 1620). מקום אחר בו נזכר ר' מנחם בכתבי חותנו הוא תשובה ק"ב. שם עונה

ר' בנימין לחתנו על שאלה הדנה, האם כתובה קודמת לצדקה, או להפך. סופר שם על אלמנה, שלא ירשה כדי כתובתה (כלומר ירושתה הייתה פחותה ממה שהיה רשום על גבי הכתובה) והיא רצתה לפחות לרשת את המקומות של בעלה בבית הכנסת, על מנת למכרם או להשכירם. הגבאים דרשו לפרוע קודם לכל את חובותיו לצדקה מהמקומות הללו ולא רצו לתת לה לממש את הנכס. ר' מנחם נטה להסכים עמם, אך בכל זאת הביא את השאלה לפני חותנו. ר' בנימין מביע תדהמה ממסקנתו של חתנו: "ונפלאתי מאד על שאלתך שאינה צריכה שום ביאור לא ארוך ולא קצר מרוב הפשיטות כי איך יעלה על הדעת איזה חוב של צדקה שאינו רק בע"פ ומאוחר יפקיע כח אישה המוקדם בשטר..." כלומר, לר' בנימין ברור, שכח הכתובה, שהוא חוזה שבכתב וגם נעשה קודם בזמן, עדיף על צדקה, שהיא הבטחה בע"פ וגם נעשתה לאחר כתיבת שטר הכתובה (מ"ב סימן ק"ב). בראש התשובה פונה ר' בנימין אליו: "אהובי חתני האלוף ר"מ ואב"ד מן יצ"ו". לא ברור היכן שימש ר' מן כאב"ד בתקופה זו. כזכור, נפטר ר' בנימין סביב 1620 ולכן התשובה

היא מתקופה, שקדמה לשנה זו ולעיל הבאנו עדויות לגבי כהונתו בווינה ובשידלוב רק לאחר 1633. מסתבר, שכבר לפני 1620, שימש ר' מנחם מן כאב"ד.

בשנת ת"ו (1646) נתן ר' מנחם מן הסכמה על הש"ך-יו"ד. לפי כלילת יופי ומקורות נוספים, ר' מנחם החליף שו"ת עם הפני יהושע (כ"ו וכ"ט), אך עיון שם אינו נותן תמונה חד משמעית. בסימן כ"ו פונה הפני יהושע אל מכותבו כמהר"י מן. האות י' מרמזת ששם הרב המכותב מתחיל באות י' ואינו יכול להיות מנחם וייתכן שהכוונה לאביו של ר' מנחם והוא ר' יצחק (מהר"י, דהיינו "מורנו הרב יצחק"). בסימן כ"ט: "ר"מ פה נ"י מן". גם כאן אין וודאות שמדובר בר' מנחם שלנו. בשני המקרים נשמע הפני יהושע מעט נופני כלפי מכותבו. בפעם הראשונה הוא נוזף בו בעקיפין, שסמך על דברתו של נאמן כלשהו בעניין יין, שיצא עליו קול, ששהה במרתפו של גוי ללא חותם כפול. בפעם השניה הוא נוזף בו כי "דבריו מגומגמים".

ר' חיים מנחם מן נפטר בין ת"י לתי"ד (1650-1654) וזאת למדים מחתימות על פסקי דין, שכתב בנו, ר' נתן. בשנת ת"י הזכיר את אביו בחתימתו בלשון יצ"ו ובפעם השניה (תי"ד) בלשון זללה"ה (כלילת יופי). בספר "מצבות וינה" מופיעה מצבה משנת תי"ד, שהשם שעליה נמחק, אך התארים מעידים שנקבר שם רב חשוב. אני נוטה לחשוב, שאולי זו מצבתו של ר' מנחם.

שם אביו של ר' חיים מנחם מן היה ר' יצחק, כפי שנלמד מחתימתו על עדות הקשורה לעגונה: "נאם הצעיר חיים מנחם מן בן לא"א באר יצחק זלה"ה חותם פה וינא" (שו"ת הב"ח החדשות ס"ט). הוא מכנה את אביו "באר יצחק", אולי לרמז, שאביו כתב ספר בשם זה (אם כי הספר אינו ידוע). מספר מקורות קבעו, שאביו הוא זה החתום על ההסכמה על הפירוש למדרש רבא, הנקרא "מתנות כהונה" ונכתב ע"י ר' נפתלי הירץ כ"ץ (אלף מרגליות, ייחוס בעלזא, המסתמכים על מאמריו של י. לוינשטיין ב"האשכול" ו"הפלס"). בשולי ההקדמה על הפירוש "מתנות כהונה" יש רשימת מסכימים (ולא הסכמות מלאות, אישיות וחתימות כפי שנהוג בד"כ), מפורסמים ברובם, שבסופה מופיע השם "ר' יצחק בן לא"א הקדוש ר' יחיאל הי"ד". לא ברור על סמך מה נקבע, שזהו לא אחר מאשר אביו של ר' מנחם.

מספר מקורות ממריאים עם הייחוס כלפי מעלה. נראה לי, שנעשתה כאן הרכבה של תצרף (פאזל) של עובדות לא לגמרי מבוססות, אך ייחוס זה קנה לו שביטה במקורות ואף התפתח ממקור למקור (ענף עץ אבות 107, משפחות עתיקות בישראל 374, ייחוס בעלזא, אלף מרגליות לוח ל"ח). לפי תיאוריה זו, ר' יחיאל הי"ד היה בנו של ר' אליהו מנחם חלפן, שהיה רופא מווינה והוא היה בן ר' אבא מארי חלפן בן ר' אליהו חלפן, שהיה גדול בתורה ואחד מרבני וונציה. ר' אליהו חלפן מוונציה גם התעסק ברפואה, הביא לדפוס ספרי קודש רבים ואף הוסיף להם הקדמות. תשובה ממנו מופיעה בשו"ת הרמ"א נ"ו. הוא נפטר בשנת 1577 והוא היה בן אבא מארי חלפן-צרפתי, מגולי צרפת, אשר גלה לאיטליה והעתיק כתבי יד. אבא מארי זה נפטר בשנת ע"ר (1510) והיה גם חתנו של המהרי"ק (ר' יוסף קולון, גדול חכמי איטליה במאה ה-15).

ש. אנגלרד, במאמרו בצפונות ט"ו עמ' פ"ז ("שיבושים נפוצים במגילות יוחסין") טוען, שכל הייחוס הזה עומד על אדנים רופפים. אמנם הייתה משפחת חלפן בווינה, שכללה את ר' אליהו חלפן בן אבא מארי בן ר' אליהו חלפן מוונציה בן אבא מארי מגולי צרפת וכל הקטע של הייחוס הזה (של ארבעת בני חלפן)

מופיע על מצבה של בחור ווינאי בשם יצחק, שהיה בנו של ר' אליהו מווינה ("מצבות וינה", וכשטיין, בגרמנית, מצבה 72 עמ' 61), ברם, הקשר בין ר' יצחק בן יחיאל הי"ד ומשפחת חלפן מודבק באופן מלאכותי. המקורות, כמו ייחוס בעלזא וע.ע.א. שקבלו את הקשר הזה, מסתמכים על ר' יוסף לווינשטיין בסדרת מאמרים שלו על ה"פני יהושע", זקנו (האשכול ח"ד עמ' 189, הפלס שנה ב' עמ' 619, 683). במאמרים שלו הוא מדבר על אדם בשם ר' יחיאל, שהיה בנו של ר' יצחק מווינא, החתום על הסכמה לפירוש "מתנות כהונה" והוא היה בן ר' יחיאל הי"ד בן ר' אליהו חלפן. לא ברור מדוע החליט לווינשטיין, שר' יצחק ב"ר יחיאל, החתום על ההסכמה, הוא ר' יצחק מווינה. את הקשר בינו לבין ר' אליהו חלפן הוא תולה, במה שמצא בספר "כנסת ישראל" (פין, תרמ"ז), שהוא לקסיקון חכמים לפי סדר הא"ב, ושם מופיע, לדבריו, ר' יצחק מווינא ב"ר יחיאל ב"ר אליהו מנחם חלפן. אני לא מצאתי בספר "כנסת ישראל" אדם בשם כזה (לא תחת "יצחק" ולא תחת "יחיאל" ואף לא תחת השמות אליהו מנחם או אבא מארי). באחד ממאמריו של לווינשטיין (הפלס שנה ב' 619), ברשימת תלמידי הפני יהושע, הוא מונה את שני האחים: ר' מנחם מן ור' יחיאל, בני ר' יצחק מווינה. לא ברור על סמך החליט, שהם אחים, בני אותו יצחק מווינה, שהוא גם ר' יצחק בן יחיאל, החתום על המתנות כהונה. ש. אנגלרד מספר, שהחיבור של ר' חיים מנחם מן לר' יחיאל, כאילו הם אחים, בני ר' יצחק מווינה, נעשה על סמך תעודה מווינה משנת ת"י (1650), בה אדם בשם ר' מרדכי ח"ר, מגדולי קראקא, מזכיר "דודי מן יצ"ו". לר' יחיאל ב"ר יצחק מווינה, היה בן בשם מרדכי, שהיה מגדולי קראקא וכך החליט מי שהחליט, שמנחם מן הוא אחי ר' יחיאל (לווינשטיין, באותו מאמר, בו נזכרים שני האחים, לא מספר על התעודה). לא ברור לי מי הוא שהחליט על קשר האחוה הזה. אנגלרד טוען, שמרדכי בן יחיאל, הינו מרדכי יאליס, בעוד מרדכי האחיין של מן הוא מרדכי ח"ר, שני אנשים שונים בתכלית (בעוד "שם ושארית" קובע שהם אותו אדם, עמ' 58). עצם האחוה, פרט לעדותו של אותו מרדכי, נתמך כנראה גם בעובדה, ששם של שני האבות, של ר' יחיאל ושל ר' מנחם מן: "יצחק". האם יש רק ר' יצחק אחד בשוק של ווינה, שואל אנגלרד? אנגלרד גם מצביע על העובדה, שר' מנחם מן בילה שנים רבות בפולין לפני שהגיע לווינה (נזכר לעיל, שהוא למד בפרמשלא וכיהן תקופה בשידלוב) ולכן לא נראה לו, שהוא בכלל יליד ווינה, כפי המתחייב מהאפשרות, שהוא נינו של ר' אליהו חלפן מווינה. כאן אוסיף אני הסתייגות, העובדה שר' מנחם מן החל את הקריירה הרבנית שלו דווקא בפולין, אינה שוללת את האפשרות, שהוא יליד ווינה, שנסע ללמוד בפולין וכך גם קבל את משרתו הראשונה וחזר לעיר הולדתו, רק כאשר התפנתה שם משרה. לסיכומי של דבר, אני מסכימה עם אנגלרד, שהקשר בין ר' מנחם מן ומשפחת חלפן אינו מבוסס דיו, אך משום שרבים וטובים (כולל מ. וונדר "אלף מרגליות" וש. רמתי "זכרם לא יסוף מזרעם") קבלו יותסין אלה, איני יכולה להתעלם מהם לגמרי.

כפי שנכתב לעיל, הקשר בין ר' חיים מנחם מן למשפחת חלפן רופף בשתי חוליות: א. הזהויה של יצחק אביו כלא אחר מאשר זה החתום על "מתנות כהונה", ר' יצחק בן ר' יחיאל הי"ד. ב. הקביעה שאותו יחיאל הי"ד הוא בן ר' אליהו חלפן. כפי שנכתב לעיל, הרצף: אליהו-אבא מארי-אליהו-אבא מארי מעוגן במה, שרשום על המצבה בווינה (מצבות וינה מס' 72): "פה נטמן בחור חשוב... כמר יצחק המכונה אייזק בן מהר אליהו חלפן. רופא אומן. בן מהר אבא מרי חלפן הרופא בן הגאון מהר"ר

אבא מרי חלפן ז"ל מיוצאי גלות צרפת". מצבה 118 באותו ספר היא המצבה של ר' אליהו חלפן, אביו של אותו יצחק. הכיתוב על המצבה ארוך ומלא שבחים ואפשר ללמוד ממנו, שהנפטר היה רופא ודיין בווינה ונפטר כנראה בשנת שפ"ד (1624). שנת הפטירה לא פורשה, אך מנקודות המופיעות מעל אותיות מסוימות (הבאות להדגיש אותן), למד וכשטיין על שנת הפטירה. על אבא מארי, אביו של ר' אליהו חלפן, ידוע רק, שהיה רופא ולפי וכשטיין (מצבות וינה) מצבתו נמצאה בפראג והיא משנת 1586 (מצטט גל עד 168 ומשפחות פראג של הוק 71).

על אביו של אבא מארי, ר' אליהו חלפן מוונציה, אסף וכשטיין פרטים מתעודות בכתב יד, בעיקר מהאוסף הבדוליאני ומצא, שהוציא לאור ספרי קודש ואף כתב להם הקדמות וכן נמצאים ממנו שירים ופירושים בספריה הבדוליאנית. גם הוא היה רופא והיה גם ידידו של שלמה מולכו וכאשר הלה נרדף, נרדף גם ר' אליהו וברח מאיטליה וכך הגיע למרכז אירופה. לדעת הרוב, הוא זה שחתום בשו"ת הרמ"א נ"ו. נפטר בשל"ז (1577). אשתו הייתה פיוריס בת קלונימוס, שחיבר ספרים בדקדוק. "משפחות עתיקות בישראל" מביא סיפור, שהוא היה בין התכמים, שנדרשו לבטל את נישואיו של המלך הנרי השמיני. בשו"ת הרמ"א הוא מכנה את המהרי"ק "זקני" ולכן בעל "משפחות עתיקות" הסיק, שאביו, אבא מארי, היה חתנו של המהרי"ק.

אבא מארי, מגולי צרפת, היה גם הוא רופא ועסק בהעתקת כתבי יד. הוא גלה מצרפת עם היהודים בגירוש של סוף המאה ה-14 והגיע לאיטליה. מזהים אותו עם מי שחתום על תשובה רי"ט בספר "מתנות באדם". מחבר ההקדמה המודרנית לספר, מצא בכתבי יד שונים, פרטים על חייו ומסתבר, שהיה גם תוכן, שכמה מחיבוריו נשמרו בכתבי יד, וכן היה פייטן. יש עדויות על ישיבתו בלוקא, נאפולי ורומא. הוא נפטר בשנת 1510 והיה כנראה חתנו של המהרי"ק. בתשובה רי"ט הוא חותם בשם אבא מרי ב"ר אליהו צרפתי. לא ברור לי, מדוע החליט בעל "משפחות עתיקות", ששם אביו היה שמואל מנחם דילמדיגו והוא ממשיך להמריא למעלה עם רשימת יוחסין של אישים שונים ממשפחת דילמדיגו, משפחתו של היש"ר מקנדיה.

המהרי"ק אמור להיות זקנו של ר' אליהו חלפן. אמנם הסיכוי שהוא מאבותינו קלוש, כפי שקלוש כל הקישור למשפחת חלפן, אך למקרה שאכן ר' אליהו חלפן הוא מאבותינו, הרי גם המהרי"ק הוא מאבותינו. המהרי"ק (ר' יוסף קולון) היה גדול חכמי איטליה במאה ה-15. הוא נולד בצרפת, גלה לאיטליה וגר בערים שונות שם. בסוף ימיו הקים מרכז תורה בפדובה. שו"ת מהרי"ק, אוסף תשובותיו בהלכה, נדפס בעבר הרחוק, אך לאחרונה נדפסו שו"ת מהרי"ק החדשים ואף חידושיו על התורה. המהרי"ק נפטר בשנת ר"מ לערך (1480). המהרי"ק היה בנו של שלמה טראבוט, ממשפחת טרייביש, שהיו מגזע רש"י.

וכאן ברצוני להעיר גם על אופן השתלבותו של ר' יצחק בן יחיאל ברצף אליהו-אבא מארי-אליהו-אבא מארי. "ייחוס בעלזא" וגם "משפחות עתיקות" כתבו, שר' יחיאל היה בן ר' אליהו מוונציה בן אבא מארי מגולי צרפת. אח"כ באו המקורות החדשים יותר ("אלף מרגליות", "זוהרם לא יסוף מזרעם") וכללו בייחוסו את ארבעה השמות (אליהו, אבא מארי, אליהו, אבא מארי), כנראה על סמך המצבה מווינה. במחשבה שניה, מצאתי, שהדבר לא ייתכן. חישבתי לעיל, שר' מנחם מן נולד בין 1570-1580. ר' אליהו מנחם חלפן, האמור להיות סבא-רבא שלו, נולד לפיכך, לא הרבה לאחר 1500. ר' אליהו מווינה נפטר

בשנת 1624. הכיצד יכול ר' אליהו מווינה להיות אותו סבא-רבא? האם הוא חי למעלה ממאה ועשרים שנה? לעומת זאת, אפשרי, שר' אליהו מוונציה, שברח לווינה, הוא אבי יחיאל הי"ד, אבי ר' יצחק מווינה, אביו של ר' מנחם מן.

ולאחר שהארכנו ביוחסיו של ר' מנחם מן כלפי מעלה, הבנה נבדוק את ייחוסו למטה וכיצד הוא מתקשר אל התוספת שבת. לר' מנחם היו שני בנים ידועים: הראשון הוא ר' ישראל יצחק מקראקא, שהוציא לאור את ספרו של סבו "משאת בנימין" (קראקא שצ"ג). הוא כתב לספר הקדמה מליצית, נטולת פרטים אישיים. לדעת המקורות (ייחוס בעלזא, אלף מרגליות), הוא ר' אייזיק, חותנו של ר' רפאל בן החלקת מחוקק, שהיה אף הוא מאבותיו של התוספת שבת.

ידוע, שהיה לר' רפאל חותן בשם ר' אייזיק מווענגרבי (מהקדמתו לספרו של אביו הח"מ). "אלף מרגליות" קובע, שר' ישראל יצחק בן ר' מנחם מן הוא חותנו של ר' רפאל, דהיינו, הוא אותו אייזיק. "ייחוס בעלזא" כותב, שר' רפאל נשא את נכדתו (ולא את בתו) של ר' ישראל יצחק. כאשר בודקים את גילם של הנוגעים בדבר, השערתו של "אלף מרגליות" נראית יותר. מאחר ומנחם מן נולד בין 1570-1580, הרי שבנו, ר' ישראל יצחק, נולד סביב 1600. גם אביו של ר' רפאל (ר' משה, החלקת מחוקק) נולד בסמוך לכך, ולכן מתאים מבחינת הגיל, שהחלקת מחוקק ור' ישראל יצחק יהיו מחותנים. כפי שרואים כאן, אופן הקשר בין מנחם מן לתוספת שבת (דרך ישראל יצחק), גם הוא לא מבוסס לגמרי, אך אין סיבה לפסלו.

בנו השני של ר' מנחם מן היה ר' נתן נטע, חתנו של ר' ישעיה הילדסהיים, שהיה חתנו של המגלה עמוקות. ישנה אפשרות, שדווקא דרכו הקשר בין מנחם מן והתו"ש. ברשימת אבותיו של אלכסנדר בן התו"ש (במאורי גליציה, ערך מייזליש אלכסנדר) מופיע המגלה עמוקות. ב"כלילת יופי", כאשר מדבר על נתן נטע בן ר' מנחם מן, כותב, שהיה מאבות התו"ש, אם כי לא ברור שם, אם מוסב עליו או על אביו, ר' מנחם מן.

בנוסף, הייתה לר' מנחם גם בת, שנישאה לאדם בשם ר' יצחק. בשו"ת צמח צדק ל"ז מובא סיפור על סכסוך, שהיה בין אותו יצחק ובין קהילת ווינה. הקהילה דרשה ממנו מסים על השנים שצ"ה-ת"ה (1635-1645), שבהן שהה בווינה ואילו הוא טען, שהוא לא היה ממש תושב, חבר קהילה מן המניין, אלא רק "נטפל" לחותנו באופן זמני. הצמח צדק פסק, שאם הוא רואה עצמו כתושב ארעי, הרי עליו להתפנות מהמקום עד לאחר הפסח, ואם לאו, שיתחיל לשלם מסים. גם ר' יצחק זה עשוי להיות אותו ר' אייזיק מווענגרבי, חותנו של ר' רפאל, שאכן הסתלק ומצא עבודה במקום אחר.

מקורות:

אלף מרגליות (לוח ל"ח, ערכים 870-877 וכן 881), כלילת יופי (דמביצר, עמ' כ"א הערה ט'), משאת בנימין (פ"ב, ק"ב), שו"ת הב"ח (ע"ו), שו"ת הב"ח החדשות (ס"ט), תוספת שבת (שער והקדמה), אוצר הרבנים (6477), משאת בנימין (שצ"ג, הקדמה), צמח צדק (ל"ז), פני יהושע (ח"ב סימ' כ"ו, כ"ט, נ"ד), ייחוס בעלזא (יודלוב, י-ם תשמ"ד, 150-143, 165-172), צפונות (ט"ו עמ' פ"ז, ש. אנגלרד, שיבושים נפוצים במג"י), משפחות עתיקות בישראל (375), ענף עץ אבות (ערכים 107-110), מצבות וינה

(וכשטיין, בגרמנית, עמ' 61, 98), שו"ת הרמ"א (נ"ו), מתנות באדם (אוניברסיטת ת"א, ת"א תשמ"ג, הקדמה ראה אבא מארי, סי' רי"ט), הפלס (י. לוינשטיין, לתולדות הפני יהושע, שנה ב' תרס"ב 619, 683), האשכול (לוינשטיין, ח"ד עמ' 189)

הקשר של הב"ח לתוספת שבת

גם הב"ח (ר' יואל סירקיס, בעל "בית חדש") נזכר בין אבותיו החשובים של התוספת שבת, בהקדמתו לספרו של האחרון. הב"ח נזכר גם בין אבותיו של הבאר מים חיים, אף במקורות, שלא הכירו בקשר בינו ובין התוספת שבת (למשל, חכמי א"י של גלים, אור הגליל, הקדמות על "באר מים חיים"). סיפרנו כבר בהרחבה על הב"ח כאשר דברנו על משפחת קאפיל חסיד. הב"ח היה חותנו של הט"ז, שהיה מאבותיה של אשת קאפיל חסיד והעלינו שם את האפשרות של הקשר ממנו דרך משפחה זו אל ר' אפריים זלמן טויבר, אביו של ר' יצחק אייזיק "מטל השמים", זקנו. כאן, מסתבר, שגם לאמו של ר' יצחק טויבר היו יוחסין לב"ח.

כדרכו, לא מפרש ר' רפאל מייזליש, בעל התוספת שבת, את מסלול היוחסין ממנו אל הב"ח. בספרות מופיעות שתי הצעות שונות לחלוטין. הספר "ייחוס בעלזא" מביא את שתיהן. נזכיר כאן, שלב"ח היו שני בנים: הבכור הוא ר' יהודה אריה לייב אב"ד חנטשין והשני, ר' שמואל צבי אב"ד פינטשוב. ההצעה הראשונה, שמסתמכת על "לתולדות הקהילות בפולין" של ר' צבי הורביץ, מציעה מסלול מהבן השני של הב"ח ועד לאביו של התו"ש. השנייה, מסתמכת על מג"י של הרב מטוריאוו (מופיעה כנספח לספר "שעורי בבא קמא" של הרב ישראל גרוסמן, כפר חב"ד תשכ"ב), מובילה מהבן הבכור של הב"ח ועד לאמו של התו"ש. "אלף מרגליות" דוחה את ההצעה הראשונה, שבנויה על השערות ותומך בשניה. לפי אותה מגילת יוחסין של הרב מטוריאוו (למעשה זו מג"י של משפחת הרב גרוסמן, אך נקראה ע"ש הרב מטוריאוו, ר' בנימין מנדלבוים, קרוב משפחתם, שרשם אותה), הייתה אמו של התו"ש, דבורה בת ר' שמואל גרשון, שהיה בנו של ר' יהודה לייב מחנטשין. בכורו של הב"ח. חיזוק לכך נמצא בהקדמה ל"תוספת שבת" מאת הבן אלכסנדר, ששם נזכר "דודנו הזקן בעל לוויית חן". מחבר הספר "לוויית חן", ר' אריה יהודה מסקול, היה בנו של ר' שמואל גרשון. אם אכן בעל לוויית חן היה אחיה של אם התו"ש, סביר שבניו של התו"ש יכנו אותו "דודנו הזקן" (לוויית חן יהיה דודו של התו"ש ו"דוד זקן" לבניו). חיזוק נוסף למסלול זה נמצא אולי בדבריו של התוספת שבת בהקדמתו לספרו. לאחר שהוא משבח את אביו החכם ואת אמו חובבת הספר, הוא מייחס זאת למורשת "אבותיהם... הב"ח והחלקת מחוקק", דהיינו, הוא מייחס את שני הוריו לאישים החשובים הללו. ראינו לעיל, שהתו"ש היה מיוחס לחלקת מחוקק כנראה דרך האב, אם כך הגיוני, שהייחוס לב"ח יהיה דרך האם. אם לעומת זאת, נלך לפי הצעתו של הורביץ, הרי כל הייחוס הוא דרך האב ולמה יתייחס התוספת שבת אל הב"ח והח"מ כ"אבותיהם" של שני הוריו?

בעיון במגילות היוחסין בספריו של הרב ישראל גרוסמן (אביו של הרב גרוסמן הידוע ממגדל העמק), מצאתי נתונים, המעמידים מעט בספק את הייחוס שתואר כאן. הגרסה, הנוגעת לאבותיו של הרב גרוסמן,

חוזרת על עצמה בדייקנות בכל הספרים: הב"ח, בנו ר' (יהודה) לייב אב"ד חנטישין, בנו ר' שמואל גרשון, בתו דבורה, בתה חנה שהייתה נשואה לר' יצחק מסקול ושניהם אבותיו של הרב גרוסמן. ברם, הקשר ל"תוספת שבת" משתנה מספר לספר. בספר הראשון שהופיע בתשכ"ב (שעורי בבא קמא), מופיעה אותה דבורה כאמו של התו"ש. כנראה על כך התבסס אלף מרגליות, באמצעו את הגרסה. בספרים שהופיעו בתשמ"ד ובתשנ"ב (משכנות ישראל ושעורי בבא מציעא), דבורה כבר אינה אמו של התוספת שבת. שם, לר' יצחק מסקול יש אחות, ששמה חנה כשם אשתו והיא אשתו של התו"ש. אם כך, אין קשר בינה לבין מגילת היוחסין הזו. בספרי הרב גרוסמן שהופיעו לאחרונה, בשנים תשס"ב ותשס"ג (שעורי תרוצין וכנסת ישראל), שוב חוזרת דבורה, נינת הב"ח להיות אמו של התו"ש. מכל זה נלמד, שמסלול יוחסין זה אינו יצוק בברזל. נניח, שאכן היוחסין של דבורה נינת הב"ח, אינם שייכים לאמו של התו"ש, כיצד נסביר את מה שאמרו בני התו"ש "דודנו הזקן" על אחיה של דבורה? אם אכן כגרסת הביניים (תשמ"ד-תשנ"ב), חנה, אחות ר' יצחק מסקול, היא אשת התו"ש, כלומר אמם של בני התו"ש, הרי שר' יצחק מסקול הוא דודם של בני התו"ש וחנה (אשתו) בת דבורה נינת הב"ח, תחשב לדודתם ולכן אפשרי שיקראו לדוד שלה "דודנו הזקן". (גם לטענה, שהתו"ש מייחס הן את אביו והן את אמו לב"ח ולח"מ יש פתרון מעניין בספריו של הרב גרוסמן. בגרסאות תשס"ב ותשס"ג, אמו של התו"ש היא המיוחסת לחלקת מחזקק ולכן אפשרי שהקשר לב"ח יהיה דרך האב).

עתה נעבור להצעתו של הורביץ. הוא מוצא משפחה בשם מייזליש, שיש לה ייחוס לרמ"א ולב"ח (כפי שהיה לתו"ש) והוא מנסה להפוך אותה למשפחת הקשר מהב"ח ומהרמ"א אל התוספת שבת. המשפחה שעליה מדובר, היא משפחתו של ר' משה מייזליש, שהיה לו ייחוס לרמ"א ולאשתו בריינדל היה ייחוס לב"ח. היו לו שלושה בנים ידועים, שהם וצאצאיהם כתבו ספרים ובפתחם פירוט ייחוסם זה. מאחר ושמ משפחתם זוהי לזה של ר' רפאל מייזליש (התו"ש) וגם ייחוסם דומה, משער צ. הורביץ, שהם שייכים לאותה משפחה, דהיינו, שר' חיים, אבי התו"ש, היה אחיהם של השלושה, בן רביעי לר' משה. לפי מג"י של משפחת גרוסמן, יש רק 4 דורות בין הב"ח והתו"ש: ב"ח, ר' יהודה לייב, ר' שמואל גרשון, דבורה אם התוספת שבת. לפי הורביץ, 6 דורות: הב"ח, ר' שמואל צבי מפינטשוב, ר' יהודה אריה בעל "שאגת אריה", ר' שמואל צבי אב"ד בריסק, בתו בריינדל אשת ר' משה מייזליש, בנם המשוער ר' חיים אבי התו"ש. בין לידת הב"ח והתו"ש עברו 130 שנה ואפשרי שיהיו 4 או 6 דורות בפרק זמן זה.

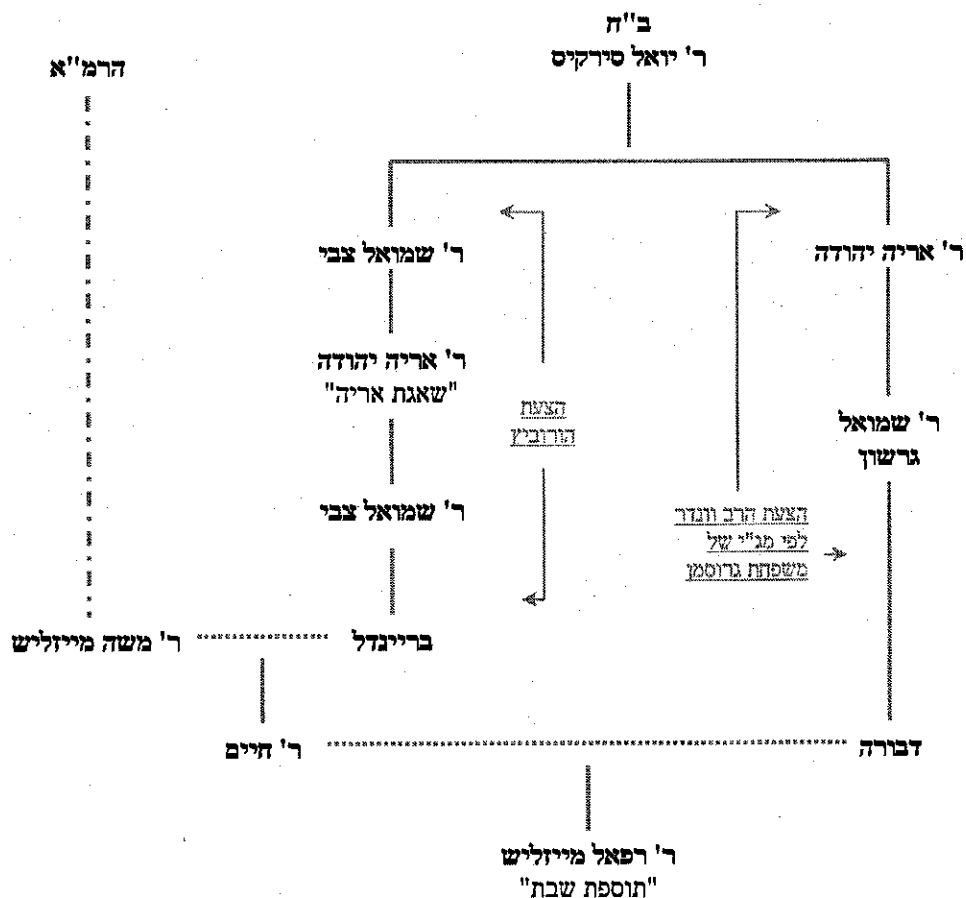
בהמשך יפורטו תולדות חייהם של האישים הנכללים בתרשים. פירוט האישים בין הרמ"א ור' משה מייזליש יובא כאשר נדון על הקשר בין הרמ"א והתו"ש.

ובמאמר מוסגר, אם יתברר, שגרסת הביניים של מג"י של משפחת גרוסמן היא הנכונה, דהיינו, שתנה אחות ר' יצחק מסקול הייתה אשתו של התו"ש, אזי פתחנו שוב ספר חכמים חשוב, שהיו מאבותיה ולכן מאבותינו. ר' יצחק מסקול, היה בנו של ר' זכריה מנדל "באר היטב", שהיה לו ייחוס מפואר למהרש"ל ולאחיו של המהר"ל מפראג. למהר"ל מפראג יש ייחוס מפורט עד לשלמה בן דוד המלך. מאחר ויש כאן ספק על ספק, לא אכנס לפירוט ייחוסין אלו, אך ניתן למצוא את הייחוס בספרי הרב גרוסמן, "תפארת בית דוד" ועוד.

מקורות:

אלף מרגליות (וונדר, לוח ל"ח וערך 861), ייחוס בעלזא (פרק א'), לתולדות הקהילות בפולניה (צבי הורביץ, עמ' 36), שעורי בבא קמא (הרב י. גרוסמן, תשכ"ב), משכנות ישראל (גרוסמן, י-ם תשמ"ד), כנסת ישראל (גרוסמן, תשס"ג), לוויית חן ואור יקרות, תוספת שבת (הקדמות)

להלן תרשים של שתי ההצעות

ר' אריה יהודה לייב מחנטשין בני הגדול של הב"ח

לפי מגילת היוחסין של משפחת גרוסמן, הקשר בין הב"ח לתוספת שבת, הוא דרך בנו הגדול של הב"ח, שהיה אבי ר' שמואל גרשון, אבי דבורה, אם התו"ש. לפי זה, גם ר' אריה לייב הוא מאבותינו.

ר' אריה יהודה לייב מכונה בחלק מהמקורות בכורו של הב"ח, אולם אין בטחון שהיה ממש בכור, אם כי ידוע, שהיה הגדול מבין שני בניו הידועים של הב"ח. לא ידוע מתי נולד. מאחר והב"ח נולד לאחר 1562, נולד ר' אריה, מן הסתם, לקראת סוף המאה ה-16. נמצאה התכתבות בידיש, הקשורה לנישואין של אחד מבני הב"ח לבתו של אדם בשם זנוויל המרשלג (בספר מכתבים בידיש "יודישע פריוואט בריעפע אאוס דעם יאהרע 1619" של לגנדי ווכשטיין) והנישואין הללו התרחשו בשנת שפ"א (1621). לפי "תולדות היהודים בפולניה", המשודך הוא ר' אריה יהודה ולפי "ספר הב"ח" (של פנחס סירקיס), המשודך הוא דווקא בנו השני של הב"ח, שמואל. השערה זו נשמעת יותר הגיונית, כי הייתכן שהב"ח השיא את בנו הגדול כאשר היה קרוב לבן ששים? ייתכן גם שמדובר בבן שלישי, לא ידוע, של הב"ח.

אין ציוני תאריכים בקשר לראשית חייו של ר' אריה יהודה מחנטשין ולכן קשה לדעת מתי נולד. ידוע, שהיה דיין בקראקא ואח"כ אב"ד בחנטשין (עיירה קטנה במחוז קרקוב שבפולין), אך לא ברור מתי. ר' אריה יהודה מתכתב עם חכמי הזמן והתכתבויותיו באות לידי ביטוי בספר השו"ת של הב"ח (ישנות וחדשות) ובשו"ת גאוני בתראי, אך ברובן לא רשומים תאריכים ומקומות. החוקרים הסיקו שנפטר בשנת ת' (1640) משתי סיבות: א. בשתיים מתשובותיו (שו"ת גאוני בתראי ל"א ומ"ג) הוא מזכיר את אביו בלשון ז"ל/וצ"ל ומזה יוצא, שנפטר לאחר אביו. ב. בהקדמה, שכתב הבן השני של הב"ח לרגל יציאת ספרו של אביו לאור בשנת ת', הוא מזכיר את "אחי הגדול מו"ה לייב זצ"ל". מכיוון שהב"ח נפטר בשנת ת' וגם הספר יצא לאור באותה שנה והאח הגדול נפטר בין שני תאריכים אלה, מן הסתם, נפטר ג"כ בשנה זו.

בשו"ת הב"ח נוכל לפגוש כמה פעמים את ר' אריה. בשו"ת הב"ח הישנות, עונה האב שתי תשובות (ס"א וס"ב) על שאלותיו של בן זה ופונה אליו בלשון זו: "לבני החסיד האב"ד ור"מ כמוהר"ר לייב נר"ו". השאלה הראשונה דנה בזכויות חכירה כלשהן ואילו השניה דנה באדם, שזרק כוס בקיר בשמחת חתן, הזיק לעין חברו ולהגנתו טען, שהיה שיכור. הב"ח מציע לבנו לא לקבל את הטענה. בשו"ת הב"ח החדשות שואל "אריה יהודה לייב" את אביו, האם זאב שהסתובב בין בהמות גסות, הופך אותן לחזקת "דרוסה", או שהעניין רלבנטי רק לגבי בהמה דקה. כאן הב"ח מציע לאסור את הבהמה לאכילה ליהודים, אך מתיר למכרה לגויים (השאלה בסימן י"ח והתשובה בסי' י"ט). בסימן ל"ח מופיעה שאלה בעניין נידה, שהיא בעצם מינקת מדממת. כל התשובות הללו נטולות מקום ותאריך. בתשובה ט"ז, המכוונת לבנו השני, בעניין טריפות, מופיע תאריך, שנת שצ"ז (1637) ושם מצורף מכתב קצר באותו עניין גם לאח הגדול ולכן יש לנו מושג, מתי זה נכתב. בשו"ת גאוני בתראי נמצא שוב התכתבות רצוא ושוב בין האב לבנו בעניין בודק (כשרות) שטעה וגם שם אין תאריך, אך האב כותב מקראקא, שם כיהן באחרית ימיו וגם

מכאן ניתן לקבל מושג, ממתי בערך נכתבה התשובה. תשובות ל"א ומ"ג, כנזכר לעיל, נכתבו כבר לאחר פטירת הב"ח, אך לא רשום שם למי, מהיכן ולהיכן נשלחו. האחת עוסקת בכשרות (סירכא בריאה) והשניה במשא ומתן (חובות). תשובה כ"ח, מופיעה בחתימת הבן שמואל צבי, אך היא עוסקת באותה שאלה של מינקת מדממת, שהועלתה בשמו של הבן אריה בשו"ת הב"ח החדשות (ל"ח). כאן מצוין תאריך, שנת שפ"ט (1629) ושוב נקבל מושג מתי העניין נדון. נראה, שהבן הגדול הציג את השאלה לאביו והוא העביר אותה להתייעצות עם הבן השני. הארכת בענייני שו"ת אלה, מכיוון שזה המידע היחיד, שיכול לשפוך מעט אור על חייו ואישיותו של ר' אריה יהודה לייב, אב"ד חנטשין.

לפי "אלף מרגליות" אולי הסכים ר' אריה יהודה על הספר "עמק המלך" של ר' נפתלי, שנדפס באמסטרדם ת"ו. בדקתי שם ולא מצאתי הסכמה ממנו, אך יש שם הסכמה מר' יהודה זלקל, חתנו של הב"ח ובתוכה מופיע הביטוי "מסכים כדוד", שאולי יכול לרמז שגם ר' יהודה בנו של הב"ח הסכים ור' יהודה זלקל הלך בעקבותיו.

"אלף מרגליות" מספר, שהיה לרבנו זה בן בשם ר' חיים, אך לא ידוע עליו דבר והוא לא רלבנטי לנו. בן נוסף "ר' שמואל גרשון איש ירושלים" ידוע רק מספרו של בנו, ר' אריה יהודה בעל הספר "לווית חן". ר' שמואל גרשון זה אמור להיות גם אביה של דבורה, אמו של התוספת שבת. לא ידוע מתי ואם עלה לירושלים. פרט לאזכור זה, לא ידוע עליו דבר.

ר' אריה, בנו של ר' שמואל גרשון ומחבר הספר "לווית חן", נולד לאחר ת', כי נקרא ע"ש סבו. הוא עצמו היה רב בסקאל ובסוף ימיו גם בזלקווא וספרו כולל דרושים לפרשות השבוע. בנו יוסף בנימין זאב הוסיף חלק בשם "אור יקרות" ופרסם את הספר בשם "לווית חן ואור יקרות" בזלקווא בשנת תצ"ב (1732), כך לפי המו"ל וכך הוא מקוטלג, אם כי כתוב בשער הספר: הדפיסו בעצמו בשנת ת"ץ בעיר אמסטרדם). ר' יהודה מחנטשין, סבו של מחבר "לווית חן" מצוטט בספר בפרשת משפטים. מחבר הספר נפטר בשנת תפ"ט (1729).

מקורות:

אלף מרגליות (866, לוח ל"ח וכן ערכים 861, 865), לתולדות הקהילות בפולין (הורביץ עמ' 315), ייחוס בעלזא (פרק א' 90-92), ספר הב"ח (פ. סירקיס), שו"ת הב"ח הישנות והחדשות, שו"ת גאוני בתראי, לווית חן ואור יקרות

ר' שמואל צבי מפינזשבורג

בנו הצעיר של הב"ח ואילי ג"כ מאבות התר"ש

לפי השערה של ר' צבי הורביץ בספרו "לתולדות הקהילות בפולניה", עבר מסלול היוחסין מהב"ח אל התוספת שבת, דווקא דרך הבן הצעיר. למרות שמסלול זה מבוסס פחות, ננסה להכיר את האישים המרכיבים אותו.

ר' שמואל צבי בן הב"ח מכנה את אחיו "אחי הגדול מו"ה לייב" בהקדמתו לב"ח ארת חיים ולפיכך יודעים, שהוא היה הצעיר. לא ידוע מתי נולד, אך מן הסתם היה זה סמוך לשנת 1600. כפי שהזכרנו בפרק הקודם, נמצאו מכתבים בידידיש על אודות שידוך בין אחד מבני הב"ח לריקל בת זנוויל המרשלג בשנת שפ"א (1621). לא מצוין שם הבן המשוודך. פנחס סירקיס בספרו "ספר הב"ח" מאמין שמדובר בבנו הצעיר של הב"ח, ר' שמואל צבי.

בשנת שפ"ט (1629) אנו מוצאים ממנו כבר התכתבויות של הלכה (שו"ת גאוני בתראי סימן כ"ח) ולדעת "לוחות זיכרון", משנה זו החל לכהן כרבה של פינזשבורג. הוא זה שהדפיס וערך את ספרי הב"ח של אביו, הוציאם לאור ואף כתב הקדמה לחלק "ארת חיים". בניגוד לאחיו, הוא חותם פעמים על תשובותיו בתוספת תאריך ומקום. בשנת שצ"ז (1637) אנו מוצאים ממנו שאלה ששאל מאביו בעניין טריפות (שו"ת הב"ח החדשות סימן ט"ז). בסימן כ"ב (שם), אנו מוצאים תשובה מהב"ח אליו בעניין מליחה. בסימן מ"ד מוצאים סיפור על גבר ואישה, שנשבעו בתקיעת כף להינשא זה לזו. הגבר הלך בעניין פרנסה לארץ אחרת והבטיח לאישה, שיחזור תוך כמה חדשים, לכל היותר בעוד שנתיים. אמנם הזמן עדיין לא תם, אך כל הזמן הזה לא נשמע ממנו דבר וקרובי האישה החלו ללחוץ עליה להינשא לאדם אחר. ר' שמואל כותב לאביו את דעתו, שעל האישה להמתין שנתיים תמימות ואם עד אז לא יגיע הגבר, תוכל להתחתן, אך מאחר "שענייני נדרים חמורים מאד", הוא החליט לפנות אל אביו בבקשת עצה. לא מצורפת תשובת האב וגם אין כאן תאריך. גם בשו"ת גאוני בתראי מופיע ר' שמואל. בסימן ל', משנת שצ"ח (1638) שואל ר' שמואל את אביו לגבי "אישה שנפלה לפני יבם מומר" וכאן מזכיר גם את מקומו "פינזשוף". בסימן כ"ח יש תשובה בעניין נידה מינקת משנת שפ"ט (1629). השאלה הופיעה באופן מקורי, כשאלתו של הבן הגדול (שו"ת הב"ח החדשות ל"ח) והייתה ממוענת אל הב"ח. כאן התשובה היא מהבן הצעיר אל אביו, שכנראה הפנה אליו את השאלה, שקבל מבנו הגדול. לדעת בעל "ספר הב"ח", ר' שמואל זה, הוא שיזם את "שו"ת גאוני בתראי" ע"י איסוף שו"ת מגדולי הדור, שלא נכללו בספרים אחרים.

לפי המקורות נפטר ר' שמואל צבי בשנת ת"י (1650), כאשר הם מסתמכים על "לוחות זיכרון" (פפד"מ תרס"ד, עמ' 81).

לר' שמואל ידוע רק בן אחד והוא ר' אריה יהודה לייב בעל "שאגת אריה", שכינה כרב בקראקא ובריסק. פרק עליו יובא בהמשך. לאחר שנפטר ר' שמואל, נישאה אשתו עם הט"ז, שהתאלמן אף הוא.

כזכור, היה הט"ז נשוי לבתו של הב"ח והיה גיסו של ר' שמואל. הט"ז הוא שגידל את ר' אריה לייב היתום. בהמשך, היה לר' אריה זה, בן בשם ר' שמואל צבי, אב"ד בריסק ובתו בריינדל נישאה לר' משה מייזליש, שהיה לו ייחוס לרמ"א. לדעתו של צ. הורביץ (לתולדות הקהילות בפולין), אותו ר' משה היה אבי ר' חיים, אביו של התוספת שבת, ר' רפאל מייזליש.

לר' משה מייזליש היו שלושה בנים, שהם וצאצאיהם כתבו ספרים ובהם פירטו את ייחוס אביהם לרמ"א ואת ייחוס אמם לב"ח. פרטים עליהם יובאו בהמשך. אין ידיעה ממשית, שגם אביו של התו"ש היה בנו של ר' משה מייזליש. מן הסתם ביסס הורביץ את השערתו על שם המשפחה המשותף ועל הייחוס הדומה לרמ"א ולב"ח ואולי גם על כך, שאביו של ר' משה נקרא חיים וכך נקרא גם אביו של התו"ש.

מקורות:

אלף מרגליות (1099, לוח ל"ח, 861), ספר הב"ח (פ. סירקיס, הפרק על צאצאי הב"ח), אוצר הרבנים (1962), שו"ת הב"ח החדשות (ט"ז, כ"ב, מ"ד), שו"ת גאוני בתראי (כ"ח, ל'), לתולדות הקהילות בפולניה (הורביץ, י-ם תשל"ח עמ' 134), ייחוס בעלזא (י.ש. יודלוב, י-ם תשמ"ד, פרק א' ערכים 86-83), לוחות זיכרון (פרידברג, פפד"ם תרס"ד, עמ' 81), מגורת זכריה (זכריה מנדל מבוטשטש, פפד"א תקל"ו, ייחוס בשער), עץ הדעת טוב (עוזיאל מייזליש, ישראל תשכ"ח, הקדמה)

ר' אריה יהודה בעל "שאגת אריה"

בנו של ר' שמואל צבי מפנינשוב

המקורות משערים, שר' אריה יהודה, נכדו של הב"ח מבנו השני, שמואל, נולד לאחר שנת ת' (1640), כי כנראה נקרא על שמו של דודו, ר' אריה יהודה לייב מחנטשין, שנפטר בשנה זו. מאחר וכבר בשנת תכ"ג (1663) אנו מוצאים אותו בפעילות רבנית, ייתכן שנולד לפני ת' ונקרא ע"ש אב משותף שלו ושל דודו (בהמשך נמצא עובדה נוספת, שתחזק השערה זו).

אביו נפטר בעודו ילד ואמו נישאה עם הט"ז, שהיה גיסו של אביו וגם הוא התאלמן באותה עת. הוא גדל ולמד אצל הט"ז וגם אצל ר' השיל מקראקא. בשנת תכ"ו (1666) החלו לדבר על תופעת שבתאי צבי, שאח"כ הוגדר כמשיח שקר ור' אריה יהודה נשלח יחד עם בנו של הט"ז, ר' ישעיה, לתהות על קנקנו של שבתאי צבי. בספר "ציצת נובל צבי" מובא סיפור פגישתם של שני החכמים עם שבתאי צבי. הש"ץ (שבתאי צבי) היה אסור בגליפולי וכאשר הגיעו אליו השניים נזף בהם, על כי הגיעו אליו בעצם השבת ובכך חיללו שבת. למיטב ידיעתם לא היה זה יום השבת, כי אם יום שני והסתבר, כי הש"ץ בדה שבת

מלבו על פי חשבונו, שלא התאים לחשבון הכללי. הוא שלח מתנות לט"ז וגם שלח ניחומים לט"ז על מות שני בניו בשנת תכ"ד בידי בני עוולה בפרעות לבוב. שני החכמים התרשמו ממנו לחיוב, בשלב זה. מאוחר יותר התחילו הרבנים באירופה להבין, שייתכן שהוא משיח שקר ולאחר שהמיר את דתו, כבר היו בטוחים בכך.

השו"ת של ר' אריה קובצו לספר "שאגת אריה" ומעקב אחרי ציוני שמות המקומות והתאריכים, מלמד אותנו על סדר כהונתו ברבנות בשבע קהילות שונות, אם כי, תאריכי המעבר המדויקים מקהילה לקהילה לא ידועים. סווירז היה המקום הראשון בו שימש כרב והוא היה שם בתכ"ג (1663, שאגת אריה ב' ג'). המקום הבא לדעת המקורות, היה קמרנה (שם ט', ללא תאריך). בתל"ז ותל"ח (1668), אנו מוצאים אותו בסטבניץ (שם ו' כ"ה). בין תמ"ב לתמ"ט (1682-1689) נמצא אותו בזמושץ (שם ט"ז כ"ד) וכנראה בתמ"ט עבר לטיקטין (בהסכמה לצפנת פענח מתמ"ט הוא מציג את מקומו כזמושץ וטיקטין) ואנו מוצאים ממנו תשובות מטיקטין עד שנת תנ"ה (1695, שם י"ג י"ט כ'). בתנ"ו או תנ"ז (1697) עבר לקראקא, העיר החשובה (שם י"א י"ת) ושם שהה לפחות עד שנת תס"א (1701, שם י"ב). מתס"א היה רב בבריסק (שם ח') והתשובה המאוחרת ממנו היא מתס"ו (1706, שם כ"א). לדעת המקורות, נפטר רבנו בשנת תע"ח (1718) בבריסק ולדעה אחרת בתע"ד (1714). בד"כ מצינים אותו כאב"ד קראקא ובריסק, שתי הקהילות האחרונות, בהן כיהן.

ספרו "שאגת אריה" יצא לאור ע"י נינו, הרב אברהם מייזליש (בן ר' משה ובריינדל בת ר' שמואל צבי בן בעל שאגת אריה) בעיר נאווית, שנת תצ"ו (1736) במהדורה מצומצמת ומאוחר יותר בתק"ו (1746), בסלונקי, בתוספת תשובות רבות מר' אריה ובתוספת בשם "קול שחל" מהנין, המוציא לאור. ר' אריה ישב בישיבות של הועד של ארבע ארצות ובמסגרת זו נתן, יחד עם רבנים נוספים, הסכמות על ספרים: "שמנה לחמו" (חשון תנ"ח, יריד ירוסלב), "כבוד חכמים" (תשרי תנ"ח מיריד ירוסלב, אך שם מציין שהוא "חונה בקראקא" בדרך כלל). רבנו נתן גם הסכמה על "צפנת פענח" (שם מציין את מקומו כזמושץ וטיקטין והתאריך: תמ"ט) וכן לספר "אהל יעקב" (תשרי תנ"ח מקראקא). לר' אריה בעל "שאגת אריה" בן ר' שמואל צבי מפינטשוב בן הב"ח היו ארבעה בנים ידועים: א. הרב דוד מזמושץ, שבן בתו הרב זכריה מגדל, אב"ד פודהייץ, כתב את "מנורת זכריה", ספר שהזכרנו לעיל, כאשר דנו ביוחסיו של הב"ח ב. הרב יואל מבריסק ג. ר' נתן נטע ד. הרב שמואל צבי שכיחן אחר פטירת אביו כרבה של בריסק.

לר' שמואל צבי זה, אב"ד בריסק, היו מספר בנים, ביניהם ר' נחמן סירקין, ראש משפחת סירקין ופירוס מלא על משפחה זו ניתן למצוא באלף מרגליות (לוח כ"ה) והם אינם מאבותינו ולא נרחיב בעניינם. הייתה לו גם בת בשם בריינדל, שנישאה עם ר' משה מייזליש בן ר' חיים מייזליש, שהיה לו ייחוס לרמ"א. ר' משה זה ידוע בעיקר בשל צאצאיו. אחד מהם, בנו, ר' מאיר מייזליש, כתב ספר בשם "הלכות עולם", שממנו ניתן ללמוד על ייחוס אביו לרמ"א ועל אופן של ייחוסה של אמו לב"ח. בן שני, ר' אברהם נטע, מחבר "נטע שעשועים", הוא שהוציא את "שאגת אריה" לאור והוסיף תוספת משלו בשם "קול שחל". בסוף ימיו עלה לא"י. בן שלישי, ר' יצחק, היה סבו של ר' עוזיאל מייזליש, מחבר ספרים רבים (עץ הדעת טוב, תפארת עוזיאל, תפארת צבי, כרם שלמה), שגם עליהם רשום הייחוס לרמ"א ולב"ח. ומה הקשר של

כל אלה אלינו? צבי הורביץ, מחבר "לתולדות הקהילות בפולין", סבור, שהיה לר' משה מייזליש ולאשתו בריינדל, בן רביעי והוא חיים, אבי התוספת שבת. אין לו הוכחה חד-משמעית, אך ייתכן, שהוא נשען על ראיות נסיבתיות, כמו שם המשפחה הזהה של ר' משה ושל התו"ש, הייחוס המשותף לשניהם לרמ"א ולב"ח ואולי גם על כך, ששם אביו של ר' משה היה חיים, כמו שם אביו של התו"ש. אם ההשערה הזו נכונה, הרי שגם בעל שאגת אריה הוא מאבותינו. חסרון בהשערה זו, ניתן למצוא בלוח הזמנים של חיי המעורבים. לפי ההשערה הרווחת, נולד בעל שאגת אריה לאחר שנת ח' (1640), כי חשבו שנקרא ע"ש דודו, בנו הגדול של הב"ח שנפטר אז). לפיכך יוצא, שבמשך 60 השנה עד לידתו של התוספת שבת (1700 לערך) עברו 4 דורות וזה לא סביר. לדעתי, ייתכן שבעל "שאגת אריה" נולד לפני 1640, כי בשנת 1663 כבר מוצאים ממנו התכתבויות של הלכה ואם אכן נולד לפני 1640, הצעתו של הורביץ חוזרת להיות סבירה. יש מקורות כמו "אלף מרגליות" ואולי גם ההקדמה המודרנית לתוספת שבת, שדוחים את המסלול שמציע הורביץ, אך מנגד, פנחס סירקיס, שכתב ספר מקיף על הב"ח מקבל ההשערה זו וכן בעל "ייחוס בעלזא". בעל "אלף מרגליות" מעדיף את המסלול האחר דרך בנו הגדול של הב"ח ועד אמו של התו"ש. ישנה אפשרות, ששני המסלולים התקיימו במקביל.

מקורות:

ספר הב"ח (פ. סירקיס, הפרק על צאצאי הב"ח), אלף מרגליות (1088 ולוח כ"ה), לתולדות הקהילות בפולניה (צ. הורביץ, ירושלים תשל"ח, עמ' 134 הערת שוליים), שאגת אריה וקול שחל (ר' אריה יהודה, מונסי תשנ"ב), כרם שלמה ותפארת צבי (עוזיאל מייזליש), אוצר הרבנים (19622, 3368), לוחות זכרון (פרידברג, דרהביטש תרנ"ז, עמ' 24), ציצת נובל צבי (יעקב ששפורטש, מוסד ביאליק תשי"ד עמ' 78 או 48א' בתעודה המקורית), ייחוס בעלזא

הרמ"א ר' משה איסרליש

הרמ"א נחשב לאחד מגדולי הפוסקים, שקמו לישראל בכל הזמנים. יש הרואים אותו כגדול הפוסקים בדורות האחרונים (אוצר הרבנים). בעל "תוספת שבת" העיד על עצמו, שהוא דור עשירי לרמ"א. לפיכך, אם ה"תוספת שבת" הוא מאבותינו, הרי שגם הרמ"א הוא מאבותינו.

ר' משה איסרליש חי בפולין של המאה ה-16 ולזכותו נחשבות מספר פעולות חדשניות. הוא היה האישיות הספרותית הראשונה של יהדות פולין ומורח אירופה (אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל). עד המאה ה-16 לא היו כלל מרכזי תורה בפולין. בשנת 1492 הגיע לקראקא ר' יעקב פולק מהעיר פראג, שהייתה אז מרכז תורה דומיננטי והקים בה ישיבה. תלמידו הבולט היה ר' שלום שכנא, שפתח ישיבה בלובלין, ממנה יצאו גדולי תורה רבים, שייסדו ישיבות ברחבי פולין וכך הפיצו תורה, הרבו תלמידים והפכו את פולין למרכז תורה חשוב ביותר. גם ר' יעקב פולק וגם ר' שלום שכנא סרבו לכתוב ספרים, או אפילו להדפיס שו"ת שלהם, כדי שפסיקותיהם לא יהפכו להלכה מחייבת לדורות הבאים. הרמ"א, בניגוד להם, החל בכתובת ספרים מגיל צעיר ובהמשך הגיע עד יצירת ספר של הלכה מחייבת והוא ה"מפה" על השולחן ערוך.

מעשה חדשנות נוסף שלו היה עצם כתיבת ספר דינים. עד אז, חכמי אירופה כתבו ספרי הלכה מעמיקים, שכללו את המקורות התלמודיים ואת דברי הפוסקים וכל השקלא והטריא שמאחורי כל הלכה. הרמ"א החל בכתובת ספר נוסח השולחן ערוך (שעוד לא היה אז בנמצא), בו יסוכמו הדינים, הלכה למעשה, למען יוכל כל אדם מישראל לדעת מה לעשות, בלי להתעמק ברקע התיאורטי, עיסוק המתאים לתלמידי חכמים. הוא עבד במקביל לר' יוסף קארו, שכתב אז את השולחן ערוך, בלי שידע על כך, אך ר' יוסף קארו סיים את העבודה קודם לרמ"א והרמ"א נבעת לגלות, שאולי כילה ימיו לריק במלאכה שכבר נעשתה ע"י אחר. ברם, לאחר שקרא את הש"ע (שולחן ערוך), מצא, שר' יוסף קארו הסתמך רק על חכמי ספרד, כמו הרי"ף והרמב"ם, והתעלם מחכמי אשכנז: בעלי התוספות, המהר"ם מרוטנברג ושאר ראשונים מצרפת ומאשכנז. הרמ"א החליט להסתפק בתוספת לש"ע, שתתמקד במנהגי אשכנז לגבי כל מצווה והתוספת הזו כונתה "המפה" שעל השולחן.

לא ידוע מתי נולד הרמ"א. תאריכים שונים הוצעו, בעיקר בין ר"פ לר"צ (1520-1530), שהקיצוניים בהם נעים בין ר"ע לש' (1510-1540). החוקר, הרב ד"ר אשר זיו (בספרו המקיף "רבנו משה איסרליש" ניו-יורק תשל"ב) מציע תאריך סמוך ל-1530, מכיוון שהמהרש"ל כינה את הרמ"א "יניק וחכים" (כלומר צעיר וחכם) בחלק מכתובותיו. לעומת זאת, חכם אחר (מהרשי"ק), שנולד בשנת רפ"א (1521), לא כונה כך ע"י המהרש"ל, מכאן, שהרמ"א היה צעיר באופן משמעותי מהמהרשי"ק.

מן הסתם נולד בקראקא, כי אביו ר' ישראל, היה פרנס ומנהיג בקראקא. רבו המובהק של הרמ"א היה ר' שלום שכנא, תלמידו של ר' יעקב פולק, שהעמיד תלמידים הרבה בישיבתו שבלובלין. הרמ"א מזכירו הרבה בתשובותיו בלשון "מורי". בהסתמך על עדות חברו של הרמ"א, ר' חיים, אחיו של המהר"ל מפראג

(בספרו "ויכוח מים חיים"), מסיק ד"ר זיו, שהרמ"א למד שם לפחות עד שנת ש"ט (1549). בשנת ש"י (1550) אנו מוצאים כבר תשובה שלו מקראקא ומן הסתם החל אז לכהן שם כרב (שו"ת הרמ"א סימן י'). בתקופה זו הוא מתאר את עצמו כצעיר מאד. בחלק מפסקי הדין (למשל, שו"ת הרמ"א י"ב), הוא מופיע כחתום שלישי לאחר ר' משה לנדא, שהיה זקן הדיינים ולאחר ר' יוסף כ"ץ, בעל "שארית יוסף". חלק מהמקורות משערים, שזמן קצר לפני המעבר מהישיבה בלובלין לקראקא, התחתן עם בתו של ר' שלום שכנא. אשתו זו נפטרה לאחר זמן לא רב, בשנת שי"ב (1552), שנה בה התחוללה מגפה בקראקא ובתקופה זו נפטרו גם אמו וגם סבתו. יש מקורות, לפיהם כבר בשנת שי"ג (1553) היה ראש בית דין בקראקא, או רב העיר (אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל, אלף מרגליות), לעומת אחרים הסבורים, שכלל לא היה אב"ד בקראקא, אלא רק ראש ישיבה (אוצר הגדולים). מכל מקום, בשנת שי"ח (1558), הוא עדיין חתום שלישי בהרכב (שו"ת הרמ"א י"ב) ויש הטוענים, שמחמת הנימוס כלפי חבריו המבוגרים ממנו, נהג כן. הרמ"א היה ממשפחה עשירה מאד וכך היה באפשרותו להקים ישיבה ולהחזיק תלמידים על חשבונו (ראה שו"ת הרמ"א ק"ט). בשנת שט"ז (1556) שוב התחוללה מגפה בקראקא והפעם נמלט הרמ"א עם משפחתו לעיר שידלוב. ייתכן שכבר היה נשוי לאשתו השניה, בת ר' מרדכי גרשון כ"ץ ואחותו של ר' יוסף כ"ץ, בעל "שארית יוסף", חברו להרכב בית הדין. בהיותו בעיר שידלוב, לא השחית זמנו לריק וכתב שם את ספרו הראשון "מחיר יין". הימים היו ימי פורים ורבנו החליט לכתוב פירוש למגילת אסתר כמשלוח מנות לאביו (מתוך דבריו בפתיחת וסיום הספר). הספר הוא יותר מפירוש רגיל והוא משלב קבלה ופילוסופיה. נדפס בקרימונה שנת שי"ט (1559).

כתיבת הספר משכה אותו לכתיבת הספר הבא (בלשונו: מצווה גוררת מצווה), שגם בו שילב קבלה ופילוסופיה ונושאו היה המקדש וכליו ומצוות נוספות הקשורות לנושא וטעמיהן על רקע קבלי ופילוסופי. הספר נקרא "תורת העולה" ונדפס גם כן בחייו, בפראג, שנת ש"ל (1570). התעניינותו של רבנו בשני תחומים אלה (קבלה ופילוסופיה) ידועה, אך התחום העיקרי, בו זכה לפרסום, הוא תחום ההלכה. הספר הראשון בו עסק בנושא ההלכה, היה "תורת חטאת", בו דן בדיני איסור והיתר, מזווית ראייה של פוסקי אשכנז, בהתאם לסדר הדינים בספר "שערי דורא". גם ספרו זה של הרמ"א פורסם באותה השנה, שנת ש"ל, בעיר קראקא. יש ראיות, שהספר נכתב לאחר שסיים לכתוב את "תורת העולה" (בשנת שכ"ד, 1564, ראה אלף מרגליות). על ספר זה כתב חברו, ר' חיים, אחי המהר"ל, ספר השגות בלשון חריפה בשם "ויכוח מים חיים". מאוחר יותר כתב הרב יוסף שאול נתנזון ספר הגנה מפני השגות אלו בשם "תורת משה". על "תורת העולה" נכתבו גם פירושים כמו "מנחת יעקב", או "דמשק אליעזר", שהוא פירוש על גרסה מקוצרת של הספר.

הספר הבא, שבו עסק, הוא "דרכי משה". ספר זה נכתב כפירוש על ה"טורים" ונכתב ממש במקביל לספר "בית יוסף". כאשר נודע לרמ"א, שר' יוסף קארו כותב כבר פירוש על הטורים, נבהל שהוא מבזבז את זמנו לריק, אך כאשר עיין בו, למד לדעת שר' יוסף קארו התבסס על חכמי ספרד והתעלם מפוסקי אשכנז. לכן החליט להפוך את ספרו לספר ביקורת והשגות על ה"בית יוסף", תוך הדגשת מנהגי ופסיקות חכמי אשכנז וכך נולד "דרכי משה המקוצר". ספר זה בגרסאותיו הארוכה והמקוצרת לא נדפס בחייו. ד"מ (דרכי משה) לחלק יורה דעה, יצא לאור בזולצבך בשנת תנ"ב (1592), הגרסה המקוצרת לכל ארבעה

הטורים בתס"ב (1602, ברלין) ואילו ד"מ לארח חיים בפירדא תק"כ (1760). החלקים לארח חיים ויורה דעה נדפסו כחיבורים בפני עצמם, אך החלקים האחרים נדפסו רק כפירוש לטורים. בדורנו נדפסו גם החלקים האחרים כספרים בפני עצמם.

גם הספר שפרסם אותו ביותר, "המפה" לשולחן ערוך, נכתב בדרך דומה. היה בדעת רבנו לכתוב ספר דינים. ממש במקביל כתב ר' יוסף קארו את ה"שולחן ערוך" והקדים לסיימו. כאשר שמע רבנו, שר' יוסף קארו הקדימהו, החליט לכתוב נספח לש"ע (שולחן ערוך), שיתמקד בדיני ומנהגי אשכנז, לכן הספר כונה "מפה", כדי לציין, שהוא רק תוספת לש"ע.

הרמ"א מצטייר כתאום נפשו האשכנזי של רבנו יוסף קארו. הרמ"א כתב את המפה כספר הגהות על הש"ע והשם "מפה" ניתן מאוחר יותר ולא על ידו. חלק ארח חיים נדפס עוד בחייו, בשנת של"א (1571) והתקבל כספר דינים מחייב לעדות אשכנז. שאר החלקים יצאו לאור משל"ח (1578) ועד ש"מ (1580), כאשר לסיום נדפס שוב חלק ארח חיים, שאזל אז מן השוק. היו רבנים, דוגמת ה"לבוש", שכעסו על הופעתו של ספר דינים, ללא הרקע התלמודי, הטעמים והשרשים וכל השקלא והטריא, אך רבנים אחרים, דוגמת השל"ה, דווקא ברכו על הופעת ספר דינים מחייב.

ספר התשובות של הרמ"א על שאלות בהלכה שהופנו אליו, הופיע הרבה לאחר פטירתו (הופיע בשנת ת', בקראקא, 1640) ויצא לאור ע"י בן אחיו, ר' משה בן אליעזר. מתשובות הרמ"א ניתן ללמוד, שהוא היה משאיר בידיו העתקים של התשובות ששלח ולפעמים היה מבקש מנמנעיו, שיחזירו לו את מכתבי התשובה ששלח, על מנת שיוכל לשמור אותם (ראה שו"ת הרמ"א פ"א). בין אוצרותיו שמר גם מכתבי תשובה של חכמים אחרים, שנראו לו בעלי עניין וכל מה שהיה שמור באוצרותיו נדפס כשו"ת הרמ"א, למרות שמבין קל"ב (132) התשובות שם, נמצאו כרבע שאינן ממנו. למשל, בשנת ש"י (1550), השנה בה אנו מוצאים ממנו את התשובה הראשונה, היה המקרה של הגט מפראג. שני רבנים צעירים סדרו גט בפראג והרב המבוגר יותר שהיה בעיר, ר' מן, מצא בגט פסולים שונים, לאחר שהגט כבר ניתן ופרסם אותם ברבים. ר' שכנא, חותנו ורבו של הרמ"א, היה בין הרבנים, שהחליטו להטיל "חרם דרבנו תם" על הרב מן. לפי החרם הזה, אסור לרב לפרסם פסולים בגט, לאחר שכבר ניתן. אוסף תשובות והתכתבויות בנושא, מרבנים שונים, כולל גם כאלה המביעים זעם על ר' שכנא, שמיהר להטיל את החרם, נמצא באוצרותיו של הרמ"א, למרות שאישי לא היה מעורב בנושא ואלו הופיעו בספר השו"ת שלו (תשובות ג"ה-נ"ט). הרמ"א עמד בקשרים עם המהרש"ל ועם מהר"ם מפדואה, שלשיניהם הוא קורא "שאר"י. באחת התשובות (ו'), המהרש"ל מביע את כעסו על הרמ"א, על שהוא מצטט מדברי אריסטו (בעניין קשיות חומרים, תוך דיון בבעיות כשרות). הרמ"א משיב לו, שמותר לצטט את חכמי הגויים בקשר לחוקי הטבע ואסור לצטטם רק כאשר מדובר על רעיונות שמעבר לטבע. כמו כן, מספר הרמ"א, שהוא אינו מעיין בספרי אריסטו עצמם, אלא מצא את דברי אריסטו בספרי הרמב"ם. והוא מוסיף ומספר, שהוא עוסק בעניינים אלו רק בשבתות, כאשר בני אדם נוהגים לטייל ואילו בימי החול, ימי העבודה, הוא עוסק רק במקצועות תורניים (!). בספר השו"ת נמצא שאלות רבות בענייני ממונות ויכוחים בין אדם לחברו בענייני שותפויות, ירושות וכדומה. יש מעט יחסית, תשובות בענייני עגונות, שהיוה נושא די מרכזי אצל חכמים בדורות שלאחריו (חלקם נזכרו כבר לעיל בהקשר לענפים אחרים של המשפחה). נראה לי, כאילו

הרמ"א משלב טענות לוגיות על חשבון ציטוט מקורות, בהשוואה לאותם חכמים שיבואו אחריו. נראה שהרמ"א עצמו ערך את ספר השו"ת שלו, כי בסימן ק"כ הוא מפנה אותנו לסימן פ"ה, המדבר באותו עניין וכך נראה שהוא עצמו קבע את סדרן ומספורן של התשובות. החוקרים מוצאים שלרמ"א הייתה נטייה להקל (לעומת המהרש"ל והשאריית יוסף, שנטו להתמיר). למשל, בתשובה קכ"ד הוא נוטה למצוא צידוק מה למנהגם של תושבי מהערן (במרכז אירופה) להקל ביין נסך. תשובה זו החרידה חלק מהמדפיסים והתשובה צונזרה והוצאה מחלק מההוצאות של ספר השו"ת.

בתשובה שלאחריה (קכ"ה), אנו מוצאים אותו מתנצל ומסביר, מדוע חיתן זוג בשבת (החתן רצה לבטל את החופה, שנערכה ביום ששי, כי אחי הכלה היתומה ניכה שליש מדמי הנדוניה שהבטיח ועד שהסתיים הויכוח, נכנסה השבת והרמ"א לא רצה לבייש את היתומה, או להסתכן בביטול השידוך. הוא מביא נימוקים מהמקורות לגיבוי החלטתו והצדקת מעשהו בדיעבד). יש מלומדים, הטוענים, שבזכות נטייתו להקל, נתקבל הרמ"א כפוסק.

הרמ"א הרבה בכתיבת הגהות והערות בכתב יד על ספרים, שהחזיק ברשותו. הוא לא ערך את ההגהות לדפוס, אך אנשים, שאליהם התגלגלו הספרים עם הגהותיו, ערכו אותם לדפוס ואף העניקו להם שמות. ספרים אלה של הגהות נדפסו כולם לאחר פטירתו: הגהות על המרדכי, שנדפסו בש"ס הוצאת זיטומיר תרי"ח; הגהות אשר"י, שהן הגהות על הרא"ש, שנדפסו בהוצאות התלמוד מקראקא שס"ב-שס"ה; "קרני ראם" שהן הגהות על פירוש ר' אליהו מזרחי (רא"ם) על התורה, שנמצאו אצל ר' דובריש מייזליש והועתקו ע"י שזח"ה מגוף כתב היד של הרמ"א שהיה על גליון המזרחי דפוס וונציה ומאוחר יותר הרב י.ש. נתנזון הוסיף עליהן הערות. החומר ראה אור לראשונה ב"מגד ירחים" (לבוב תרט"ז) ע"י הרב יוסף כ"ץ ומצורף עתה כנספח לחומש בראשית "העמק דבר"; "תועפות ראם" הן הגהות על המורה נבוכים, שיצאו לאור ג"כ ע"י הרב יוסף כ"ץ בקובץ "אוצרות חכמה" (לבוב תר"כ); "יד רמא" הן הגהות על ספר איסור והיתר של הרב יונה גירונדי. ההגהות נשמרו ע"י הרב א.ז. מרגליות בספר איסור והיתר ונכדו, ר' צבי הורביץ, הוציאן לאור בלבוב תרכ"ו. עתה ניתן לראותן מצורפות להוצאה של הספר "איסור והיתר" (ירושלים תשס"ד), או בקובץ פסקי ראשונים (ירושלים תשמ"ב). ישנו גם ספר הגהות על ספר שחיטה ובדיקה.

בנוסף לספרים, נותרו מהרמ"א גם פכים קטנים מיציר כפיו, הפזורים במקומות שונים: חידושים על התלמוד בסוגיית "תגרי לוד", שצורפו למסכת בבא מציעא, הוצאת אמסטרדם ת"ד וחידושים על גידה המצויים באוצרו של דוד אופנהיים; תוספת ל"ספר יוחסין" הכוללת את סדר הדורות מרש"י ועד רבו של הרמ"א, ר' שכנא; הגהות על ספר יסוד עולם, פירוש על ספר אסטרונומיה מהלך כוכבים, כנראה עדיין בכתב יד; הסכמות על ספרי המהרש"ל; ביאור לנוסחה המקובלת שאומרים בסיום מסכת ("בני פפא") מצורף ל"ים של שלמה" ולפעמים לשו"ת הרמ"א; בית נוסף ל"מעוז צור" המופיע ב"אשל הגדולים"; ביאור על "ברוך שאמר" המצורף לספרו "תורת העולה". נוסף על כך, היו עדויות שכתב פירוש על הזוהר, שר' אליהו לואנץ קבל ממנו ושילב דברים משם בספרו "אדרת אליהו". היו גם עדויות על פירוש לאגדות הש"ס, שלא שרד.

בין תלמידיו של הרמ"א: א. ר' אברהם הורביץ, אביו של השל"ה. ב. ר' בנימין סלינק "משאת בנימין" ג. ר' דוד גאנו בעל "צמח דוד" ד. ר' דוד דרשן ה. ר' הירש עלזישר שור הנזכר הרבה בתשובותיו ו. ר' יהושע פלק כ"ץ בעל הסמ"ע ז. ה"לבוש", ר' מרדכי יפה ועוד רבים וחשובים (ראה אוצר הגדולים וספר הרמ"א).

הרמ"א הרבה להתכתב עם מהרש"ל, מהר"ם מפדואה ובנו ר' שמואל יהודה קצנבלוגן (מהרשי"ק), עם ר' יוסף קארו ועוד. ר' יוסף קארו שלח אליו העתק מנוסח עתיק של ספר תורה וממנו כתב הרמ"א ס"ת במו ידיו.

הרמ"א נפטר בל"ג בעומר שנת של"ב (1572). נוסח מצבתו בקראקא: "ה"ה הנר המערבי הגאון הגדול בדורו מו"ה משה אבן ישראל ביום ג"ל למספר בני ישראל גלה כבוד מישאל משה היה רועה צאן ישראל והרביץ תורה בישראל העמיד תלמידים לרבבות אלפי ישראל ממש עד משה לא קם כמשה בישראל וזאת תורת החטאת והאשם אשר שם משה לפני בני ישראל שנת של"ב לפ"ק" בשנת תקנ"ד שופצה המצבה והשאירו עדות לכך על אבן קטנה למרגלות המצבה.

על אבותיו של הרמ"א, ראה בפרק הבא. אשתו הראשונה של הרמ"א הייתה, לפי המקורות, גולדה בת ר' שלום שכנא, רבו של הרמ"א. היא נפטרה בשי"ב, כשלוש שנים לאחר נישואיה, כנראה במגפה שהייתה בזמן ההוא בקראקא ועל מצבתה נכתב: "הוי על שכר בת עמי... הרבנית מרת גולדה בת מוהר"ר שכנא י"ץ ראש הגולה... בת עשרים כבת מאה, לא נמצאה בה עולה... שנת שי"ב" האישה השניה הייתה בתו של ר' מרדכי גרשון כ"ץ, שהיה אביו של ה"שארית יוסף".

בניו של הרמ"א לא כ"כ ידועים. בן אחד בשם ר' יהודה לייב נזכר בתשובה אחת של הרמ"א (קכ"ב) ומאחר שלא נזכר יותר, הגיעו החוקרים למסקנה, שמן הסתם נפטר צעיר. ייתכן גם שבחר בעיסוק לא תורני, כמו אביו של הרמ"א, שעסק במסחר ולכן לא נזכר בספרות הרבנית. התשובה היחידה שנשלחת אליו מאביו מכוונת אליו ואל חברו, ר' יעקב. הרמ"א דורש בשלום החברים של בנו ולפי זה, ניתן להניח, שהבן שהיה בשיבה ולי נראה, שהשאלה הייתה יזמתו של החבר יעקב, שנעזר בבן הרמ"א, כדי להגיע אליו. בן אחר בשם ר' שמעון וולף, נזכר במאמר "תולדות ישראל וחכמיו בפולין" (האשכול ו' 211). הכותב, וטשטיין, מסתמך על פנקס הח"ק (החברא קדישא) מקראקא, בו מצא אדם בשם "שמעון וולף בן ר' משה ר"א" וכנראה גם על כך, שאחד מצאצאי הרמ"א נקרא שמעון וולף. בן בשם נפתלי צבי דב נזכר רק ב"אוצר הרבנים".

הבת הידועה ביותר, וכנראה היא מאמותינו, היא מרת דרעזיל, שנישאה עם ר' שמחה בונם מייזליש. כזכור, ה"תוספת שבת", ר' רפאל מייזליש, כתב, שהוא דור עשירי לרמ"א. הוא לא פירש כיצד, אך החוקרים חושבים, שהקשר הוא מן הסתם, דרך ר' שמחה בונם מייזליש, שנישא אותו שם משפחה. המסלול אינו ידוע, אך בהמשך, אביא הצעות של מלומדים, בעיקר בפרק על ר' שמחה בונם מייזליש. בנות נוספות: בת שנישאה עם ר' אליעזר בן שמעון גינצבורג, אחד מעשירי בוהמיה, שנזכר בתשובות הרמ"א פעמים מספר. הזוג עלה לא"י. בת נוספת נישאה עם ר' צבי ציוזמר בן בנימין, חתן המג"ע. לא ברור מאיזו אישה נולדו הבנים והבנות ובפרט יש מחלוקת לגבי דרעזיל, המעניינת אותנו. כמובן, חשוב לנו לדעת, מאיזו אישה נולדה דרעזיל, כדי לדעת, האם ר' שכנא הוא מאבותינו, או שמא ר' מרדכי

גרשון כ"ץ. לפי המקורות הישנים, היתה דרעזיל מהאישה הראשונה ("מעלות היוחסין" המסתמך על מגילת יוחסין של משפחת שור ואוצר הגדולים המצטט את הרב יוסף כ"ץ). החוקר הרב ד"ר אשר זיו (בספרו "רבנו משה איסרליש") טוען, שזה לא ייתכן והוא מסתמך על מצבותיהן של גולדה בת ר' שכנא, שנפטרה בשנת שי"ב (1552) ושל דרעזיל שנפטרה בשנת שס"ב (1602), בת ארבעים ולכן נולדה עשר שנים לאחר מות האישה גולדה. וזה מה שנכתב על מצבת דרעזיל: "...שס"ב לפ"ק. הלכה לעולמה מרת דרעזיל בת הגאון מהר"ר משה איסרל זצ"ל אשת מהר"ר בונם בן מהר"ר אברהם מייזלש זצ"ל. ומתה צעירה לימים ובחכמה זקנה, ימיה מועטים זה ארבעים שנה..." אמנם המצבה, שהרישום שעליה המובא כאן והועתק מהספר "לוחות זיכרון", הייתה מטושטשת לדברי המחבר, אך התאריך שס"ב מופיע גם בפנקס הח"ק (חברא קדישא) של קראקא, כתאריך פטירתה של דרעזיל.

גם החוקר ש. אנגלרד (צפונות י"א) וגם בעל "אלף מרגליות" הולכים בעקבות ד"ר א. זיו. מאחר ויש לנו סתירה בין החוקרים הישנים, המסתמכים על מג"י והחוקרים החדשים, הרי, שנשארו מעט במבוכה לגבי מוצאה של דרעזיל ולכן נתאר בהמשך גם את ר' שכנא ומשפחתו וגם את ר' מרדכי גרשון ושם אולי נוסיף פרטים לגבי ייתכנות כל אפשרות.

ספר מקיף בן למעלה מארבע מאות עמוד (!) כתב הרב ד"ר אשר זיו, על הרמ"א בשם "רבנו משה איסרליש – הרמ"א" (ברוקלין תשל"ב).

מקורות:

רבנו משה איסרליש – הרמ"א (ד"ר א. זיו ברוקלין תשל"ב), אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל (מרגליות עמ' 1071), אלף מרגליות (מ. וונדר, ערך 337), אוצר הגדולים (אות מ' סימן תשל"ז), אוצר הרבנים (14410), שו"ת הרמ"א (ירושלים תשל"א, הקדמה והערות ד"ר זיו), מעלות היוחסין (א.ז. מרגליות, ירושלים תשנ"ח, לראשונה לבוב תר"ס), דרכי משה (הוצאות שונות), כלילת יופי (דמביצר, קראקא תרמ"ח, עמ' ט' הערה ה'), הגורן (כרך 1 עמ' 1 ברדיטשוב תרנ"ח, מאמר של הורודצקי), האשכול (ו' 211 קראקא תרס"ט, מאמר של וטשטיין), צפונות (מאמרי אנגלרד, כרכים י"ג-י"ד), תולדות הפוסקים (חונס עמ' 174), כל ספרי הרמ"א שנדפסו, "תורת העולה" (תשנ"ב, הקדמה על תולדות הרמ"א).

אבות הרמ"א

ר' ישראל, אבי הרמ"א ובית אבותיו

ר' ישראל איסרל, אבי הרמ"א, היה סוחר ולא הוציא את פרנסתו מהתורה, אם כי, היה בן תורה. לא ידוע מתי נולד, אך לדברי הרמ"א (שו"ת הרמ"א ז' וק"ג), הגיע לגיל זקנה ולכן נראה, שנולד סביב 1500 או אף לפני כן (כי נפטר בשנת שכ"ח, 1568). מן הסתם, נולד בקראקא, כי גם אביו היה פרנס ומנהיג שם. מצויה תעודה לפיה, קבל ר' ישראל, יחד עם סוחר נוסף, רשות בלעדית לסחור בוויילנה, ללא הגבלה, בשנת שי"א (לפי "קריה נאמנה" ו"אלף מרגליות", אם כי בתעודה נזכר השם ישראל בן יוזפ מקראקא ותו לא). בנו, הרמ"א, מביא ממנו מנהג: כאשר היה אביו הסוחר מגיע בספינה בשבת לעיר מגוריו, היה ניצב בראש גרם המדרגות, המוביל מהספינה אל החוף ולא זו, עד שדחפוהו הגויים בכח לחוף, כדי שלא יפריע לשאר הנוסעים לרדת, וכך פתר "ע"י הערמה" את עניין הירידה מספינה בשבת (דרכי משה או"ח ת"ד). מעט המקורות שנמצאו עליו (כי לא שימש ברבנות), מלמדים, שהיה אדם עשיר, אחד מפרנסי ומנהיגי קראקא וגם בן תורה (מפנקס החברא-קדישא, המצוטט ב"ענף עץ אבות" וב"לוחות זיכרון": "הגאון והחבר ר' ישראל" וכן מהקדמת "תורת העולה", "מחיר יין" ודרכי משה של בנו). כאשר נפטרה אשתו בשנת שי"ב או שי"ג (1552 או 1553), בנה בית כנסת מכספי עזבונו. אמנם הוא בנה את בית הכנסת לזכרה, אך בשנים שלאחר מכן, נקרא ביה"כ בשם "בית כנסת הרמ"א" הקיים עד ימינו. יש אומרים, שר' ישראל בנה ביה"כ מעץ ולאחר שנשרף, בנו שם ביה"כ מאבן בשנת 1557 (ספר הרמ"א של זיו בעקבות "ערים ואמהות בישראל"). לפי "משפחות עתיקות בישראל", בית הכנסת אכן נשרף, אך ר' ישראל עצמו, הוא שבנה במקומו בית כנסת מפואר מאבן. בקיר החומה הדרומית חרות (לפי "לוחות זיכרון" כ"ח ועוד): "האיש ר' ישראל עוז התאזר לכבוד הקב"ה ולזכר אשתו, מלכה בת ר' אלעזר (או אליעזר, לפי מקורות אחרים) תנצב"ה בנה מנכסי עזבונו ב"ד זה המקום בית אל לפרט לפרשת "שובה" (שובה בגימטריה שי"ג, שנה בה נבנה בית הכנסת) ה' רבבות אלפי ישראל" (גם באוצר הגדולים וע.ע.א). בפנקס בית הכנסת כתוב: "החסיד השלם אשר בנה בית מקדש מעט ונדיב לכל דבר שבקדושה ונשיא בישראל הר"ר ישראל המכונה איסרל ב"ר יוסף וזוגתו הצדקת דינה מלכה בת הר"ר אליעזר זצ"ל (אוצר הגדולים, ענף עץ אבות 96 ועוד). לתוהים, שמא היה זה ר' ישראל אחר, שאינו אבי הרמ"א, יוצע לעיין בהקדמות הרמ"א לספריו, בהן הוא מזכיר, שאביו בנה בית כנסת. ר' ישראל צוטט פעם נוספת בדברי בנו (ד"מ או"ח ש"כ), כאשר הביא משמו של ר' אברהם לואנץ, שאסור לערבב בשבת יין אדם ביין לבן, משום צובע.

ר' ישראל נפטר בקראקא בשנת שכ"ח (1568) ונוסח מצבתו אשר בקראקא: "פה נקבר הר"ר ישראל איסרל בנה בית כנסת לאל נקרא איסרל לאורש מקראקא עשה עם ישראל משפט וצדקה וגודל זכותו יעמוד למתפלל על קבורתו נתקבל בישיבה של מעלה שנת חשך י"ג אדר ראשון עלינו יבקש רחמים לפני לא ינום ולא ישן תנצב"ה" (לוחות זיכרון תרס"ד ל"ג ובשינויים קלים אוצה"ג וע.ע.א).

שם אביו של ר' ישראל היה ר' יוסף ועל פי המקורות, היה גם הוא פרנס ומנהיג בקראקא (אלף מרגליות 339, ענף עץ אבות 97, אוצר הגדולים י' תתתל"ג). יש מספר מקורות, שבידם מסורת, שר' יוסף, סבו של הרמ"א, היה מצאצאי ר' ישראל איסרלין, בעל "תרומת הדשן", מגדולי הפוסקים באוסטריה של המאה ה-15. המסורת נסמכת, כנראה, על מה שנאמר בשער הספר "קדושת יום טוב", שנכתב בידי מחבר בשם יו"ט ליפמן אב"ד קאפוליא. נכתב שם בשער, שהמחבר הוא "חוסר מגזע הרמ"א ובעל תרומת הדשן ונצר משרשי רבנו מהרש"א, מהר"ם ובעל תוספות יום טוב". גם בהקדמה מנכד המחבר, נאמר על המחבר, שהוא "נכד הגאונים הרמ"א ז"ל ובעל תרומת הדשן". לעניות דעתי, זו אינה הוכחה, שהרמ"א הוא צאצא של בעל תה"ד, כי ייתכן שמחבר הספר ההוא היה צאצא של שני האישים במקביל. מספר מקורות (מעלות היוחסין, אלף מרגליות) מדגישים את העובדה, שכאשר הרמ"א ציטט את בעל תה"ד, מעולם לא כינה אותו "זקני" או אא"ז (אבי אבי זקני), כנהוג, ולכן תוהים, אם אכן היה הרמ"א צאצא של בעל תה"ד. לי נראה, שהחוקר הנכבד ר' יוסף כהן-צדק בעל "שם ושארית", הוא שהכניס את ייחוס הטעות הזה על סמך פירוש מוטעה של הנאמר בשער "קדושת יום טוב" ואחריו הלכו מקורות רבים וכך הייחוס חזר למסורת היוחסין כמעט כאילו הוא עובדה. לצערי, ש. אנגלרד, בשורת מאמריו "שיבושים נפוצים במגילות יוחסין", המופיעים בכתב העת "צפונות", שבהם הוא מוצא "אמיתות" שהשתרשו במסורת היוחסין על סמך מסקנות רשלניות (רבות מהן של יוסף כהן-צדק), לא עסק בסוגיה זו. חוקר הרמ"א הרציני ביותר, הד"ר א. זיו, התעלם מיוחסי הרמ"א לתרומת הדשן ולא טיפל כלל בסוגיה.

ונחזור לר' ישראל, אבי הרמ"א. לאחר שמיצינו את יוחסיו כלפי מעלה מצד אביו, נלמד מעט על אמו. אמו של ר' ישראל (סבתו של הרמ"א), הייתה מרת גיטל בת ר' משה אוירבך. נוסח מצבתה והערה בפנקס הח"ק נשתמרו בספרים ומהם נלמד על מוצאה ועל היותה אישה נדיבה. בפנקס: "וזאת נשמת מרת גיטלע בת הר"ר משה אם החבר איסרל לאזרש/לאזערש (בספר הרמ"א: לאזרש ובענף עץ אבות: לאזערש). נוסח המצבה: "פה נטמנה אישה הגונה כל מעשיה היה באמונה מרת גיטל בת ר' משה אערבאך ז"ל, כל עין תזל, נדיבה היתה לעניים כל ימי חייה, לבית הכנסת השכימה והעריכה בשיבה טובה, הלכה לעולמה ביום ראשון כ"ז סיון שי"ב לפ"ק עם שצ"ע בגן עדן (לוחות זיכרון כ"ז, ע.ע.א. 97, הקדמה לתורת העולה תשנ"ב).

לפי ספר הרמ"א (של זיו) ועוד מקורות, היה ר' משה אוירבך, ראש הקהל האחרון ברגנשבורג ובגלל גירוש היהודים משם עבר לקראקא בשנת 1519 וגם שם הפך לאחד ממנהיגי העדה.

ונחזור שוב לאבי הרמ"א. ר' ישראל היה מכונה איסרל לאזרש ע"ש חותנו אליעזר או אלעזר (חלק מהמקורות, כמו ספר הרמ"א, מכנים אותו לזארש, שבא מהשם אלעזר וחלק אחר, מכנים אותו לאזערש, שמתאים לשם אליעזר). על אשתו מלכה ועל בית אביה נספר בהמשך.

ילדיו האחרים של ר' ישראל: 1. ר' אליעזר (או אלעזר), חתן המהרש"ל. בנו של ר' אליעזר, ר' משה, הוציא לאור לראשונה, בשנת ת' את שו"ת הרמ"א. 2. ר' יצחק, הנזכר בשו"ת הרמ"א ק"ג. 3. ר' יוסף, שנזכר בקשר לחתונתו בבריסק, בשו"ת הרמ"א צ"ט. 4. מרים, אשתו של ר' פנחס הורביץ מוועז ארבע ארצות. נפטרה בשע"ז. 5. מינדל, נפטרה בשנת ש"ל. 6. קענדל, נפטרה בשנת של"ב. 7. הינדל נפטרה

בשמ"ו. ידועים גם שלושה גיסים לרמ"א, שהופיעו בתשובותיו והם עשויים להיות בעליהן של שלוש אחיות אלו: הרב משולם (שו"ת הרמ"א ז'), הרב אליהו (שם ס"ז) והרב לייב (קכ"ה). יש החושבים, שהיה לו גם אח בשם אהרן, כי על קברה של האחות מרים נכתב: "אחות משה ואהרן", אך יש הגורסים, שזו מליצה גרידא.

מקורות:

אלף מרגליות (338, 339), מעלות היוחסין, ענף עץ אבות (96, 97, 154), ספר הרמ"א (ד"ר א. זיו, הפרק על בני ביתו), לוחות זכרון (תרס"ד, סימנים כ"ז כ"ח ל"ג), דרכי משה (הקדמה על ארח חיים וכן סימ' ת"ד וש"כ), תורת העולה (תשנ"ב הקדמה על תולדות הרמ"א), אוצר הרבנים (11831), אוצר הגדולים (אות י' תתתל"ג ותתת"ט), מחיר יין (הקדמה), שם ושארית (עמ' 64), ספר המכריע (קונטרס "תפארת בנים אבותם"), ייחוס בעלזא, משפחות עתיקות בישראל (פרק י"ג), קריה נאמנה (פין, וילנה תר"כ, עמ' 9), קדושת יום טוב (יום טוב ליפמן, וילנה תרכ"ו, שער)

ר' ישראל בעל "תרומת הדשן"

יש גרסה שהוא מאבות הרמ"א

ישנה מסורת, שהרמ"א הוא מצאצאי בעל "תרומת הדשן" ובעמוד הקודם דנתי בייתכנות של הגרסה. הרמ"א אינו מכנה את בעל תה"ד "אבי זקני", כאשר הוא מצטט מדבריו ולא נראה לי שאכן היה מצאצאיו. מכל מקום, אקדיש פרק זה לבעל "תרומת הדשן", שלפי מסורת שהתקבלה אצל רבים, הוא מאבות הרמ"א.

ר' ישראל איסרלין בעל "תרומת הדשן" היה מגדולי חכמי אוסטריה במאה ה-15. הוא נולד באוסטריה, בעיר רגנסבורג או בקרימז. שנת לידתו אינה ידועה. המסורת, שאותה קבלו רוב המקורות, היא, שנולד סביב שנת ק"נ (1390). ר' ישראל טויבער בעל "אורח רענן" (לא הצלחתי למצוא קשר משפחתי) כתב ספר על בעל תה"ד וקרא לו "מקור ישראל" ושם הוא מכנה אותו "נזר משפחתנו". הרב טויבער מסביר, שבמשפחתו לא נהגו לשמור כתבי ייחוס מפורטים, אלא נהגו לזכור רק את גדולי המשפחה. הוא מביא את ההשערות השונות ומקורותיהן לגבי שנת הלידה ומספר, שלפי מסורת משפחתו, נולד בעל תה"ד בין השנים ק"ע לק"פ (1400-1410). תאריכים אלו אינם הגיוניים, כי התכתבויות שו"ת שלו נמצאו כבר בשנת קפ"ה (1425) ובשנת קפ"ז (1427) כבר שימש ברבנות בעיר מרבורג שבאוסטריה (אוצר הגדולים אות י' סימן תתת"ט ואלף מרגליות 344).

אביו, ר' פתחיה מת עליו בנערותו והוא עבר ללמוד ולהתחנך בבית דודו, ר' אהרן פלומיל, שהיה מחכמי אוסטריה. ר' אהרן נחשב לרבו המובהק של "תרומת הדשן". בשנת ק"פ (1420) נתפשו כמה מעשירי וינה ונכלאו ובהם דודו של בעל תה"ד וכן אמו של בעל תה"ד, בריינה. בשנת קפ"א מתו או הומתו בכלא,

בט' ניסן (לקט יושר תשכ"ד, עמ' 116). לאחר מכן, נדד ר' ישראל למקומות תורה שונים ובהם אף איטליה. אין הסכמה בין המקורות על רבותיו האחרים. יש הנוקבים בשמו של ר' עוזר משלזיה ויש הנוקבים בשמו של המהרי"ל (ר' יעקב מולין, מגדולי חכמי אוסטריה). נראה שבשנת קפ"ז (1427) החל לשמש כרב במרבורג ובהמשך גם בנוישטט, מקום תורה ליד וינה. לעדות תלמידו בעל "לקט יושר", כנראה נדד רבות בין שתי ערים אלו שבאוסטריה. לר' ישראל איסרלין היו אלפי תלמידים. אחד מהם, ר' יוסף בר משה הוכשטט ממנישטר כתב ספר על מנהגי רבו וקרא לו "לקט יושר". בספר הוא מלווה את מנהגי רבו מהשכמת הבקר, תפילות ומנהגי חול, דרך מנהגי השבת ובהמשך מנהגי כשרות ונדה לפי סדר הטורים. לפי ההקדמה ניתן להבין, שהספר מכיל את כל ארבעה הטורים, אך לידיו נגיעו רק חלק ארח חיים ויורה דעה. האחרים כנראה אבדו. בכל נושא, התלמיד משלב גם שו"ת שמצא מרבו ולפעמים גם מרבנים אחרים. נראה שהתלמיד ניסה לצטט כל פיסת מידע אפשרית. פעמים רבות נמצא בספר: "העתקתי מר' יהודה אוברניק שהעתיק ממה שגנבו מהגאון זצ"ל... הזקן מהר"ר ישראל איסרלין זצ"ל". פרטים רבים על חייו של ר' ישראל אפשר ללמוד מהספר. אחד מהם הוא, שרוב ימיו היה חולה במחלת הפודגרא, סוג של דלקת פרקים (לקט יושר ח"א 70, ח"ב 15), הנובעת מפגם מטבולי, שבעקבותיו יש רמות גבוהות של שתן בדם. אנשים החולים במחלה זו, ייטיבו לעשות, אם ימנעו מבשר ומיין. ר' ישראל היה מודע לכך, שיין מזיק למצבו, אך סרב להתנזר ממנו, כי הרגיש, שהוא טוב לצדדים אחרים של מצבו הבריאותי.

לגבי תלמידיו, כמו לגבי רבותיו, אין אחידות במקורות. "אוצר הגדולים" מביא רשימה ארוכה מאד של תלמידים וכן נמצא רשימה ב"אלף מרגליות" ובהקדמה ל"ביאורי מהרא"י" (תשכ"ג), אך החפיפה בין הרשימות מועטה. פרט לתלמיד, ר' יוסף, שכתב עליו ספר, ניתן למצוא ברשימות את ר' יונה מרגנשבורג בעל "איסור והיתר", ר' ישראל מברונא, הרב א. קלוזנר, ר' אליהו מפרג, רבני משפחת מינץ מאיטליה ועוד.

ספריו: "תרומת הדשן" שעל שמו הוא נקרא, הוא ספר שאלות ותשובות, שנ"ד (354) במספר ולכן נקרא "תרומת הדשן" (דש"נ=שנ"ד). הספר כתוב בצורת שאלות ותשובות, אך ללא ציון שמות שואלים, או תאריכים והיו חכמים כמו הש"ך, שהתרשמו, שאין אלו שאלות ממשיות משואלים אותנטיים, אלא צורת ניסוח, שבה בחר רבנו לדון בנושאים שונים. ספר נוסף של רבנו, שלא הוא סדרו, אלא סודר בידי תלמידיו, נקרא "כתבים ופסקים" ובו רס"ז פסקים ותשובות ולגביו נטען, שאלו אכן שאלות אותנטיות. שני הספרים נדפסו בשנת רע"ט (1519) בוונציה, בדפוס של דניאל בומברגיני (אחד מבתי הדפוס הראשונים בהיסטוריה) ובד"כ הם נדפסים יחד, בכריכה אחת. ספר נוסף שלו, נקרא במקורות "באורים" ובספריות ימינו נקרא "ביאורי מהרא"י" (להבדילו מ"ביאורים" אחרים, כמו אלה של ר' נתן שפירא, שנוכרו כבר בספרנו). זהו ספר ביאורים על פירושי רש"י על התורה ובו הוא אינו מפרש כל פסוק, אלא רק 3-4 פסוקים בכל פרשה. הוציאו לאור תלמידיו ר' משה מינץ בשנת רע"ט (אך הביאורים נכתבו בשנת רי"ז, 1457). ספרו הרביעי הוא "ל"ו שערים" ובו 36 פרקים בנושאים שונים של כשרות, כאשר לכל נושא הוא מביא, מה אמרו ראשונים בנושא. חלק מהספר הועתק בעבר כהגהות ל"שערי דורא". רק בשנת ת"ש (1940) נדפס הספר במלואו, מתוך כ"י שנמצא בגניזת שכתר בניו-יורק, עם הערות והגהות של זאב

ביעדנאוויץ. יש המחשיבים גם את הספר "לקט יושר", שכתב תלמידו, על מנהגיו, כספרו החמישי. יש גם סדר גיטין שנשמר ממנו ונדפס רק בשנת תש"ב בניו-יורק.

ר' ישראל לא התפרנס מן הרבנות. הוא עסק לפעמים במסחר באבנים טובות ולפעמים בהלוואות (לקט יושר 32). מסורת הייתה (מקור ישראל, אוצר הגדולים), שעסק לפעמים בקבלה מעשית, כדי להסיר צרות מישראל (ובאוצר הגדולים יש אגדות וסיפורים אודותיו). המקורות מספרים, שהיה מחמיר על עצמו, עשה למען השכנת שלום ופעל נגד רבנים רודפי שררה. ר' ישראל נפטר בשנת ר"כ (1460) לערך. ר' ישראל היה בנו של ר' פתחיה ונכדו של ר' חיים הנשל מהיינבורג, שהיה בנו של ר' ישראל מקרימו, בעל הגהות אשר"י. זאת נלמד מ"ביאורי מהרא"י" לפרשת ויחי (מ"ח י"ד), שם מביא ד"ת מזקנו ר' חיים. על ר' ישראל מקרימו ידוע מעט מאד. הוא היה מגדולי אשכנז במאה ה-14. בהגהות אשר"י הוא מתמקד בפסקי הרא"ש, אך מביא גם מדברי האור זרוע וראשונים נוספים.

אשתו של בעל תרומת הדשן נקראה שונדלין והיא נזכרת פעמיים בספר "לקט יושר". בחלק ב' (יורה דעה עמ' 19-20) מופיעה ממנה תשובה (!) בענייני נדה ביידיש. בחלק א', בתוך דיון על נושא הזימון (עמ' 38), מסופר שפעם הסבו לשולחן 9 אנשים ורבנו סרב לצרף את אשתו לזימון של עשרה. בנו הידוע של רבנו נקרא ר' פתחיה, כשם אביו, והוא מילא את מקומו ברבנות וענה לשואלים (ורבות מתשובותיו מופיעות בלקט יושר). ידועים שמות בנים נוספים, כמו, אהרן, אברהם, שלום (או שלמה), שמעון וחיים, אך כמעט לא ידוע עליהם דבר. "לקט יושר" מספר, שהבן אהרן וגם אשת הבן פתחיה היו חלושים וחולים. בין תה"ד והרמ"א עברו 130 שנה, דהיינו כ-4 דורות. אילו אכן בעל תה"ד היה זקנו של הרמ"א, הרי לא חסרים דורות רבים בינו לבין ר' יוסף, סבו של הרמ"א.

מקורות:

אוצר הגדולים (י' תתתתט), אלף מרגליות (344, 345, 347), מקור ישראל (ישראל טויבער, מונקטש תרס"ו), תרומת הדשן (ישראל איסרלין, י-ם תשנ"א, מבוא והערות הרב שמואל אביטן), אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל (977, 996), לקט יושר (ר' יוסף בר משה, ברלין תרס"ג), ביאורי מהרא"י (ישראל איסרלין, ורשה תרל"ה, ב"ב תשכ"ג, ליקווד תשנ"ו ועוד), ל"ו שערים (ישראל איסרלין, י-ם ת"ש, הגהות ז. בידנויץ), אוצר הרבנים (12060, 12112), קדושת יום טוב (יו"ט ליפמן, וילנה תרכ"ו, שער והקדמה)

אם הרמ"א ובית אביה (שרנצל-לוריא)

שמה של אם הרמ"א היה דינה מלכה. היא מונצחת בארבעה מסמכים מהתקופה בה חיה: מצבתה אשר בקראקא, פנקס החברא-קדישא, קיר החומה הדרומית של בית כנסת שבנה בעלה לכבודה ופנקס בית כנסת זה, שקבל אח"כ את השם "בית כנסת הרמ"א". את רוב המסמכים העתיק ת.ד. פרידברג בספרו "לוחות זיכרון" על קראקא. על המצבה, שחלקים ממנה מטושטשים, רשום: "זאת מצבת אמי היקרה מלכה... בעשרה בטבת: משוש לבנו שבת: מרבדים ושש וא... עשתה: לא ת... משלג ביתה: כ... פרשה לעני כפה: היתה כאניות בסחרה בנערותה: בחכמה וענוה היתה: אמי פרחת רוחה נשמתה בשנת שבי אליו". האותיות "שבי" והא' במלה "אליו" מודגשות בהעתק, המופיע בלוחות זיכרון וכן הדבר גם ב"ענף עץ אבות". לפיכך מסיקים מקורות אלו, שנפטרה בשנת שי"ג (שבי א = שי"ג בגימטריה), אך החוקרים החדשים (אלף מרגליות וספר הרמ"א) מתעלמים מהא' המודגשת וגורסים, שנפטרה בשנת שי"ב (1552). בגרסה המופיעה ב"ענף עץ אבות" נוסח תחילת המצבה שונה: "זאת מצבת האשה היקרה מלכה בת אלעזר בעשרה בטבת..."

בקיר החומה הדרומית של ביה"כ, שבנה אבי הרמ"א לכבוד אשתו: "האיש ר' ישראל בר יוסף ז"ל עוז התאזר: לכבוד הקב"ה ולזכר אשתו מלכה בת ר' אלעזר: תנצב"ה בנה מנכסי עזבונוה ב"ד זה מקום בית אל: לפרט ולפרשת שובה ה' רבבות אלפי ישראל ("שובה" באותיות מודגשות. בגימטריה שי"ג) (לוחות זיכרון, הוצאת תרס"ד, סימן כ"ח). באוצר הגדולים וע.א. נרשם "מלכה בת אלעזר" ובכתב העת "האשכול" (מאמר וטשטיין, קראקא תרס"ט) "מלכה בת אלעזר", כמו בלו"ז.

בפנקס הח"ק כתוב (לפי אוצר הגדולים י' תתתל"ג): "החסיד השלם אשר בנה בית מקדש מעט. ונשיא בישראל הר"ר ישראל המכונה איסרל ב"ר יוסף וזוגתו הצדקת דינה מלכה בת ר' אלעזר ז"ל". ובכתב העת "האשכול" נרשם לגבי שני הפנקסים (פנקס ביה"כ ופנקס הח"ק): "דינה מלכה בת ר' אלעזר". מכל אלה למדים אנו, ששם אביה של מלכה מופיע לפעמים כ"אלעזר" ולפעמים כ"אליעזר", תוך רשלנות העתקה של חלק מהמעתיקים (וייתכן, שהשם "אלעזר" הוא הנכון, כי הוא משתלב עם החרוז "עוז התאזר"). שם המשפחה של אותו אלעזר לא נזכר. ר' יוסף כהן-צדק (שם ושארית 64) טוען, שהוא ר' אליעזר שרנציל, שהיה חתנו של ר' יחיאל לוריא מבריסק, אבי סבו של המהרש"ל, שהיה לו ייחוס לרש"י. האסמכתא לטענתו: "כך מקובלני מבית אבא".

החוקר ש. אנגלרד (צפונות י"ב ס"ט) אינו מוכן לקבל גרסה זו, שאינה מסתמכת על מסמך כתוב, למרות, שרוב חוקרי היוחסין דווקא קבלו אותה. הוא מבסס את התנגדותו לגרסת כהן-צדק, בעיקר על אותה רשלנות שהזכרנו בקשר לשמו הפרטי של אביה של מלכה. הוא משוכנע, שהשם הנכון של אביה של מלכה הוא "אלעזר", בעוד שר' אליעזר שרנציל, חתנו של לוריא, נקרא "אליעזר". להוכחת טענתו הוא מסתמך בעיקר על שני דברים: א. ר' איסרל, אבי הרמ"א נקרא איסרל לאזרש, שהוא כינוי לאלעזר ולא לאליעזר (לייזרש הוא הכינוי המתאים לאלעזר, לדעתו) ב. אחי הרמ"א, שנקרא וודאי ע"ש סבו, נקרא אלעזר. להוכחת טענתו זו, הוא מביא את חתימתו של בן האח על ההוצאה הראשונה של שו"ת

הרמ"א: "משה בן ר' אלעזר" (גם בהספד שכתב המגלה עמוקות על אחי הרמ"א, בספרו, בפרשת דברים, נכתב: "לר' אלעזר אחי הרמ"א"). למרות טענה זו, עלי להזכיר, שהמקורות השונים, המונים את אחיו של הרמ"א, מזכירים אותו בשם ר' אליעזר, כך שגם אחי הרמ"א וגם סבו, נקראו לפעמים אליעזר ולפעמים אלעזר ומדויק בשם בלבד, אין להסיק דבר. טענה נוספת של אנגלרד היא, שר' אליעזר שרנציל היה פרנס ומנהיג בלבוב ומנהג הימים ההם היה לקרוא לאדם בשם חותנו, רק אם שניהם גרו באותה העיר ואבי הרמ"א חי כידוע בקראקא ולא בלבוב. מכל אלה מסיק החוקר, שכל הרעיון, שר' אליעזר שרנציל היה חותנו של אבי הרמ"א בטעות יסודו.

טענותיו של ש. אנגלרד אינן נראות לי מוצדקות דיין. נכון שקיימת רשלנות במקורות השונים בציון שמותיהם של אבי אמו של הרמ"א ושל אחיו, אך מה זה מוכיח לגבי הקשר עם ר' יחיאל לוריא? (אולי גם שרנציל נקרא אלעזר ורק אצל כהן-צדק שובש שמו לאליעזר). כאן ראוי להזכיר, שהרמ"א, המהרש"ל ומהר"ם פדואה כינו זה את זה בכינוי "שארי" בהתכתבויותיהם. לגבי המהרש"ל ומהר"ם פדואה ידוע, שהיו נכדיו של ר' יחיאל לוריא מבריסק (המהרש"ל הוא ר' שלמה לוריא) ואם הרמ"א היה שאר בשרם, מדוע לכפור במסורת בית אבא של כהן-צדק, שגם הרמ"א היה מנכדיו של ר' יחיאל לוריא?

וטשטיין ניסה למצוא אדם אחר, בשם "אלעזר" דווקא, הקבור בקראקא, שאולי הוא עשוי להיות אביה של מלכה. הוא (וגם לוחות זיכרון הוצאת תרנ"ז) מצטט מצבה של אדם בשם ר' אלעזר ליפמן, שנפטר בשנת שי"ח. גם לזה מתקומם אנגלרד, כי באחת ההערות בפנקס ביה"כ כתוב: "מלכה בת ר' אליעזר ז"ל", כלומר אביה של מלכה כבר לא היה בחיים, כאשר נפטרה ולכן לא ייתכן, שאביה נפטר בשנת שי"ח, כאשר היא נפטרה בשי"ב או שי"ג (אגב, בשאר האסמכתאות על מלכה לא נזכר התואר ז"ל על אביה). מכל מקום, רוב החוקרים (כולל ד"ר זיו) דווקא אימצו את הגרסה, שר' אליעזר שרנציל, חתנו של ר' יחיאל לוריא, היה אביה של דינה מלכה, אם הרמ"א והדבר נכנס לרוב מגילות היוחסין.

ר' אליעזר שרנציל היה סוחר עשיר, מפרנסי העדה בלבוב והספר "משפחות עתיקות בישראל" מביא סיפורים עליו ועל אודות מסחרו וקשריו עם השלטונות. לפי סיפור אחד, נסע לוונציה, יחד עם שליח המלך, לקנות פנינים לבית גנזיו של המלך.

ועתה נעבור למשפחת לוריא. לר' יחיאל לוריא מבריסק, חותנו של ר' אליעזר שרנציל, הייתה תעודת יוחסין, אחת העתיקות שבעת החדשה, שכתב ר' יוחנן אחיו, בעל ספר "משיבת נפש" ומצוטטת ב"ספר המקנה" של ר' יוסלמן, איש רוסייה, השתדלן המפורסם וכן בשו"ת מהרש"ל (לפעמים בעמוד שלאחר עמוד השער ולפעמים כהערת שוליים לתשובה כ"ט העוסקת ביוחסין). דיווחנו כבר על ייחוס זה, כאשר עסקנו במשפחת שפירא. נאמר שם: "אני יוחנן לוריא בן כבוד מוהר"ר אהרן בן מוהר"ר נתנאל בן מוהר"ר יחיאל בן מוהר"ר שמשון מערפורט. בן הרבנית מ' מרים בת של הגאון מוהר"ר שלמה שפירא ואחותו של מוהר"ר פרץ מקושטאנץ ומאבותיו של מהר"ר שלמה שפירא לא פסקה תורה מהם עד רש"י... זאת ועוד אחרת אותה הרבנית מ' מרים נ"ע תפשה ישיבה כמה ימים ושנים באהל וילון לפניה ואמרה הלכה לפני כמה בחורים מופלגים כך קבלתי מאבותי בכתב ובע"פ".

לא ברור אם "בן הרבנית" מוסב על ר' יוחנן עצמו (שקודם מספר על ייחוס אבותיו ואח"כ עובר לייחוס אמו), על ר' יחיאל בן שמשון (שהוא בן שמשון וגם בן הרבנית מרים), או על ר' שמשון, המסיים את

יוחסי משפחת לוריא כלפי מעלה (ולכן הוא בן הרבנית, הכתובה מיד לאחריו). החוקרים נחלקו ביניהם והם מביאים נימוקים לכאן ולכאן ואיני רוצה להאריך בזאת יותר מדי. ברם, ראוי להזכיר מכתב, שכתב ר' שלמה, נכדו של ר' יוחנן, אל המהרש"ל ושם הוא חוזר על הייחוס הנ"ל, אך כתוב שם: "...יחיאל בן מוהר"ר שמשון מערפורט ובן הרבנית מ' מרים" ... מה שמחזק את הגרסה, שהרבנית הייתה אמו של ר' יחיאל בר שמשון (המכתב מופיע בספר "משפחת לוריא").

רוב הכותבים אינם מרבים בנימוקים וקשה לדעת, אם היוחסין שהם מציעים הם פרשנותם על כתב היוחסין, או מבוססים על ידע כלשהו. את ההשערה, שמרים הייתה אשתו של ר' אהרן, נמצא אצל "שם ושארית", "משפחות עתיקות בישראל", "מגילת יוחסין וסדר ההתקשרות" של ברגר ועוד. את ההשערה, שמרים הייתה אשת שמשון, נמצא אצל "ענף עץ אבות", "אבות עטרה לבנים", "אוצר הגדולים" וגם אצל "משפחת לוריא". האחרון מביא נימוקים מפורטים, לדעתו. "אטלס עץ חיים" ועוד, סבורים, שמרים הייתה אמו של שמשון. בין הכותבים החדשים, מאיר וונדר ב"אלף מרגליות" תומך בדעתו של "משפחת לוריא", הסבור, שמרים הייתה אשתו של שמשון. לעומתו, שלמה רמתי ("זכרם לא יסוף מזרעם") מנתח את כל האפשרויות, תוך התייחסות ל-18 מקורות שונים, שבסופם מגיע למסקנה, שמרים הייתה אשת ר' אהרן. נימוקי מתבססים בעיקר על כך, שר' אהרן משתבץ טוב יותר מבחינת סדר הזמנים של הדורות השונים, אך גם על ציטוט מדבריו של אחד מצאצאי המהרש"ל בשם ר' יעקב, שדבריו מופיעים ב"משפחת לוריא" בכתב יוחסין משנת 1761 והוא כותב: "... ר' יחיאל ור' יוחנן בני הרבנית מרים" ... מכיוון, שהוא בן משפחה, שקרוב לזמנו של המהרש"ל, חושב רמתי, שניתן לסמוך על דבריו והם מבוססים על ידע ולא על פרשנות. כאן עלי להזכיר לו, ששלמה הרופא, בן דודו ובן דורו של המהרש"ל (שהיה קרוב יותר בזמן לאנשים המדוברים מאשר אותו יעקב) כתב: "... ר' יחיאל בן ר' שמשון מערפורט ובן הרבנית" ...

אמנם אין לי מסקנה נחרצת, אשתו של איזה לוריא הייתה הרבנית מרים, אך מכל מקום, היא הייתה מאמותיו של ר' יחיאל מבריסק, האמור להיות אבי סבו של הרמ"א ולכן היא גם מאמותיו. הרבנית מרים הייתה בתו של ר' שלמה שפירא, שהיה מאבותיו של המגלה עמוקות. למדנו כבר לעיל, שר' שלמה שפירא ובנו ר' פרץ, היו מאבותיו. על יוחסיו של ר' שלמה שפירא לרש"י כבר כתבנו בערכו. כאן מסתבר, ששלמה שפירא לא היה רק מאבותיה של גיטל שפירא, אשתו של ר' יצחק טאובר (דרך בנו פרץ), אלא היה גם מאבותיה של צ'רנה, אמו של ר' יצחק טאובר, דרך בתו מרים. הזכרנו כבר לעיל את האשה המופלאה מרים (כאשר דובר על שלמה שפירא), שהעבירה שיעורים לבחורים (כאשר היא ישובה מאחורי וילון, לשם צניעות), הישג נשי, שאין רבים כמוהו לארך ההיסטוריה היהודית. שם, הזכרנו אותה כאחותו של ר' פרץ, שהיה מאבותיו. כאן מסתבר, שגם היא עצמה הייתה, כנראה, מאמותיו.

ועתה נספר את הידוע לנו על בני לוריא. ר' יחיאל לוריא היה הרב הראשון של בריסק דליטא והוא כיהן שם במאה ה-15 (עיר תהילה 20, 159). הוא היה שם בשנת ר"ל (1470), אך לא ברור ממתי ועד מתי. טעה בעל "עיר תהילה", שכתב שהוא נזכר במקומות שונים, כמו שו"ת מהר"י ברונא, שו"ת מהר"ם מינץ, ים של שלמה (לצערי, לא מצאתי אף אחד מאזכורים אלה). "אבות עטרה לבנים" מסביר את הטעות בכך, שהמחבר טעה בפירוש מכתב שנשלח אליו (עיר תהילה 159) ושם דובר על ר' יחיאל בר אהרן, שנזכר במקומות אלה. הכוונה הייתה שר' אהרן, הוא זה שצוטט שם. כך, שעל ר' יחיאל זה לא ידוע

הרבה. ר' יחיאל מבריסק היה אביו של ר' אברהם, אבי ר' יחיאל, אביו של המהרש"ל. אחת מבנותיו הייתה אשתו של ר' יצחק קצנלבוגן, אבי המהר"ם מפדואה ובתו השניה דרעזיל, הייתה לפי רוב הגרסאות, אשת ר' אליעזר שרנציל, סבו של הרמ"א. כך אפשר להבין, מדוע המהרש"ל, מהר"ם מפדואה והרמ"א מכנים זה את זה: "שארי". ר' יחיאל הוא גם אחיו של ר' יוחנן לוריא, בעל תעודת היוחסין המפורסמת (וזאת לפי מקורות שונים, העוסקים במשפחת לוריא, כמו, "משפחת לוריא") ושניהם בני ר' אהרן לוריא.

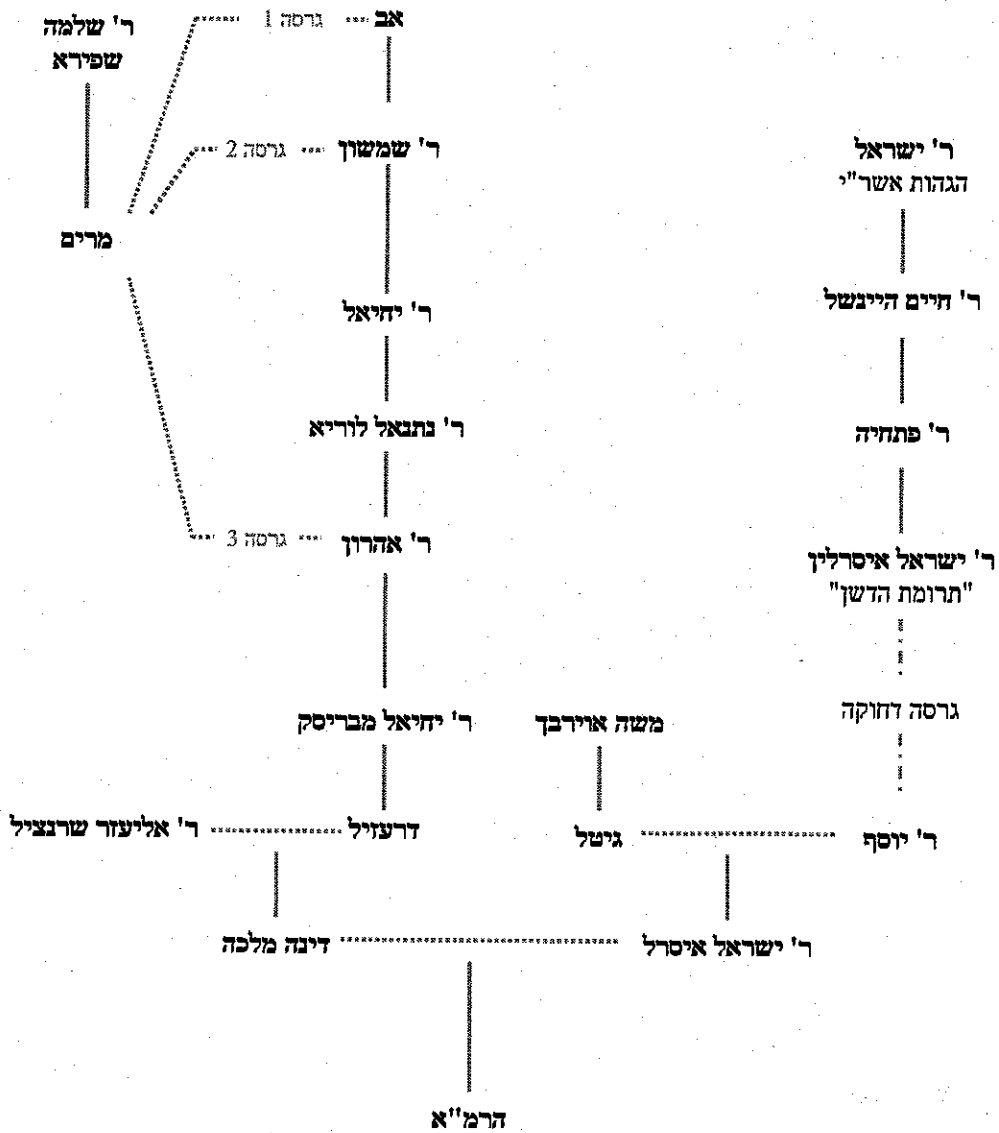
ר' אהרן לוריא, אביו של ר' יחיאל, היה אב"ד היילברון שבאשכנז. הייתה לו כנראה ישיבה (כך ניתן להבין מתשובת מהר"י ברונא סימן ר"ס על שאלתו של ר' אהרן שבסימן רנ"ט). לפי "משפחות עתיקות בישראל" כיהן גם כרב כולל של אזור אלזס (גבול גרמניה צרפת) ולפי "אלף מרגליות" היה רק דיין שם. ר' אהרן לוריא התכתב עם חכמי הדור. שאלה שלו בעניין ביטול שידוך נמצא בסימן רנ"ט אצל מהר"י ברונא. בשו"ת מהר"ם מינץ הוא נזכר כמה פעמים: בסימן ט"ז שוב בעניין ביטול שידוך, בסימן י"ט מזכיר שליחות שביצע בשביל מהר"ם מינץ והאחרון מבטיח לו לשלם לו עבור השליחות וכן הוא עונה לו על אופן איות שמות בגטין. בסימן כ"ג שאל ר' אהרן בעניין אישה, שהפקידה פקדון אצל פלוני זמן קצר לפני מות בעלה ושומר הפקדון מעוניין לדעת, האם הפקדון צריך להתחלק בין כל היורשים, או להאמין לאישה, שהיה זה כספה הפרטי. גם בסימן כ"ד שואל ר' אהרן בענייני ממונות: כספם של יתומים, שהופקד אצל נאמן וקיימת סכנה, שהוא יתכלה בטרם הגיעם לבגרות. בסימן ס"ג א' (הוצאת תשנ"א) מופיע מכתב של ר' אהרן, בו הוא מוחה על ר' זליקמן בבינג, שתיקן תקנות עם רבנים נוספים, האמורות לחייב את יהודי אשכנז, אך הן למורת רוחם של רבנים רבים אחרים ולמען השלום, מבקש ר' אהרן לבטל את התקנות. בסימנים סמוכים תומכים מהר"ם מינץ ומהר"י ברונא בבקשתו. בהקדמה ל"לקט יושר" ח"ב מסופר (עמ' 20), שר' זליקמן יחד עם מומר אחד העלילו עליה על ר' אהרן ותבעו אותו לדין, מן הסתם נקמה על מלחמתו של ר' אהרן לביטול התקנות ההן. ר' אהרן התכתב גם עם המהרי"ק ובעל תרומת הדשן. בשו"ת מהרי"ק צ"ב נזכר ר' אהרן כז"ל ומזה הסיקו, שנפטר לפני המהרי"ק. "משפחות עתיקות בישראל" קבע שנפטר בשנת רל"ח (1478) ולא ברור על סמך מה. פרט לר' יחיאל היה לר' אהרן גם בן בשם ר' יוחנן, שנדד בערים שונות, היה גדול בתורה וכתב את "משיבת נפש" וכן את "ספר הדרכה". הוא זה שכתב את יוחסי המשפחה, שנכללו בספר המקנה ובשו"ת מהרש"ל. מההערה לתשובה כ"ט בשו"ת מהרש"ל, ניתן להבין, שהיה בידי כתב יוחסין, שאבד במלחמה והכתב שהשתמר עד ימינו, הוא הקטע, ששיחזור מהזיכרון ושהנוצח בספרו של ר' יוסלמן וע"י המהרש"ל.

בשו"ת מהר"ם מינץ (ס"ג א' בהוצאת תשנ"א וס"ד בהוצאות אחרות) חותם ר' אהרן על מכתבו: "אהרן בן מהר"ר נתנאל לוריא ז"ל". על נתנאל זה לא ידוע דבר. בכתב יוחסין ישן ומלא שיבושים, המצוטט ב"מעלות יוחסין", כתוב שהיה במקום בשם "אנטיכי" ויש הטוענים שהיה במנטובה. ר' יחיאל, אביו של ר' נתנאל, היה רב בערפורט שבאשכנז וכן היה גם ר' שמשון אביו.

מקורות:

ענף עץ אבות (כהנא, קראקא 1903, ערכים 153 174-178), צפונות (כרך י' עמ' ק"ז, י"ב עמ' ס"ט, מאמריו של אנגלרד), שם ושארית (י. כהן-צדק, קראקא תרנ"ה עמ' 64), ספר המכריע (קונטרס תפארת בנים אבותם, בהוצאת תשכ"ב), לוחות זיכרון (פרידברג, דרהביטש תרנ"ז סימנים כ"ו כ"ט ותרס"ד סימנים כ"ח כ"ט), אלף מרגליות (ערכים 338, 84, 77-81), אוצר הגדולים (י' תתתלג), עיר תהילה (ורשה 1886, עמ' 20, 159), משפחות עתיקות בישראל (פרק י"ג), אוצר הרבנים (9172, 2623, 1623, 16486, 9174, 20080), ספר הרמ"א (ד"ר א. זיו, ברוקלין תשל"ב, הפרק על בני ביתו), שו"ת מהר"י ברונא (רנ"ט-ס), שו"ת מהר"ם מינץ (ירושלים תשנ"א), לקט יושר (מבוא לח"ב), מגלה עמוקות על התורה (כותרת לפ' דברים), משפחת לוריא (אפשטיין, וינה תרס"ח), אבות עטרה לבנים (אריה ליפשיץ, ורשה תרפ"ז), וזכרם לא יסוף מזרעם (ש. רמתי עמ' 207 והלאה)

תרשימים אבות הרמ"א

הערה: יש פרשנויות שונות על מי מוסב הביטוי " בן הרבנית מרים" המופיע בכתב היוחסין של משפחת לוריא , האם על שמשון {גרסה 1} , על בנו יחיאל {גרסה 2} או על בנו של רבי אהרון {גרסה 3} . פירוט המקורות התומכים בכל גרסה יובא בטקסט.

ר' שלום שכנא

חותנו של הרמ"א

ר' שלום שכנא היה חותנו של הרמ"א מזיווגו הראשון. הרמ"א היה נשוי פעמיים ולא ברור אם בתו, דרעזיל (שהיא כנראה מאמותינו), הייתה מזיווגו הראשון, או מאשתו השניה ולכן גם לא ברור, אם ר' שלום שכנא הוא מאבותינו. לפי מסורות ישנות (בעיקר "מעלות יוחסין" המסתמך על מגילת יוחסין של משפחת שור), הייתה דרעזיל מהאישה הראשונה, אך החוקרים בני ימינו (ד"ר א. זיו ב"ספר הרמ"א", ש. אנגלרד בצפונות ומ. וונדר ב"אלף מרגליות"), המסתמכים על הכתוב במצבותיהן של השתיים, זו של גולדה בת ר' שכנא, האמורה להיות אשתו הראשונה של הרמ"א, וזו של האמורה להיות בתה, מסיקים שלא ייתכן, שהאחת בתה של השניה, כי דרעזיל נולדה כעשור לאחר פטירתה של גולדה (ופירוט בנושא המצבות כבר ניתן בסוף הפרק על הרמ"א). לפיכך, הם מסיקים, שדרעזיל היא בת מנישואים שניים. בסוף הפרק על ר' שכנא, כאשר אבוא לדון בקשרי היוחסין של ר' שכנא, עם הדורות שלפניו ולאחריו, אפרט יותר ואף אביא חידוש משלי, כיצד מתקיימות המסורות הישנות מול טענות החוקרים החדשים וכיצד בכל זאת, ייתכן שדרעזיל היא מצאצאיו של ר' שלום שכנא.

ר' שלום שכנא היה ממקימי עולם התורה והישיבות בפולין. עד המאה השש עשרה, היו ישיבות בפראג ובאשכנז, אך לא בפולין. בשנת 1492 (שנת גילוי אמריקה וגירוש ספרד), הגיע ר' יעקב פולק מישיבות פראג לפולין ופתח ישיבה בעיר קראקא. הוא מכונה "מחדש שיטת החילוקים והפלפולים". מגדולי תלמידיו היה ר' שלום שכנא, שפתח ישיבה בלובלין. בישיבה בלובלין למדו חכמים גדולים, שפתחו ישיבות נוספות ברחבי פולין ואף בליטא ובאוקראינה, ותוך זמן קצר, הוקם עולם תורה בפולין, שהעביר את ההגמוניה ממרכז אירופה למזרחה. יש הטוענים, שאמנם ר' יעקב פולק היה החלוץ, אך השפעתו של ר' שכנא הייתה גדולה יותר על הפצת התורה במזרח אירופה ("רבנות חסידות השכלה").

ר' שלום שכנא הסתפק בהרבצת תורה ובהפצתה ולא רצה להשאיר אחריו ספרים. מתשובתו של בנו, ר' ישראל מלובלין (שו"ת הרמ"א כ"ה), אנו למדים, שגם ר' שכנא וגם רבו, ר' יעקב פולק, סרבו לפרסם ספרים מתוך עיקרון: הם לא רצו שפסיקותיהם יהפכו להלכה מחייבת לדורות הבאים, אלא שאפו, שבכל דור ודור, החכמים יקבעו הלכה לפי הבנתם ולפי נתוני הזמן. וכך כותב הבן: "בקשתי עם הרבה לומדים ממנו שיעשה פוסק ותשובתו הייתה מחמת רוב חסידותו וענוותנותו אשר היה עניו יותר מכל אדם על פני האדמה. ואמר יודע אני ששוב לא יפסקו כי אם כאשר אכתוב מטעם הלכה ככתרא, ואין רצוני שיסמכו העולם עלי... לכן יעשה כ"א כפי הוראות שעה... ומה"ט לא עשה נמי רבו הגאון מהרי"ף (ר' יעקב פולק) שום ספר גם שום תשובה ששלחו למרחוק לא העתיקו בביתם אלו הגאונים מה"ט אף כי היה נחשב בעיניהם כיוזרא... (שו"ת הרמ"א כ"ה).

הרמ"א, בניגוד לר' שכנא, היה אוסף כל פיסת מידע כתובה. הוא עשה העתקים לתשובות ששלח ושמרן לעצמו ולפעמים אף בקש ממכותביו להחזיר לו תשובות, ששלח להם, על מנת לשמרן לשעת הצורך. לפעמים שמר גם מכתבים ותשובות שנכתבו מרב לרעהו, בלי שהוא עצמו היה צד לעניין וכך חלק

מהדברים, הנוגעים לר' שכנא, נשמרו בשו"ת הרמ"א. בשנת ש"י (1550), למשל, כאשר הרמ"א רק החל את דרכו, התרחש הסיפור של הגט מפראג, שהרמ"א לא היה חלק ממנו, אך מכיוון שרבו, ר' שכנא, היה מעורב, שמר הרמ"א בכליו את ההתכתבויות, שהונצחו בשו"ת הרמ"א נ"ה-ג"ט. שני רבנים צעירים סדרו גט בפראג והרב הותיק במקום, ר' מן, פרסם בריבים פסולים שונים, שמצא בגט. בית הדין בלובלין, שבראשו עמד ר' שכנא, הטיל חרם דרבנו תם על ר' מן. חרם זה מוטל על רב, המפרסם פסול בגט לאחר שכבר ניתן. רבנים שונים מחו על החרם ונימוקיהם נפרשו במכתביהם והרמ"א אסף את מכתביהם ושמרם, למרות, שלא הזמין לרבו.

ר' שכנא נזכר בתשובות נוספות של הרמ"א. למשל, תשובה ל' מדברת על ביטול נישואין, שנעשו ע"י "נתינה שבשתיקה". החתן נתן לארוסתו מטבעות כמתנה, בלי לומר, שהכסף ניתן למטרת קידושין. הרמ"א מזכיר בתשובתו, שרבו היה מחמיר בעניין של "נתינה שבשתיקה" (כלומר הוא ראה במתנה כזו - קידושין), בעיקר כדי להרחיק בחורים מבתולות, אך הרמ"א עצמו מוצא מקום להקל ולדעתו, אין מתנה כזו הופכת את האישה למקודשת. בעניין של סכסוך בין שתי נשים (שם מ"ה) לא אבה הרמ"א להתערב מלכתחילה, מכיוון שהדבר הובא כבר לפני בית דינו של ר' שכנא, ברם מכיוון, שמישהו כבר "הבעיר אש", כלשונו, החליט בכ"ז להיכנס לעובי הקורה. בתשובה פ"ד הוא מכנה את בית דינו של ר' שכנא "בית הדין הגדול האמיתי" ובתשובה י"ד מסופר על פסק שלו בעניין שם רע, שהוצא על אישה. לפי "אוצר הגדולים" נדפסו מר' שכנא שתי תשובות במלואן, בעניין סבלונות וקידושין בסוף ספר רא"ה. תשובה בדיון סבלונות שלו מופיעה בכרך 4 של "סיני", תרצ"ט, עמ' רי"ת-ר"כ. היא עוסקת בסבלונות, שנתנו לאחר שאדם קדש אישה בפחות משווה פרוטה והאם בנתינתם הם מתוספים לסכום הקטן והופכים את האישה למקודשת. לדברי המביא לדפוס, הרב י.ל. פישמן, זו התשובה היחידה, שנשארה בשלמותה בכתב יד, עד ימינו ונשמרה אצל צאצאיו של ר' שכנא.

לפי עדויות חכמי הדור והרמ"א בראשם, היו לר' שכנא תלמידים רבים וחשובים: "מגדולי תלמידיו מהר"ר פולאק הנו" היה מורי ורבי מהר"ר שכנא ז"ל אשר כל גדולי הארץ הזאת הם תלמידיו" (בתוספת שכתב הרמ"א לספר "יוחסין"). קשה בבירור להצביע על שמות התלמידים. "אלף מרגליות" כלל ביניהם את ר' אליעזר אשכנזי, ר' זכריה מגדל הנביא, המהרש"ל השני ועוד, פרט כמובן לר' חיים, אחי המהר"ל מפראג, שהעיד על כך במפורש בספרו "ויכוח מים חיים" וכן הרמ"א, שהיה גדול תלמידיו.

ר' שכנא עשה הגהות לתלמוד ומקן נדפסו בהוצאות תלמוד ישנות הגהותיו על מסכת סוכה. לפי ההקדמה בת ימינו ל"תורת העולה" (הוצאת תשנ"ב), בשנת רע"ט (1519), כבר כיהן ר' שכנא כרב (כי על מצבתו כתוב, שתפס ישיבה מ' שנה והוא נפטר בשנת 1559). לפי "אלף מרגליות" נתמנה ע"י המלך זיגמונד הראשון כרב הגליל כולו בשנת 1542. לפי מספר מקורות, בשנת 1552 קבלו היהודים רשות לבחור רב בעצמם והם חזרו ובחרו ברב שכנא.

בשנת ש"ט (1559) נפטר ר' שכנא. על מצבתו בלובלין כתוב: "האבן הזאת אשר שמתי מצבה יהי בית מלון לאיש אלוקים קדוש ונורא אשר הרביץ בישראל תורה מכל אשר היה לפניו בדרי בתרא והחזיר ליושנה עטרה והעמיד תלמידים הרבה עד שכל דרי ארעא ומפיו חיין ומימיו שותים... אב ב"ד ישראל גאון הגאונים מוהר"ר שלום המכונה שכנא בר יוסף זצק"ל ה"ה החסיד והענו אשר נאסף ביום ו' ר"ח כסלו

שי"ט". בצידה השני של המצבה יש ג"כ שורת שבחים ארוכה, אך אנו נקצר: "שלום הרבה... והנהיג לעם מפוזר וממונו פיזר לה' אשר תפש ישיבה מ' שנים..." ("לקורות היהודים בלובלין" ובשינויים קלים ע.ע.א.).

אביו של ר' שכנא נקרא ר' יוסף ולפי "ענף עץ אבות": "עליו ועל בית אבותיו לא נדע מאומה". ברם, "אוצר הגדולים", מצא בספר יוחסין של ר' יוסף (לווינשטיין) מסרוצק, שר' יוסף זה, היה בן ר' יצחק "מנכדי ר' שלום מנוישטט" (לא ברור לי היכן מצא מידע זה). "משפחות עתיקות בישראל" יודע לספק עליהם פרטים, לפי תעודות אזרחיות, שאינו טורח לצטט או לציין, היכן מצא אותן וכן הוא מוסיף חוליה נוספת, ר' שכנא, בין יוסף אבי ר' שלום שכנא ובין ר' יצחק. מכל מקום, קשה להניח, שהוא המציא פרטים אלה וכך התקבל יחוס זה לכתבי ימינו (למשל, אלף מרגליות).

ר' יוסף, שנקרא גם יושקו שכנאס, חזר את גביית המכס בלובלין, בלו ועוד. משנת ר"ס (1500) היה גובה גם בלבוב. כן היה ר' יוסף גם בנקאי ומלווה כספים ונחשב היהודי העשיר ביותר במזרח פולין. הוא נפטר לפני 1508. בנו הגדול, פסח, ניהל את עסקי אביו לאחר מותו, בעוד שהאח הצעיר, ר' שלום שכנא, הפך לאחד מגדולי הדור. שם אשתו של ר' יוסף היה גולדה והיא נפטרה בשנת רצ"ב (1532) ומכאן אפשר להניח, שגולדה, בתו של ר' שכנא, שלפי המקורות היא אשתו הראשונה של הרמ"א, נולדה לאחר 1532.

גם אביו של ר' יוסף, שכנא, היה בנקאי ומלווה כספים עשיר מאד ומקורב למלכות. בשנת ר"ד (1444) מסר לו המלך ארמון בלבוב בתמורה להלוואה. ידועות עסקאות ענק שלו עם שועי ארץ. אשתו דינה עזרה לו בעסקיו.

על אביו של שכנא הנ"ל, ר' יצחק, לא ידוע דבר והוא היה בנו של ר' שלום מנוישטט, שהיה מחכמי וינה ונוישטט. ר' שלום חי באוסטריה במאה ה-14 ותחילת ה-15. בין רבותיו היו ר' עוזר משלזיה ור' ישראל מקרימז, בעל הגהות אשר"י. בין תלמידיו היו המהרי"ל (ר' יעקב מולין 1365-1427), ר' יצחק מטירנא, ר' אנשל ור' מרקל ממברורג ור' אהרן פלומיל, דודו ורבו של בעל "תרומת הדשן". ר' שלום נפטר בין 1413-1420 לגרסה אחת, או ב-1427 לגרסה אחרת. כתב היד שלו התגלגל במשך שנים באוצרות ספרים ונדפס רק בדורנו בשם "הלכות ומנהגי רבנו שלום מנוישטט" (ירושלים, תשל"ז). המהרי"ל העיד, שרוב המנהגים בספריו שלו הם על פי רבו, שלום מאוסטרייך. שמו הובא רבות בתשובותיהם של מהרי"ל ומהר"י ברנא. היו לו גם תלמידים בבולגריה. אביו של ר' שלום היה ר' יצחק, רב בווינר-נוישטט ונפטר ב-1408.

ועתה נעבור לבניו של ר' שלום שכנא מלובלין. בנו הידוע הוא ר' ישראל, שהיה רב ואב"ד בלובלין. הוא היה רב בזמן המהרש"ל והם כנראה חלקו ביניהם את הרבנות בלובלין. יש אומרים, שר' משה חריף, מחותנו של השל"ה, היה בנו, כי בכתב היוחסין, שכתב ר' שפטל הורביץ, בן השל"ה בצוואתו, הוא כותב, שר' משה חריף, חותנו, היה בן ר' ישראל מלובלין. בחלק הספר הנוגע לשל"ה, הבעתי תמיהה, מדוע לא טרח בן השל"ה להגיע ביוחסיו עד אביו של ר' ישראל, אם אכן היה זה ר' שלום שכנא, אחד מגדולי הדור והסקתי, שאולי מדובר בישראל מלובלין אחר (לא בן ר' שכנא). מסתבר שאף "אוצר הגדולים" מביע תמיהה זו.

לר' שכנא הייתה בת בשם גולדה, שנפטרה בת 20 בשנת שי"ב (1552) ונוסח מצבתה מונצח בספר "לוחות זיכרון" (הוצאת תרס"ד סימן כ"ו. בהוצאת תרנ"ז לא נמצא): "הוי על שבר בת עמי והלילה, איכה יועם הזהב הסגולה, הרבנית מרת גולדה ז"ל בת מהר"ר שכנא י"ץ ראש הגולה בכל מעשיה ומידותיה היתה מהוללה, בת עשרים כבת מאה, לא נמצא בה עולה, לזכרונה הטוב הוקם זאת מצבת אבן על תלה, עוד יקומו שוכני עפר בגילה, שנת שי"ב לפ"ק י"א ימים לירח סיון היתה זאת הבהלה. תנצב"ה". חלק מהמקורות נוקב בשמה, כאשתו של הרמ"א (אוצר הגדולים, אלף מרגליות 337, לוחות זיכרון), למרות שאין שום רמז לכך על המצבה.

בעל "מעלות יוחסין" מספר, שעצם העובדה, שהרמ"א היה חתנו של ר' שכנא, היה "מפורסם בעולם", למרות שהרמ"א לא מכנה את ר' שכנא "חמי", זולת פעם אחת: בדרכי משה יו"ד סימן ק"י. המלומדים ניסו להסביר את הדבר בכך, שכנראה הרמ"א נישא זמן קצר לאחר מות אשתו הראשונה, לאישה חדשה ומפני כבוד חמיו החדש, הפסיק לקרוא "חמי" לחמיו הראשון. הזכרנו כבר את המחלוקת לגבי דרעזיל, בת הרמ"א (כנראה מאמותינו), מאיזו אישה הייתה. "מעלות יוחסין" מצא במגילת יוחסין של בעל "תבואות שור", שאשתו של בעל תב"ש הייתה מצאצאי דרעזיל ושמחה בונם מייזליש "חתנו של הרמ"א מבת המלך הג' המפואר מוהר"ש". אוצר הגדולים טוען, שמקור התעודה היה קרוב לזמנו של הרמ"א ולכן ניתן לסמוך עליה. מנגד, החוקרים החדשים (ד"ר זיו, ש. אנגלרד), מראים שהדבר לא ייתכן, כי מהכתוב על מצבותיהן של דרעזיל וגולדה, ניתן להסיק, שדרעזיל נולדה עשר שנים לאחר מות גולדה. הזכרנו כבר את נוסח מצבתה של דרעזיל, אך נחזור עליה להקלה על הקורא: "יום שני דר"ח טבת שס"ב לפ"ק. הלכה לעולמה מרת דרעזיל בת הגאון מהר"ר משה איסרל זצ"ל אשת מהר"ר בונם בן מהר"ר אברהם מייזליש זצ"ל ומתה צעירה לימים ובחכמה זקנה. ימיה מועטים זה ארבעים שנה. ביום שני ר"ח באותו יום שבה למלונה ותחת כנפי השכינה. תנצב"ה".

וכאן באה אני ושואלת: כיצד חדרה אותה מסורת "שגויה" למגילת היוחסין של בעל תבואות שור? אולי המסורת אינה שגויה, אך עדיין יש צורך להסביר את בעיית התאריכים על מצבותיהן של גולדה ודרעזיל. גולדה אמנם נפטרה לפני הולדתה של דרעזיל, אך ישנה אפשרות, שלא היא הייתה אשת הרמ"א, אלא בת אחרת של ר' שכנא. אין כל רמז על מצבתה של גולדה, שאכן הייתה אשתו של הרמ"א. היא מצויינת על המצבה רק כבתו של ר' שכנא. הרמ"א כבר היה רב מפורסם למדי בזמן מותה של גולדה (פנו אליו כבר בשנת ת"י בשאלות) ומדוע, איפוא, לא הוסיפו גם את שמו למצבה? שימו לב למצבתה של דרעזיל, שם נזכרים גם אביה וגם בעלה, ר' שמחה בונם וכך היה נהוג בדרך כלל. בכתביו של הרמ"א לא מופיע אף פעם השם גולדה. הרעיון, שגולדה הייתה אשתו של הרמ"א נבע כנראה מ"לוחות זיכרון", שמצא את מצבת גולדה בקראקא והחליט, שהיא הייתה אשת הרמ"א, כי מצבה של בת אחרת של ר' שכנא לא מצא. חלק נכבד מהמקורות אימצו את הגרסה הזו. גולדה לא מתאימה להיות אמה של דרעזיל, אך אם בת אחרת של ר' שכנא הייתה אשת הרמ"א, היא עשויה להיות אמה של דרעזיל. במקרה כזה, ר' שכנא הוא מאבותינו.

מקורות:

מעלות היוחסין (עמ' ח', נ"ה), ענף עץ אבות (32), לוחות זיכרון (תרס"ד סימנים כ"ו מ"ח), תורת העולה (תשנ"ב ת"א, הקדמה), אוצר הגדולים (ש' פ"ג), שו"ת הרמ"א, אלף מרגליות (394-397), שם ושארית (הערה 21), ספר הרמ"א (ד"ר א. זיו, ברוקלין תשל"ב), צפונות (ש. אנגלרד י"א פ"ה), דרכי משה הארוך (יו"ד, סימן ק"י סק"ה), אוצר הרבנים 18277, הגרן (כרך 1 עמ' 1 הורודצקי), אנצ. לתולדות גדולי ישראל (1252), משפחות עתיקות בישראל (עמ' 284-285), רבנות חסידות השכלה (בן ציון כ"ץ, ת"א תשט"ז, עמ' 9), לקורות היהודים בלובלין (שלמה ב. ניסנבוים, לובלין תר"ס, עמ' 18)

ר' מרדכי גרשון כ"ץ

חותנו השני של הרמ"א

לאחר שנפטרה אשתו הראשונה של הרמ"א, נישא הרמ"א לבתו של ר' מרדכי גרשון כ"ץ. המקורות חלוקים בשאלה האם דרעזיל, בת הרמ"א, הייתה מאשתו הראשונה, או מאשתו השנייה. הארכנו כבר לעיל בתיאור המחלוקת. המקורות החדשים, מצאו לפי הכיתוב על המצבות, שדרעזיל נולדה כעשר שנים לאחר פטירתה של גולדה בת שכנא ולכן בהכרח, דרעזיל היא מהאישה השנייה. בפרק על ר' שכנא, הצעתי אפשרות, שבת אחרת של ר' שכנא ולא גולדה, הייתה אשת הרמ"א (כי אין רמז על מצבתה של גולדה, שאכן הייתה אשת הרמ"א) וכך אפשרי, שדרעזיל תהיה צאצאית של ר' שכנא. לעומת זאת, בפרק זה, אביא עוד ממצא שלי, שעשוי לחזק את הגרסה השנייה. הרמ"א ובעל "שארית יוסף" היו מכנים זה את זה "גיס". החלטתי לבדוק, החל ממתי הם מכנים כך איש את רעהו. המקרה המוקדם ביותר, בו נמצא הכינוי, הוא תשובה של ר' קלמן מוורמייזא, משנת שי"ח (1558), שם הכותב מכנה את הרמ"א "גיסו" של בעל שא"י (שו"ת הרמ"א ט"ז). דרעזיל נולדה לפי המשוער רק בשנת 1562 ונראה שאז היה הרמ"א נשוי כבר עם בתו של ר' מרדכי גרשון. מזה יוצא, שדרעזיל היא בתו של ר' מרדכי גרשון. גם לכך ניתן להוסיף הסתייגות, כי שנת הולדתה של דרעזיל אינה ידועה בוודאות. שנת 1562, שאותה קבעו המקורות, מסתמכת על מצבה מטושטשת (לדברי פרידברג, שהעתיק אותה), שלפיה שנת הפטירה נקבעה ל-1602 וכן על סמך הכתוב על המצבה, שדרעזיל נפטרה "זה ארבעים שנה". לא כתוב "בת ארבעים" ולא ברור מה משמעות הביטוי "זה ארבעים שנה". אולי הכוונה, שהייתה כבת ארבעים ולא בת ארבעים בדיוק? לפי זה ייתכן שנולדה לפני 1562 ואולי בכ"ז נולדה לאישה הראשונה. קשה לקבוע מי הייתה אמה של דרעזיל ולכן נספר על שני חותניו של הרמ"א כעל אבות פוטנציאליים.

ר' מרדכי גרשון כ"ץ היה מחכמי קראקא, אך כנראה לא נשא במשרה רבנית. מעט מאוד ידוע עליו ובדרך כלל הוא נזכר רק כאביו של בנו המפורסם, ר' יוסף כ"ץ. הבן חי בשנים 1591-1511 ושימש ברבנות בקראקא כחמישים שנה. באמצע המאה ה-16 אנו מוצאים אותו חתום שני בהרכב בית הדין של קראקא, לאחר ר' משה לנדוי, שהיה זקן הדיינים ולפני הרמ"א, שהיה הצעיר מביניהם. בסוף ימיו ריכוז

את התשובות שכתב לספר בשם "שארית יוסף" ובהקדמה הוא מזכיר את אביו "הגאון" ומספר על עצמו, שהיה דן בקראקא במשך מ"ט שנה וכן סיפר, שאת הספר כתב בלחץ הקהילה. בעל שא"י נחשב בעל גישה מחמירה, לעומת הרמ"א, בעל הגישה המקלה. זה האחרון כותב עליו: "כי כן דרכו להחמיר" (שו"ת הרמ"א קי"א). אשתו של ר' יוסף הייתה שפרינצה, בתו של ר' משה עברלס, מעשירי קראקא, שאותו הכרנו כבר לעיל, כאחד מאבותיה של רוזה, אשתו של המגלה עמוקות.

רוב המקורות לא יודעים לספר על ר' מרדכי גרשון עצמו, כמעט דבר. בוודאי נולד לפני 1500. לפי "אוצר הרבנים" היה דיין בקראקא, אך הוא המקור היחיד, שטוען כך. "משפחות עתיקות בישראל" מוסיף עוד פרטים, בלי לבסס אותם: הוא נפטר בשנת 1560 והוא היה ממגורשי וינה. בעל "אלף מרגליות" מסביר שהקביעה, שהיה ממגורשי וינה, מקורה בטעות טכנית באחד מכתביו של נכדו. לפי "כלילת יופי" חי ר' מרדכי בקראקא כל ימיו.

לגבי אבותיו של ר' מרדכי גרשון כ"ץ: לפי רוב המקורות, היה ר' מרדכי בנו של ר' חיים כ"ץ, שנהרג על קידוש ה' בעיר סמוכה לפראג והיה אחיו של ר' עקיבא כ"ץ, שכונה "הנשיא מאובן" והכרנו אותו כבר כחותנו של ר' שבתאי הורביץ, אבי אביו של השל"ה. שני האחים, ר' עקיבא ור' חיים היו בניו של ר' יצחק כ"ץ, שהיה אב"ד מגרשי גלאטה ופערא בקונסטנטינה (קונסטנטינופול שבתורכיה) והיה בנו של ר' עקיבא, שהיה ממגורשי ספרד בגירוש של 1391 והפך להיות אב"ד סלוניקי. כל הייחוס הזה מופיע לראשונה אצל ר' יוסף כהן-צדק ("שם ושארית"). על קברו של ר' חיים כ"ץ בפראג נכתב: "פ"ג הקדוש הכהן הגדול מרנא ורבנא הגאון המרומם המהולל מו"ר חיים ב"ר יצחק כ"ץ זצ"ל. אשר נהרג בעון הדור בעליל. סמוך לעיר צוויטא המזולל. כ"ח בתשרי בליל. כהן צדק אשר לוקח לעולמו. ועלה בסערה השמימה (האותיות ע"ר מודגשות, כך שנראה, שהכוונה לשנת ע"ר, 1510). איש תואר ובעל קומה. הרביץ ישיבה בחכמה. עניו ושפל בדרך בנעימה. תולה ארץ על בלי מה. שלטה בו יד רמה. שעירות אף וחומה. ואל נקמות יקח מהם נקמה. ותכפר מיתתו על כל אשמה. לאום אני חומה" (גל עד 62). ענף עץ אבות ואוצר הגדולים מצטטים את הנוסח בשינויים קלים. ב"משפחות עתיקות בישראל" התאריך הוא כ"ה תשרי והאותיות המודגשות הן "כהן-צדק" (בגימטריה שנת רס"ט).

ר' יוסף לווינשטיין מסרוצק מציע יוחסין שונים מעט: ר' מרדכי גרשון היה בן ר' תנחום בן ר' גרשון בן ר' עקיבא מאובן הנ"ל (מצוטט במג"י "תפארת אבות" בראש הספר "מעדני שמואל"), אך רוב המקורות לא מקבלים גרסה זו, אלא מעדיפים את הגרסה הראשונה. הרב ש. אנגלרד, באחד מסדרת מאמריו "שיבושים נפוצים במגילות יוחסין" (צפונות י"ג פ"ו), שופך אש וגופרית על גרסת כהן-צדק (בעל "שם ושארית", שהיה מצאצאיו של השארית יוסף) וטוען, שהגרסה מצוצה מהאצבע, כיוון, שאינה מסתמכת על מקור כתוב. לי קשה להאמין שאת השמות "גלאטה ופערא" המציא ר' כהן-צדק מלבו. כהן-צדק נוטה להסתמך לעתים על מסורת בית אביו ("כך מקובלני מבית אבא") וייתכן שיש בזה ממש, אם כי אינו יכול להפנות אותנו למקור מודפס. אנגלרד מעדיף גרסה שלישית של קרנגיל (בספרו "שם הגדולים השלם"), הטוען, שמצא בפנקס הח"ק בקראקא את הכיתוב: "גרשון במו"ה יצחק כ"ץ" ולכן הוא מסיק, ששמו של אביו של גרשון, הוא ר' יצחק. לפי מה הוא קובע, שהוא ר' מרדכי גרשון שלנו, חותנו של הרמ"א? האם

יש רק גרשון כ"ץ אחד ב"שוק" של קראקא? לי לפחות ידוע על אחד נוסף. באחת מתשובות הרמ"א מצאתי, אדם בשם גרשון, שהיה כהן (שו"ת הרמ"א י"ז).

מכל מקום, הגרסה שהתקבלה ברוב המקורות היא, שר' מרדכי גרשון הוא בן ר' חיים בן ר' יצחק כ"ץ בן ר' עקיבא ממגורשי ספרד. לר' עקיבא זה היה ייחוס לעלי הכהן, כפי שכתוב בספר "וצוה הכהן" של אחד מצאצאיו.

אשתו של ר' מרדכי גרשון הייתה בתו של ר' יצחק קלויבר, שהיה אבי אמו של המהרש"ל. אמו של המהרש"ל הייתה בתו של קלויבר מנישואיו הראשונים ואילו אשתו של ר' מרדכי גרשון הייתה בתו של קלויבר מנישואיו השניים. ר' יצחק קלויבר נזכר כמה פעמים בספרי המהרש"ל, היה רב בקליווא שבאשכנז וצוטט פעם אחת בפירוש "שפתי חכמים" לפרשת קרח (אם כי כ"א"ז של המהרש"ל), בלי ציון שמו, על דברי רש"י "אוי לרשע ואוי לשכנו", בפסוק הראשון בפרשה). לאחר שנפטר ר' מרדכי גרשון, נישאה אלמנתו לר' יואל זינגר. ר' יואל זינגר היה אביה של חנה, אם אשתו של הב"ח וכן היה גם חותנו של ר' מרדכי יפה בעל הלבושים.

שני ילדים ידועים לר' מרדכי גרשון. האחד בעל שא"י והאחרת אשת הרמ"א. מנין ידועים, שאשתו השניה של הרמ"א הייתה בתו של ר' גרשון? הרמ"א והשא"י מכנים זה את זה בשם "גיסי" (שו"ת הרמ"א י"ז, כ"ד וראה גם ט"ז ושו"ת שא"י ע"ז, מ"ב). לפי זה בלבד לא היינו יודעים, האם אחותו של הרמ"א נישאה עם בעל שא"י, או אחותו של בעל שא"י נישאה לרמ"א ("מעלות יוחסין" כתב, שאביו סיפר לו, שאחות הרמ"א הייתה אשת ר' יוסף). בראש הספר "פי שניים", שכתב ר' אלישע בן אברהם מהורדנה (אלטונא ת"צ), הוא מפרט את יוחסיו עד לשארית יוסף "ואחותו ה"ה דודתי היתה אשת הגאון מו"ה איסרליש בעל המפה" וכנראה משם קבלו המקורות, שבת ר' גרשון הייתה אשתו השניה של הרמ"א.

מקורות:

ענף עץ אבות (225-226, 236), אוצר הגדולים (ח' נ"ו, מ' שי"ט וגם בערכו של הרמ"א), אלף מרגליות (248-249, 186-187), פי שניים (אלישע בן אברהם, אלטונא ת"צ, בני ברק תשכ"ו), ספר הרמ"א (ד"ר א. זיו, ברוקלין תשל"ב), משפחות עתיקות בישראל (94, 229), שו"ת שארית יוסף (יוסף כ"ץ, ניו-יורק תשמ"ד, הקדמות וסימנים מ"ב ע"ז), שו"ת הרמ"א (י"ב, י"ז, ט"ז, כ"ד, מ"ב, קי"א), מעדני שמואל (שמואל בארשטיין, ת"א תשל"ז), צפונות (י"ג פ"ו, י"א פ"ה, מאמרי אנגלרד), אוצר הרבנים (14093), ספר המכריע (מג"י שם, הוצאת תשכ"ב), גל עד (קלמן ליבמן, פראג תרט"ז, מצבה 62), כלילת יופי (עמ' ד' הערה ג')

דרעזיל בת הרמ"א ובעלה ר' שמחה בונם מייזליש

דרעזיל היא הבת היחידה של הרמ"א, ממנה ידועים רבנים חשובים, כמו, השר שלום רוקח, הרב א.ז. מרגליות, האדמו"ר מקוצק, הרב יעקב ריינס וגם אשתו של בעל "תבואות שור" (ספר הרמ"א של אשר זיו, ראה נספח). דרעזיל נישאה לר' שמחה בונם מייזליש, הרשום על מצבתה. בעל "תוספת שבת", ר' רפאל מייזליש, מעיד בספרו שהוא דור עשירי לרמ"א. מאחר והוא נושא שם משפחה זהה לזה של בעלה של דרעזיל, הדעת נותנת, שר' רפאל הוא מצאצאה של דרעזיל. הרב צ. הורביץ, בספרו "לתולדות הקהילות בפולין" מציע מסלול יוחסין מדרעזיל ועד לתוספת שבת ואילו "אלף מרגליות" מציע מסלול שונה. הקונצנזוס הוא, שדרעזיל היא החוליה הראשונה מהרמ"א ועד לתו"ש ולכן נקדיש פרק זה לדרעזיל ובעלה.

לפי מצבתה, פסקו המלומדים, שדרעזיל נולדה בשנת 1562 ונפטרה בשנת 1602. על מצבתה בקראקא כתוב: "יום שני דר"ח טבת שס"ב לפ"ק הלכה לעולמה מרת דרעזיל בת הגאון מהר"ר משה איסרל זצ"ל אשת מהר"ר בונם בן מהר"ר אברהם מייזלש זצ"ל ומתה צעירה לימים ובחכמה זקנה. ימיה מועטים זה ארבעים שנה. ביום שני ר"ח באותו יום שבה למלונה ותחת כנפי השכינה תנצב"ה" (לוחות זיכרון, תרס"ד סימן מ"ח). בספר זה מצוטט גם מפנקס הח"ק (דף נ"ו): "ונשמת דרעזיל בת הגאון רמ"א יום ב' ל' כסלו שהוא ר"ח טבת שס"ב. אשת בונם ר' אברהם מייזלש". הארכנו לעיל בעניין זהותה הלא- ברורה של אמה, האם הייתה בת ר' שכנא, או בת ר' מרדכי גרשון כ"ץ.

ר' שמחה בונם מייזליש היה ידוע כאחד מחכמי קראקא ונפטר בשנת שפ"ד (1624), לפי פנקס הח"ק (לוחות זיכרון, ע.ע.א.).

אביו, ר' אברהם מייזליש, נזכר בהקדמה, שכתב מנחם מייזליש המדפיס, על ה"שפתי כהן" (הש"ך). חלק יו"ד. אותו מנחם היה קרוב משפחה של ר' אברהם והוא מספר על ר' אברהם, שכתב ספר על ארבעה טורים ורצה, שהספר יטופל בזהירות ויוגה כראוי לפני הדפסתו, ע"י יצחק בונמש, חתנו של ר' שמחה בונם ואיכשהו הספר אבד. ר' מנחם פונה לקוראים לספק לו מידע, היכן הספר עשוי להימצא. כמו כן, הוא מספר על ר' אברהם "אשר עשה לו שם בביתו בהרבצת תורה ברבים והספיק מכיסו רבים בתורה כל ימיו". אותו ר' אברהם הגיע לקראקא מפראג ונפטר בשנת ש"ס (1600), לפי פנקס הח"ק (המצוטט ע"י לוחות זיכרון).

אביו של ר' אברהם מייזליש היה ר' יוסף מייזליש, שנקרא גם ר' יוסף מיזל. "אלף מרגליות" ממשיך עוד כלפי מעלה, שר' יוסף היה חתנו של ר' יהודה לייב מייזלש בן ר' אברהם מפראג בן ר' יצחק מייזלש מפראג, דור עשירי לר' עוקבא בן רב הונא, ריש גלותא מבית דוד (לפי מג"י בספר "אבות עטרה לבנים" עמ' קס"ו).

מי היו בניהם של דרעזיל ור' שמחה? א. ר' יהודה לייב מייזליש, שהיה בעל בית דפוס בקראקא. מצאנו אותו כבר בספרנו, כמעסיקו של ר' רפאל בן החלקת מחוקק, שעבד שם כמגיה ובעידודו של מעסיקו הביא לדפוס את הספר "חלקת מחוקק". ר' יהודה לייב ירש את בית הדפוס מחותנו, מנחם מייזליש, שנזכר לעיל

כמדפיס הש"ך וככותב ההקדמה, שממנה ניתן לדלות פרטים על המשפחה. כאשר סוף-סוף הדפיס ר' רפאל את ספרו של אביו, הוא כתב לו הקדמה ובה מזכיר לשבח את ר' יהודה לייב מייזליש, אך אינו קורא לו "מחותני", או "שארי". מאידך, בספרו של פרידברג "תולדות הדפוס העברי בפולניה", הוא כותב, שר' יהודה לייב מייזליש בא בקשרי חיתון עם ר' רפאל הנ"ל. הטענה אמנם אינה חסרת הגיון, אך הביסוס שלה בעייתי. פרידברג מפנה אותנו להקדמת ספר בשם "חוסן ישועות" (תקס"ח) של ר' יצחק בן חיים מייזליש ושם מייחס עצמו המחבר לרמ"א, לחלקת מחוקק, למשאת בנימין ולב"ח, בדיוק כמו ה"תוספת שבת", אך ללא פירוט קשרי החיתון, ולטעמי אין בכך ביסוס לקשר החיתון בין בנו של החלקת מחוקק לבין נכדו של הרמ"א. "אלף מרגליות" מקבל ללא היסוס את קשר החיתון הזה, היכול להסביר, כיצד התוספת שבת היה מיוחס גם לרמ"א וגם לחלקת מחוקק. אם צודק בעל "אלף מרגליות", הרי שיהודה לייב מייזליש, הוא מאבות התוספת שבת ולכן גם מאבותינו. יש המייחסים לו ספר בשם "טעמי מסורה", כי בהקדמת אותו ספר נכתב, שכתבו ר' יהודה בן ר' שמחה בונם בן ר' אברהם מייזליש, אך לגרסה אחרת (לו"ז תרס"ד), המחבר הוא ר' יהודה מאוחר יותר, מאותה משפחה, כפי שנראה להלן. ב. ר' יצחק בונמש היה חתנו של ר' שמחה בונם, כפי שנכתב באותה הקדמה לש"ך. יש מספר מקורות, שכתבו שהיה בנו, כנראה בטעות ו"ספר הרמ"א" מונה בסבלנות את המקורות, שגרסו שהיה בנו, מול אלה שגרסו שהיה חתנו. לפי ענף עץ אבות היה ר' יצחק בונמש בנו של ר' יוסף מלובלין. לר' יצחק בונמש היו שני בנים ידועים: 1. ר' משה אב"ד לובלין, שקרוי ע"ש ספרו "מהדורא בתרא" והיה גם חתן המהרש"א 2. ר' שמעון וולף, שנקרא גם וולף טובר (לא הצלחתי למצוא קשר!) והיה חותנו של הש"ך. מן הסתם היה גם ר' יצחק בונמש חכם בעצמו, לפי עדותו של ר' אברהם מייזליש, שהועיד דווקא אותו לבדוק את ספרו בטרם הדפסה. לפי ע.ע.א ר' יצחק גר בפנינסק, אך בנו משה מכנהו "ר' יצחק מקראקא" בהסכמותיו על ספרים. ג. ר' אברהם, שהיה אבי ר' שמחה בונם, אבי יהודה לייב, שהוא זה שחיבר את "טעמי מסורה" לפי חלק מהמקורות ד. ר' שלום מייזליש, שנמצא שמו בפנקס קראקא, כבנו של שמחה בונם ולא ידוע עליו מעבר לזה.

מקורות:

לתולדות הקהילות בפולין (צ. הורביץ, ירושלים תשל"ח, עמ' 134), אוצר הרבנים (1975, 10814, 14869), ענף עץ אבות (228, 260), לוחות זיכרון (פרידברג, תרס"ד, סימן מ"ח), ספר הרמ"א (א. זיו, נספח צאצאים), אלף מרגליות (327, לוחות ל"ח, י"ט), משפחות עתיקות בישראל (עמ' 357, 222), תולדות הדפוס העברי בפולניה (פרידברג, ת"א תש"י, חלק קראקא, פרק ד'), אבות עטרה לבנים (א. ליפשיץ, ורשה תרפ"ז, עמ' קס"ו), כלילת יופי (ח"נ דמביצר, ח"ב קמ"א), חוסן ישועות (אסף על מסכת בבא בתרא תש"ן, לראשונה תקס"ח), חוסן ישועות (צמוד ל"נחלת דוד" ב"ב תשכ"ז שער והקדמה)

מדרעזיל ושמחה בונם מייזליש ועד ל"תוספת שבת"

ר' רפאל מייזליש בעל "תוספת שבת" מעיד על עצמו כדור עשירי לרמ"א, אך אינו מפרט את עשרת הדורות. ר' רפאל נולד כמאה ושמונים שנה לאחר הרמ"א, קצת מעט מדי לעשרה דורות. אנו יודעים ארבעה מתוך העשרה: נתיב שהרמ"א ייחשב לדור 1 ודרעזיל ושמחה לדור 2. אביו של התו"ש לדור 9 והתוספת שבת עצמו לדור 10. חסרים לנו שישה דורות באמצע.

"אלף מרגליות" מציע, בעקבות "לתולדות הדפוס העברי בפולניה", שר' יהודה לייב, בנו של ר' שמחה בונם בא בקשרי חיתון עם ר' רפאל, בן החלקת מחזק (כלומר, בנו של האחד נישא עם בתו של האחר) וכתוצאה מהשידוך נולד ר' חיים, אביו של התוספת שבת. חסרונה של ההצעה, שאין כאן עשרה דורות. ייתכן, שלא היו באמת עשרה דורות בין הרמ"א והתו"ש. אפשר גם להציע דורות נוספים בין אותו שידוך לר' חיים (כלומר, שלא ר' חיים נולד מהשידוך, אלא אחד מאבותיו). ר' שמחה בונם נולד, מן הסתם, בין 1550-1560 ובנו, יהודה, נולד סביב 1580. התוספת שבת נולד סביב 1700 ולכן אביו, חיים, נולד סביב 1680. לפי זה, בין ר' יהודה מייזליש לבין ר' חיים יש מקום לעוד ארבעה דורות. חיסרון נוסף בהצעה זו, שהיא מתבססת על השערה של פרידברג (תולדות הדפוס העברי) שלא ברור עד כמה היא מבוססת.

"ייחוס בעלזא" מציע מסלול שונה בהתבסס על הנחות של צ. הורביץ בספרו "לתולדות הקהילות בפולין" (עמ' 134) והוא מקפיד לתור אחר עשרה דורות. צבי הורביץ נתלה במשפחת רבנים, שגם הם נקראו מייזליש וגם הם ייחסו עצמם לרמ"א וגם לב"ח בדיוק כמו התו"ש והוא מנסה לקשור בינם לבין התו"ש. ר' אריה לייב מלודמיר, שהיה מכונה לייב חסיד, נולד לערך בשנת ת' (1640), היה פעיל בוועד ארבע ארצות ובחתימתו על תקנות הוועד מזכיר את שם אביו, משה. לר' אריה זה היה בן בשם ר' חיים ולו בן בשם ר' משה מייזליש. ר' משה זה נישא עם בריינדל, שהייתה מגזע הב"ח (בת ר' שמואל צבי מבריסק בן ר' אריה בעל "שאגת אריה" בן ר' שמואל צבי מפניטשוב, בן הב"ח). לר' משה זה היו שלושה בנים ידועים: א) ר' מאיר מייזליש, שכתב ספר בשם "הלכות עולם" ובשער שלו רשום ייחוסו עד ר' משה הראשון, אבי ר' אריה לייב חסיד וכן רשום, שהיה מיוחס לרמ"א (כמו כן מפורט יחוס אמו עד לב"ח) ב) ר' אברהם נתן נטע מייזליש, היה אב"ד וישניץ דליטא וכתב ספר בשם "נטע שעשועים" וכן הוציא לאור את "שאגת אריה" של זקנו, עם תוספת "קול שחל", שכתב בעצמו ג) ר' יצחק וולדובר, אמנם לא היה מפורסם בעצמו, אך נכדו, ר' עוזיאל מייזליש (בן בנו, צבי), כתב ספרים רבים, שבחלקם ניתן למצוא את היוחסין לב"ח ולרמ"א (מנורה הטהורה, עץ הדעת טוב, כרם שלמה, תפארת עוזיאל). אמו של ר' עוזיאל הייתה בתו של ר' אברהם בעל "נטע שעשועים".

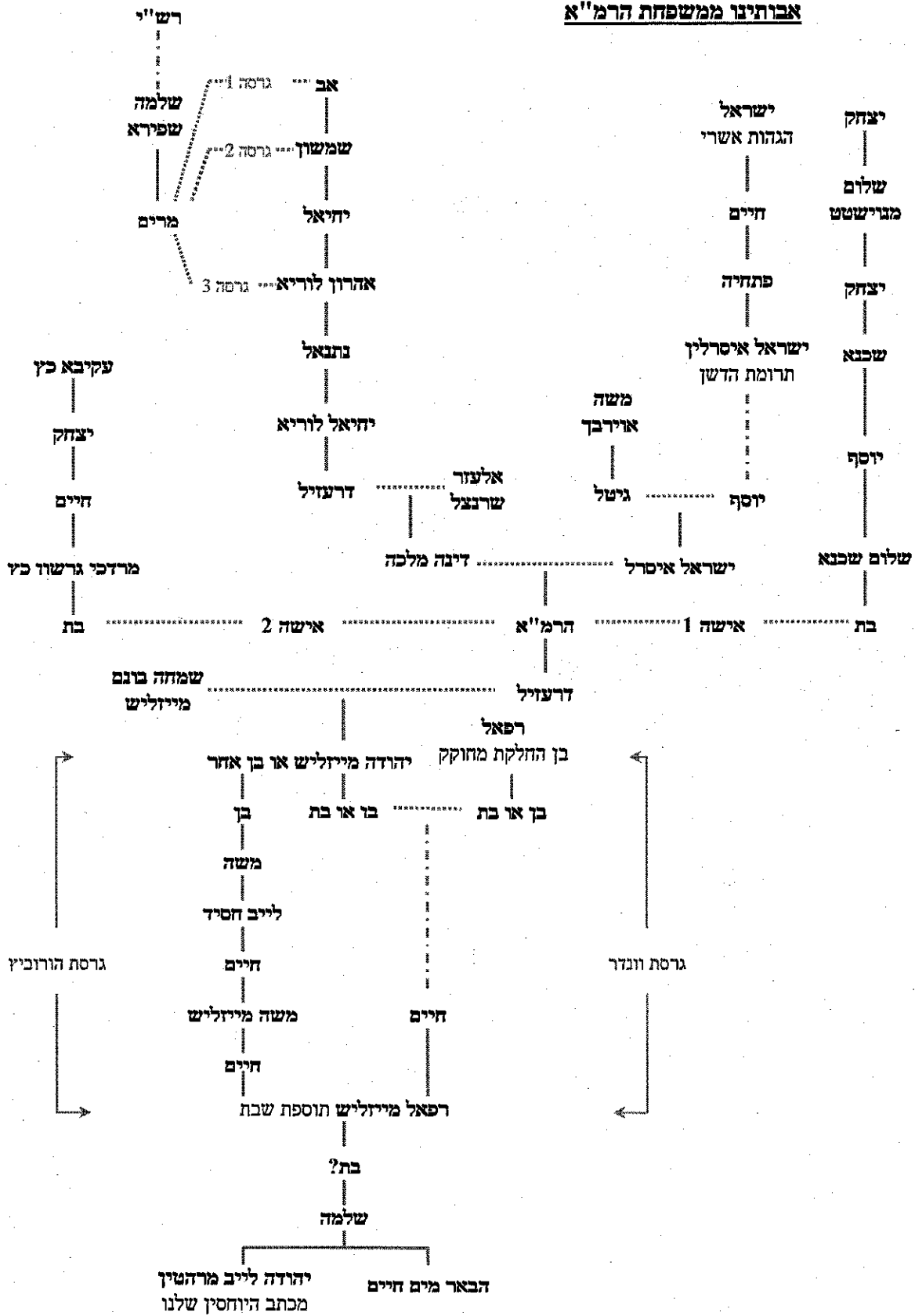
ר' צבי הורביץ משער, שר' חיים, אבי התוספת שבת, היה בן רביעי של ר' משה מייזליש זה, כלומר, אחיהם של שלושה הבנים הללו. על בסיס זה מפרט "ייחוס בעלזא" את היוחסין הבאים: התו"ש בן ר' חיים בן ר' משה מייזליש בן ר' חיים בן ר' אריה לייב חסיד מלודמיר בן ר' משה בן בנו (או בן בנו של בנו) של ר' שמחה בונם, חתן הרמ"א. 10 דורות, אמנם, אך ללא ביסוס ממשי.

מספר מילים על ר' אריה מלודמיר. הוא נולד סביב שנת ת' (1640). משנת תל"ז (1677) מוצאים אותו כבר חתום על החלטות של ועד ארבע ארצות. על חלק מההחלטות רשם את מקום מגוריו "לכוכב חוץ לעיר". בשנת תנ"א לערך (1691) נתמנה לאב"ד פרמשלא. במסגרת הוועד הסכים על ספרים שונים, כמו תרגום התנ"ך ליידיש, מדרש רבא עם פירוש נפתלי, בית הלל ועוד. למעלה מעשר חתימות שלו מופיעות בפנקס ועד ארבע ארצות (אפשר להעזר במפתח שם כדי למצוא אותן). הוא נפטר בשנת תנ"ד (1694). הבאתי כאן את שתי ההצעות, שמצאתי בספרות, המובילות מהרמ"א דרך ר' שמחה בונם ועד ה"תוספת שבת", שהיה מאבותיו של ר' שלמה, אבי ר' חיים מצ'רנוביץ בעל "באר מים חיים" וגם מאבותיו של ר' יהודה לייב מרהטין, אבי ר' יוסקה מראמפלי אבי ר' ליבלי מפשניזין, אבי ביילא, אמה של צ'רנה, שהייתה אשתו של ר' אפרים זלמן טויבר מזבליטוב ואמו של ר' יצחק אייזיק טויבר, בעל "מטל השמים", שהוא אבי משפחתנו.

מקורות:

לתולדות הקהילות בפולין (צ. הורביץ, ירושלים תשל"ח, עמ' 134), אלף מרגליות (מ. וונדר, לוח ל"ח, 861, 327, 867), ייחוס בעלזא (י.ש. יודלוב, ירושלים תשמ"ד, ערכים 62-75), תוספת שבת (הקדמה ושער), שאגת אריה וקול שחל (ניו יורק תשנ"א, שער והקדמה), פנקס ועד ארבע ארצות (ראה במפתח: אריה יהודה בן ר' משה מלודמיר), הלכות עולם (מאיר מייזליש, זולצבך תקט"ז וברוקלין תשנ"ג), כרם שלמה (עוזיאל מייזליש, זלקווא תקס"ג), תולדות הדפוס העברי בפולניה (ח.ד. פרידברג, ת"א תש"י, פרק קראקא, תת פרק ד'), חוסן ישועות (יצחק בן חיים מייזליש, בתוך "על מסכת בבא בתרא" תש"ן), חוסן ישועות (צמוד ל"נחלת דוד" ב"ב תשכ"ז)

אבותינו ממשפחת הרמ"א

משפחת טאובר

בעשרות עמודים תיארו את יוחסיו של ר' יצחק אייזיק טאובר, בעל "מטל השמים" ואבי משפחתנו. עשרות העמודים האחרונים הוקדשו ליוחסיה של אמו, צ'רנה, דרך אבותיו של הבאר מים חיים לגדולי עולם, כמו, הרמ"א, הב"ח, המשאת בנימין והחלקת מחוקק. לפני כן, תיארו את יוחסיו של אביו של ר' יצחק, הלוא הוא ר' אפרים זלמן טויבר, הדיין מזבליטוב, דרך אמו, רבקה, לשל"ה הקדוש ולמשפחת הורביץ ובמקביל, למשפחת קאפיל חסיד ודרכם אולי אף לב"ח ולט"ז. חלק חשוב חסר והוא יוחסיו של ר' אפרים זלמן מאביו, דהיינו, השתלשלות משפחת טאובר עצמה. בכל המקורות, המזכירים את ר' אפרים זלמן, אין איזכור שמו של אביו, גם לא בספר המוקדש לעיר זבליטוב, "עיר ומתים". שמו נשאר בגדר תעלומה. אבי, הרב אורי פייביש טאובר ז"ל, סיפר לי, שהוא עצמו היה דור עשירי ברבנות. אם כך, ר' אפרים זלמן, שהיה אבי סבו, היה דור שביעי. מי היו ששת הדורות הקודמים?

לפי מסורת משפחתנו, משפחת טאובר היא מצאצאי המהר"ם מרוטנברג. בניגוד לרבנים אחרים, גדולים כמותו, לא ידועים צאצאים רבים, המייחסים עצמם למהר"ם. המעטים הידועים נהגו לרוב לשאת את השם רוטנברג. לדברי הגברת מרים שמילוביץ (בת בנו של ר' יצחק טאובר), במאה השבע עשרה לערך, כאשר כפו על בני מרכז אירופה לשאת שמות משפחה, אחד מאבותינו, העדיף, במקום לקרוא לעצמו "רוטנברג", לבחור בשם הנהר, שלידו שכנה העיר רוטנברג והוא הנהר "טאובר". גם אבי ז"ל סיפר לי, שאנו נקראים על שם הנהר. השם שובש בהמשך לטויבר ואף לטאביר, טבר, טבור וכך הוא מופיע בכתבי שו"ת המופנים לר' אפרים זלמן, או לבנו יצחק. מרים שמילוביץ גם סיפרה לי, שהיה בידם כתב יוחסין מפורט של משפחת טאובר, אלא שסמוך לקום המדינה, היא מסרה אותו לקרובת משפחה בשם מרתה טאובר, שחייתה בגרמניה ורצתה להראות לשלטונות שם, שבכתב היוחסין שלה כלול אדם בעל תואר "גרף", על מנת להשיב למשפחתה את התואר. האישה נהרגה בתאונת דרכים ולצאצאיה לא ידוע גורלו של הכתב. כאן ברצוני להזכיר את כתב היוחסין, שמצאתי בכתב העת "צפונות", ובו יוחסיו של ר' קאפיל טויבר, אחיו של ר' יצחק שלנו. הכתב דומה מאד למה שבידינו. אם היה במשפחה כתב יוחסין עד למהר"ם, מדוע הוא לא צורף לאותו כתב יוחסין של ר' קאפיל טויבר, שחי בתחילת המאה העשרים, עוד לפני שנעלם באירופה אותו חלק של הכתב, הנוגע למהר"ם? לא ברור בדיוק, מה היה בכתב שמסרה הגברת שמילוביץ. ייתכן שהוא לא הוביל ממש עד המהר"ם בן-אחר-בן, אלא כלל שורת אלמונים (שהיו מ"גזע המהר"ם") ור' קאפיל, שמסר את הכתב במסגרת כתב המלצה לרבנות, לא מצא לנכון לצרף חלק זה של הכתב.

מהר"ם מרוטנברג

מאבות משפחת טאובר

ר' מאיר בר ברוך מרוטנברג שבגרמניה, שלפי מסורת משפחתנו, משפחת טאובר, אנו מצאצאיו, היה מגדולי הפוסקים וממעצבי ההלכה והמנהג של יהדות אשכנז בפרט, אך גם בעל השפעה על עיצוב ההלכה היהודית בכלל. רבים מהאחרונים ומחוקרי תולדות חכמים, קובעים אותו כמעצב ההלכה. במחצית השניה של המאה ה-13, הוא היה הדמות הדומיננטית ביהדות אירופה ואלפים של תשובות ופסקים ואף מנהגים שלו היו אבני דרך בכתיבת ההלכה לעתיד. הבולט בתלמידיו היה הרא"ש, שבנו יעקב כתב את ארבעה הטורים, צעד משמעותי בכתיבת ההלכה ולאחר מכן, ר' יוסף קארו התבסס על חומר זה בכתיבת השולחן ערוך, ספר ההלכה היהודי.

לפי ההערכה נולד מהר"ם מרוטנברג בסביבת 1215-1220, כנראה בוורמייזא, שבאשכנז, שם גר אביו ר' ברוך. נשמרו ממנו אלפי תשובות (אולי יותר מכל רב אחר!) ולפי חוקרי תולדות חייו, ניתן ללמוד מהן פרטים על חייו ועל אופי החיים באשכנז. ברם, מהר"ם לא נהג לרשום תאריכים על תשובותיו ולכן קשה להסיק מהן על מהלך חייו. מהר"ם היה נותן תשובות ענייניות, מיעט בהבאת דוגמאות מחייו ולכן יחסית למספרן הרב של התשובות, נראה לי, שאפשר להסיק מהן די מעט חומר אוטוביוגרפי. מהר"ם נולד למשפחת חכמים. אביו, ר' ברוך וגם אחיו, ר' אברהם, היו אנשי תורה, כפי שנראה בהמשך והיו לו גם קרובים נוספים, שהיו רבנים וחלקם אף היו רבותיו, אך בניגוד לחכמים מפורסמים רבים, לא ניתן לבנות לו אילן יוחסין מפורט.

רבו הראשון היה ר' יצחק מווינה בעל "אור זרוע" (חי 1180-1250). מהר"ם מספר: "זכורני שהייתי תינוק והייתי בוירצבורק בהציקותי מים על ידי הר"י מוינא" ... ("הלכות שמחות" ומרדכי מו"ק). בתשובותיו הרבות וגם בתוספות שלו למסכת יומא, מזכיר מהר"ם את רבותיו: ר' יהודה הכהן מפרידבורג, שמהר"ם מכנהו גם "קרובי" (למשל, שו"ת מהר"ם דפוס לבוב, סימנים קע"ט ורי"ג; תוספות יומא דף ס"ג ע"ב), ר' שמואל בן ברוך מבונבורג, שגם אליו מתייחס מהר"ם בתואר "מורי קרובי" (שו"ת מהר"ם דפוס פראג, ק"ח) ור' שמואל בר' מנחם מוירצבורג (יומא ל"ה). מהר"ם למד גם בפריס אצל חכמי צרפת, אותם הוא מזכיר, לפעמים, בלי לפרט את שמותיהם ("ואני הייתי בצרפת בבית מורי רבינו הגדול זצ"ל". שו"ת מהר"ם, דפוס קרימונה, ל"ז). בזמן שהותו בצרפת, היה גם אביו עימו שם, כפי שניתן ללמוד מדבריו: "וביוצקי מים על ידי רבותי שבצרפת, זכורני ששאל מורי אבי את מורי הרב זצ"ל" (שו"ת מהר"ם, דפוס ברלין, נ"ד). לעתים הוא מזכיר את שמות מוריו שבצרפת: "לאשר ראיתי בצרפת מורי ה"ר שמואל שלא היה לו מקום אחורי הדלת להדליק נרות חנוכה והיה מדליק בדלת עצמה" (שו"ת מהר"ם ד"ק קע"ז). בתוספות יומא הוא מביא שמות נוספים של מורים מצרפת: ר' יחיאל מפריס (י"ז ע"ב) ור' יהודה ממיץ (ז' ע"ב). בתשובותיו, מכבד מהר"ם אנשים נוספים בתואר "מורי", אך חוקרי תולדותיו, אינם כוללים אותם בין רבותיו המובהקים. לפי אורבך ("בעלי התוספות"), שהה מהר"ם בצרפת לפחות עד שנת 1242, שנה בה נשרף התלמוד בצרפת. הוא למד על נוכחותו של מהר"ם באירוע,

לפי שירו המפורסם, שכתב נוכח שריפת התלמוד, "שאלו שרופה באש" ... מהר"ם משתמש שם בביטוי "בראותי", ומוזה למד אורבך, שהוא ראה ממש בעיניו את השריפה, מנגד, ייתכן, שזו מליצה שירית בלבד. מהר"ם חזר לאשכנז, אך לא ברור מתי והיכן החל לכהן שם כרב וגם לא ברור מהו סדר הערים בהן כיהן, כי כאמור לעיל, מהר"ם לא נהג לרשום תאריכים ושמות מקומות על התשובות ששלח. בגוף התשובות הוא מתייחס למקומות שונים באשכנז ויש האומרים, שנדד בין ערים שונות ובאחת מתשובותיו ניתן למצוא סימוכין לכך: "ידעתי שכך נוהגין בוירצבורק עפ"י ספר אבי העזרי אבל בכל מקומות מעברתי אין נוהגין כן" (שו"ת מהר"ם ד"ק נ"א). מתשובותיו הצליחו המקורות להבין, שמהר"ם היה רב ברוטנבורג, וירצבורג, נירנברג, קוסטניץ, מגנצא, אוגנסבורג וורמייזא. עדות יחידה, אולי, לגבי תאריך שהותו ברוטנבורג ניתן למצוא בתשובה הנוגעת לאישה נואפת, שאלה צורף כתב עדות ולפיו מובן, שהמעשה היה בשנת ל"א (1271).

למהר"ם הייתה ישיבה גדולה ומרובה בתלמידים. "אוצר הגדולים" ואטלס עץ חיים מונים שמות של עשרות רבנים ידועים, שהיו תלמידיו. אנו נסתפק במפורסמים שבהם, שגם הנציחו בכתביהם את תורתו: הרא"ש (ר' אשר בר' יחיאל 1250-1327 לערך), ר' מרדכי בר הלל (1240-1290 בעל ה"מרדכי" על התלמוד), בעל הגהות מיימוניות (ר' מאיר הכהן), ר' שמשון בר צדוק בעל "תשבץ", ר' חיים בן ה"אור זרוע" וכנראה גם ר' יצחק, בעל "שערי דורא".

חלק מהתלמידים גרו בביתו, כפי שניתן להבין מאחת מתשובותיו: "ובבית שלנו סבורני שיש קרוב לכ"ד מזוזות. עשיתי מזוזה לבית המדרש ואף לבית החרף שלי ולפתח הבית ולשער החצר הפתוח לרשות הרבים ולפתח הבית הפתוח לחצר ולעלית המקורה שאני אוכל בקיץ. ולכל חדר וחדר של כל בחור ובוחר" (שו"ת מהר"ם ד"ק ק"ח).

רבנו עסק במשא ומתן של הלכה, נתן פסקי דין וכתב הרבה, אם כי לא ספר ערוך ומסודר. יש לזכור, שבימי הדפוס לא היה קיים עדיין וכתביו הועתקו ונשמרו וחלקם הונצחו בדברי תלמידיו. המקורות מעריכים, שמהר"ם עסק לפרנסתו בהלוואה בריבית לנכרים וזאת על פי דברי אחד מתלמידיו, בעל התשבץ (סימן קס"ו), המספר, שרבו נהג להלוות גם בחול המועד ובחגים, כי לא רצה, שהלקוחות יברחו ממנו, אם יסגור את העסק לשבוע ימים וראה בזה "דבר האבד". יש אומרים, שעל רקע עבודתו זו הסתכסך ונרדף ע"י השלטונות. מכל מקום, בשנת 1286 אסף את משפחתו על מנת להסתלק מהמדינה, אך נתפש במעבר הגבול לאיטליה. לא ברור למה ברח ועל מה נתפש. יש החושבים, שברח מחמת הכבדת עול המיסים על הקהילה היהודית ועצם הבריחה וגרירת אנשים נוספים עימו, היה העוון עליו נתפש ויש החושבים, שהיה זה בשל סכסוך כספי הקשור בעיסוקו כמלווה בריבית. המקורות העתיקים לא מגלים לנו את הסיבה למעצרו ומתייחסים לסיפור תפישתו וכליאתו כאל עלילת שווא.

מכל מקום, דווקא סיפור כליאתו בבית הסוהר זכה לתיעוד עם תאריכים. הסיפור מופיע בכמה מקורות, כמו הספר "נפשות צדיקים", ששאב את התיאור מפנקס מנהגי וורמייזא (משנת שפ"ה 1625) ואולי הוא המקור לכל שאר המקומות בהם נזכר סיפור התפיסה. המקורות מזכירים גם ספר בשם "מעשי ניסים", שכתב שמש מורמייזא, כאחד המקורות העתיקים לסיפור התפיסה.

הסיפור מפנקס וורמייזא: "מורינו הרב ר' מאיר מרוטנבורג שם לדרך פעמיו לעבור הים הוא וביתו ובנותיו וחתנו וכל אשר לו יבא עד העיר האחת יושבת מן ההרים הרמים שקורין למברדיש גיבורנא בלא ורצה לישב שמה עד אשר יאספו אצלו כל העוברים עמו והנה ההגמון הרשע יש"ו מבזולא רכב מרומי דרך אותו עיר ועמו משומד אחד שמו קונפפא והכיר במורינו והגיד להגמון וגרם שהפיתה מיינהרט מגירץ שר של אותו עיר תפשוהו ד' בתמוז שנת מ"ו לאלף הששי (1286) ומסרוהו ונפטר בתפיסה בעו"ה י"ט אייר שנת נ"ג (1293) וקבורה לא הייתה לו עד שנת ס"ו לאלף הששי ד' באייר לירח ואז ערה רוח נדיבה שם הנדיב זיסקינד וימ... ופיזר הון עד שהביאו לקבורה בקבר אבותיו בק"ק וורמישא ואותו נדיב נפטר אחריו וקנה שביתתו אצלו" (הסיפור מופיע בשינויים קלים במקומות רבים וגיתן למצוא צילומים של רובם כנספת לקבץ שירי מהר"ם). מדברי הרא"ש (גטין פ"ד מ"ד) וכן מ"ים של שלמה" ניתן ללמוד, שרבנו לא רצה שיפדוהו מהשבי בממון רב, כדי שלא יהפוך הדבר למנהג, לתפוס חכמים כבני ערובה, ולכן נשאר בבית הסוהר עד סוף ימיו.

גם בשבע שנותיו במאסר המשיך מהר"ם בעבודתו התורנית הענפה. ר' שמשון בר' צדוק ביקר אצלו באופן קבוע ורשם מפיו את מנהגיו ועל בסיס זה כתב את ספר "תשב"ץ". על שער הספר, מגלה לנו המחבר, שהספר נכתב בימי בית הסוהר. גם תלמידים אחרים של רבנו מזכירים ביקורים או תשובות, שנשלחו אליהם ממגדל איינזשהיים, שבצפון אלזס, או ממגדל וסרבורג (הגהות מיימוניות שכת פ"ו ו'). גם מהר"ם עצמו מתנצל לפעמים, שאין ברשותו הספר המתאים, כדי שיוכל לצטט ממנו (שו"ת מיימ. אישות ל'). יש גם הוכחות מדברי מהר"ם עצמו, שבכלא כתב פירושים למסכת אהלות, וכן לטהרות ולזרעים וכן כתב חידושים לבבא מציעא.

מהר"ם נפטר בשנת נ"ג (1293). הנוסח הרשום על מצבתו בוורמייזא מצוטט במספר מקורות: "מהר"ם רבנא מאיר מע. ציון הלז לראש מרנא ורבנא מאיר בן הרבי ברוך אשר תפשו מלך רומי בארבע ימים לירח תמוז שנת ארבעים ושש לאלף הששי ונפטר בתפיסה י"ט באייר שנת חמישים ושלוש ולא ניתן לקבורה עד ארבעה ימים לירח אדר שנת ששים ושבע לאלף הששי, תהא נפשו צרורה בצרור החיים עם צדיקי עולם א"א סלה" (צילום מ"נפשות צדיקים" בקבץ שירי מהר"ם ובליקוטים המצורפים למגילת רות של יעבץ). הרא"ש, שהיה חתום על ערבות לשחרורו של הרב, נתבע לשלם, למרות שמהר"ם נפטר לפני שעסקת השיחרור יצאה אל הפועל, ולכן ברח הרא"ש עם משפחתו לספרד ושם הפכו הוא ובניו, במיוחד ר' יעקב בעל הטורים, לגדולי החכמים המשפיעים שם. נדיב אחד, שתירם את הכסף לשחרור הגופה ולקבורת מהר"ם וששמו העברי היה אלכסנדר בר שלמה, נקבר לידו וחלקו בסיפור הבאת רבנו לקבורה נרשם על מצבתו: "המצבה הזו הוצבה והוצבה לראש הנדיב אלכסנדר בר שלמה ונפטר ביום צום כיפור... ששים ושמונה לאלף הששי אשר מלאו ידו והשם אינה לידו לעשות מצווה רבה ולפדות את מורנו רבנו מאיר בן הר"ר ברוך מכלאו אשר היה תפוס אחרי מותו כמה שנים..."

רבנו השאיר אחריו מורשת ענפה של כתבים בענייני הלכה. לא מצאתי, שכתב ספר שלם, ערוך מתחילתו ועד סופו וגם קרא לו בשם. כתביו, שנשארו תחילה בכתב יד והועתקו בקפדנות ע"י תלמידיו, נשמרו במקומות שונים וחלקם שוקעו בכתביהם של תלמידיו. הדפוס לא היה קיים בימי מהר"ם. כאשר הומצא הדפוס, הוצאו חלק מן הכתבים לאור, חלקם נשארו בכתב יד שנים רבות, עד שנגאלו וחלקם אבדו.

תורתו בהלכה מופיעה באופנים שונים: תוספות לתלמוד, תשובות לשואלים, קבצי הלכות, פסקים, מנהגים ועוד.

תוספות: ר' מאיר מרוטנברג נחשב כאחד מאחרוני בעלי התוספות. הוא כתב תוספות למסכתות שונות. מוסכם על הרוב, שהתוספות ליומא, המודפסות בש"ס שלנו, הן מפרי יצירתו. "שם הגדולים" ו"בעלי התוספות" (של אורבך) מנסים להביא הוכחות לכך. בתוספות ליומא (נ"ד ע"א) מופיעה במלואה תשובה, שמופיעה גם בקבץ התשובות של מהר"ם (דפוס קרימונה כ"ד). מהר"ם מנתח שם את סוגיית הצירים, המופיעים במחזוריים, ומסביר שהם אינם בבחינת "לא תעשה לך כל פסל וכל תמונה", כי רק תבליטים אסורים, אך בכל זאת הוא אינו רואה בעין יפה דמויות חיות ועופות, המסיחים את דעתו של המתפלל. גם איזכורים של רבותיו, בפרט "מורי קרובי ר' יהודה הכהן", המופיע כך גם בתשובותיו של מהר"ם, מחזקים את הקביעה, שהתוספות ליומא הן ממהר"ם. תוספות למסכתות אחרות ממנו, צוטטו בחלקן, או נזכרו בשמן בלבד, אצל תלמידיו (הגהות מיימוניות, הרא"ש, המרדכי, ר' חיים אור זרוע). פירוט אפשר למצוא ב"אוצר הגדולים" ו-"בעלי התוספות". תוספותיו למסכת "יבמות" יחד עם תוספותיו של ר' פרץ מקורביל, יצאו לאור לאחרונה (ירושלים תשנ"א), מתוך כתב יד, שהיה שמור בספריית אוקספורד.

תשובות: ארבעת אלפים תשובות נשמרו ממהר"ם, בכתבי יד, המספר הגבוה ביותר, ככל הנראה, מרב יחיד. ארבעה קבצים עיקריים נדפסו במשך השנים ויש חפיפת מה בין הקבצים. הקבצים כוללים תשובות גם מרבנים חשובים אחרים, שקדמוהו ונראה, שמהר"ם עצמו אסף אותן, כדי להסתמך עליהן בעבודתו. הקבץ הראשון נדפס בעיר קרימונה שבאיטליה, בשנת שי"ז (1557) והוא מכיל שט"ו (315) תשובות. ההדפסה נעשתה בכתב רש"י והדפסות חזרות של מהדורה זו, שנעשו במשך השנים, הן מהדורות צילום, המשמרות את מתכונתו המקורית של הספר ומעט קשות לקריאה. רוב התשובות חתומות: "ושלום מאיר בר' ברוך". רק חלק קטן בהדפסה זו הוא משל אחרים. כפי שהזכרתי לעיל, מהר"ם אינו מצרף שם מקום ותאריך לחתימתו. התשובות מקיפות תחומים רבים, אך בולטות בהן, אלו העוסקות בסיכסוכים בין אדם לחברו, כגון, שותפויות, סיכסוכי שכנים, הלוואות, ירושות וכתובות. הקבץ השני נדפס בפראג, שנת שס"ח (1608). קבץ זה כולל אלף ועשרים תשובות, שחלקן מחכמים אחרים, כולל רש"י. התשובות עוסקות בנושאים רבים, שחלקם קשורים במצוות בין אדם למקום, כמו, תפילות, ברכות, שבת, מועדים וכשרות, אך חלקן הגדול עוסק בעניינים שבין אדם לחברו: ריבית, צדקה, טיב הדיינים, שותפויות, מתנות וירושות, סיכסוכים כספיים הנוגעים לנישואין וגירושין, סיכסוכי שכנים, תביעות הדדיות, הלוואות, חובות היחיד לשלם מיסי קהילה ועוד. בקבץ זה מופיעות חתימות מהר"ם עם התוספת "שיחיה", או "זלה"ה" לאחר ציון שם אביו, דבר היכול לתת לנו מושג, מתי בערך ניתנו, אם כי לפעמים נמצא, שלגבי אותה תשובה נמצא הביטוי "שיחיה" בקבץ אחד ו"ל בקבץ אחר, דבר המלמד אותנו, שנעשו תיקונים מאוחרים ולכן אין טעם להסתמך על איזכורים אלה. קבץ פראג מכונה בספרות הרבנית בשם "תשובות ארוכות", בעוד דפוס קרימונה כונה "תשובות קצרות", למרות שגם בדפוס פראג יש הרבה תשובות קצרות. מהר"ם נהג לענות בקצרה, בדרך כלל, ולצטט מספר מקורות מצומצם, לרוב מהתלמוד, ותשובותיו הענייניות היו רחוקות מדרך הפילפול ותקיפת הסוגיה מכל צדיה, שמצאתי אצל רבנים מאוחרים, שעל חלקם כבר סופר לעיל בספרנו. קבץ שלישי של תשובות נדפס בלוב תר"כ (1860) ע"י

הרב רפאל נתן רבינוביץ' מתוך "כתב יד ישן נושן על קלף", שמצא ממעתיק בשם אליקים בר שמשון. בין שלושה הקבצים קיימת חפיפת מה, כלומר, אותה תשובה מופיעה בכמה מהם. במרוצת המאה ה-19, החליט ר' משה אריה בלאך מבית המדרש לרבנים בבודפשט להשלים את המלאכה ולהדפיס ספר כולל של כל התשובות. הוא הצליח להשיג מספר כתבי יד של תשובות מהר"ם מפארמא, אמסטרדם, פראג, מינכן ומאוסף הברשטס, שכולם נקנו ע"י בית המדרש לרבנים. בספרו הוא מעתיק ומגיה תחילה את אוסף פארמא, המכיל למעלה מחמש מאות תשובות ומציין בשולי העמוד, באיזו הדפסה מוקדמת הופיעה כבר תשובה זו. לצורך זה טבע את הקיצורים: ד"ק=דפוס קרימונה, ד"פ=דפוס פראג וד"ל=דפוס לבוב. קיצורים אלה משמשים גם את החוקרים בני זמננו. בהמשך, הוא מעתיק את שאר כתבי היד, אך נמנע מכפילות, וכאשר הוא מוצא תשובה, שכבר נזכרה בספרו, הוא מפנה אותנו אליה מבלי להעתיקה. עבודתו של מר בלאך, שקרא לה "שערי תשובות" נדפסה רק בסוף המאה בברלין תרנ"א (1891). בשנת תש"ג (1943) הוציא י.ז. כהנא קבץ נוסף שמצא ממנהר"ם יחד עם תשובות רבו, האור זרוע. בשלב הבא, החליט י.ז. כהנא לסדר את כל תשובות מהר"ם לפי נושאים, לפי סדר השולחן ערוך, החל מהנהגת הבקר, עובר לתפילות, שבת ומועדים וכו'. לגבי כל נושא אסף כהנא את התשובות מכל הקבצים, שנזכרו לעיל, אך גם הוסיף עליהן תשובות, שנזכרו בכתבי תלמידיו: המרדכי, הגהות מיימוניות, הרא"ש וכדומה. בנוסף, לכל כרך (למשל, ארח חיים) הוסיף חלק שני, המביא את הפסקים והמנהגים של מהר"ם, הקשורים לאותם נושאים, שמצא, בעיקר בספרי תלמידיו (חיים או"ז, תשב"ץ, הפרנס ועוד). כהנא הוסיף גם חומר מכתבי יד שלא נדפסו, כמו ספר "סיני" של אחי המהר"ם, ר' אברהם, שבו כתובים מנהגי מהר"ם, או תשובות בודדות של מהר"ם, שנמצאו בכתבי יד במקומות שונים. למרבה הצער, נפטר י.ז. כהנא בטרם השלים את מפעלו והוא הספיק לסדר רק את חלקי ארח חיים ויורה דעה. עבודתו נדפסה בירושלים בתשי"ז (1957), בהוצאת מוסד הרב קוק. מאחר שהעבודה לא נשלמה, החליטה הוצאת "מקור" להוציא מחדש את כל ארבע ההדפסות הקודמות של קבצי שו"ת מהר"ם (בתוספת הקבץ החדש של "שו"ת אור זרוע והמהר"ם"), אך במתכונת המקורית. לסדרה הוסיפו שני כרכים של קבצים של מנהגי מהר"ם ולסדרה בת ששת הכרכים קראו "מתורתו של המהר"ם". הסדרה יצאה לאור בישראל תשכ"ח-תשכ"ט (1969-1968). הוצאה נוספת של שו"ת מהר"ם יצאה לאור בשנת תשמ"ו, בירושלים, כאשר כערך מוסף שלה, מופיעים קטעים רבים מהספר "סיני" של האח אברהם, המביא דברים מחתנו של המהר"ם, ר' סעדיה, המביא מנהגים רבים, שראה אצל מהר"ם.

קבצי הלכות: מהר"ם רשם קבצי הלכות מסודרים, בכמה נושאים. עלינו לזכור, שבימיו, ה"שולחן ערוך" עדיין לא היה קיים. הוא יופיע כשלוש מאות שנה מאוחר יותר. שני קבצי הלכות שכתב מהר"ם, שרדו ונדפסו. "הלכות שמחות", הן בהלכות אבל ("שמחות" הוא לשון סגי-נהור לאבל, מתוך רצון להימנע ממילים בעלות גוון שלילי), נדפס לראשונה בסלוניקי בתקנ"ד (1794) כאשר המביא לביה"ד הוסיף את פירושו "מיגון לשמחה". מאוחר יותר (ליורנו תקע"ט), נדפס ספר "מחנה לויה", מאת חכם טוניסאי בשם יהודה הלוי, על בסיס כתב יד גנוז של "הלכות שמחות", שמצא והוסיף לו פירוש משלו. כמסכימים, חתומים רבנים רבים בעלי שמות לא-אשכנזים, כמו רבו של הכותב, ר' יצחק טייב, חכם טוניסאי גם הוא. קבץ שני של הלכות הוא "הלכות ברכות", שנדפס כבר בשנת שי"ט (1559) בעיר ריווא

דטרינט (?) ופותח בברכת פרי העץ ועובר לסכם את כל ההלכות הנוגעות לברכות, דיני קדימה בברכות, ספקות וכו'. הוצאה נוספת עם פירושים והגהות ע"י שלמה שפיצר יצאה בימינו, בירושלים, שנת תשמ"ח (1988). ספר נוסף הכולל גם הלכות שונות וגם מנהגים, נקרא "על הכל" ונכתב ע"י משה מאיברא, תלמידו של מהר"ם ואמור להביא הלכות ומנהגים בשם מהר"ם. הספר היה מונח בכתב יד ונדפס רק בימינו (נדפס צמוד למהדורת צילום של "ברכות מהר"ם", ירושלים תש"ל).

ספרי מנהגים: ספרי המנהגים של מהר"ם נכתבו בעיקר ע"י תלמידיו, שתיארו את מנהגיו בכל עניין. ר' שמשון בר' צדוק כתב ממש מפיו של מהר"ם, את ספר "תשב"ץ", בזמן שמהר"ם היה כלוא בבית הסוהר. וכך רשום על שער הספר: "ספר תשב"ץ מן רבנו שמשון בר צדוק זצ"ל כולל חמש מאות ותשעים מנהגים פסקים ודינים של רבנו הגאון... מהר"ם מרוטנברג זצלה"ה רבן של המרדכי והרא"ש אשר מת בבית הסוהר על דבר עלילת שוא ואת הספר הזה כתב תלמידו הנ"ל מפיו בהיותו עמו במגדל הסוהר למוכרת דור אחרון והוסיף גם דברים משלו". הספר נדפס בקרימונה שט"ו (1555). הספר פותח בדיני שבת: "מהר"ם ז"ל רגיל לעולם בליל שבת לאכול עם שקיעת החמה ואינו ממתין ממש עד הלילה". ומזכיר גם, שלדעתו של רבנו, מותר להדליק נר בבית ולאכול בחצר, שזה היה מנהג אביו (כידוע משתדלים להקפיד לאכול במקום הדלקת הנרות בשבת). בראש השנה נהג לאכול ראש של איל, לזכר אילו של יצחק, אך לא נמנע מאכילת מאכלים חריפים, או אגוזים, כמנהג האשכנזים (שנמנעו מאגוזים כי אגוז בגימטריה חטא). תלמיד נוסף, שכתב ספר מנהגים מפיו רבנו הוא ר' משה הפרנס ולספרו קוראים ספר "הפרנס". ספר זה עוסק בעיקר בדיני כשרות. הספר היה טמון כשש מאות שנה באוצר ספרים פרטי ויצא לאור לראשונה בוילנה תרנ"א (1891) ע"י משה שמואל הורביץ עם הגהות וביאורים. תלמיד נוסף של מהר"ם נחשב ר' יצחק בן מאיר מדורא, בעל "שערי דורא". גם הוא ערך ספר מנהגים של מהר"ם, המוכר כ-"מנהגים ישנים מדורא". העורך, ישראל אלפנביין, מצא שלושה כתבי יד של הספר בגנוזים שונים (אחד מהם נושא תאריכים בין 1308-1335!) ולפיהם ערך את ההוצאה שלו (ניו יורק תש"ח 1948), אם כי בהקדמה מפורש, שאין הוכחות חותכות, שזו תורתו של מהר"ם. אותו עורך מצא כתב יד נוסף ממחבר לא ידוע, שפותח כמעט כל פסקה בספר בביטוי כגון: "המהר"ם היה רגיל...", "המהר"ם היה אומר..." ולכן קרא לו "ספר המנהגים דבי מהר"ם מרוטנבורג" (ניו יורק תרצ"ח). שני ספרים אחרונים אלה, שערך י. אלפנביין, הם שני ספרי המנהגים, שצורפו לסדרה "מתורתו של המהר"ם". בעבודה של כהנא שנזכרה לעיל (סידור תורת המהר"ם לפי נושאים), כל ספר מכיל בחלקו הראשון תשובות ובחלקו השני מנהגים מלוקטים מספרי תלמידיו. גם הספר "על הכל", שנזכר בתוך ספרי הדינים, כולל בנוסף על דינים, גם מנהגים.

פירושים על המשנה: פירוש מהר"ם על מסכת אהלות יצא לראשונה בבני ברק בשנת תשנ"ה (1995), ע"י יאיר גולדשטון, שערך אותו לפי שני כתבי יד, הנמצאים באוקספורד. הפירוש נכתב בבית הסוהר. מהדורה קודמת של הפירוש נכתבה ע"י מהר"ם בצמוד לפירוש של ר"ש משנץ עוד לפני ימי בית הסוהר והתוספות יום טוב מצטט ממנה, אך היא אבדה ולא נדפסה. בבית הסוהר כתב מהר"ם מהדורה אחרת, מן הזיכרון. העורך בן ימינו הוסיף למהדורת בית הסוהר את דברי התוספות יו"ט, שמצא. נמצאו עדויות בדברי מהר"ם, שכתב בבית הסוהר פירושים גם לטהרות וזרעים. הפירוש לזרעים אבד ותלקים מהפירוש

לטהרות ואולי גם למסכתות אחרות, נשמרו בדברי התוספות יו"ט. מדברי תלמידיו (הגהות מיימוניות) למדים, שכתב במגדל בית הסוהר גם חידושים לבבא מציעא. מעט דברים על פרשות השבוע, שנמצאו ממנו, פורסמו בתחילת מהדורת כהנא של השו"ת.

מהר"ם כתב גם פיוטים לימים נוראים, לסליחות ולמועדים שונים וכן כתב גם שירי קודש כלליים. הפיוט המפורסם שלו הוא "שאלו שרופה באש", שכתב על שריפת התלמוד בצרפת בשנת 1242, ויש אומרים, שהיה עד ראיה למאורע. ר' שמואל מנחם שניאורסון, הרבי מלובביץ', קיבץ כעשרים פיוטים כאלה ממחזורים, סידורים וכתבי יד ועל השער של הקבץ נכתב, שהקבץ נערך "בידי משיח צדקנו" (!). לקבץ, שיצא בתשנ"ג (1993) בירושלים, לכבוד 700 שנה לפטירתו של מהר"ם, נוספו גם צילומים רבים, ממקורות שונים, המספרים את סיפור תפיסתו של מהר"ם וישיבתו בכלא.

בעקבות עיון בכתביו, פסקיו, תשובותיו ומנהגיו של מהר"ם, התקשיתי לקבוע, אם רבנו היה מן המקלים, או מן המחמירים. נראה, כי לפעמים הוא נוטה להקל ולפעמים להחמיר. גם אורבך ("בעלי התוספות") עומד על התופעה ומביא גם חוקרים קודמים, שניסו למצוא תבנית הגיונית לפן של החמרה והקלה אצל מהר"ם ולא כ"כ הצליחו. למשל, הוא מביא חוקר, שהתירשם, שבגיל צעיר נטה רבנו להקל ובגיל מבוגר, להחמיר, אך אורבך מוכיח, שאין הדבר כך. אורבך מציע, שלפעמים בעקבות התנסות אישית, שינה מהר"ם את גישתו לעניינים שונים. למשל, ידוע, שצריך להמנע מאכילת דברי חלב למשך שש שעות, לאחר אכילת בשר. ברם, כאשר אכילת מוצרי חלב קודמת, אין צורך להמתין כדי לאכול בשר. פעם אחת, כאשר ניגש מהר"ם לאכול בשר, מצא גבינה בין שיניו והחליט, שמכאן ואילך, ימתין זמן מה אף בין גבינה לבשר, אם כי סייג את ההגבלה לבשר בקר בלבד ולא לעוף, כי עליו למעשה כיוונה התורה באיסור (שו"ת מהר"ם ד"פ סימן תרט"ו). לעומת זאת, מנהג שהחליט להקל בו: נהוג לאכול במקום בו מדליק נר שבת. בימי הקיץ, היה מהר"ם נוהג להדליק את הנר בבית, אך היה אוכל בחצר, כי המקום היה מאוורר ושם נהנה יותר לאכול. הוא טען, שהנר נועד להנאה ולא נועד להגביל ולגרום סבל, אך הוא לא הסתפק בנימוק זה והביא צידוקים מגדולים אחרים שעשו כן (ראה תשב"ץ, הגהות מיימוניות שבת ה' כ'). בעניין אחר, פעם שכח לעשות עירוב תבשילין בערב שמחת תורה, שחל בערב שבת וניסה בכל כוחו למצוא מקום להיתר לאכול אוכל מבושל וחם בשבת. לבסוף החליט, שאת הנוהג מבישולי החג, יאכלו בשבת, אבל מלכתחילה לא יעשו כן (ספר המנהגים דבי מהר"ם, תשכ"ח עמ' 21). ציטטנו כבר לעיל את פתיחת ספר תשב"ץ, משם למדנו, שלא המתין עד הלילה ממש, כדי לאכול סעודת ליל שבת. וכן "וגם אינו אוכל מיד כשבאים מבית הכנסת בעוד היום גדול" (שם). וכן התיר, שאפשר להתנות בזמן הדלקת הנרות, שיקבל את השבת, רק כאשר יתחיל הש"ץ להתפלל ערבית (תשב"ץ). גם כתב, שאין איסור לילך בגילוי ראש, אלא שכיסוי הראש זו מידת חסידות (תשב"ץ תקמ"ז). לעומת קולות אלו, התמיר למשל, בתפילין והיה מניח שני זוגות תפילין, לפי שיטת רש"י וגם לפי שיטת ר"ת (תשב"ץ רע"ו, רע"ג, הגהות מיימוניות קושטא, תפילין פ"א), אסר לצאת מבית הכנסת בזמן קריאת התורה, אלא בין גברא לגברא (שו"ת מהר"ם, הוצאת כהנא, ק"י לפי סיני) ואסר לשתות אפילו מים לפני התפילה בשבת, כי אסור לשתות לפני הקידוש, אם כי בחול התיר שתיית מים לפני תפילה (תשב"ץ ר"ג). אסר להתיר למשרתת לחמם את הבית בשבת, אפילו עושה לעצמה ואפילו שבצרפת נהגו כן (שו"ת מהר"ם ד"ק ה').

לפעמים התיר לאחרים והחמיר על עצמו, כמו שהתיר אכילת פירות מחוץ לסוכה, כי אחת מלשונות התלמוד התירה לעשות כן, אך לעצמו החמיר, בגלל לשון אחרת של התלמוד. התייחס בחומרה להכאת נשים (ד"פ סי' פ"א) וגם הביע כעס על אנשים, ששאלו איזו כפרה צריכה אישה, ששימשה עם בעלה בזמן מותר, אך בכל זאת מצאה פתאם דם: "ואסור לומר לה שצריכה כפרה שלא יהא לבה נוקפה לעתיד" (ד"ל קצ"א). כן ציטט את דברי רבו, ר' יהודה הכהן, שהתיר לצרף אישה לזימון של שלושה, אם כי היא עצמה אינה מוציאה, אלא רק מצטרפת (ד"פ רכ"ז). לעומת יחסו המתחשב לנשים בכל הדוגמאות הללו, נראה לי שהיה קשוח כלפיהן בדיני ירושה והקפיד, שאישה לא תירש יותר מדמי כתובתה. נושא של תשובות, שהיה נפוץ מאד אצל רבני המאה ה-16 ולא מצאתי אצל מהר"ם, הוא התרת עגונות.

ועתה נעבור לעסוק במשפחתו ויוחסיו. מקובל, שמהר"ם היה ממשפחת חכמים. הוא מזכיר את אביו וקרובים אחרים ומתכתב עם קרובים רבים בענייני הלכה. גם אחיו, אברהם, היה חכם וכתב ספר ("סיני"). ברם, בניגוד לחכמים אחרים (כמו, רש"י, ב"ת, רמ"א, ט"ז וכדומה) לא הצליחו ליצור לו אילן יוחסין כלפי מעלה או כלפי מטה. אביו, ר' ברוך, היה מחכמי וורמייזא, אך לא נשא במשרה רבנית. מהר"ם מזכיר ממנו שמועות, ששמע מרבנים אחרים, כמו למשל בעניין האכילה בחצר בשבת, למרות שהגר דלוק בבית, שראה מר' שמחה, שעשה כן (תשב"ץ ג', שו"ת מהר"ם ד"פ תק"ו). "אוצר הגדולים" סובר שהאב היה תלמידו של ר' שמחה. לגבי מקרה, של שידוך שהתבטל, כותב האב את דעתו לבנו והעורך של השו"ת מסביר: "ואחרי כן שלח אביו עבור אותו דין כי הוא כמו דיין היה" (שו"ת מהר"ם ד"ק ל"א). בקובץ אחר של שו"ת, דפוס פראג, נכתב נוסח שונה מעט, לגבי אותו מקרה: "אחרי כן שלח לו אביו עבור אותו דין כי גם הוא ישב עמהם בדין" (ד"פ נ'). החוקרים מתלבטים כאן לגבי מעמדו של האב, האם ישב כדיין במיני זמני, או אולי כצופה מתעניין, ללא סמכות. מהר"ם הרבה לצטט את אביו ומכאן, שהאב היה גדול בתורה: "ושמעתי ממורי אבי, שקבל מרבותיו בשם ר"ת" (שו"ת הר"י אור זרוע) בקשר לאיסור להשתמש בעלייה שע"ג בית הכנסת. נמצא אותו גם בשו"ת ד"פ תתקי"ט. לא ברור מתי נפטר האב. הנוסח על מצבתו בוורמייזא ארוך מאד ומכיל מחמאות רבות ומליצות ציוריות, אך קשה לדלות מהן פרטים של ממש: "לזכר צדיק לברכה, ציון זה נערכה... הוא הכה את הארי ביום שלג. כלי נשא... ותלמודו בפיו ערוך. הוא הרב ר' ברוך. במזל צדיק ראש הרים" ... המלה "במזל" מודגשת (לפי "ליקוטים" של שמואל הלפרין, בנספח למגילת רות של יעבץ), לאמר, שכאן טמונה אינפורמציה וחוקרי מהר"ם פירשוה כראשי תיבות "בר מאיר זכרנו לברכה". מלה נוספת מודגשת היא המלה "האהל", במשפט "והוא נאסף אל האהל". החוקרים הסיקו, שכאן צפונה שנת פטירתו, אך יש מחלוקת לאיזו שנה הכוונה. אורבך ("בעלי התוספות") מתלבט, האם יש לכלול את כל האותיות בגימטריה ואז נקבל שנת מ"א (1281), או שמא ה"א הראשונה מלמדת על מספר האלפים לבריאת העולם ואז האותיות הנותרות נותנות ל"ו (1276). שמואל הלפרין, אוסף ה"ליקוטים" דווקא מפרש את שתי האותיות הראשונות ה' ו-א' כ-ה' אלפים" ואז, רק האותיות "הל" באות בחשבון הגימטריה ונקבל שנת ל"ה (1275). גם "אוצר הגדולים" מחזיק בדעה זו. "אוצר הרבנים" קובע את השנה כשנת מ"ח (1288) ולא ברור לי ע"ס מה. אביו של ר' ברוך נקרא ר' מאיר ולא ידוע עליו דבר. לפי מספר מקורות, היה למהר"ם דוד בשם ר' יוסף (אוצר הגדולים, אטלס ע"ח), אך אני מצאתי בשו"ת מהר"ם דוד בשם ר' נתן, שהיה נמען לתשובות

מהר"ם מספר פעמים (שו"ת מהר"ם ד"ק י"ת, ד"פ תרל"ז). לר' ברוך היה בן נוסף, ר' אברהם, שהיה אחיו הגדול של מהר"ם וכתב ספר דינים בשם "סיני", השמור עדיין בכתב יד בספריית אוקספורד. חלקים ממנו הופיעו כנספח להוצאת תשמ"ו של שו"ת מהר"ם. מהר"ם מרבה להשתמש בתשובותיו בתואר "קרובי", לאנשים שונים, אך אינו מפרט מהי הקרבה וכך קשה ליצור אילן יוחסין מקרובים אלה. שניים מרבותיו היו גם קרוביו: ר' יהודה הכהן ("מורי קרובי", ד"ל קע"ט, רי"ג, ד"ק צ"ה) ור' שמואל מבונברג (ד"ק ח'). קרובים נוספים אליהם, שלח תשובות: ר' שמואל מאיזנכא (ד"ק י"ד), יקר הלוי (ד"ק קכ"ה, ק"ס), ר' מנחם (ד"ק ר"ה, ד"פ ל"ד), ר' אליעזר (ד"פ תרצ"ח), ר' אברהם (ד"פ תתקפ"ג). "בעלי התוספות" מצטט חוקר (איגוס), שמצא שנים עשר קרובים שונים של מהר"ם. נראה לי, שאת רובם מצאתי, אך למרבה הצער, רובם אלמונים, דרגת קרבתם למהר"ם אינה ברורה ועדיין לא נמצא, מי שיצליח ליצור אילן יוחסין למהר"ם.

גם לגבי צאצאיו של מהר"ם ידוע מעט מאוד. לא ידוע על בנים. ידוע רק חתן אחד בשם ר' סעדיה בר שניאור, שסיפר על מנהגי מהר"ם בספר "סיני" של האח אברהם. בתיאור נסיעתו של מהר"ם מארצו, לפני תפיסתו, אנו קוראים, שהוא לקח עימו את "ביתו (זו אשתו), בנותיו וחתנו". לפי זה, נראה, שבשלב זה של חייו כללה משפחתו הקרובה בנות וחתן אחד. תיאור זה מתאים עם המעט הידוע על צאצאיו. "אוצר הגדולים" מצא במקומות שונים איזכורים לשתי בנות, האחת רבקה, שהגיעה לגיל זקנה ונזכרת כתורמת, התומכת באברכים, בפנסק הזכרת נשמות של העיר נירנברג. הבת השניה, מינה, נפטרה בחיי אביה ונזכרת בתשובה של מהר"ם, שנשמרה כל השנים בכתב יד ונדפסה בכתב העת "סיני" (שנה ח', תש"א). ר' סעדיה, חתנו של מהר"ם, נזכר רק בשמו בספר "סיני". יש מקורות נוספים בהם נזכר ר' סעדיה וישנם מקורות בהם נזכר ר' סעדיה בן שניאור, שחי באותו זמן. רוב חוקרי מהר"ם קבלו, שמדובר באותו אדם, אולי בגלל נדירות השם סעדיה אצל יהדות אשכנז. ר' סעדיה מצוטט בענייני כשרות בשו"ת מהרי"ל (סימנים ל"ה ופ"ז) ומשם גם נלמד, שכתב ליקוטים על איסור והיתר. גם בשו"ת מהר"ח אור זרוע, נזכר ר' סעדיה מספר פעמים. בסימן ר"ב שם, מובאת שאלתו והוא חותם שם "ושלום, סעדיה בר' שניאור זלה"ה", בשמו ושם אביו ושימו לב לנוסח החתימה, הדומה לזה של מהר"ם. בסימן ר"ג משיב לו ר' חיים תחת הפניה "מורי קרובי" וגם בתשובה קצ"ט הוא נזכר. לא ידוע דבר על בניו של ר' סעדיה.

וכאן אנו מגיעים לנתק בין דורו של מהר"ם לבין הדורות הבאים. בניגוד לגדולים אחרים, שידועים להם צאצאים רבים, המייחסים עצמם אחריהם, אין חכמים רבים, המייחסים עצמם אליו. לגבי מהר"י וויל, נכתב בשו"ת מינץ, שהיה מצאצאיו ואכן העניין נזכר באי אילו מקורות, אך בהקדמה לשו"ת מהר"י וויל עצמו אין איזכור לכך. "אוצר הגדולים" התאמץ ומצא שני אלמונים, שהגדירו עצמם כדור עשירי למהר"ם. האחד נמצא בספר בשם "דקדוקי סופרים", בו משווה המחבר כתבי יד של התלמוד ושם מספר המתבר, שראה כתב יד של ש"ס משנת שע"ט (1619), שהיה רשום עליו "טודרס בן כה"ר מרדכי רוטנברג דור עשירי ממהר"ם מרוטנברג שע"ט לפ"ק". האחר, שנזכר בכמה מקורות (אנצ. לתולדות גדולי ישראל, אור החיים) הוא רב בשם אליקים געטשליק, שהיה רב באשכנז וחיבר ספר בשם "גאולת הגר", ביאור לתרגום חמש מגילות, שנדפס בשע"ח (1618) ועל השער כתוב, שחברו עשירי לגאון

מהר"ם. בעל "אור החיים" (לקסיקון חכמים) חושב, שהוא בנו של רפאל בנו של אליקים געטשליק רוטנברג, שנזכר בקיצור מרדכי ואילו באנצ'י. לתולדות גדולי ישראל, נטען, ששם אביו היה דווקא גדליה. ישנה משפחה נוספת הנושאת את השם רוטנברג, שכללה מספר חכמים, ביניהם ר' משה מרוטנברג, מחבר "שו"ת מהר"ם מרוטנברג אחרונים" וגם את הרבי מגור, בעל חידושי הרי"מ, ר' יצחק מאיר, ששינה את שם משפחתו ל"אלתר". יש מחלוקת בין המקורות, אם הם מצאצאי מהר"ם שלנו, אם לאו (ימי זיכרון, ששים גבורים, גור, תפארת שבתפארת, לעומת מאור הגולה ואוצר הגדולים). שמות נוספים של צאצאי מהר"ם נמצא ב-"זכרונות המאור" (עמ' ת"ד: ר' יעקב שלמה רוטנברג, בעמ' תצ"ב: ר' יצחק מאיר שטרלינג). רב ידוע, שיוחסיו כלפי מעלה וכלפי מטה מפורטים במספר מקורות (המפורט בהם: "זכרם לא יסוף מזרעם" עמ' 83), הוא ר' יעקב טמרלס, אב"ד וינה במאה ה-17, הוא ר' יעקב מווין, הנזכר בספר "מעלות יוחסין" (ע"ה), אך פרט לכך, שהוא נחשב בין צאצאי מהר"ם אין פרטים על דרך הקשר וחיפוש ביוחסיו ובספרי קרוביו לא הניבו כל הבנה חדשה שתועיל לנו. פרט מפתיע לגבי קשרי המשפחה של מהר"ם, מצאתי בכתב העת "האשכול" (כרך ד' עמ' 182) במאמרו של הרב יוסף לוינשטיין. הוא מספר שם שמהר"ם השתדך עם, לא אחר מאשר הרמב"ן (!). האסמכתא לדבריו היא בכתב עת בשם "הנשר" תרכ"ד, בהערה מהרב יעקב אורנשטיין אב"ד לכוב. זהו המקום היחיד בו נטענת טענה זו ואשמה מאד להימנות על צאצאיו של הרמב"ן. אמנם חלק נכבד מצאצאי מהר"ם קראו לעצמם בשם המשפחה "רוטנברג", אך לא כולם נהגו כך (ראה דוגמאות שהבאנו לעיל, טמרלס, וויל, אלתר וכו'). לפי מסורת משפחתנו, אחד מצאצאי מהר"ם, במאה ה-17, בחר דווקא בשם "טאובר", ע"ש הנהר, לידו שכנה העיר רוטנברג.

מקורות:

אוצר הגדולים (אות מ' ס"ג, ב' קס"א, ס' כ"ז), אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל, בעלי התוספות א. אורבך, ירושלים תש"ם, כרך ב' פרקים י"א י"ג), אוצר הרבנים (12988), אטלס עץ חיים (כרך ימי הביניים, תרשים תלמידי מהר"ם), ליקוטים (ש. היילפרין, נספח למגילת רות של יוסף יעבץ, ישראל תשמ"ה), קבץ שירי המהר"ם מרוטנברג (עורך: שמואל מנחם שניאורסון, י-ם תשנ"ג), ברכות מהר"ם ועל הכל (י-ם תש"ל, צילום מהדורת שי"ט ריווא דטרינט), ברכות מהר"ם (עורך: ש. שפיצר, ירושלים תשמ"ח), מחנה לווייה (ליוורנו תקע"ט וכן תשנ"ו עם הקדמה), הלכות שמחות השלם (תשל"ו), מנהגים ישנים מדורא (עריכה והקדמה י. אלפנביין, ניו-יורק תש"ח), ספר המנהגים דבי מהר"ם מרוטנברג (עריכה והקדמה י. אלפנביין, ניו-יורק תרצ"ח), פירוש המהר"ם על מסכת אהלות (עורך: י. גולדשטוף, ב"ב תשנ"ה), שו"ת מהר"ם (סדרת "מתורתו של מהר"ם מרוטנברג" ישראל תשכ"ט), תשובות מהר"ם מרוטנברג (עורך: מ.א. בלאך, ת"א תשכ"ט), שו"ת מהר"ם בר ברוך (עורך: ר. נ. רבינוביץ, לבוב תר"כ), שו"ת מהר"ם (י-ם תשמ"ו, כולל חלקים מ"סיני"), מהר"ם מרוטנברג-תשובות פסקים ומנהגים (י.ו. כהנא, י-ם תשי"ז), שערי תשובות (עורך: מ.א. בלאך ברלין תרנ"א), תשב"ץ (שמשון בן צדוק, ורשה תרס"א), ספר הפרנס (משה פרנס, וילנא תרנ"א), תוספות מהר"ם ורבנו פרץ (יכמות, י-ם תשנ"א),

עורך: הלל פרוש), דקדוקי סופרים (ר.ג. רבינוביץ', ניו-יורק וי-ם תש"ד), תוספות יומא, סיני (שנה ח', סעיף פ"ח)

ר' סעדיה (בר שניאור), חתנו של מהר"ם מרוטנברג

מעט מאד ידוע על צאצאיו של מהר"ם מרוטנברג. לא ידוע על בנים. ידוע רק חתן אחד בשם ר' סעדיה, שהמקורות מזהים אותו עם חכם בן התקופה, ר' סעדיה בן שניאור (אטלס עץ חיים, כרך ימי הביניים חכם מס' 2143). כמובן, איני יודעת אם היה מאבותינו, אך כיוון שהוא היחיד הידוע ממשפחת מהר"ם, דור לאחר מהר"ם, החלטתי להקדיש לו פרק.

ר' סעדיה ידוע בעיקר, כזה שהביא ממנהגי מהר"ם בשם "מורי חמי המהר"ם" בספר "סיני", שכתב ר' אברהם, אחיו של מהר"ם. שם הוא נזכר בשם סעדיה בלבד. גם המהרי"ל מזכיר רב בשם סעדיה, שכתב על ענייני כשרות (שו"ת מהרי"ל סימן ל"ה): "ולאכול חמאה של גויים במקום שלא נהגו תמיהני על המתיר... וכתב הרב סעדיה ז"ל שהוא מתקלקל מחמת הבשר או החלב טמא..." או סימן פ"ז: "מעשה בא לפני מהרי"ל על בשר שנשתהה לאחר שחיטתו יותר מג' ימים בלא מליחה והדחה והורה שלא לאכלו אלא צלי... וכן ר' סעדיה בליקוטים שלו על האיסור והתר". מכאן למדנו, שר' סעדיה כתב ליקוטים על איסור והיתר. אין אפשרות לדעת, אם זהו ר' סעדיה, חתנו של מהר"ם, אך "אוצר הגדולים" ואחרים סברו שכך הוא. גם בשו"ת מהר"ח אור זרוע, שהיה תלמידו של מהר"ם, אנו מוצאים מספר פעמים רב בשם סעדיה. בסימן ר"ב מופיעה שאלה ממנו, בעניין יהודי, המנסה להלוות ליהודי אחר, דרך גוי, כדי להימנע מאיסור ריבית. השואל עצמו מחווה את דעתו, שאסור, אך מבקש להתייעץ עם מהר"ח אור זרוע (בנו של ר' יצחק אור זרוע, שהיה רבו של מהר"ם). הוא חותם על מכתבו: "ושלום, סעדיה בר' שניאור זלה"ה", חתימה המזכירה את נוסח חתימתו של מהר"ם ("ושלום, מאיר בר' ברוך"). גם כאן מציע "אוצר הגדולים", ביתר היסוס אמנם, שאולי הוא חתנו של מהר"ם. בסימן ר"ג עונה ר' חיים לר' סעדיה בלשון "מורי קרובי". מהר"ם מתכתב עם רב בשם שניאור (שו"ת מהר"ם ד"ק סימן ס"ו "איש כלבבי הר"ר שניאור") ואולי הוא אביו של ר' סעדיה. בין תלמידיו של מהר"ם (לפי אטלס עץ חיים) נמצא תלמיד בשם שניאור בן קלונימוס. האם זהו אביו של ר' סעדיה?

"אוצר הגדולים" מוצא רב בווינה, שחתום עם רבנים נוספים, על מסמך בנוגע להלוואה, משנת 1338 ושם הרב סעדיה בר שניאור וייתכן שהוא חתנו של מהר"ם. אם כך הוא, הרי שהאריך ימים. אין מידע על צאצאיו של ר' סעדיה.

מקורות:

אוצר הגדולים (כרך 7 אות ס' כ"ד וכ"ז), שו"ת מהר"ח אור זרוע (קצ"ט, ר"ב, ר"ג), שו"ת מהר"ם (הוצאת תשמ"ו. נספח "סיני"), אטלס עץ חיים (כרך ימי הביניים 2143 ותרשים תלמידי מהר"ם) שו"ת מהרי"ל (ל"ה, פ"ו)

ממהר"ם מרוטנברג עד ר' אפרים זלמן טויבר

כשש מאות שנה מפרידות בין מהר"ם מרוטנברג (1293-1220) לבין ר' אפרים זלמן טויבר, זקנו, שחי בין 1820 ל-1883 לערך. כעשרים דורות לא ידועים מפרידים בין השניים. מאחר ואבי, ר' אורי פייביש טאובר ז"ל היה דור עשירי ברבנות ודור רביעי לר' אפרים זלמן, הרי שהיו ששה דורות של רבנים לפני ר' זלמן, שאולי השאירו חותם בעולם, למרות, שהניסיון להתחקות אחריהם לא עלה יפה. אפילו את שמו של אביו של ר' אפרים זלמן לא הצלחתי לגלות.

התחקיתי תחילה אחרי צאצאים ידועים של מהר"ם, מתוך מחשבה, שאחד מהם עשוי להיות מאבותיו של אותו אדם שבחר בשם טאובר כשם משפחתו. חבל להלאות את הקורא בפרטי החיפוש העקר.

החלטתי להתמקד ב"טויברים" שונים, העשויים להיות מאבותינו. השם טאובר מופיע במקורות גם כטויבר, טבר, טאביר, טבור וכדומה. כך שמעתי מאבי ז"ל וכך כתוב גם ב"מאורי גליציה" וגם בשו"ת, שהנמענים הם ר' אפרים זלמן ובנו ר' יצחק אייזיק "מטל השמים". בספר "משפחות פראג" מסודרים שמות משפחה, לפי סדר הא"ב, בהסתמך על מה שנלמד מהמצבות בבית העלמין שם. בשנים תכ"ד-תק"ז (1664-1747) מופיעות מצבות עם השם טבר, שרובם קשורים עם אדם בשם אברהם טאבר. כמו כן מופיע גם אדם בשם יוסף טבור. שמות הגברים הקשורים בקשרי משפחה עם אברהם טאבר: חיים בן אברהם, לייב, איסרל, מאיר ויצחק. רוב השמות הללו (פרט לחיים ואברהם) יופיעו גם במשפחתו של אפרים זלמן שלנו. בעניין השם חיים, עוד נלמד להלן.

במאה ה-18 מופיע בקהילת אה"ו (אלטונא, המבורג, וונדבסק) רב בשם ר' יוסף יצחק טבור, שנפטר בשנת 1758. הזכרנו אותו כבר לעיל כאשר סיפרנו על ר' זאב הורביץ, מצאצאי השל"ה, שחי בקהילה זו. נקדיש לו פרק נפרד כאב בפוטנציה.

בהמשך חיפשתי, בעיקר ב"אוצר הרבנים" (המכיל שמות של יותר מעשרים אלף רבנים) אישים ששם משפחתם טויבר ושחיו בסוף המאה ה-18 ותחילת המאה ה-19, בהנחה, שאם אביו של ר' אפרים זלמן היה רב, אולי זכרו בא באיזה מקום. נפסלו מספר טויברים שהיו לוויים. נחקרה משפחתו של ר' אריה לייב טלטש-טויבר, שנולד בתק"ב (1752) ובנו זרח היה אביו של ר' ישראל איסר טויבר בעל "מקור ישראל" ו-"אזרח רענן". ר' ישראל זה רואה ב"תרומת הדשן", "נזר משפחתנו". ר' ישראל ואביו היו דיינים בגלגטה ולא נראה שהם מאבותינו, לפי מה שבדקתי, אם כי אין לפסול לגמרי שר' אריה היה סבו של ר' אפרים דרך בן אחר.

גם משפחתו של ר' מאיר טויבר בעל "עין מאיר" נחקרה. בהקדמה לספרו הוא מספיד שלושה מאחיו תוך איזכור שמותיהם ומספר "חמישה אחים היינו" וכך פסל עצמו להיות אחד מאחיו של ר' זלמן, כי לפי דבריו, נותר רק הוא ועוד אח אחד בלבד, בעוד שלנו ידוע על ר' זלמן ואחיו ר' אהרן יונה (שעליו למדנו מהספר "עיר ומתים" כפי שנזכר בפרק על ר' זלמן) שהמשיכו להיות בזבליטוב וכך יוצא, שהם אינם יכולים להיות אחיו. ר' מאיר זה היה בן דורו של ר' זלמן ולכן בדקתי את האפשרות שהיה אחיו.

בהונגריה היה חי ר' חיים טויבר, שכתב ספר בשם "תוצאות חיים". מקורו היה בלייפניק שבמערב. שם אביו היה אהרן (כשם אחיו של ר' זלמן). מבחינת גילו הוא עשוי להתאים להיות אביו של ר' זלמן. לפי "מאורי גליציה", בכפר ליד זבליטוב, חי רב בשם חיים טויבר, שמחבר "מאורי גליציה" חושב שהיה בנו של ר' אפרים זלמן. רואים אנו, שיש כאן קשר שמות, העשוי לאושש את הסברה, שר' חיים מלייפניק היה אביו של ר' אפרים זלמן. גם לו אקדיש פרק.

מקורות:

אוצר הרבנים, שם הגדולים החדש, קטלוג בר-אילן ושאר האוניברסיטאות בארץ בערך מחבר=טויבר, חכמי אה"ו, משפחות פראג, תוצאות חיים (חיים טויבר, פרשבורג, תקצ"ה), עין מאיר (מאיר טויבר, תר"ן), יד אהרן (אהרן טויבר), אזרח רענן ומקור ישראל (ישראל טויבר) ועוד ועוד על השם רוטנברג וטויבר

ר' יצחק טאבור

(אב פוטנציאלי)

במאה השמונה עשרה, מצאתי, שחי אדם בשם יצחק טאבור בקהילת אה"ו. אין לי כל אינדיקציה, שהוא מאבותינו, פרט לאינטואיציה ואולי אי אילו ראיות נסיבתיות קלושות. בכל זאת, ההחלטתי להקדיש לו פרק, כאב פוטנציאלי. קהילת אה"ו היתה מורכבת משלוש קהילות שהתאחדו: אלטונא, המבורג וונדבנסק. אלטונא היתה שייכת לדנמרק, בעוד המבורג היתה גרמנית, אך לדברי כותבי דברי הימים ההם, רק מהלך של כרבע שעה הפריד בין שתי הערים הללו. יש בידינו יומן בן המאה השבע עשרה, שכתבה אישה בשם גליקל מהמלין, שחיה בקהילה זו ויומן בן המאה השמונה עשרה, שכתב ר' יעקב עמדין, שחי שם. משני היומנים הללו אנו למדים רבות על קהילת אה"ו. מהיומנים אנו למדים, שהיתה תנועה מתמדת של יהודים בין אלטונא להמבורג. כאשר נרדפו היהודים ע"י שלטונות המבורג ונאסר עליהם להקים בתי כנסת, נדדו לאלטונא, או כאשר התחוללה מגפה באחת הערים, נדדו לעיר האחרת. במאה השמונה עשרה עברה אלטונא לפרוסיה וכיום היא חלק מהמבורג.

בספר "חכמי אה"ו" מצאתי את ר' יצחק טאבור (עמ' 30). מצאתי אותו באופן מקרי, במהלך חיפוש אחר בניו של ר' אברהם, בן השל"ה. אחד מבניו של ר' אברהם, ר' זאב הורביץ, חי באלטונא (ראה לעיל על מש' הורביץ).

מהספר "חכמי אה"ו" למדים, שר' יצחק טאבור היה מחכמי הקלויז בהמבורג. מחבר הספר (יחזקאל דוכס) מספר, שראה בפנקס ישן של הקלויז, המוחזק ע"י הגבאי שם, שבשנת תקי"ד (1754) נוסד הקלויז ונרשמו בו חמישה חכמים, המבטיחים ללמוד בו יומם ולילה. בין חמשת הלומדים נרשם גם ר' יצחק טאבור. המחבר טוען, שמצא מסמכים בארכיון הסנט של המבורג ובו שמות שלושת הנרשמים הראשונים

וגם שם נכלל שמו של ר' יצחק טאבור. ר' יצחק זה נזכר גם בכתביו של ר' יעקב עמדן, אחד מבעלי היומנים, שנזכרו לעיל. ר' יעקב עמדן, שהיה בנו של "החכם צבי" (חכם שנדד בין ארצות, כולל ארצות של לא-אשכנזים), שימש במשך תקופה כרב בעמדן, אך העדיף בהמשך להיות כעצמאי באלטונא ועסק במסחר ובמקביל כתב ספרים והדפיסם בעצמו. ר' יעקב זה מתגלה מיומניו כאיש ריב ומדון, המרבה להסתכסך עם אנשי קהילת אלטונא. הידוע ומפורסם בין סיכסוכיו היה זה עם ר' יהונתן אייבושיץ, שכתב קמעות, שהחשידוהו במינות ור' יעקב עמדן מכנהו בכינוי גנאי בוטים ביותר. גם לפני סכסוך זה אנו מוצאים אותו מבקר בחריפות את ר' יחזקאל, רב הקהילה, כאדם הנשלט בידי עשירי המקום (בעיקר משפחת כהן) ובהמשך היומן הוא מסתכסך בלי סוף עם אנשים שונים. בפרק ו' של יומנו ("מגילת ספר", עמ' 220 בהוצאת תשל"ט), נזכר ר' איצק טאבור. ר' יעקב מספר על עצמו, שהוציא לאור סידור בשם "עמודי שמים" ובו שיבץ דינים, מנהגים ואף אמרות מוסר. הוא ציטט את האמירה "לעולם לא ילמד אדם בנו חנווני" והוסיף מדעתו גם "שולחני". חלפני הכספים בעיר זעמו על כך ודרשו להחרים את הספר. הושיבו בית דין שיבדוק את הספר, אך בית הדין עיכב את פסקיו והתחמק מלתת תשובה סופית בעניין. ר' יעקב מתבטא בחריפות נגד אותם חלפנים ונגד בית הדין ולא חוסך במלות עלבון עסיסיות וקשות. לאחר מחצית השנה של עיכובים ולאחר שהפעיל לחץ, שלחו לו כתב השגות. הוא שוב משתמש במלים בוטות כלפי אותו כתב השגות, שלדעתו הן עלובות ומצביעות על קוצר הבנתם של הבודקים. מן הון להון, ראש החלפנים, שארגנו את המחאה, נקלע לצרות אישיות והחליט לסגת מהתנגדותו לספר וביקש להתפייס עם ר' יעקב. ובקשר לכך מספר ר' יעקב: "אז נתחרט האדמוני על רוע מעלליו ושלח את ר' איצק טאבור לפייסני". ר' יצחק טאבור מצטייר כאן כמגשר ואיש שלום, אך ר' יעקב לא מוכן להתפייס, אלא אם החלפן יעמוד בבית הכנסת, לפני כולם ויבקש מחילה קודם כל מה' ורק אח"כ ממנו. לקינוח סיפור זה, מספר ר' יעקב על צרות קשות ורעות, שנפלו על ראשם של שני החלפנים, שעוררו את הרעש (כולל מוות של בני משפחה).

פעם נוספת אנו מוצאים את ר' יצחק טאבור בספר השו"ת של ר' יעקב עמדן "שאלת יעב"ץ" (חלק ב' סימן קצ"ה). ר' יעקב מצטט פסק דין, שעליו חתומים ר' יצחק טבור (כך הוא האיות בספר זה) ור' משה פאלאק. מעיון בפסק, מסתבר, שאדם בשם ר' פייביש, מתה עליו אשתו בשנה השניה לנישואין, ללא ילדים. במקרה כזה, היה נהוג, שהבעל האלמן מחזיר מחצית הנדוניה לאבי הכלה. במקרה הספציפי הזה, אבי הכלה בא לדרוש את מחצית הנדוניה ופירט את הסכום וכן ביקש גם את בגדיה, מתנות שנתנו לה קרוביה ועוד. ר' פייביש טען להגנתו, שהוא רומה ע"י אדם, שבשמו נקב, שהותיר אותו נקי מנכסיו ולכן אין ביכולתו להחזיר את הכסף. בנוסף, טען, שהסכום שנקב אבי הכלה כסכום הנדוניה גבוה במחצית ממה שאכן ניתן וכן טען שאת בגדי האישה החזיר ומתנות מקרובי האישה לא קיבל. טענה נוספת שהעלה, היא, שהנישואין היו כרוכים בהוצאות ונקב בסכום ההוצאות וביקש לקזז אותו מסכום החוב. ר' יצחק טבור והדיין האחר נהגו "לפי הספר", לפי דעתם, ונראה, שהיו קשוחים כלפי ר' פייביש ולא שעו לטענתו, שאיבד את כספו. הם ירדו לפרטים קטנוניים של התביעה וביקשו מאבי הכלה להשבע על הסכום שנתן ומר' פייביש שישבע שלא קיבל מתנות מהקרובים ושהחזיר מה שהחזיר. לטענתו בקשר להוצאותיו הקשורות בנישואין, הם התעלמו מהסכום שנקב והחליטו בעצמם מה היו הוצאותיו ועוד דרשו ממנו

להפחית עשירות מזה לצדקה. ר' יעקב עמדן ציטט את הפסק כלשונו ובמלואו ושפך חרפות בלשון בוטה על כותביו: "עד כאן הוא כתב הנשתון... והוא כ"י של הזקן המרה עצמו מרעיש הארץ האומר אני ואפסי עוד... יגיד נא הקורא בצדק אם זה לשון חכם זקן ורגיל היושב על מדין... שמה ושערוריה נהייתה באר"ש... אלמלא לא ראיתי חתימת ידם של ערכאות שבסורי"א שסורן רע לא האמנתי לדברים... כי עלה כולו כמשונים... מי יאמר כדבר הזה אשר אין לו שחר..." . אחר כך הוא מונה את כל העולות, שעשו שני הדיינים כלפי אותו פייביש מסכן, תוך שהם טועים בפירוש ההלכה. לדעתו של ר' יעקב, החתן חייב להחזיר רק מה שיש "בעין" (כלומר מה שנותר ממש מן הנדוניה) ואם נאבד או נגמר – פטור. מאחר שהחתן איבד את כספו, אבדה בתוכו גם הנדוניה ואינו חייב להחזיר מאומה. הוא לועג לכל שבועות השווא, שבהן חייבו הדיינים את בעלי הדין. מוכיח, שבגדי האישה הם ירושת הבעל וכן גם מתנות שקיבל הזוג, אבל זעמו עולה מעלה מעלה לנוכח הסעיף, בו נדרש החתן להפחית מהוצאותיו מעשר לעניים. מדוע בעצם שחמיו יקבל את המעשר? מדוע שפייביש לא ייתן צדקה כרצונו, לעניים אמיתיים, בלי קשר לדיון הנוכחי? הוא גם כועס על כך, שמנהג לא מחייב נדחה כאן מפני דיני ירושה מהתורה. המנהג להחזיר מחצית הנדוניה, במקרה שהאישה נפטרה ללא ילדים, בשנה הראשונה לאחר הנישואין, אמנם הפך לתקנה באשכנז בעת ההיא, אך לגבי השנה השניה נוצר מנהג פחות מחייב ולא ייתכן שמנהג לא מחייב יקבל חשיבות העולה על דיני ירושה מהתורה. ר' יעקב מגיע למסקנה, שלא ייתכן, שצמד חכמים יעשה בשגגה כל כך הרבה טעויות ולכן מגיע למסקנה, שמן הסתם חפצו ביקרו של התובע מסיבותיהם שלהם ולכן היטו את הדין לטובתו. לקינוח השגותיו הוא מגביר את כינויי הגנאי כלפיהם: "בית דין חצוף", "צר אדומי", "בתייהם מלאים מרמה נתפטמו באיסור כל ימיהם. ולהפקע כרסיהו..." ועוד ועוד.

ר' יצחק טאבור נפטר בשנת תקי"ח (1758) ונקבר בבית הקברות הישן קניגסטרסה, מצבה 1595 ועל מצבתו כתוב: "ג.ה. הישיש סיני ועוקר הרים, מהור"ר יצחק יוסף טבור, נפטר ליל ה' ונקבר יום ה' ג' אייר תקי"ח לפ"ק תנצב"ה עם צו"צ בג"ע" (חכמי אה"ו).

ראינו שר' יצחק שימש גם כדיין וכאחד מאנשי התורה של הקהילה. גם ר' זאב הורביץ, בן נינו של השל"ה, גר ונקבר באותו בית קברות. ישנה אפשרות, שאולי שניהם הכירו זא"ז וחיתנו את ילדיהם ואם ר' יצחק טבור הוא מאבותיו של ר' אפרים זלמן טויבר, הרי שגם בן נין השל"ה הוא מאבותיו וזו הדרך בה אנו קשורים לשל"ה. כאן ראוי להזכיר, שלעיל, כאשר דברנו על הקשר שלנו לשל"ה הצעתי מסלול אחר, בו יונה (בן אברהם הלוי) הנזכר בכתב שלנו, היה בן נינו של השל"ה (בן אותו אברהם הורביץ, שהיה גם אביו של זאב הורביץ שגר באלטונא). כאן מוצעת אפשרות נוספת, תיאורטית כמובן.

מקורות:

חכמי אה"ו (יחזקאל דוכס, ישראל תשכ"ח, לראשונה המבורג תרס"ה, עמ' 30)
שאלת יעב"ץ (יעקב עמדן, ירושלים תשס"ד ולמברג תרמ"ד), מגילת ספר (יעקב עמדן, ירושלים תשל"ט מתוך כ"י אוקספורד), אוצר הרבנים (11357), ששים גבורים (י. אלפסי, ישראל תשנ"ט עמ' 61)

ר' חיים בן ר' אהרן טויבר

(אב פוטנציאלי, אילי אביו של ר' אפרים זלמן שלנו?)

מצאתי שדור אחד לפני ר' אפרים זלמן שלנו, היה חי רב בשם ר' חיים בן ר' אהרן, שכתב ספר בשם "תוצאות חיים". אין בידי הוכחות, שר' חיים זה הוא אביו של סבנו, ר' אפרים זלמן טויבר, אך ישנן מספר ראיות נסיבתיות, התומכות באפשרות כזו. שמו של אביו של ר' חיים היה אהרן, כמו שמו של אחיו של ר' זלמן (ככתוב בספר "עיר ומתים"). השם חיים אמנם אינו נפוץ במשפחתנו, אך "מאורי גליציה" מצא, שבכפר ליד זבליטוב (רזניב) חי אדם בשם ר' חיים טויבר/טבר, שאולי היה בנו של ר' זלמן, הדיין מזבליטוב, זקנו. ר' חיים זה נזכר בתשובה נ"ג בשו"ת מהרי"ג בספר מחנה יהודה של ר' יהודה גרשון פיקהולץ. שם שמו מאוית "טאבער". השמות "אהרן" ו"חיים", למרות שאינם נפוצים במשפחתנו, נראים כעין חוט מקשר בין משפחתו של ר' חיים בעל "תוצאות חיים" ובין משפחת ר' זלמן טויבר מזבליטוב, שלנו. ואגב, גם השם אפרים זלמן אינו נפוץ במשפחתנו. לפי צבי וגנר, מחבר "חמישה דורות במשפחת", ייתכן שהשם זלמן ניתן לאחד מבניו של ר' יצחק בעל "מטל השמים" והוא הבן שנפטר במגפה בירושלים וכידוע לא נהוג להעניק שם של מי שנפטר צעיר וכך נפסקת הפצתו של שם במשפחה. כאמור, אין לי הוכחות, שר' חיים טויבר הנ"ל היה אביו של ר' אפרים זלמן שלנו, אך אין מניעה, שכך הוא הדבר. כך או כך, נלמד כאן על אותו ר' חיים. ר' חיים היה בנו של ר' אהרן מלייפניק שבמהרי"ן (צ'כוסלובקיה). לא ברור אם נולד שם, או רק חי שם בנעוריו. בהמשך חייו נמצא אותו באובני שבהונגריה, מקום בו חי בזמן שכתב את ספרו. ר' חיים מספר, שהרבה תורה שאב מאביו והוא מביא דברים גם בשם רבותיו האחרים, ר' פנחס ומהרש"ך. הוא לא שימש ברבנות. לפי "אוצר הרבנים", היה תחילה מחכמי לייפניק ואח"כ באובני ("אבאני") סביב 1820. עיקר החומר עליו ניתן ללמוד מספרו "תוצאות חיים". בהקדמה הוא ממעט לנדב פרטים על חייו. הוא מתאר את יומו: "היום היה לי למשמר ללמוד עם בחורי חמד ילדי ישראל" ולא ברור לי, אם הכוונה, שהיה מלמד צעירים, או שהיה לומד בישיבה עם צעירים. את לילו היה מקדיש לעיון בספרים. במשך חמש שנים הוא קיבץ דברי ראשונים ואחרונים בנוגע לסוגיות מאלו הנדונות ביורה דעה. ר' חיים כתב פירוש ליורה דעה, כאשר לגבי כל הלכה והלכה הוא מסכם את דברי ראשונים ואחרונים, שעסקו בנושא, היכן סתרו זה"ז והיכן חלקו זה"ז. הוא מרבה להביא מהש"ך, ט"ז, ב"ח, מהרש"ל ועוד. בתחתית העמוד הוא מוסיף מדעתו, או דברים שאמרו לו אביו, או רבותיו. בסוף כל נושא הוא מסכם בתמציתיות את ההלכה. הנושאים כולם קשורים בכשרות. את הספר סיים בשנת תקצ"ד (1834), זו השנה בה קיבל הסכמות מהחתם סופר ומר' נחום טרייבטש, אב"ד נוישטט, שהיה גם מחותנו. למעשה, הכותרת על הסכמות שני הרבנים היא "מכתבים" ולא "הסכמות" ושם ממליצים שני הרבנים הנכבדים לקונים, לרכוש את הספר מראש, כדי לממן את ההדפסה. שני הממליצים מודים, שלא היה להם פנאי לעיין בספר באופן יסודי ולכן הסתפקו בדוגמאות ולפי התרשמותם, הם מבטיחים לקנות את הספר לעצמם. הספר נדפס בפרשבורג בתקצ"ה (1835).

בהקדמת הספר, מזכיר המחבר את אביו, ר' אהרן טויבר, בלשון זצ"ל, כלומר האב נפטר לפני 1835. אין אנו יודעים מתי נולד ומתי נפטר ר' חיים, אך אם נעריך שאת ספרו פרסם בגיל 40 או 50, נוכל להעריך שנולד סביב 1785-1795. מתאים להיות אביו של ר' אפרים שלנו, שנולד בין 1810 ל-1820. בסוף הספר מופיעה רשימה של אנשים שקנו את הספר מראש. הרשימה מסודרת לפי ערים. בעיר פרשבורג, מקום ההדפסה וגם מקום מגורי החתם סופר, אחד הממליצים, קנו ממנו אנשים רבים וכן בלייפניק, מקום מגוריו בנעוריו. ברשימת לייפניק מופיע "אחי איצק". ר' חיים חי במרכז אירופה, בעוד שר' אפרים זלמן שלנו חי בזבליטוב, שבגליציה, כלומר במזרח אירופה. מאידך, בספר "עיר ומתים" (המספר על אנשי זבליטוב) לא נזכר כלל אביו של ר' זלמן ואולי עובדה זו תומכת בכך, שאביו של ר' זלמן לא היה חי בזבליטוב ור' זלמן הגיע אליה ממקום אחר. אמנם בספר "עיר ומתים" נזכר אחיו של ר' זלמן, אהרן יונה, אך אין הדבר מחייב שכל המשפחה חיה שם. ייתכן שאחד משני האחים נדד לשם ומשך את אחיו האחר.

ר' חיים טויבר עצמו גם כן מצטייר כנודד (מלייפניק שבצ'כוסלובקיה להונגריה) וכן מצטייר כאדם צנוע, המכונה "רבני" ו-"בר אוריין", המעיד על כך, שהיה בן תורה, אך לא שימש ברבנות. ייתכן שהיה בעל סמיכה לרבנות, ולמרות שלא עסק בכך, עדיין הוא יכול להחשב כדור ברבנות (רוצה לומר, אם אכן הוא מאבותינו והוא נחשב ע"י אבי כאחד מעשרה דורות ברבנות, העובדה שלא שימש כרב אינה סותרת את מניין העשרה דורות, כי גם אבי וגם אביו היו בעלי סמיכה ולא שימשו במשרות רבניות רשמיות ובכל זאת נספרו ע"י המשפחה כעשרה דורות ברבנות בן אחר בן). בין רוכשי הספר מלייפניק מופיע גם הירש טויבר, אך לא ברור מה קרבתו לר' חיים. השם צבי הירש יופיע בהמשך כמה פעמים אצל צאצאי ר' יצחק טאובר. מעניין לציין שר' חיים מזכיר בספרו גם מנהגי עדות רחוקות כמו פרס וקורדיסטן.

ישנה אפשרות, שר' חיים היה אביו של ר' זלמן שלנו ואילו ר' אהרן, אביו של ר' חיים היה נכדו של ר' יצחק טאובר מהמבורג. אם כך הוא הדבר, אנו רואים נדידה איטית של המשפחה ממרכז אירופה למזרח במחצית השנייה של המאה השמונה עשרה או בתחילת המאה התשע עשרה. ממעט החומר שמצאתי על צאצאי המהר"ם התרשמתי שהם המשיכו במגורים באיזור אשכנז גם לאחר העתקת ההגמוניה של עולם התורה למזרח אירופה במאה השש עשרה. ייתכן שענף טאובר של צאצאי מהר"ם היגר באיחור למזרח אירופה.

אובני היא עיר בהונגריה שבה חיו במאה ה-18 כ-15 אלף נפש, אך יהודים החלו להופיע שם רק במחצית השנייה של המאה ה-18. בשנת 1765 עדיין לא היה שם מניין, אך בשנת 1771 כבר הוקם שם בי"כ. הקהילה מנתה בסוף המאה קצת למעלה מ-300 נפש ורובם עסקו במסחר. בית הספר הוקם עוד לפני 1780 ואולי שם לימד ר' חיים. הרב הראשון הידוע בעיר היה ר' יעקב הרצוג, שהחל לכהן שם מ-1836, בדיוק לאחר פרסום ספרו של ר' חיים.

מקורות: תוצאות חיים (חיים טויבר, פרשבורג, תקצ"ה), אור החיים (אות ח'), אוצר הרבנים (6007), שם הגדולים החדש (ולדן, ח' ט"ו וח"ב ח' כ"ב), שם הגדולים לגדולי הונגריה (ח' ט'), ספר היהודים בהונגריה (י. גרינולד, תרע"ג, ישראל תשכ"ט), פנקס הקהילות הונגריה (אובני)

ר' יצחק אייזיק טאובר

בעל "מטל השמים"

הגענו סוף-סוף לזקנו, ר' יצחק אייזיק טאובר, סבא-רבא שלי. לאחר שסרקנו את יוחסי אשתו, גיטל שפירא, החל מדוד המלך, דרך רש"י ובעל "מגלה עמוקות" ולאחר שסרקנו את יוחסיו של אביו, ר' אפרים זלמן אל משפחת הורביץ והשל"ה הקדוש וכן אל משפחת קאפיל חסיד והזכרנו גם את יוחסיו למהר"ם מרוטנברג וכן את יוחסיה של אימו, צ'רנה, דרך אבות ה"באר מים חיים", אל רבנים גדולים וחשובים, ביניהם הרמ"א, הגענו אל ר' יצחק אייזיק בעל "מטל השמים", אבי משפחתנו.

לא ידוע מתי והיכן בדיוק נולד ר' יצחק. לפי המסורת במשפחתנו וגם לפי הכתוב בספרו של בן המשפחה, מר צבי וגנר, "חמישה דורות במשפחתי", נולד ר' יצחק סביב שנת 1850. בספר "מאורי גליציה" גורס מ. וונדר, שר' יצחק נולד בשנת ת"ר (1840) ואיני יודעת על מה מסתמך. ר' יצחק חי בנעוריו בזבליטוב שבגליציה, מקום בו שימש אביו כדיין ויש החושבים, ששם נולד. אני מצאתי את נוכחותו של אביו בזבליטוב החל מתרי"ז (1857) וייתכן שרק אז הגיע לזבליטוב ומכאן, שר' יצחק נולד כנראה במקום אחר. מצאתי בשו"ת של ר' שלמה קלוגר שתי תשובות, ממוענות אל ר' אפרים זלמן, מו"צ בטלוסט, בשנת תרט"ז ולפי נוסח הפניה (המזכיר את נוסח הפניה של הרב קלוגר אל ר' אפרים זלמן מזבליטוב) אני משערת, שאולי המדובר באפרים זלמן שלנו (ראה הפרק על אפרים זלמן).

ר' יצחק שלנו התכתב מזבליטוב בענייני הלכה עם גדולי הדור. בשו"ת מהר"י אשכנזי (ר' יואל בן משה אשכנזי, מונקטש תרנ"ג) אנו מוצאים שני מכתבים אליו (סימן ט"ו): "להרב ר' יצחק אייזיק טאבירבזאבליטוב (כך במקור. מחובר. צ"ל טאביר בזאבליטוב). בדבר שאלתו נידן בשר תפל שלא הודח ולא נמלח גפל למים שעושים ממנו מלח... מה דינו". גם הסימן הבא מיועד אליו (ט"ז): "עוד להרב הנ"ל וע"ד שאלתו השניה שישאל המחלל שבתות בפרהסיא אם עושה יין במגעו ג"כ יפה הורה דהואיל דהניסוך לא תליא בהא דהוי מאמר לכל התורה רב ורשיון להורות." לפי "מאורי גליציה" גם התשובה הבאה מיועדת אליו, למרות ששם המשפחה לא נזכר שם (שו"ת מהר"א הלוי, ר' יצחק אייזיק, למברג תרנ"ג, סימן י"ג): "ב"ה יום ד' ו' אלול תרל"ד לפ"ק לכוב. שוכן שמים יכתוב ויחתום לחיים את כבוד ידידי הרב החרף השנון זית רענן יגע ומצא כדי מידתו לפי מעט שנותיו הרבה מקצתו מו"ה יצחק אייזיק נ"י מזאבליטוב". מעיון בתשובה ניתן להבין, שר' יצחק שאל מספר שאלות בענייני כשרות ודעתו היתה נוטה להקל, ואילו המשיב, בחלק מן המקרים מחמיר ובחלקם אינו מחליט. עלינו לשים לב, שהכתוב מכנה את ר' יצחק "זית רענן... מעט שנותיו" והשנה היא שנת תרל"ד (1874), דהיינו בשנה זו היה ר' יצחק אדם צעיר. לפיכך, השערתו של וונדר, שר' יצחק נולד בשנת 1840, לא נראית לי, כי בשנת תרל"ד אמור ר' יצחק להיות, אליבא דוונדר, בן 34 ובימים ההם לא כינו אדם בן 34 "זית רענן" (הרי תוחלת החיים לא היתה ארוכה). לכן נראה לי שמסורת משפחתנו מתיישבת יותר עם ממצא זה (כלומר, ר' יצחק היה אז בן 24 לערך).

ר' יצחק נישא בשנה לא ידועה עם גיטל שפירא, שעליה ועל יוחסיה הרחבנו בראשית ספרנו. היא היתה
 בתו של ר' צבי הירש שפירא אב"ד ראדאון אשר בבוקובינה. נולדו להם: רחל הבכירה ולאחריה אליעזר
 (סבי), ביילא, צבי הירש, יהודה לייב וילד נוסף, ששמו אינו ידוע (נפטר צעיר ולהשערת צ. וגנר, בנה של
 ביילא, כנראה נקרא זלמן ע"ש סבו, אפרים זלמן ושם זה נעלם ממשפחתנו, כי לא נהוג לקרוא שם על מי
 שנפטר צעיר). בשנה לא ידועה (לאחר תרל"ד) התקבל ר' יצחק למשרת רבנות בפוטילה, שבבוקובינה
 (רומניה). פוטילה היה כפר במחוז ראדאון, שהיהודים התיישבו בו רק במחצית השנייה של המאה התשע
 עשרה וייתכן, שר' יצחק היה שם הרב הראשון. כהונתו בפוטילה התחילה כנראה סמוך לנישואיו עם בתו
 של הרב של ראדאון. אליעזר, בנו השני, סבי, נולד בסוף 1979 ולכן קרוב לוודאי, שר' יצחק התחתן
 מעט לאחר 1875. לפי פנקס הקהילות של רומניה, בשנת 1890 היו בפוטילה רק 150 יהודים. בשנת
 1888 היתה האחוזת הראשית שם בבעלות יהודי והיהודים עסקו שם בעיקר במסחר בהמות ועצים.
 בתחילה היתה הקהילה מסופחת לקהילת ויז'ניץ, אך בסוף המאה הפכה לקהילה עצמאית, אליה היו
 מסונפים גם 1400 יהודים מכפרים סמוכים. בתחילה נחשב הרב הגר מויז'ניץ כרבה של פוטילה וכזכור
 בן משפחתו, הרב הגר מזבליטוב היה מעסיקו של סבנו, הרב אפרים זלמן, אביו של ר' יצחק. לא ברור
 מפנקס הקהילות, מי היה הרב הראשון של פוטילה, כאשר הפכה לקהילה עצמאית.
 בשנת תרנ"ג (1893) החליט ר' יצחק לעלות לארץ ישראל. בספר "חמישה דורות במשפחת" מספר
 צבי וגנר, בנה של ביילא, בתו של ר' יצחק, על זכרונותיה של אימו מהדרך ממל"פו לירושלים, על גבי
 חמורים ועל שהייתם בחאן על אם הדרך בלילה. לפי זכרונותיה של ביילא, הדרך ארכה שלושה ימים
 ואחד מהחאנים בהם לנו, היה בשער הגיא (ניתן כיום לראות מבנה הרוס למחצה סמוך לכביש, ליד שער
 הגיא ואולי זהו אותו חאן). זמן לא רב לאחר הגיעם לירושלים, פרצה שם מגפה ואחד הילדים נפטר (שמו
 לא ידוע וצ. וגנר משער ששמו היה זלמן). לאחר המקרה ביקשה גיטל לחזור לרומניה, כי טענה שעלתה
 לארץ לחיות בה ולא למות בה. בינתיים נולדה לה בת נוספת שנקראה צ'רנה.
 זמן קצר לאחר לידת צ'רנה, חזרה המשפחה לרומניה. ר' יצחק אייזיק התיישב בראדאון ושכר שם
 דירה וחנות. הוא ישב ולמד וכתב ואשתו ניהלה את החנות. ר' יצחק כתב ספרים וביניהם הפירוש על
 מסכת אבות "מטל השמים". בתקופה זו נולד בן הזקונים, ישראל. יום ששי אחד, לאחר הדלקת הנרות,
 הגיע חייל אוסטרי ותבע מגיטל, שתמכור לו יי"ש. היא הסבירה לו, שכבר שבת והמקום סגור. החייל
 התעצבן ודקר אותה למוות. כך מתה סבתנו על קידוש ה'. ר' יצחק החליט, שמותה היה עונש על ירידה
 מארץ ישראל והחליט לשוב לארץ. הפעם החליט לעלות בלי הילדים. הוא לקח עימו רק את הבן יהודה
 לייב. רחל, הבת הבכורה, היתה כבר נשואה לאפרים ברטפלד. את שאר ילדיו פיזר בין בני משפחה.
 הבנות ביילא וצ'רנה נמסרו למרים קרמר, אחותו של ר' אפרים זלמן, שהיתה נשואה לסוחר עשיר בשם
 יחיאל קרמר והם היו חשוכי ילדים. הזוג קרמר נזכר גם בספר "עיר ומתים" ובעיקבותיו גם ב"מאורי
 גליציה". לפי ספרו של צ. וגנר, נמסר הבן הצעיר, ישראל, לגיס נוסף בשם זאב ביטמן ואילו הבן צבי
 הירש עבר לגור עם האחיות הבכירה, רחל ברטפלד. לא ברור מה קרה עם סבי אליעזר, אך הוא היה נער
 בוגר וכנראה למד בישיבה. לפני עזיבתו את רומניה, מסר ר' יצחק את ספרו "מטל השמים" לדפוס.

1879

מההסכמות על הספר, אנו למדים, שחיבר גם ספרים נוספים, אך לפי מסורת משפחתנו הם עלו באש בשריפה, שפרצה בביתו ורק הספר "מטל השמים" נותר לפליטה.

ההסכמה הראשונה ניתנה עוד בתרמ"ג (1883) ע"י הגאון צבי הירש אורנשטיין אב"ד לבוב: "הן בא לפני הרב המאווה"ג מוהר"י אייזיק אבד"ק פ' וספרו בידו ח"ת בהלכה ועל התורה ומסכת אבות ובעברי עליהם ראיתי כי יגע לברר דברי הפוסקים ז"ל. יגע ומצא כדי מידתו וגם בדרושו לא הרחיק ללכת רק קרוב לפשט. בדברים נכוחין ומתקבלים על הלב. ואם כי לא הספיק הזמן עימדי רק כלהיות כמצוץ מן התרכים החלק מעיד על כולו."

הסכמה נוספת ניתנה מהגאון יצחק שמעלקש וגם היא מזכירה ספרים נוספים: "ה"ה המאור הגדול החרף ובקי מ' יצחק אייזיק טאביר האבד"ק פ' במדינת באקונוא איקלע לאתרין והראה לי חידושו על יו"ד. ראיתי איזה עלים לתרופה מהלכות בב"ח ומצאתי שמפלפל בדברי פוסקים ראשונים ואחרונים כדת של תורה. ומעתיק דברי הפוסקים כשרשו ומעמיק בד"ב הסברות ישרות... וביען שבדעתו להוציא חידושו בהלכה ובהוראה ומקצת דברי אגדה... הנני בתומכי ידו... פרמישלא יום ג' פ' תרומה כי עת לחננה לפ"ק ("כי עת לחננה" בגימטריה 643 דהיינו שנת תרמ"ג 1883).

מכאן אנו למדים, שכבר בשנת תרמ"ג היה לו חומר מוכן להדפסה, אם כי שונה מהספר "מטל השמים" המונח לפנינו. החומר כלל חידושי תורה בהלכה, בעיקר על יורה דעה וכן על התורה, מעט אגדה וגם על פרקי אבות. לא ברור אם הספר "מטל השמים", כפי שאנו מכירים היום היה מונח לפני הרבנים, המזכירים בהסכמותיהם גם חומר על פרקי אבות. לא ברור מה עיכב את ההדפסה למעלה מעשר שנים (פרט לנסיעה לא"י, שהתרחשה לאחר קבלת ההסכמות). אולי השריפה כילתה את כל החומר ור' יצחק הצליח לשחזר במשך הזמן רק את "מטל השמים". הספר יצא לאור בלבוב (למברג) בשנת תרנ"ו (1896) ומיד לאחר יציאתו לאור חזר רבינו לארץ ישראל. לספר מצורפת הקדמה קצרצרה מהמחבר ובה הוא מזכיר לטוב את "אאמו"ר אפרים זלמן זללה"ה ואת אמו טשארנא זללה"ה". הספר יצא לאור פעם נוספת בתל-אביב בשנת תשכ"ד (1964) ע"י אחד מבניו, צבי הירש טאובר (המאיית את שם המחבר בשער הספר, כפי שאנו רגילים לו היום: טאובר) ופעם נוספת ע"י נכדו, מר צבי וגנר בן ביילא, בשנת תשנ"ו, בעיר רמת-גן, לרגל מלאת מאה שנה למהדורה הראשונה. מהדורה נוספת יצאה בניו-יורק בשנת תש"ס (2000 לספירת הנוצרים).

בפעם השניה, שעלה ארצה, התיישב ר' יצחק טאובר בצפת ונפטר בפורים תרס"ב (1902). הוא נקבר בצפת, אך למרבה הצער, מצבתו מן הסתם, נהרסה ברעש האדמה העז, שפקד את העיר בשנת 1927. בימינו, רוב הקברים בבית העלמין העתיק בצפת מכוסים בשכבת בטון, האמורה לחזק אותם, אך מסתירה את הכתוב על המצבות. סיורים שלי ושל בני משפחה נוספים העלו חרס. לאחר מותו של ר' יצחק, חזר הבן, שעלה עמו, יהודה לייב, חזרה לרומניה.

ר' יצחק נזכר בקצרה בכמה ספרים. "מאורי גליציה" מקדיש לו ערך בן מספר שורות תחת השם "טבר". אוצר הרבנים (11179): "הר"ר יצחק אייזיק טויבר. רב גאון מפורסם. רב בפוטילה. בתרנ"ג עלה לישראל. מחבר: מטל השמים". גם באטלס עץ חיים (כרך 12 מס' 299) ובאנציקלופדיה לתולדות חכמי ישראל (כרך ב' עמ' קפ"ד) מופיעים פרטים דומים, אך שם כתוב, שעלה לירושלים בתרנ"ו (לנו

ידוע שעלה בתרנ"ג ואולי העליה השניה היתה בתרנ"ו, אם כי לפי מר צ. וגנר היתה בתרנ"ז). בשני מקורות אלה רשום שם המשפחה "טאביר". גם בקובץ "זיכרונות המאור" נזכר ר' יצחק בפרק המוקדש לחתנו ר' אפרים ברטפלד.

דוגמא מספרו (אבות פרק א' משנה י"ד): "אם אין אני לי מי לי". ברטנורא: "אם אין אני זוכה לעצמי מי יזכה בשבילי". פירוש מטל השמים: "אפשר עוד לפרש עפ"י מאמר רז"ל בפ"ק דקידושין יצרו של האדם מתחדש עליו בכל יום ואלמלא הקב"ה עוזרו אינו יכול לו. וידוע דהביריה הוא ביד האדם היא כמש"כ בפ' ניצבים החיים והמוות נתתי לפניך הברכה והקללה ובחרת בחיים. וכן אמרו חז"ל (ברכות ל"ג) הכל בידי שמים חוץ מירא' שמ' שהבחיר' ביד האדם הוא וצריך התעוררות מעצמו. ואחר שבוחר בעצמו בבחירתו בדרך הטוב אזי באה עליו התעוררות דלעילא לסייעתא (עיין ט"ז א"ח סימן א' סק"ב) וזה שאמר כאן אם אין אני לי אם אני לא אראה בתחילה להעיר ולראות לעצמי דרך הטוב מי לי כי הבחירה ביד האדם הוא". בקצרה, מאחר שהבחירה היא ביד האדם, שייך לומר "אם אין אני לי מי לי". הפסוק בא לאפיין את הבחירה התפשית בחיי האדם ואילו ה' נותן תוספת עזרה להתגבר על יצר הרע, רק למי שכבר עשה את הבחירה שלו בטוב.

דוגמא נוספת: "עשה לך רב". ברטנורא: "לענין הוראה מדבר עכשיו, אם בא דין לפניך ונסתפקת בו, עשה לך רב". מטל השמים: "אשר יודע דרכי תורה באופן שע"י זה יסתלק מן הספק לאפוקי ברב שע"י כסף שאינו יודע דרכי התורה מה יתרון שיעשה רב. גם אפשר לכוון עשה לך רב והסתלק מן הספק. שלא יהרהר אחר רבו. כי כל המהרהר כו'. אלא ידונו לזכות בכל מעשיו. עוד אפשר לכוון בזה שאם יסתפק לך איזה דבר לא תאמר תכף דאורייתא לחומרא וכיוצא אלא עשה לך רב אפשר הוא יגיד לך (כעין ש"ז הרמב"ם) והסתלק מן הספק שלא תאמר כיון שאפסוק לחומרא שוב אין חשש איסור ע"ז אמר והסתלק מן הספק דמשכחת חומרא דאתי לה קולא". ר' יצחק מנסה להסתכל על הנושא מכמה זוויות, שאחת מהן פוסלת את הגישה להחמיר בכל מקרה ובכך ליתר את הצורך ברב.

מקורות:

חמישה דורות במשפחתי (צבי וגנר, ר"ג תש"ס), מטל השמים (יצחק טויבר, הוצאות לבוב תרנ"ו, ת"א תשכ"ד, ר"ג תשנ"ו, ניו יורק תש"ס), אטלס עץ חיים (ר. הלפרין, ישראל תשל"ה, כרך 12 ערך 299), אנציקלופדיה לתולדות חכמי ישראל (גליס, ירושלים תשל"ה, כרך ב' עמ' קפ"ד), אוצר הרבנים (11179), מאורי גליציה (מ. וונדר ערך טבר), שו"ת מהר"י אשכנזי (יואל בן משה אשכנזי, מונקטש תרנ"ג, סי' ט"ו-ט"ז), שו"ת מהר"י הלוי (יצחק אייזנא, לבוב תרנ"ג, סי' י"ג), פנקס הקהילות רומניה (רומניה 2, פוטילה, עמ' 484), זכרונות המאור (מ. אמסעל, ניו יורק תשכ"ז עמ' שצ"ח)

תרומת משפחתנו לארון הספרים היהודי

נכללו רק ספרים שיצאו לאור, נשארו לדורות וניתן למצאם היום בספריות

ספר תהילים, דוד המלך

פיוטי ר' שמעון בר יצחק מגנצא (מאה ה-10), אסף והוציא לאור א. מ. הברמן, ברלין וירושלים תרצ"ח

פירוש רש"י לתורה

פירוש רש"י לתלמוד

פירוש רש"י לחלק מהנביאים והכתובים

פירוש רש"י למדרש רבא

ספר הפרדס, מדברי רש"י שנכתבו בידי תלמידיו, נדפס לראשונה בקושטאדינא תקס"ז, תשובות ודינים

ספר האורה, דברי רש"י שנכתבו בידי תלמידיו, נדפס לראשונה בלובב תרס"ה מלוקט מארבעה כתבי יד

ומבוא מאת ש. בובר, ספר דינים

סידור רש"י, דברי רש"י שנקבצו בידי תלמיד, יצא לאור ע"י ש. בובר וי. פריימן, ברלין תרע"ב

משלושה כתבי יד, הלכות תפילות שבתות ומועדים

איסור והיתר לרש"י, יצא לאור ע"י אברהם נתן בערנאטה, א"י תשל"ג, דינים ופסקים

ספר הסדרים, מיוחס לרש"י, עורך: י. אלפנבין, ת"א תש"מ, סדר והלכות תפילה וסדר ברכת המזון

תשובות רש"י, ליקט מכתבי יד ומספרי ראשונים, מבוא והערות י. אלפנבין, לראשונה ניו יורק תש"ג

פיוטי רש"י, שבעה פיוטים (בעיקר סליחות), קיבץ א. מ. הברמן, ירושלים תש"א

ליקוטי הפרדס, לראשונה ונציה רע"ט

חפש מטמונים, קבץ מדברי קדמונים הפותח בכ"ח שו"ת מרש"י, יצא לאור ע"י ב. גולדברג, ברלין 1844

התוספות לתלמוד, מחכמים רבים, בהם נכללים כמה מאבותינו: ריב"ן, ריב"ם, ר' מאיר בר שמואל חתן

רש"י, ר' יום טוב מפלייזא

מבוא שערים, ר' נתן נטע שפירא בר שמשון, לראשונה לובלין שנ"ה (1595), פירוש על שערי דורא

אמרי שפר, ר' נתן שפירא בר שמשון, לראשונה לובלין שנ"ז (1597), על פירוש"י והרא"ם על התורה

סדר ברכת המזון, ר' נתן נטע שפירא בר שמשון, לראשונה לובלין של"ה (1575), פירוש על ברכת המזון

חידושים וביאורים לטור, ר' נתן נטע שפירא בר שמשון, מהדורת אל המקורות, ירושלים תשי"ז

מחזור עם פירוש ומנהגים, ר' נתן נטע שפירא בר שמשון, קראקא שמ"ד (1584)

הגהות על הרי"ף, ר' נתן נטע שפירא בר שמשון

מגלה עמוקות, ר' נתן נטע שפירא בר שלמה, לראשונה בקראקא שצ"ז (1637), רנ"ב אופנים לפירוש

תפילת משה בפרשת "ואתחנן" על דרך הקבלה

מגלה עמוקות, ר' נתן נטע שפירא בר שלמה, לראשונה בלובב תקנ"ה (1795), פירוש לפרשיות השבוע

ע"ד הקבלה

חידושי אנשי השם, ר' נתן נטע שפירא בר שלמה, לראשונה אמסטרדם ת"פ (1720), חידושים על הרי"ף פירוש להגדה של פסח, ר' נתן נטע שפירא בר שלמה, ברוקלין תשמ"א

המאור, הרו"ה, ר' זרחיה הלוי, לראשונה בונציה שי"ב (בצמוד לפירוש הרי"ף), ברלין תקי"ט (עם מלחמות ה') ירושלים תשכ"ז ותשמ"ט (עם משיגיו ומגיניו), ניתוח פירוש הרי"ף לתלמוד כולל השגות

ספר הצבא, הרו"ה, ר' זרחיה הלוי, שקלאוו תקס"ג, וילנה תרנ"ה, בני ברק תשנ"ז, על י"ג מידות שבתלמוד

דברי הריבנות, ויכוחים בין הרו"ה והראב"ד, ניו יורק תרס"ח
השגת הרו"ה על "בעלי הנפש" (של הראב"ד), נדפס בד"כ עם בעלי הנפש
קבץ פסקי ראשונים בהלכות איסור והיתר, ירושלים תשמ"ב, קבץ ה' הלכות שחיטה וטריפות של הרו"ה
הלכות שחיטה ובדיקה, הרו"ה, נדפס לראשונה בניו יורק תש"ב בתוך "חוט המשולש השני" (וכן בתוך "מאה שערים" ירושלים תשל"ד וקבץ פסקי ראשונים שנזכר לעיל)

על מסכת קנים, הרו"ה, נדפס עם "חידושים למסכת קידושין" מאת מחבר אלמוני, קונשטנטינא תקי"א
שירת המאור, שירי הרו"ה, 56 שירי הרו"ה ערוכים בידי יצחק מייזליש, ירושלים תשמ"ד
שירי קנטור ידידות, ר' פנחס הלוי (אחי הרא"ה), בתוך "גן המשלים והחידות" של מודרוס בר יהודה (ספר החינוך, לגירסת ד"ר י. תא-שמע, ר' פנחס כתב אותו, לדעתי הרא"ה כתב אותו אולי יחד עם פנחס)
חסד אברהם, ר' אברהם הורביץ (אבי השל"ה), לראשונה בלובלין של"ז (1577), פירוש על שמונה פרקים לרמב"ם

ברית אברהם, ר' אברהם הורביץ, לראשונה לובלין של"ז (1577), ספר מוסר בענייני תשובה
חסד אברהם, ר' אברהם הורביץ, קראקא שס"ב (1602), מהדורה עם שינויים רבים, מופיע במהדורות הש"ס בצמוד לשמונה פרקים לרמב"ם, כהקדמה לפרקי אבות

עמק ברכה, ר' אברהם הורביץ, לראשונה בקראקא שנ"ז (1597), על דיני וטעמי הברכות
עמק ברכה, ר' אברהם הורביץ, אמסטרדם תפ"ט (1729), י"ל ע"י בן נינו אברהם הורביץ, עם תוספות משלו ושל בני משפחה אחרים

יש נוחלין, ר' אברהם הורביץ, לראשונה בפראג שע"ז (1617), צוואת ר' אברהם
שני לוחות הברית, השל"ה הקדוש, ר' ישעיהו הורביץ, לראשונה באמסטרדם ת"ח-ת"ט (1648-1649)
ויצא מאז בהוצאות רבות מאד (כעשרים), על צדדים שונים הקשורים בקיום המצוות, רחב ידיעה!

שער השמים, השל"ה הקדוש, לראשונה אמסטרדם תע"ז (1717), פירוש לסידור
בגדי ישע, השל"ה הקדוש, פירוש על המרדכי, על מועד צמוד למרדכי במהדורות הש"ס

על ברכות, בסוף עמק ברכה אמסטרדם תפ"ט

על כתובות, קידושין, ב"ב וסנהדרין, ירושלים תשל"ח (1978)

מצוות תפילין, השל"ה, י"ל ע"י משה קרויזר מכ"י אוקספורד, תשל"ז (1977)

הגהות על הזוהר, השל"ה, צמוד למהדורת זוהר תרמ"ב

דברי משה, ר' משה מקיטאב, קונטרס בתוך "משנת חסידים" בתוך הסדרה "תורת חסידים ראשונים"

שיצאה לאור ע"י מכון נחלת צבי, ליקוטים מדברי ר' משה מקיטאב
 תוספות יומא, המהר"ם מרוטנברג, נדפס בש"ס בן ימינו
 תוספות ליבמות יחד עם תוספות ר' פרץ מקורביל, ירושלים תשנ"א
 שו"ת מהר"ם מרוטנברג, דפוס קרימונה, ד"ק, שי"ז (1557), נקרא גם "תשובות קצרות"
 שו"ת מהר"ם מרוטנברג, דפוס פראג, ד"פ, שס"ח (1608), נקרא גם "תשובות ארוכות"
 שו"ת מהר"ם מרוטנברג, דפוס לבוב, ד"ל, תר"כ (1860)
 שערי תשובות, מהר"ם מרוטנברג, בעריכת מ. א. בלאך, ברלין תרנ"א (1891), נקרא גם דפוס ברלין
 שו"ת אור זרוע והמהר"ם, בהוצאת י. ז. כהנא, ירושלים תשי"ז
 הלכות שמחות, מהר"ם מרוטנברג, סלונקי תקנ"ד (1794), דיני אבלות
 הלכות ברכות, מהר"ם מרוטנברג, ריווא דטרינט שי"ט (1559), דיני ברכות
 תשב"ץ, ר' שמשון בר צדוק, כתב מפי מהר"ם את מנהגיו, קרימונה שט"ו (1555)
 הפרנס, ר' משה הפרנס, כתב מפי מהר"ם מנהגי כשרות, וילנה תרנ"א (1891)
 פירוש מהר"ם על מסכת אהלות, בני ברק תשנ"ה (1995), בעריכת יאיר גולדשטוף
 קבץ שירי המהר"ם, בעריכת שמואל מנחם שניאורסון, ירושלים תשנ"ג (1993)
 מטל השמים, ר' יצחק אייזיק טאובר, לראשונה למברג (לבוב) תרנ"ו (1896) וכן ת"א תשכ"ד ור"ג
 תשנ"ו וכן ניו יורק תש"ס, פירוש על פרקי אבות

*

שבילי התלמוד, אורי היין, בני ברק וירושלים תשס"א, מפתח לתלמוד עפ"י נושאים
 ברכת שמחה, אורי היין, על בבא קמא, תשנ"ז ועל בבא מציעא תשנ"ט
 פרות תאנה, שמואל רוטשילד, תשנ"ו-תשס"ה, סדרת ספרי פרשנות לתלמוד
 חמישה דורות במשפחתי, צבי וגנר, רמת גן תש"ס, על חמשת הדורות האחרונים במשפחתנו ומשפחתו
 שיחות על פרשת השבוע, צבי וגנר, ר"ג תשנ"ח
 פרקים מן הסידור, צבי וגנר, חוברת, ר"ג תשנ"ח, קבץ מאמרים שפירסם בעלון בית הכנסת שהקים
 שנה בשנה: נקודות ציון בתולדות הקיבוץ הדתי, צבי וגנר, תל אביב 1995
 גורה הומורה, עיירה בדרום בוקובינה, עורך: שרגא ישורון, חבר מערכת וכותב הפרק על תולדות
 הקהילה: צבי וגנר, ישראל תשנ"ב
 האגודות הערביות 1908-1914, אליעזר טאובר, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, ר"ג תשמ"ו
 אגודות חשאיות ותנועות מרד בסהר הפורה 1875-1920, אליעזר טאובר, רמת-גן תשנ"ד
 מודיעין וריגול בלבנון סוריה וא"י במלחמת העולם הראשונה, עזיז בכ, תרגום מבוא והערות מאת אליעזר
 טאובר, רמת גן 1991
 כניסת הקצינים לפוליטיקה הערבית, אליעזר טאובר, ת"א 1988

The Arab movement in world war I, Eliezer Tauber, Great Britain 1993

The emergence of the Arab movement, Eliezer Tauber, Great Britain 1993
The formation of modern Syria and Iraq, Eliezer Tauber' Great Britain 1995
Personal policy making: Canada's role in the adoption of the Palestine partition resolution, E. Tauber Westport 2002

חמר בשנוי, ספר לימוד כימיה לתלמידי חטיבת הביניים באישור משרד החינוך, רחל טאובר, מרכז
להוראת המדעים של האוניברסיטה העברית, ירושלים 2004
זיכרונותיו של שלמה שמילוביץ', ישראל 2003

ספרים של אנשים שיש ספק מה אם הם מאבותינו

ווי העמודים, ר' שבתאי הורביץ בן השל"ה, אמסטרדם ת"ט (1649), נספח לספר השל"ה, "מבוא"
לשל"ה אך כולל 27 פרקים
(אל מלא רחמים, ר' שבתאי בן השל"ה, חיבר נוסח ולא ברור אם הוא הראשון)
צוואת ר' שבתאי הורביץ, נדפסה בסוף "יש נוהל", אמסטרדם תס"א
חידושי ר' שבתאי בן השל"ה למסכת ברכות, נדפסו בסוף "עמק ברכה" אמסטרדם תפ"ט, למברג תקע"א
חידושי ר' שבתאי בן השל"ה למסכת עירובין, שולבו בחידושי הריטב"א אמסטרדם תפ"ח ע"י אברהם
נכדו
חידושי ישעיה נכד השל"ה, משולבים בחידושי הריטב"א (ע"י אברהם נין השל"ה) אמסטרדם תפ"ט
חידושי ישעיה נכד השל"ה, משולבים "עמק ברכה" (ע"י אברהם נין השל"ה), אמסטרדם תפ"ח
חידושי אברהם הורביץ נין השל"ה, משולבים ב"עמק ברכה" כנ"ל
טורי זהב, ר' דוד הלוי, בעל הט"ז, על יורה דעה לראשונה לובלין ת"ו (1646), פירוש על ארבעה טורים
ושולחן ערוך. שאר החלקים יצאו לאור לאחר פטירתו
בית חדש, ר' יואל סירקיס, בעל הב"ח, על חשן משפט קראקא שצ"א, על יורה דעה קראקא שצ"ה, על
אבן העזר קראקא שצ"ט, על ארח חיים קראקא ת' (1640), פירוש על ארבעה טורים
דברי דוד, ר' דוד הלוי בעל הט"ז, דירנפורט תמ"ט (1689), פירוש על התורה
שו"ת הב"ח הישנות, ר' יואל סירקיס בעל הב"ח, לראשונה פפד"מ תנ"ז (1697)
שו"ת הב"ח החדשות, ר' יואל סירקיס בעל הב"ח, לראשונה קארץ תקמ"ה (1785)
משיב נפש, ר' יואל סירקיס בעל הב"ח, לובלין שע"ז (1617), פירוש על מגילת רות
הגהות הב"ח, ר' יואל סירקיס בעל הב"ח, הגהות על התלמוד, מצורף לתלמוד
ביאורי הב"ח על פרדס רימונים (משה קורדובירו), ר' יואל סירקיס בעל הב"ח, לראשונה ירושלים
תשנ"ט (!)
פירוש על מדרש רבא, ר' נפתלי אבי חותנו של הב"ח, קראקא שכ"ט
פירוש ר' עובדיה מברטנורא על המשנה

עמר נקא (מיוחס לר' עובדיה מברטנורא), פירוש על התורה
אגרות הרע"ב, ר' עובדיה מברטנורא, (בתוך: "מאיתליה לירושלים", דרכי ציון)
בית הלוי, ר' ישעיה הורביץ בן יעקב בן השל"ה, לראשונה ונציה תכ"ו (1666), דיני מיגו וממונות
בתלמוד

פני יצחק, ר' יצחק חיות, קראקא שנ"א, דיני כשרות עם פירוש "אפי רברבי" מאת המחבר
פחד יצחק, ר' יצחק חיות, לובלין של"ג, ביאור מאמרי חז"ל ואגדות
שיח יצחק, ר' יצחק חיות, פראג שמ"ז, ביאור על הש"ס
תוספות בסוגריים בגוף פירוש רש"י, ר' חיים פייבל חתן השל"ה
פירוש לתרגום יונתן על החומש, ר' חיים פייבל חתן השל"ה, נמצא בחומשים כגון מקראות גדולות
פירוש לתרגום ירושלמי על החומש, ר' חיים פייבל חתן השל"ה, בחומשים כגון מקראות גדולות
תוספת שבת, ר' רפאל מייזליש, פפד"א תקכ"ז (1767), בהוצאת בנו אלכסנדר, על נושא השבת
ספר היקר, ר' רפאל מייזליש, לבוב תקנ"ה, ליקוטים מדבריו ע"י בנו חיים
תוספת שבת, ר' רפאל מייזליש, מהדורה מעודכנת, זלקווא תקנ"ו, עם שינויים של ר' רפאל על המהדורה
הראשונה, בהוצאת הבן חיים

חלקת מחוקק, ר' משה לימא, לראשונה קראקא ת"ל (1670), פירוש לשו"ע, מצורף להוצאות שו"ע
משאת בנימין, ר' אהרן בנימין סלניק, לראשונה קראקא שצ"ג, שו"ת
שאגת אריה, ר' יהודה אריה (ממשפחת סירקיס), נאוויט תצ"ו, שו"ת
שאגת אריה וקול שחל, הו"ל נכדו אברהם נטע מייזליש, סלונקי תק"ו, מהדורה מורחבת של הנ"ל
מחיר יין, הרמ"א, ר' משה איסרליש, קרימונה שי"ט, פירוש למגילת אסתר המשלב קבלה ופילוסופיה
תורת העולה, הרמ"א, פראג ש"ל, על המקדש וכליו ברוח קבלה ופילוסופיה
תורת חטאת, הרמ"א, קראקא ש"ל, דיני איסור והיתר בהתאם לסדר הדינים בספר שערי דורא
דרכי משה, הרמ"א, ליורה דעה, זולצבך תנ"ב, הגהות/פירוש על הטורים
לארח חיים פיורדא תק"כ

דרכי משה המקוצר, הרמ"א, ברלין תס"ב השגות על הבית יוסף ותוספת מנהגי אשכנז
המפה לשולחן ערוך, הרמ"א, קראקא ת' (1640), תוספת מנהגי אשכנז לשולחן ערוך
שו"ת הרמ"א, קראקא ת'

הגהות על המרדכי, הרמ"א, גדפס בתוך ש"ס זיטומיר תרי"ח
הגהות אשר"י, הרמ"א, גדפס בתוך ש"ס קראקא שס"ב-שס"ה
קרני ראם, הרמ"א, נספח לחומש בראשית "העמק דבר", הגהות על פירוש הרא"ם (ר' אליהו מזורחי)
תועפות ראם, הרמ"א, גדפס בקבץ "אוצרות חכמה", לבוב תר"כ, הגהות על המורה נבוכים
יד רמא, הרמ"א, לבוב תרכ"ו, בימינו מצורף ל"איסור והיתר" ירושלים תשס"ד או בקבץ פסקי ראשונים
ירושלים תשמ"ב, הגהות הרמ"א על ספר איסור והיתר

תרומת הדשן, ר' ישראל איסרלן, ונציה רע"ט, ספר שו"ת או ספר הכתוב בצורת שו"ת
כתבים ופסקים, ר' ישראל בעל תה"ד הנ"ל, נספח לנ"ל, תוספת שו"ת

ביאורי מהרא"י, ר' ישראל בעל תה"ד, רע"ט, ביאור על פירש"י על התורה
ל"ו שערים, ר' ישראל בעל תה"ד, ירושלים ת"ש, הערות והגהות: ז. בידנוויץ, בנושא כשרות
הגהות אשר"י, ר' ישראל מקרימז, סבו של בעל תה"ד, הגהות על הרא"ש
הלכות ומנהגי ר' שלום מנוישטט, ירושלים תשל"ז (מאבותיו של ר' שלום שכנא חותנו של הרמ"א)

לא אבותינו, אך נזכרו בכתב היוחסין שלנו, כי קשורים באבותינו

תוספות יום טוב, פירושו של יום טוב ליפמן הלר למשנה
באר מים חיים, ר' חיים טירר, לראשונה סדיקלב תק"פ, פירוש על התורה
סידורו של שבת, ר' חיים טירר, מהלוב תקע"ג, על השבת
שער תפילה, ר' חיים טירר, סדיקלב 1825, על התפילה, בסגנון קבלי
ארץ החיים, ליקוטים מדברי ר' חיים טירר על ישעיהו, תהילים, ברכות ועוד, צ'רנוביץ תרכ"א
אהבת שלום, מנחם מנדל מקוסוב
אמרי קדוש, דברי ר' אורי מסטרליסק כפי שלוקטו ע"י תלמידו בנימין שנבלום

רשימת ספרות

אבות עטרה לבנים, אריה ליב ליפשיץ, ורשה תרפ"ז, ישראל תשכ"ה
אבותינו (כתב עת באנגלית), פול יעקבי, 1990 6:17
אבותינו (כתב עת באנגלית), לורנס טאובר, 9:32
אבותינו (כתב עת באנגלית), ניל רונשטיין, 10:17, 5:6S, 1987 3:7
אבן השהם, ראה שו"ת אבן השהם
אבן יקרה, ראה שו"ת אבן יקרה
אבן שתיה, חיים כהנא, מונקטש תר"צ
אבן שתיה החדש, חיים כהנא (בעריכת מעין החסידות), ירושלים תשנ"ד
אגרות א"י, א. יערי, ת"א תש"ג
אדמורי בלו, ישראל קלפהולץ, בני ברק תשל"ב
אהבת שלום, מנחם מנדל מקוסוב, ירושלים תשל"ח
אוצר הגדולים, נפתלי יעקב הכהן, חיפה תשכ"ז
אוצר החיים, בתוך "היכל הברכה", ראה שם
אוצר ישראל, יהודה דוד אייזנשטיין, ניו יורק תרס"ח
אוצר הרבנים, נתן צבי פרידמן, בני ברק תשל"ה
אוצרות הב"ח, ליקוטי אמרים של הב"ח ע"י מכון מנחת ישראל, ירושלים תשס"א
אוצרות יום טוב, אוסף מדברי התוספות יום טוב, אשדוד תשס"ג
אור הגליל, יעקב שלום גפנר, ירושלים תשל"ו
אור החיים, חיים ב"ר יוסף מיכל, ירושלים תשכ"ה
אור היצהר, אורי לנדמן, בני ברק תשנ"ו
אור זרוע, ר' יצחק בר משה מוינה, זיטמיר תרכ"ב, ירושלים תשכ"ח
אור פני משה, משה הלוי מזריטש, ניו יורק תשכ"ג, לראשונה תק"ע
אור עולם בתוך "אמרי קדוש", ראה שם
אוריין תליתאי, נפתלי תאומים, לבוב תר"ם
אורחות ישרים, ראה ארחות ישרים
אורח רענן, ישראל טויבר, פרסבורג תרכ"ה
אטלס עץ חיים, רפאל הלפרין, ישראל תשל"ח ועוד
א"י של מעלה, יחיאל גרינשטיין, ת"א תשמ"ה
איסור והיתר הארוך, מיוחס לר' יונה גירונדי, ירושלים תשס"ד
אלף מרגליות, מאיר וונדר, ירושלים ולונדון תשנ"ג
אמרי קדוש, בנימין זאב שנבלום מפי אורי מסטרליסק, לבוב תרס"ב, ירושלים תשכ"ט

אמרי שפר, נתן בר שמשון שפירא מהורדנא, לובלין שנ"ז, ת"א תשמ"ז
 אנציקלופדיה לחכמי התלמוד והגאונים, מרדכי מרגליות, ת"א תשי"ט
 אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל, מרדכי מרגליות, ת"א תשל"ג
 אנציקלופדיה לתולדות חכמי ארץ ישראל, יעקב גליס, מוסד הרב קוק, ירושלים תשל"ה
 אנציקלופדיה לתולדות תנאים ואמוראים, ראה אנצ. לחכמי התלמוד והגאונים
 אנשי שם, ש. בוכר, ישראל תשכ"ח, לראשונה לבוב תרנ"ד
 אסור משהו, הראב"ד, בתוך "תורת הבית" של הרשב"א, ירושלים תשנ"ג
 ארבעה טורים, הוצאות שונות, למשל תשכ"ה
 ארחות חיים, אהרן הכהן מלוניל, ברלין תרס"ב
 ארחות ישרים, יום טוב ליפמן ראקוב, לונדון תשנ"א
 ארץ החיים, חיים טירר, צ'רנוביץ תרכ"א, ירושלים תש"ך
 ארשת, כתב עת, כרך ו' עמוד 262 מאמר של דוד תמר "עוללות"
 באר מים חיים, חיים טירר מצ'רנוביץ, מהלוב תר"ט
 באר מים חיים, לתורה, חיים טירר, ירושלים תשנ"ב, הקדמה: ברוך הוכרמן
 באר מים חיים, למועדים, חיים טירר, ירושלים תשנ"ג, הקדמה: אייזנשטיין
 באר מים חיים, על התורה והמועדים, חיים טירר, ירושלים תשנ"ט, הקדמה: י. י. וידבסקי
 בגדי ישע, השל"ה הקדוש ישעיה הורביץ, ירושלים תשל"ח, עורך: א. סופר
 בדק הבית, הרא"ה אהרן הלוי מברצלונה, בתוך "תורת הבית", למשל תל אביב תשנ"ג
 בוצינא דנהורא, ברוך בן יחיאל, פיעטרקוב תרמ"ט, א"י תר"ם
 ביאורי הב"ח על פרדס רימונים, ירושלים תשנ"ט (לראשונה!), מבוא מאת דוד שפירא
 ביאורי מהרא"י, ישראל איסרלן בעל תה"ד, ורשה תרל"ה, ב"ב תשכ"ג, לייקווד תשנ"ו
 בית אפרים, אפרים מרגליות, ורשה תרמ"ד, ירושלים תשל"ו
 בית הלל, הלל בן נפתלי הירץ, ירושלים תשל"ב (תצלום מהדורת דירנפורט תנ"א)
 בית העלמין בטומשוב-מזוביצק, ארגון יוצאי טומשוב-מזוביצק, ישראל תשנ"ו
 בית חדש, ראה פירוש הב"ח
 בית שלמה, שלמה דרימר, למברג תרל"ז
 ביתה של משפחת טאובר בצ'רפקאוו, קונטרס, צבי וגנר, ר"ג תשס"ג
 בעלי הנפש, הראב"ד (בתוכו השגות הרז"ה), וילנה תרע"ב
 בעלי התוספות, א. אורבך, ירושלים תשט"ו, ירושלים תש"ם
 בצבת השנאה, דוד כהנא, ישראל תשנ"ב
 ברית אברהם, אברהם הורביץ, לראשונה לובלין שנ"ז, שקלאוו תקמ"ד, וילנה תרכ"א, מונקש תרנ"ד
 ברכות מהר"ם ועל הכל, מהר"ם מרטנברג, ירושלים תש"ל (צילום מהדורה ראש' ריווא דטרינט שי"ט)
 ברכות מהר"ם, בעריכת ש. שפיצר, ירושלים תשמ"ח
 ברכת אברהם, אברהם טרייניש צרפתי, בני ברק תשמ"ו

ברכת שמואל, שמואל קיידנובר, פרנקפורט תמ"ב, ירושלים תש"ל
גאולת הגר, בתוך מאורי רש"י, ירושלים תשנ"ח
גור, יצחק אלפסי, תל אביב תשל"ח
גורה הומורה, שרגא ישורון, ישראל תשנ"ב
גזע תרשישים, יעקב שוורדשרף, בתוך כתב עת "נחלת צבי" גליון א', עמוד קי"ב, בני ברק תשמ"ט
גינת אגוז, יוסף ג'יקטילה, ירושלים תשמ"ט
גל עד, קלמן ליבמן, פראג תרט"ז
גליא רזא, תלמיד האר"י והוציאו לאור חיים טירר, מהלוב תקע"ב
גליה יודאיקה (בצרפתית), ה. גרוס, אמסטרדם 1969
גן המשלים והחידות, טודרוס אבולעפיה, בעריכת דוד ילין, ירושלים תרצ"ב
דברי דוד, דוד הלוי בעל הט"ו, מבוא מאת ח. שעוועל, ירושלים תשי"ח ותשל"ח
דברי הימים, מיכאל זיו, ספר לימוד היסטוריה לתיכון
דברי הריבות, התכתבות בין הרז"ה לראב"ד, ניו יורק תרס"ח
דגל מחנה אפרים, משה חיים אפרים מסדיקלב, ירושלים תשנ"ה, ברוקלין תשמ"ט
דור דעה, יקותיאל קמילהר, ניו יורק תשי"ב, ירושלים תש"ל
דור דור ודורשיו, אייזיק הירש ווייס, ניו יורק תרפ"ד
דור דור ודורשיו, יוסף לויןשטיין, ורשה תש"ט (תר"ס)
דמשק אליעזר, אליעזר אשכנזי, ירושלים תשנ"ב
דקדוקי סופרים, רפאל נתן רבינוביץ', ניו יורק וירושלים תש"ך
דרכי משה, הרמ"א משה איסרליש, על אורח חיים תשכ"ח צילום פיורדא תק"כ
דרכי משה, הרמ"א משה איסרליש, על יורה דעה ברוקלין תשל"ז צילום זולצבך תנ"ב, ברוקלין תשכ"ט
דרכי ציון, מכתבי ר' עובדיה מברטנורה בעריכת יהושע תאומים-פרנקל, ברדוזוב תרצ"ד
האנציקלופדיה העברית
האנציקלופדיה לחסידות, י. אלפסי, בעריכת יצחק רפאל, מוסד הרב קוק, ירושלים תש"ם
האנציקלופדיה לתולדות חכמי ארץ ישראל, ראה אנציקלופדיה לתולדות חכמי א"י
האשכול, כתב עת, כרכים ד' ו', מאמרי י. לויןשטיין ווטשטיין, קראקא תרס"ב ותרס"ט
הב"ח, ראה ספר הב"ח
הבעש"ט ותלמידיו, דוד הלחמי, תל אביב תש"ך
הגהות מיימוניות, בתוך "משנה תורה לרמב"ם", למשל: ירושלים בני ברק תשמ"ו, ירושלים תשכ"ה
הגרן, כתב עת, כרך 1 עמוד 1 מאמר הורודצקי, ברדיטשוב תרנ"ח
הדרת צבי, י. מ. שוורדשרף, מרמרש-סיגט תרס"ט
ההיסטוריה של ארץ ישראל, מחברים ועורכים שונים, הוצאת יד בן צבי, ירושלים 1981
ההשלמה, משולם בר משה, הקדמה מאת יהודה לובצקי, ניו יורק תשי"ט
ההשלמה, משולם בר משה, הקדמה מאת א. חפוטא, תל אביב תשכ"א

החוט המשולש השני, ניו יורק תש"ב
 החינוך, ראה ספר החינוך
 החסידות, א. מרקוס, בני ברק תש"ם
 היכל הברכה, אייזיק ספרין מקמרנה, ניו יורק תשל"ד, למברג 1896
 הלכות ברכות, ראה ברכות מהר"ם
 הלכות עולם, מאיר מייזליש, זולצבך תקט"ז וברוקלין תשנ"ג
 הלכות שחיטה ובדיקה, הרז"ה בעל המאור, נדפס לראש' ניו יורק תש"ב בתוך "חוט המשולש השני"
 וכן בתוך "מאה שערים" ירושלים תשל"ד וכן בתוך "קבץ פסקי ראשונים בהלכות איסור והיתר"
 ירושלים תשמ"ב
 הלכות שמחות השלם, מהר"ם מרוטנברג עם הערות מעקיבא דוב ויעקב אהרן לאנדא, ירושלים תשל"ו
 המאור, הרז"ה, ר' זרחיה הלוי, ברלין תקי"ט, ירושלים תשכ"ז, ירושלים תשמ"ט
 המקנה, ראה ספר המקנה
 העמק דבר, חומש עם פירוש הנצי"ב צבי יהודה ברלין, בסוף בראשית נספח הגהות הרמ"א על המזרחי
 בהוצאות שונות, למשל, ירושלים תרצ"ז, ירושלים תשמ"ד
 הערוך השלם, ר' נתן מאיטליה, עריכה ומבוא ח. קאהוט, וילנה תרל"ח
 הערוך, ר' נתן, עריכה והקדמה י. גלמב, ורשה תרע"ה
 הערוך, ר' נתן, עריכה והקדמה מ. לאנדא, פראג תקע"ט
 הערוך על הש"ס, בעריכת מ. מיזליש, בני ברק תשנ"ב
 הפרנס, ראה ספר הפרנס
 הצבא, ראה ספר הצבא
 הרי בשמים, אריה הורביץ, למברג תרמ"ג
 השגת הרז"ה, מודפס עם "בעלי הנפש", ראה שם
 השל"ה, ראה שני לוחות הברית
 התשב"ץ, שמעון בר צמח דוראן, תל אביב תשי"ט
 והשיב לב אבות, יעקב לנדמן, למברג תרנ"ט, ברוקלין תשנ"ו
 ווי העמודים, שבתאי הורביץ, נספח לספר השל"ה, בעיקר ירושלים תשנ"ג
 וזכרם לא יסוף מזרעם, שלמה רמתי (רוטמן), חיפה תשנ"ט
 וציוה הכהן, אהרן בן נפתלי הכהן, שדה לבן תרפ"ג
 זכות ישראל, סדרה, י. ברגר, ברוקלין תשס"א
 זכרון אשר, אשר אנשל אדלשטיין, ניו יורק תש"ם
 זיכרון לראשונים – העיר סיגט וגדוליה, יקותיאל גריוולד, סטמר תשכ"ט
 זכרונות המאור, מאיר אמסל, ניו יורק תשכ"ז
 חובות הלבבות, בחיי אבן פקודה, תרגום: יהודה אבן תיבון, ברוקלין תשמ"ג, ניו יורק תש"ס
 חוט המשולש, שלמה בן אברהם סופר, מונקטש תרנ"ד

חוסן ישועות, יצחק מייזליש, תקס"ח, בתוך "על מסכת בבא בתרא" תש"ן או צמוד ל"נחלת דוד" ב"ב תשכ"ז

חידושי הרא"ה, לחולין, מבוא ועריכה: חיים פרוש, ירושלים תשל"ה

חידושי הרא"ה, לברכות, מבוא ועריכה: יוסף הלל, ירושלים תש"ס

חידושי הרא"ה, לסוכה, מבוא: י. הלל, ירושלים תשס"א

חידושי הרא"ה, לכתובות, ירושלים תשט"ז, פראג תפ"ג

חידושים למסכת קידושין, אלמוני (בתוכו ספרון על מסכת קנים מהרז"ה), קונשטנטינא תקי"א

חידושי הריטב"א, יום טוב בן אברהם אשבילי, סלויטא תרי"ט, ת"א תשי"ח, ירושלים תשל"ב

חידושי הרשב"א, שלמה בן אדרת, זיכרון יעקב תשמ"ג

חינוך, ראה ספר החינוך

חינוך בית יהודה, ראה שו"ת חינוך בית יהודה

חכמי אה"ו, יחזקאל דוקס, המבורג תרס"ה, ישראל תשכ"ח

חכמי טרנסילבניה, י. כהן, ירושלים תשמ"ט

חכמי צרפת הראשונים, א. גרוסמן, ירושלים תשנ"ה

חכמים בדורם, י. יובל, ירושלים תשמ"ח

חמישה דורות במשפחתי, צבי וגנר, רמת גן תש"ס

חסד אברהם, אברהם הורביץ, לראשונה לובלין של"ז, הוצאה שנייה עם שינויים קראקא שס"ב

מופיע בד"כ בתוך התלמוד לפני מסכת אבות בסמוך לשמונה פרקים לרמב"ם

חרבות ירושלים, אלמוני, ונציה שצ"א, עורכת: מינה רוזמן, ת"א תשמ"א

טוב עין, צבי הורביץ, הנספח תולדות משפחת הורביץ, קראקא תרצ"ה

טורי זהב, על אבן העזר, דוד הלוי, זלקווא תקי"ד

טורי זהב, על חשן משפט, דוד הלוי, ברלין תקכ"ו

טורי זהב, על ארח חיים, בתוך שולחן ערוך, למברג תרל"ו

טורי זהב, בתוך שולחן ערוך

טור, ראה ארבעה טורים

טיב גיטין, א.ז. מרגליות, ורשה תרס"ה

טל אורות, אהרן יעקב ברנדווין, ניו יורק תשל"ה

טעם זקנים, בתוכו אגרת ר' אהרן מלוניל, הו"ל א. אשכנזי, פרנקפורט תרט"ו

יד אהרן, אהרן טויבר, פרסבורג תרכ"ט, ירושלים תשכ"ה

יד רמא, למברג 1866, בתוך קבץ פסקי קדמונים, ראה שם

יודאיקה לקסיקון, יובל קמרט, ירושלים 1976

יודישע פרייוואט בריעפּע אאוס דעם יאהרע 1619, א. לנדוי ב. ווכשטיין, וינה 1911

יוחסין השלם, אברהם זכות, ירושלים תשמ"ג

יושר דברי אמת, משלם פ. הלר, ירושלים תשכ"ו, לראשונה מונקטש תרס"ה
 ייחוס בעלזא, יצחק שלמה יודלוב, ירושלים תשמ"ד
 ים של שלמה, המהרש"ל, ר' שלמה לוריא, ב"ב תשי"ט
 ימי זיכרון, אהרן שפירא, בני ברק תשמ"ט-תשס"א (סדרה)
 יש נוחלין, אברהם הורביץ, לראשונה פראג שע"ז, למברג תרי"ב, ירושלים תשכ"ה
 כלילת יופי, ח. נ. דמביצר, ניו יורק תש"ך, קראקא תרמ"ח, ירושלים תשמ"ט
 כנסת ישראל, שמואל יוסף פין, ורשה תרמ"ז
 כנסת ישראל, ישראל גרוסמן, ירושלים תשס"ג
 כרם שלמה, עוזיאל מייזליש, זלקווא תקס"ג, ברוקלין תשנ"א
 כתב אל רסאיל – אגרות הרמ"ה, ר' מאיר אבולעפיה, הו"ל י. בריל, פריז תרל"א
 כתבי הגאונים, צ. הורביץ, פיעטרקוב תרפ"ח
 כתבים היסטוריים – ר' יוסף מרוסיהיים (ספר המקנה), מבוא ועריכה חוה פרנקל-גולדשמיט, ירושלים
 תשנ"ו
 כתובות מבית העלמין היהודי הישן בפראג, אוטו מונלש, ירושלים תשמ"ח
 כתר כהונה, ח. ד. פרידברג, בתוך: שלושת הרועים, ירושלים תשכ"ח
 כתר מלכות, נתן אליהו רוט, בני ברק תשנ"ב
 לאות ולעד, פנקס זיכרון לבתי עלמין, עורך: משה פראגר, הוצאת חברא קדישא תל אביב תשל"ג
 לב שלמה, שלמה חלמא, ברוקלין תשנ"א
 לבוש שרד, דוד איבשיץ, מהלוב תקע"ב
 לבנון נטע, נטע לנדא, פאדגורזע תרס"א, בני ברק תשל"ה
 ל"ו שערים, ישראל איסרלן בעל תה"ד, הגהות ז. בידנאוויץ, ירושלים ת"ש
 לוחות זיכרון, ח. ד. פרידברג, דרהביטש תרנ"ז, פרנקפורט תרס"ד, ירושלים תשכ"ט
 לוחות עדות, מכתבים בין יהונתן איבשיץ ויעקב עמזן, למברג תרי"ז, ירושלים תשכ"ו
 לוית חן ואור יקרות, אריה יהודה מסקול ובנו יוסף בנימין, זלקווא תצ"ב, ירושלים תשמ"ב ותשמ"ט
 ליקוטים, שמואל הלפרין, נספח למגילת רות של יוסף יעבץ, ישראל תשמ"ה
 לכבוד יום טוב, בעריכת י. ל. מימון, קבץ מאמרים לכבוד 300 שנה לפטירתו של תוסיו"ט, י-ם תשט"ז
 לקורות הגזירות על ישראל, ח. י. גורלאנד, תשל"ב תרמ"ו-תרנ"ג
 לקורות היהודים בלובלין, ש. ניסנבוים, לובלין תר"ס
 לקט יושר, יוסף הוכשטט, ברלין תרס"ג, ירושלים תשכ"ד
 לקט שמואל-דרוש שמואל, שמואל פייביש כהנא, ונציה תנ"ד, ברוקלין תשנ"ב
 לקסיקון יודאיקה, ראה יודאיקה לקסיקון
 לקסיקון מן המסד ליהדות ולציונות, משרד הביטחון, ישראל 1987
 לתולדות הקהילות בפולין, צבי הורביץ, ירושלים תשל"ח
 מאה שערים, מחברים שונים, בתוכו הלכות שחיטה ובדיקה של הרז"ה, ירושלים תשל"ד

מאור הגולה, יהודה לוין, ירושלים תשמ"א

מאורי גליציה, מאיר וונדר, המכון להנצחת יהודי גליציה, ירושלים תשמ"ו

מאיטליה לירושלים, אגרות רע"ב, מבוא: א. דוד, ביאורים ע. הרטם, ירושלים ור"ג תשנ"ז

מאיר עיני חכמים, ראה שו"ת מאיר עיני חכמים

מבחר השירה העברית באיטליה, חיים שירמן, ברלין תרצ"ד

מגדולי התורה והחסידות, א. ברומברג, ירושלים תשי"ז

מגילת איבה, יום טוב הלר התוספות יום טוב, לראשונה שקלוב תק"ן, ירושלים תשמ"ט

מגילת יוחסין וסדר ההתקשרות, ישראל ברגר, פיעטרקוב תר"ע

מגילת יוחסין של המהר"ל מפראג, מאיר פרלס, ורשה תרמ"ט

מגילת ספר, יעקב עמזון, עורך: אברהם ביק, ירושלים תשל"ט

מגלה עמוקות, על ואתחנן, נתן שפירא, מבוא מאת שלום ווייס, ברוקלין תשנ"ב

מגלה עמוקות, על התורה, נתן שפירא, מבוא מאת שלום ווייס, ברוקלין תשנ"ח

מגלה עמוקות, על ואתחנן, נתן שפירא, עם הקדמת שלמה בנו, תק"ס

מגן אבות, המאירי, לונדון תרס"ט

מדרש רבא, וילנה תרס"ט

מהר"ם מרוטנברג – תשובות פסקים ומנהגים, עורך: ז. כהנא, ירושלים תשי"ז

מוצל מאש, מנחם רוטנברג-הלברשטם, ניו יורק תשט"ו

מזבח הזהב, שלמה ממזריץ, אשדוד תש"ס, לראשונה שס"ב

מחזור ויטרי, שמחה מויטרי, עורך: שמעון איש הורביץ, נירנברג תרפ"ג

מחיר יין, הרמ"א, ר' משה איסרליש, זלקווא תקצ"ט, ורשה תרכ"ו, ירושלים תשט"ז

מחנה יהודה (נקרא גם שו"ת מהרי"ג), יהודה גרשון פיקהולץ, למברג תר"ם, ברוקלין תשנ"א

מחנה לוי, הלכות שמחות של המהר"ם מרוטנברג ופירושו של יהודה הלוי, ליורנו תקע"ט, י-ם תשנ"ו

מטל השמים, יצחק אייזיק טאובר-טויבר, לבוב (למברג) תרנ"ו, תל אביב תשכ"ד, ר"ג תשנ"ו, נ.י. תש"ס

מילון אבן ספיר, איתן אבניאון, ישראל תשנ"ט

מילון הלשון העברית הישנה והחדשה, בן יהודה, ניו יורק ולונדון 1959

מילון שימושי לתלמוד, קרופניק, לונדון תש"ל

מן השמים, ראה שו"ת מן השמים

מנהגים ישנים מדורא, עריכה והקדמה: י. אלפנבין, ניו יורק תש"ח

מנורת זכריה, זכריה מנדל מבוצ'ץ, ברוקלין תשנ"א, לראשונה פפד"א תקל"ו

מנחת חינוך, י. באבד, הקדמה מאת דוד מצגר, ירושלים תשמ"ח

מנחת יצחק, יצחק מלר, זלקווא תקס"ה

מסעות משה, משה טננבוים, טארנא תרפ"ה

מסעות רבי בנימין, בנימין מטודלה, ניו יורק תשכ"ד

מעדני שמואל, שמואל בארשטיין, מג"י "תפארת אבות" בראש הספר מיוסף לוינשטיין, ת"א תשל"ז

מעלות היוחסין, א. ז. מרגליות, בת ים תשמ"א, ירושלים תשנ"ח, לראשונה לבוב תר"ס
מערכות חיים, חיים צבי שפירא, בני ברק תשל"ט, תשנ"ג
מפאולוס הרביעי עד פיוס החמישי, זנה, ירושלים תשי"ד
מצא חן במדבר, ישראל לבנון, חיפה תשמ"ב
מצבת קודש, יקותיאל גרינוולד, ניו יורק תשנ"ד, ניו יורק תשי"ב
מצבת קודש, גבריאל סוחסטוב, ברוקלין תשנ"ג, לבוב תר"ך
מצבות וינה, בגרמנית, ב. וכשטיין, וינה ולייפציג 1912
מצבות קודש בא"י, זאב וילנאי, ירושלים תשי"א
מצוות תפילין, השל"ה הקדוש, ישעיהו הורביץ, הו"ל מכ"י אוקספורד: משה קרויזר, ירושלים תשל"ז
מצל מאש, ראה מוצל מאש
מקור ברוך, ברוך אפשטיין, וילנה תרפ"ח
מקור ישראל, ישראל טויבר, מונקטש תרס"ו
מקורות ומחקרים, ש. אסף, ירושלים תש"ו
מקורות וקורות, יצחק יוסף כהן, ירושלים תשמ"ב
מרגניתא שפירא, חיים דב פרידברג, דרהביטש תרנ"ט
משאת בנימין, אהרן בנימין סלניק, וילנה תרנ"ד, ירושלים תשכ"ח וגם קראקא שצ"ג (אכן ראיתי!)
משיב נפש, פירוש הב"ח למגילת רות, עם הקדמת המחבר יואל סירקיס, בתוך תנ"ך ירושלים תשנ"ב
משיבת נפש, יוחנן לוריא, עריכה והקדמה: יעקב הופמן, ירושלים תשנ"ג
משפחות עתיקות בישראל, יעקב ליב שפירא, תל אביב תשמ"ב
משפחות פראג, סיני הוק, פרשבורג תרנ"ב
משפחת לוריא, א. אפשטיין, וינה תרס"ח
משכנות ישראל, ישראל גרוסמן, ירושלים תשמ"ד
משניות אבות, כולל פירוש "מטל השמים" של יצחק אייזיק טויבר, עורך: אשר ז. הכהן, ברוקלין תש"ס
מתורתו של המהר"ם בר ברוך מרוטנברג, סדרה, ישראל תשכ"ט
מתנות באדם, הוצאת אוניברסיטת ת"א, תל אביב תשמ"ג
מתנות כהונה, פירוש בתוך מדרש רבא
נובלות חכמה, היש"ר מקנדיה, יוסף שמואל דילמדיגו, ניו יורק תש"ל
נחלת יעקב, יעקב בן בנימין סלניק, תל אביב תשמ"ז, לראשונה קראקא ת"ב
נחלת עולמים, שמואל יבנין, ירושלים תשכ"ח
נחלת צבי, כתב עת, הוצאת מכון נחלת צבי, גליון ב', בני ברק תש"ן
נטע שעשועים, הירש קרא, ברוקלין תשכ"ז
נימוקי יוסף, בתוך תלמוד בבלי, בני ברק תשנ"א
גשמת אדם, אהרן מקמניץ, ירושלים תשמ"ט, לראשונה האנווא ש"א
גשמת שבתאי הלוי, שבתאי בן עקיבא הורביץ, ירושלים תשל"א

נתיבות עולם, המהר"ל מפראג, ירושלים תשל"ב
 סדר ברכת המזון, נתן שפירא, לובלין שנ"ט, ישראל תשמ"ד
 סדר הדורות, יחיאל הלפרין, ירושלים תשמ"ה
 סדר חכמים וקורות הימים, עורך: נויבאואר, תרמ"ח, ירושלים תשכ"ז
 סידור שער השמים, השל"ה הקדוש, ירושלים תשנ"ח
 סידורו של שבת, חיים טירר מצ'רנוביץ, לבוב תר"ל
 סיני, כתב עת
 ספר ביאורי הב"ח על פרדס רימונים, ראה ביאורי הב"ח על פרדס רימונים
 ספר דובנא רבתי, חיים זאב מרגליות, ירושלים תשכ"ח
 ספר הב"ח – רבנו יואל תולדותיו משנתו פעלו, פנחס סירקיס, תל אביב תשמ"ד
 ספר הזיכרון לרב יצחק ניסים, כרך 6, מאמר י. שפיגל על ר' פנחס הלוי, עמוד ע"א, ירושלים תשמ"ה
 ספר החינוך, איש לוי ברצלוגי, מיוחס לרא"ה, נדפס לראשונה ב-1523, מהדורות שונות
 במיוחד מהדורת שעוועל, י-ם תשמ"ו
 ספר היהודים בהונגריה, י. גרינוולד, הונגריה תרע"ג, ישראל תשכ"ט
 ספר הישר, רבנו יעקב חם, עורך: שרגא פיש רוזנטל וא.ז. מרגליות, ברלין וישראל תשכ"ה
 ספר המאורות, מאיר המעילי, כולל קונטרס של אשר מלוניל, עורך: משה הכהן בלוי, ניו יורק תשכ"ד
 ספר המכריע, ישעיה די טראני, קונטרס תפארת בנים אבותם מאת נח ליפשיץ, ברוקלין תשכ"ב
 ספר המנהגות, אשר בר שאול, בתוך ספרן של ראשונים
 ספר המנהגים דבי מהר"ם מרוטנברג, עריכה והקדמה י. אלפנביין, ניו יורק תרצ"ח,
 מחדש ירושלים תשכ"ח
 ספר המסעות של רבי בנימין, בנימין מטודלה, מפתח והערות מרדכי אדלר, ניו יורק תשכ"ד
 ספר המקנה, ר' יוסלמן מרוסהיים, עורכת: חוה פרנקל-גולדשמיט, ראה כתבים היסטוריים
 ספר הנייר, מחבר אלמוני, עורך: גרשון אפפל, ירושלים וניו יורק תשכ"א
 ספר הפרנס, משה הפרנס, וילנה תרנ"א
 ספר הרמ"א, ראה רבנו משה איסרליש
 ספר השל"ה, ראה שני לוחות הברית
 ספר הצבא, הרז"ה, שקלאוו תקס"ג, וילנה תרנ"ח, בני ברק תשנ"ז
 ספר זיכרון בורשה, גדליה שטיין, קרית מוצקין תשמ"ה
 ספר טבריה: עיר כינרות ויישובה בראי הדורות, ירושלים תשל"ג
 ספר יוחסין השלם, אברהם זכות, פפד"מ תרפ"ה, ירושלים תשכ"ה
 ספר ירושלים, א. מ. לונץ, וינה ירושלים ופראג תרמ"א
 ספר רש"י, י. ל. מימון, ירושלים תשט"ז
 ספר שנתי על היהודים, כתב עת בגרמנית, נחמיה בריל, 1874
 ספר תשב"ץ, ראה תשב"ץ

ספרן של ראשונים, מחברים שונים, הו"ל שמחה אסף, ירושלים תרצ"ה

עבודת הגרשוני, ראה שו"ת עבודת הגרשוני

עטרת הלוויים, פנחס פעסיס, תרס"ב, ירושלים תשכ"ח

עין מאיר, מאיר טויבר, פרשבורג תר"ן

עיר גיבורים הורדנא, שמעון פרידנשטיין, וילנה תר"ם, ישראל תשכ"ח

עיר ומתים, על העיר זבליטוב, ארגון יוצאי זבליטוב, בעיקר הפרק על בני העיר מאת א. קייש,

ת"א תש"ט

עיר תהילה, אריה פיינשטיין, ורשה תרמ"ו, ישראל תשכ"ח

עמק ברכה, אברהם הורביץ, לראשונה קראקא שנ"ז, אמסטרדם תפ"ט (הוצאה שניה עם תוספות מבני המשפחה), למברג תקע"א, ירושלים תש"ל

עמק המלך, ר' נפתלי, אמסטרדם ת"ו

עמר נקא, מיוחס לר' עובדיה מברטנורא, נדפס לראשונה ע"י יעקב גוניס ואיס פיזא תק"ע,

ירושלים תשנ"א

ענג חיים לשבת, חיים גלרנטר, קיטאב תרס"ח

ענף עץ אבות, שמואל זנויל כהנא, קראקא תרס"ג

עץ הדעת טוב, עוזיאל מייזליש, ישראל תשכ"ח

עשר צחצחות, בתוך הסדרה זכות ישראל, י. ברגר, ברוקלין תשס"א

פאר מרדכי, ראובן פרבר, תל אביב תשי"א

פי שניים, אלישע בן אברהם מהורדנה, אלטונא ת"צ, בני ברק תשכ"ו

פיוטי ר' שמעון בר יצחק, עורך: א. הברמן, ברלין וירושלים תרצ"ח

פירוש הב"ח על טור ארץ חיים, בתוך ארבעה טורים, למשל, תשכ"ה

פירוש הב"ח על טור יורה דעה, בתוך ארבעה טורים, למשל, תשכ"ה

פירוש המהר"ם על מסכת אהלות, עורך: י. גולדשטוף, בני ברק תשנ"ה

פירוש להגדה של פסח, נתן שפירא, ברוקלין תשמ"א, ירושלים תשמ"ז

פירוש משיב נפש על מגילת רות, ראה משיב נפש

פירוש על תרגום יונתן, בחומש, למשל, מקראות גדולות

פירוש על תרגום ירושלמי, בחומש, למשל, מקראות גדולות

פירוש רש"י לחומש, הערות בסוגריים מאת חיים פייבל חתן השל"ה הקדוש

פני יהושע, יהושע בר יוסף מקראקא, ירושלים תשמ"ב ועוד

פני יצחק, יצחק חיות, ישראל תשנ"ז תצלום ממקור קראקא שנ"א

פנקס הקהילות, סדרה על קהילות בארצות שונות (פולין, רומניה), יד ושם, ירושלים תש"ל

פנקס ועד ארבע ארצות, ישראל היילפרין, מוסד ביאליק, ירושלים תש"ה

פנקס ועד הקהילות בליטא, ש. דובנוב, ברלין תרפ"ה, ישראל תש"ט

פנקס טיקטין, ישראל היילפרין ומרדכי נדב, ירושלים תשנ"ז

פנקס סלונים, קלמן ליכטנשטיין, תל אביב תשכ"ב
פנקס קהילת שנייטאך, מאיר הילדסהיימר, ירושלים תשנ"ב
פקודת הלוויים, הרא"ה, מינץ תרל"ד, ירושלים תשכ"ב
צוואת שבתאי בן השל"ה, נדפסה בסוף יש נוחלין אמסטרדם תס"א
ציון המצוינת, יוסף ויס, פראג תשנ"ג
ציצת נובל צבי, יעקב ששפוטש, מוסד ביאליק תשי"ד
צמח דוד, דוד גאנז, ירושלים תשמ"ג
צפונות, כתב עת, בני ברק, כרכים י"ג-ד סדרת מאמריו של ש. אנגלרד "שיבושים נפוצים במגילות
יוחסין"
צפונות, כתב עת, בני ברק תשנ"ב, כרך י"ד, עמוד ק"ו, מגילת היוחסין שלנו!
קבץ ספרי פסקים קדמונים, ירושלים תשמ"ב
קבץ פסקי ראשונים בהלכות איסור והיתר, בתוכו הלכות שחיטה ובדיקה של הרז"ה, ירושלים תשמ"ב
קבץ שירי המהר"ם, עורך: שמואל מנחם שניאורסון, ירושלים תשנ"ג
קבצים מתורתו של המהר"ם – מנהגים ישנים מדורא, ישראל אלפנביין, ניו יורק תש"ח, צורף לסדרה
מתורתו של המהר"ם ירושלים תשכ"ט
קדוש ישראל, נתן אליהו רוט, בני ברק תשל"ו ועוד
קדושת יום טוב, יום טוב ליפמן אב"ד קאפוליא, וילנה תרכ"ו
קהילת משה, רשימת ספרים מהמוזיאון האסיאתי בסן פטרבורג, עורך: אריה פרידלנד, פרסבורג תרנ"ג
קולומיי – ספר זיכרון לראשונים, תשל"ב
קורא הדורות, דוד קונפורטי, ירושלים תשכ"ט, ירושלים תש"ה, לבוב תר"ה, ברלין תר"ן
קורות בית העלמין הישן בוילנה, ישראל קלויזנר, ירושלים תשל"ב
קטלוג הספרייה הבודליאנית באוקספורד, בלטינית, בעריכת מ. שטיינשניידר, ברלין 1931
קמחא דאבישונא, יוחנן טריויש מבולוניה (שנת ש"א), בתוך הגדה של פסח, בולטימור תשמ"ח
קריה נאמנה, שמואל יוסף פין, וילנה תר"ך
קרית ספר, כתב עת, מאמרו של י. תא-שמע "מחברו האמיתי של ספר החינוך", ירושלים תש"ם
ראשית ביכורים, חנוך הדרשן מפוזנא, פפד"מ תרס"ח
רבנו זרחיה האיש ומפעלו הספרותי (תזה לדוקטורט), ישראל תא-שמע, רמת גן תשל"ה
רבנו עובדיה מברטנורא, ישראל לרנר, ירושלים תשמ"ח
רבנו מאיר איסרליש, אשר זיו, הוצאת ישיבה אוניברסיטי, ניו יורק תשל"ב
רבי מאיר מרוטנבורג, באנגלית, אירווין אגוס, ניו יורק 1970
רבנות חסידות השכלה, בן ציון כץ, תל אביב תשט"ז
רש"י, רפאל הלפרין, בני ברק תשנ"ז
שאגת אריה וקול שחל, אריה יהודה (סירקיס) ואברהם נטע מייזליש, מונסי תשנ"ב, ניו יורק תשנ"א
שאלת יעבץ, יעקב עמזן, ירושלים תשס"ד, למברג תרמ"ד

שאילת שלום, שלום טוב, זלכווא תרכ"ט
 שאילת שלום תנינא, שלום טוב, למברג תרמ"ה
 שארית יוסף, יוסף כץ, מבוא והערות: אשר זיו, ניו יורק תשמ"ד
 שבלי הלקט, ח"ב, צדקיה בן אברהם הרופא, עורך: מנחם זאב חסידה, ירושלים תשכ"ט
 שואל ומשיב, שאול יוסף נתנזון אב"ד לבוב, למברג תרכ"ה
 שולחן ערוך, פירוש חלקת מחוקק, אבן העזר השלם, מכון ראש פינה, ירושלים תשנ"ו
 שולחן ערוך המבואר, נספח חכמים מאת ז. זלצר, בני ברק תשנ"א
 שו"ת אבן השלם, אליקים גץ דירנפורט, ירושלים תשל"ב
 שו"ת אבן יקרה, בנימין וייס אב"ד צ'רנוביץ, למברג תרנ"ד
 שו"ת איתן האזרחי, אברהם רפפורט, ירושלים תשכ"ח
 שו"ת גאוני בתראי, אסף שו"ת מרבנים שונים בני המאות 16, 17, פראג תקע"ו, צ'רנוביץ תר"ך
 שו"ת הב"ח, ישנות, יואל סירקיס, הוצאת משה פינקלשטיין ברוקלין תשל"ז? לפי אוסטרעא תקצ"ד
 שו"ת הב"ח החדשות, יואל סירקיס, ירושלים תשי"ט לפי קארעץ תקמ"ה
 שו"ת הרמ"א, הקדמה והערות אשר זיו, ירושלים תשל"א
 שו"ת חוות יאיר, יאיר בכרך, רמת גן תשנ"ז
 שו"ת חינוך בית יהודה, יהודה בן חנוך, פפד"מ-אמסטרדם תס"ח (כן, ראיתי!)
 שו"ת כנסת ישראל, ישראל גרוסמן, ירושלים תשס"ג
 שו"ת מאיר עיני חכמים, מהר"ם מלובלין, סדיקלאב תקצ"ד
 שו"ת מהרא"ש, אלכסנדר שמואל היילפרין, למברג תרנ"ו
 שו"ת מהר"ח אור זרוע, חיים בן יצחק אור זרוע, מו"ל יהודה רוזברג, ירושלים תש"ך
 שו"ת מהר"י אשכנזי, יואל בן משה אשכנזי, מונקטש תרנ"ג
 שו"ת מהר"י ברונא, ירושלים תש"ך
 שו"ת מהר"י הכהן, מהדורא תנינא, ישראל רפפורט, למברג תרל"ה
 שו"ת מהר"י הלוי, יצחק אחי הב"ח, ירושלים תשמ"א
 שו"ת מהרי"א הלוי, יצחק אהרן איטינגא, למברג תרנ"ג
 שו"ת מהר"י ויל, ירושלים תשי"ט
 שו"ת מהרי"ג, יהודה גרשון פיקהולץ, ברוקלין תשנ"א
 שו"ת מהרי"ל, יעקב בר משה מולין, עורך: יצחק כ"ץ, ירושלים תש"ם
 שו"ת מהרי"ק השלם, יוסף קולון, ירושלים תשמ"ח
 שו"ת מהר"ם, ירושלים תשמ"ו
 שו"ת מהר"ם בן ברוך, בתוך סדרה "מתורתו של מהר"ם בר ברוך מרוטנבורג", ישראל תשכ"ט
 שו"ת מהר"ם, דפוס קרימזונה, ד"ק, לראשונה שי"ז, צולם מהמקור לסדרה מתורתו של מהר"ם
 שו"ת מהר"ם, דפוס פראג, ד"פ, לראשונה שס"ח, נערך ע"י מ. א. בלאך, בודפשט תרנ"ה ומחדש כנ"ל
 שו"ת מהר"ם, דפוס לבוב, ד"ל, לראשונה תר"ך, עורך: רפאל נתן רבינוביץ, מחדש ירושלים תשכ"ט

שו"ת מהר"ם מרוטנבורג אחרונים, משה רוטנברג, למברג 1857
 שו"ת מהר"ם מינץ, משה בן יצחק מינץ, ת"א תשכ"ט, ירושלים תשנ"א
 שו"ת מהרש"ל, שלמה לוריא, למברג תרי"ט, פיורדא תקכ"ח, ירושלים תשכ"ט
 שו"ת מן השמים, יעקב ממרויש, עורך: ראובן מרגליות, ירושלים תשי"ז
 שו"ת פני יהושע, יהושע בר יוסף מקראקא, ירושלים תשמ"ב
 שו"ת עבודת הגרשוני, גרשון אשכנזי, ירושלים תשמ"ב
 שו"ת צמח צדק, ראה צמח צדק
 שו"ת ריב"ש, יצחק בר ששת, עורך: דוד מצגר, ירושלים תשנ"ג
 שו"ת ריב"ש החדשות, יצחק בר ששת, מראי מקומות והגהות: דוד פרנקל, ירושלים תש"ך
 שו"ת ר"מ איגרא, משלם איגרא, ורשה תרמ"ה
 שיטה מקובצת, בצלאל אשכנזי, ורשה תרס"ד
 שיטת הקדמונים – פירוש הרא"ה לע"ז, עורך: משה בלוי, ניו יורק תשכ"ט
 שירת המאור, שירי הרז"ה, יצחק מייזליש, ירושלים תשמ"ד
 של"ה, ראה שני לוחות הברית
 שלשלת היוחסין, יוסף ליברמן, ירושלים תש"ס
 שם הגדולים, החיד"א, חיים יוסף דוד אוזולאי, ירושלים תשנ"ב, ירושלים תשנ"ט, ברוקלין תשי"ח
 שם הגדולים החדש, החיד"א, בעריכת ותוספות אהרן ולדן, ברוקלין תשמ"ו
 שם הגדולים השלם, החיד"א, מהדיר: קרנגיל, ניו יורק תשי"ח
 שם הגדולים לגדולי הונגריה, פנחס שוורץ, ירושלים תשי"ח בתוך הסדרה שם הגדולים החדש
 שם ושארית, יוסף כהן-צדק, קראקא תרנ"ה
 שמות שבמשניות, ירוחם מאיר לינר, ברוקלין תשמ"ח
 שמן הטוב, אברהם מיכלזון, ירושלים תשכ"ב
 שני לוחות הברית, השל"ה הקדוש, ישעיה הורביץ, הוצאות שונות, בעיקר חיפה תשנ"ב, מפעל השל"ה
 השלם בעריכת מאיר כ"ץ, ירושלים תשנ"ג וכן הוצאת תע"ז!
 שעורי בבא מציעא, ישראל גרוסמן, ירושלים תשנ"ב
 שעורי תירוצין, ישראל גרוסמן, ירושלים תשס"ב
 שער אפרים, אפרים הכהן, למברג תרנ"ו
 שער השמים, סידור השל"ה, עורך: אברהם הלוי נין השל"ה, אמסטרדם תע"ז, ירושלים תשנ"ח
 שער תפילה, חיים טירר מצ'רנוביץ, ירושלים תשכ"ט
 שערי בבא קמא, ישראל גרוסמן, כפר חב"ד תשכ"ב
 שערי בנימין, בנימין קלוגר, בודפשט תרצ"ג
 שערי דורא, יצחק מדורא, בתוכו מבוא שערים של נתן שפירא מהורדנא תפ"ד
 שערי ציון, יצחק דילטש, ירוסלב תרמ"ה
 שערי תשובות, שו"ת מהר"ם בעריכת אריה בלאך, ברלין תרנ"א

שפע טל, שבתאי בן עקיבא הורביץ, האנויאה תר"ל לפי הוצאת שע"ב
ששים גיבורים, יצחק אלפסי, ישראל תשנ"ט
תהילים תהילה לדוד, אברהם דוד, ירושלים תשל"ד
תו החיים, קונטרס מאת ש. מ. הולנדר, בתוך סידור "שער תפילה" הוצאות תשט"ו ותשכ"ט בלבד
תולדות ארץ ישראל, בעריכת יואל רפל, הוצאת משרד הביטחון, תל אביב 1987
תולדות הדפוס העברי בפולניה, ח. ד. פרידברג, תל אביב תש"י
תולדות היהודים בטרנסילבניה במאות ה-18 וה-19, יצחק פרי, בני ברק תשס"א
תולדות הפוסקים, ש. מ. חונס, וילנה תרס"ב
תולדות הרבנים ומשפחות חשובות בעיר לייפניק בשלש המאות האחרונות, גרמנית, שרגא פייביש הלל,
צ'כוסלובקיה תרפ"ד
תולדות חכמי ירושלים, א. פרומקין, ירושלים תרפ"ט
תולדות משפחת הורביץ, ח. ד. פרידברג, ברוקלין תשנ"ד
תולדות רבנו זרחיה, יעקב רייפמן, פראג תרי"ג
תומר דבורה, משה קורדובירו, המבורג תקמ"ד, לייקווד תשנ"ט, לראשונה ונציה שמ"ט
תוספות לגמרא
תוספות יומא, המהר"ם מרוטנברג, מצורף להוצאות הש"ס השונות
תוספות יום טוב, בתוך המשניות, יום טוב ליפמן הלר, לראשונה פראג שע"ה-שע"ז
תוספות המהר"ם ורבנו פרץ, יבמות, עורך: הלל פרוש, ירושלים תשנ"א
תוספת שבת, רפאל מייזליש, הקדמה: אשר עקשטיין, ברוקלין תשנ"א ותשנ"ט
תועפות ראם, אהרן משה טויבש, זלקווא תרמ"ו
תוצאות חיים, חיים טויבר, פרשבורג תקצ"ה
תורת הבית, רשב"א, ר' שלמה בן אדרת, ירושלים תשל"ב
תורת העולה, הרמ"א, תל אביב תשנ"ב, קניגסברג תרי"ד מוגה לפי פראג ש"ל ע"י ישראל ידידיה יפה
תורת חטאת, הרמ"א, לראשונה קראקא ש"ל, פיורדא תקכ"ג, פיעטרקוב תרס"ד, בני ברק תשמ"ה
תורת חיים, חיים מקוסוב, נספח לאהבת שלום, ראה שם
תמים דעים, חכמים שונים, בתוכו קונטרס החילוקים של הרא"ש מלוניל, ירושלים תש"ך
תפארת אבות, ש. ולך, בני ברק תשנ"ג
תפארת בית דוד, משה יאיר וינשטוק, ירושלים תשכ"ט
תפארת צבי, עוזיאל מייזליש, מצורף לשאגת אריה מונסי תשנ"א
תפארת שבמלכות, יצחק אלפסי, ת"א-ב"ב תשנ"ו
תפארת שבתפארת, יצחק אלפסי, תל אביב תשנ"ג
תרומת הדשן, ישראל איסרלן, הערות ומבוא: שמואל אביטן, ירושלים תשנ"א
תשב"ץ, שמשון בר צדוק, ורשה תרס"א
תשובות מהר"ם מרוטנברג, עורך: אריה בלאך, בודפשט תרנ"ה, מחדש ישראל תשכ"ט

מקורות נוספים

מגילת היוחסין של המשפחה, שנשמרה ע"י צאצאי ישראל טאובר ונמסרה לידי ע"י הגברת פסי שוורץ
צילום מכתב יד ישראל טאובר, נמסר לי ע"י דב טאובר
גלויה מסבי אליעזר טאובר לישראל טאובר, נמסרה לי ע"י הגברת גולדי רנד והגברת טיטי ריין
מחשב בית התפוצות (החל מ-1996)
תנ"ך, משנה, תלמוד

מקורות בלועזית

אנגלית

Avotaynu, Jacobi P. 6:17 1990
Avotaynu, Rosenstein N. 3:7 1987, 5:S6 1989' 10:17 1994
Avotaynu, Tauber L.9:32 1993
Essays in Jewish History, Wolf L. London 1934 1969
Finding our fathers, Rottenberg D. New York 1977
Rabbi Meir of Rottenberg, Agus Irving, New York 1970
The Jews of Angevine England, Jacobs J. Westmead 1969
The unbroken Chain, Rosenstein N. New York 1990

גרמנית

Die Inschriften des alten Juden friedholfs in Wien, B. Wachstein 1912
Die Rabbiner und die verdienstvollen familien der Leipniker Gemende in 17 18 und
19 Jahrhundert, F. Hillel, Chech. 1924
Jahrbucher fur Judische Geschichte und Literatur , Brull N. vol. 1 p. 87
Das Geschlecht de Treves 1874
Literaturegeschichte der Synagogen Poesie, Zunz L. Hildesheim Olms 1966

צרפתית

Galia Judaica, Gross H. Amsterdam 1969

לטינית

Catalogue Librorum Hebraeorum in Bibliotheca Bodliana, Steinschneider M. Berlin
1931

